

ERDÉLYI MÚZEUM

LXXI. KÖTET

2009. 3–4. FÜZET

„A történetírást az életoktatás színvonalára emelni”
Mikó Imre a Magyar Történelmi Társulat élén

+

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályának tevékenységéről

+

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1906–1943 közötti vándorgyűlései

+

Az Erdélyi Tudományos Füzetek története és könyvésze

+

Az Erdélyi Múzeum története és szerepe az erdélyi magyar tudományos életben

+

Irodalomtudomány az Erdélyi Múzeumban

+

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az Erdélyi Múzeum
népköltéssel kapcsolatos tevékenysége (1859–1948)

+

Szemle

+

Egyesületi közlemények

KOLOZSVÁR, 2009

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

ERDÉLYI MÚZEUM

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Elnökségének,
Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi,
valamint Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi
Szakosztályainak közlönye

Szerkeszti

Kovács Kiss Gyöngy (felelős szerkesztő), Egyed Emese, Ilyés Szilárd-Zoltán,
Kerekes György (szerkesztőségi titkár), Kovács András, Szász Alpár Zoltán,
Tánczos Vilmos, Veress Károly

Szerkesztőségi tanácsadók

Barta János, Gebei Sándor, Konrad Gündisch, Monok István, Velkey Ferenc

Szerkesztőség: Kolozsvár, str. Napoca nr. 2. I. em. Telefon/Fax: 0264-595 176

Postacím: 400750 Cluj-1. C.P. 191 România, e-mail: titkarsag@eme.ro

www.eme.ro/erdelyimuzeum

Megjelent a

Szülőföld Alap

és a

támogatásával

Felelős kiadó Sipos Gábor

ISSN 1453-0961

Készült a kolozsvári
GLORIA-IDEA nyomdában

Felelős vezető
Nagy Péter

Előszó

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület százötven éves. Indításként talán ezt a szikár mondatot kellene tartalommal kitölteni, ami látszólag egyszerű feladat, ha azonban az Egyesületnek az erdélyi magyar tudományos életben játszott, alkalmasint akár meghatározó szerepét, komplex és szerteágazó tevékenységét tekintjük, némileg bonyolultabb – és mindenképpen – hosszadalmasabb művelet. Az 1859-ben, Kemény József és Kemény Sámuel gyűjtemény-felajánlásával, valamint Mikó Imre anyagi és erkölcsi támogatásával Kolozsváron létrehozott intézmény a kezdetektől hármass szerepkör felvállalását – a tudományos gyűjtést, feldolgozást és a tudományos szakirodalmi tájékoztatást –, az előzőekből következően pedig értelemszerűen a tudományos élet kontinuitásának biztosítását tűzi ki céljául. Feladatának – a tudomány fejlesztésének – szakosztályai működtetésével, rendszeres felolvasóüléseivel, folyóiratai és egyéb kiadványai publikálásával, gyűjteményei gyarapításával – a változó történelmi korokban, olyan mélyreható politikai átalakulások közepette is, amelyek implicite minden téren új kihívást jelentettek, és az addigiaktól merőben eltérő feladatmegjelölési definíciók megfogalmazásának szükségszerű kényszere elé állították a kulturális, szellemi és tudományos törekvéseket – mindvégig igyekezett/igyekszik eleget tenni. Keretében tudós nemzedékek sora formálódott, és teljesítette ki tudományos életpályáját. Tevékenysége, szerepvállalása a főhatalomváltást követő időszakban az előző korszakhoz viszonyítva hatványozott jelentőséget nyert, amikor is az erdélyi magyarság legjelentősebb tudományos és tudományterjesztő fórumaként megalapozta e közösség tudományos életét. Mely tevékenységét a hosszas kényszerszünetet követően, 1989 után, alapvetően megváltozott körülmények-lehetőségek-kihívások között is folytatja, ismét betöltve azt a sajátos szerepet, amelyet alapításakor szántak neki Erdély magyar művelődésében.

Szintén idén ünnepli létrejöttének 135. évfordulóját a kezdetektől az Egyesület közleményeként definiált, 1874-ben, Finály Henrik nyelvész-történészprofesszor szerkesztésében útjára indított Erdélyi Múzeum is, amely megjelenésétől kezdve tudományos sajtóorgánuma az erdélyi – és nem egy esetben az Erdély határain túlmutató – magaskultúrának, a magyar nyelvű tudományos publikációknak. És amely folyóirat, hangsúlyosan az utóbbi évtizedben – a szerkesztői szándék szerint – a tudományos szakirodalmi tájékoztatásnak olyan fóruma kíván lenni, amely szerkesztési koncepciójának tengelyében az erdélyi és európai hagyomány ötvözete áll: az önismeret, a térség kultúrái közti kapcsolatok építése, az európai integráció programjának képviselője a globális és lokális kérdések elemzésével. Egyfajta híd szerepét kívánja betölteni az erdélyi és az egyetemes magyar tudománypublikálás között.

Az Erdélyi Múzeum jelen száma a jubileumi évforduló jegyében készült, a laptesti anyagok – hazai és az Egyesülethez közel álló, határon túli szakemberek segítségével – kiemelten és szinte kizárólag az EME tevékenységének különböző szegmenseivel foglalkoznak, horizontális és vertikális megközelítésben járva körül a választott tematikákat.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület jubileumi éve – talán, vagy inkább inkább bízunk benne, hogy bizonyosan – nemcsak Kolozsvár, Erdély, de az összmagyar tudományosság ünnepe is. Ünnepelni pedig többféleképpen lehet, nemcsak a múlt felé fordulva, de a jövőt tekintve és annak útját egyengetve.

Ünnepi tehát az idei év, mi azonban a szerkesztés folyamán úgy véltük, az évfordulóknak nem kell feltétlenül harsányaknak lenniük, ezek sokkal inkább számvetési lehetőségek, a *hogyan* és a *miért* kérdések megválaszolásának/megválaszolhatóságának lehetséges momentumai. Egyféle számvetéskísérlet e lapszám összeállítása is, aminek már a megjelenési időpontja

is lehetővé tesz egyfajta interpretációt. A tényleges évfordulós dátum ugyanis még némiképp előttünk van, e lapszám azonban a maga szerény eszközeivel és lehetőségeivel ahhoz kíván hozzájárulni, hogy az ünnep valóban tartalmas legyen. Paradox módon úgy, hogy tanulmányai bizonyos értelemben nem vesznek tudomást az ünnepről. Ugyanazzal az elfogulatlansággal, szakmaisággal és, ha úgy tetszik, ráérősséggel járják körül a témát, mint bármikor, És lehet, hogy valójában ilyen az igazi ünnep, vagy másként fogalmazva – ilyen is lehet.

Kovács Kiss Gyöngy

Orosz István

„A történetírást az életoktatás színvonalára emelni”

Mikó Imre a Magyar Történelmi Társulat élén

Gróf Mikó Imrét az Erdélyi Gazdasági Egyesület, az Erdélyi Múzeum-Egyesület alapítóját, Andrássy Gyula kiegyezési kormányának közlekedési miniszterét, több történelmi munka szerzőjét a Magyar Történelmi Társulat 1867. június 13-i alakuló közgyűlése elnökévé választotta. A választás okozott némi meglepetést, hiszen az előkészítésben az erdélyi gróf nem játszott különösebb szerepet, a Társulat létrejöttében Pesthy Frigyes, Ipolyi Arnold, Thaly Kálmán, Rómer Flóris, Wenzel Gusztáv és a száműzetésből hazatért Horváth Mihály szerzett elvülhetetlen érdemeket. Thaly Kálmán dolgozta ki a társulat alapszabály-tervezetét, s Horváth Mihályt választották meg az előkészítő bizottság elnökének, aki 1867. május 15-re a társulat első közgyűlését is összehívta, amelyen az alapszabály-tervezetet elfogadták. Ezt a belügyminiszter május 26-án változtatás nélkül jóváhagyta, így nem volt akadálya, hogy az említett alakuló közgyűlés is létrejöjjön s megválassza elnökének gróf Mikó Imrét. A közgyűlés döntését a kortársak nem indokolták, s az indokokat ma már csak találgatni lehet.¹ Nem kétséges, hogy a másodelnöknek megválasztott Horváth Mihály vagy a harmadelnök Ipolyi Arnold rangosabb történetíró volt Mikó Imrénél, volt azonban funkciójuk az MTA Bölcséleti és Történettudományi Osztályánál és Bizottságánál, ami persze nem zárta volna ki, hogy a Társulatnak is első elnökei lehessenek. Az 1848–49. forradalomban és szabadságharcban miniszterséget is vállaló csanádi címzetes püspök Horváth Mihály azonban Világos után hosszú emigrációba kényszerült, s a Társulat megalakulását megelőzően alig két évvel tért vissza Magyarországra, így személyénél bizonyára elfogadhatóbb volt az unió ügyét támogató, az agyagfalvi székely nemzeti gyűlésen a polgári átalakulást igénylő, de olmützi házi őrizete révén 1848–49-ben magát mégis kevésbé exponáló Mikó Imre.² Valószínűleg mérlegelés tárgya volt az is, hogy Mikó tagja volt a kormánynak, így bírta nemcsak a miniszterelnök, de az uralkodó bizalmát is, igen eredményesen tevékenykedett az Erdélyi Múzeum-Egylet megalapításában, s az is, hogy alapító tagként 1000 forintot ajánlott fel a társulat céljaira.³ Bizonyára igaza van Egyed Ákosnak is, hogy Mikó Imre kiegyezési politikája elfogadhatóbb volt a kormánynak, s az ellentétek áthidalását már korábban is kifinomultan alkalmazó, karizmával rendelkező erdélyi politikus és történetíró alkalmasnak tűnt a Társulat megalakulását előkészítők közötti viták csillapítására.⁴ Úgy tűnik, elnökségének kilenc éve alatt Mikó és társelnökei között harmonikus volt a kapcsolat, sem Horváth Mihályban, sem Ipolyi Arnoldban nem maradt tüske az elnökválasztás után. A református elnök jól együtt tudott működni katolikus püspök elnöktársaival. Halálakor, bár az emlékbeszédet Kemény Gábor tartotta róla, választmányi ülésen Horváth Mihály így méltatta:

¹ Thaly Kálmán: *A Magyar Történelmi Társulat keletkezése*. Századok 1867. 12; Lukinich Imre: *A Magyar Történelmi Társulat története 1867–1917*. Bp. 1918. 22–23; Glatz Ferenc: *A Magyar Történelmi Társulat megalakulásának története*. Századok 1967/1–2. 233. skv.

² Báró Kemény Gábor: *Emlékbeszéd gróf Mikó Imre felett*. Századok 1877. 105–106; Egyed Ákos: *Gróf Mikó Imre – Erdély Széchenyije*. Debrecen, 2005. 50–75.

³ Orosz István: *A Magyar Történelmi Társulat útja a kiegyezéstől a rendszerváltásig*. Magyar Tudomány 2009/2. 134. Az alapító tagok között a második legnagyobb felajánlott összeg 200 forint volt. Thaly Kálmán: *i. m.* 17.

⁴ Egyed Ákos: *i. m.* 217.

„legnagyobb veszteséggel sújtá halála társulatunkat, melynek megalapításához tetemes anyagi áldozattal járult s keletkezése óta áll vala élén, bizonyára méltó, hogy társulatunkban, még az fennálland, az ő neve s emléke halhatatlan maradjon.”⁵

Mikó Imre, bár miniszterként, képviselőként s egyéb funkcióiban meglehetősen sok elfoglaltsága akadt, igyekezett megfelelni kötelezettségeinek társulati elnökként is. A Magyar Történelmi Társulat az alapszabály szerint a nyári szünetet kivéve minden hónap első csütörtökjén igazgató választmányi ülést tartott. Mikó Imre haláláig ez a rend csak kétszer szakadt meg, 1875-ben, amikor júliusban az országgyűlési választások napján részvétlenség miatt maradt el az ülés, és 1876 februárjában, amikor Deák Ferenc halála miatt egy héttel később volt választmányi ülés.⁶ Az 1876 szeptemberéig tartott 88 választmányi ülés közül tizenkettőn Mikó személyesen elnökölt. Legtöbbször – ötvennégyyszer – a másodelnök Horváth Mihály helyettesítette, de volt olyan ülés is, amelyen a három elnök közül egyik sem volt jelen.⁷

Választmányi ülésen döntöttek háromévenként a vezetőség megválasztásáról és a választmány harmadának megújításáról is. 1871. május 4-én, amikor az első három év letelt, a három elnököt „Mikó, Horváth és Ipolyi urakat... riadó örömmel” közfelkiáltással újabb három évre megválasztották.⁸

Rendszeresen ismétlődtek a nagygyűlések és a vidéki vándorgyűlések, amelyeket a kortársak kirándulásoknak neveztek. 1867 és 1876 között csak egy vidéki vándorgyűlés maradt el, az 1873-ra tervezett és már előkészített Nyitra megyei, amelyet egy járványos betegség terjedése miatt nem lehetett megtartani. Az Igazgató Választmány döntése értelmében ezt az elmaradt vidéki ülést nem 1874-ben, hanem 1875-ben tartották meg.⁹

A közgyűlések és vidéki vándorgyűlések a Magyar Történelmi Társulat vezetőinek arra is lehetőséget teremtettek, hogy elnöki megnyitókban a történelemtudományról, tudományuk műveléséről vallott nézeteiket is kifejtessék. Mikó Imre 1867. július 2-i elnöki bemutatkozása mellett az 1868. május 14-i és az 1869-évi május 30-i közgyűlésen, valamint 1874. augusztus 20-án Besztercebányán a Zólyom megyei és 1875. szeptember 6-án Nyitra városában a Nyitra megyei vándorgyűlésen fejtette ki a múltról és a történetírás feladatairól vallott felfogását. Horváth Mihály ugyanezt az 1867. május 15-i első közgyűlésen, 1868. szeptember 21-én Kolozsvárott, 1869. szeptember 20-én Hont megyében Ipolyságon, 1871. szeptember 12-én Zemplén-Ung megyében Leleszen, 1872. szeptember 16-án a szepesi káptalanban a Szepes-Sáros megyei és Kassa városi „kiránduláson” tehette meg.¹⁰

Ezek az elnöki megnyitók nemcsak arra teremtettek lehetőséget, hogy Mikó Imre történetfelfogását elemezzük, hanem arra is, hogy rámutassunk a közte és Horváth Mihály közötti azonos vagy eltérő történelemfelfogásra is. Az elnök a társulat alapszabályának szellemében úgy látta, hogy az egyesület létrejötte „a történetművelés mezején egy magasb stádiumot jelöl”, de egyben „a történetkedvelők egész seregét hozza érintkezésbe [...] a tudományos törekvé-

⁵ Századok 1876. 756.

⁶ Lukinich Imre: *i. m.* 24; Századok 1875. 497. Uo. 1876. 161.

⁷ 1870 októberében pl. „Mikó Erdélyben pihené kormányzati és parlamenti fáradalmait”, Horváth fekvő beteg volt, Ipolyi pedig hivatali teendői miatt nem vehetett részt az ülésen. Századok 1870. 580.

⁸ Uo. 1871. 344.

⁹ Uo. 1873. 567.

¹⁰ A Vas megyei, szombathelyi vándorgyűlésen egyik elnök sem tudott részt venni. Századok 1870. 580.

sekkel”.¹¹ A május 26-án jóváhagyott alapszabály ugyanis, azokkal a korábbi törekvésekkel szemben, amelyek a Kisfaludy Társaság mintájára tisztán a történetírók gyülekezetének tekintették a Magyar Történelmi Társulatot, nemcsak azt mondja ki, hogy a társulat célja „a hazai történettudomány minden ágának művelése”, hanem a (történelem) „megkedveltetése és iránta minél szélesebb körű érdekeltség ébresztése”.¹²

Mikó Imre a nemzetek történetének három korszakát jól elkülöníti. Az első mesés korszakban a valós történelmet a mítosz pótolja. Ilyennek tekinti a magyar történelem első három évszázadát. A második korszakban, a krónikák idején „a regényes a való történet közé vegyül”. A harmadikban a kútfők összegyűjtése együtt jár e források kritikájával, a történeti igazság felderítésével. Ez a kritika „a történetírást az életoktatás színvonalára emeli”. Ebbe a szakaszba lépett a magyar történetkutatás is, ennek kifejlődését segíti elő a Magyar Történelmi Társulat, amikor összefogja a történetírókat, és az ő kritikai szellemüket terjeszti a történelem iránt érdeklők között. Úgy véli, elérkezett az ideje annak, hogy zárjuk ki történetírásunkból a „nemzeti ábrándokat”. De még egy fontos szempontra felhívja a figyelmet: történelmünket nem lehet elszigetelten megírni, „csak a szomszéd népekkel kapcsolatosan”.

Az erdélyi szellemiség, amelyben felnevelkedett, fokozott érzékenységgel viseltetett a soknemzetiségű ország helyzete iránt, nyilván ezért kíván Mikó nagyobb figyelmet fordítani a velünk együtt élő és a szomszédos népek története iránt.

Nem tagadja meg politikus mivoltát sem. Az életoktatás színvonalára akkor emelkedhet a történelem, ha a múlt összes tanulságát közkinccsé teszi, s ezáltal „a politikai érettség magas fokára emeli az egész nemzetet”.

Horváth Mihály beszéde egyetlen kérdés: a nemzetiség körül forgott. Eötvös József felfogását követve a század uralkodó eszméjének a nemzetiséget tartja.¹³ Számára azonban a nemzetiség nem cél, hanem eszköz, a (társadalmi) haladás eszköze. A haladás ügye megköveteli, hogy a nemzeteket „az érdekek solidaritása” kösse össze. Az 1848-as célok számára nem halványultak el 1867-ben sem.¹⁴ Beszédét azonban azzal folytatja, hogy „nem lehet öntudatos nemzeti érzélem senkiben, aki nemzete történetét nem ismeri”. A nemzet nemcsak a ma élők, hanem az élő és elhunyt nemzedékek közössége, ezért is kötelesség a múlt ismerete, amelyet csak a „valódiság, hűség, alaposág” alapján lehet megismerni.¹⁵ Mikó és Horváth nézetei, annak ellenére, hogy a Társulat céljait illetően lehettek közöttük különbségek, nemcsak a nemzeti elv fontosságának hangsúlyozásában, de a történeti igazság és hűség kritériumának maradéktalan érvényesítésében is összecsengenek. Mindketten meg vannak győződve arról, hogy a múlt is-

¹¹ Mikó Imre beszédét Thaly Kálmán közléséből ismerjük. Ez azonban észrevehetően nem kivonat, hanem a teljes szöveg. Thaly Kálmán: *i. m.* 12–17. Ugyanakkor Egyed Ákos kutatásaiból tudjuk, hogy a Századokban közölt előadás és a kézirat szöveg nem teljesen azonos. Magát az előadást a szerző részletesen elemzi, kifejtve Mikó történetfilozófiáját is. Egyed Ákos: *i. m.* 217–19.

¹² A Társulat célkitűzésével kapcsolatos ellentétes véleményekre: Glatz Ferenc: *i. m.* 1967. 233–267. Vö. Orosz István: *i. m.* 135.

¹³ Eötvös szerint a kor uralkodó eszméi: a szabadság, az egyenlőség és a nemzetiség, és „a nemzetiség eszméje az egyes népek azon törekvésében nyilvánul, mellyel mindenikük azon helyzet elfoglalása után fárad, melyre magát múltjánál (történeti jogánál), nagyságánál vagy más tulajdonságainál fogva jogosítottnak véli”. Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra*. Bp. 1981. I. k. 71–72.

¹⁴ R. Várkonyi Ágnes: *A pozitívista történetnézet a magyar történetírásban. A pozitívizmus gyökerei és kibontakozása Magyarországon 1830–1860*. Bp. 1973. II. k. 108. Horváth Mihály történetírói működésére Pamlényi Ervin: *Horváth Mihály*. Bp. 1954. passim

¹⁵ Thaly Kálmán: *i. m.* 4–9.

merete a hazafiság elengedhetetlen feltétele, Mikó számára azért, hogy eligazítást adjon a jelen politikájában, Horváth szerint pedig azért, hogy erősítse a nemzeti érzést.¹⁶

A Társulat 1868. évi közgyűlésén (május 14-én) mondott elnöki beszédében Mikó történelemszemléletének másik oldalát ismerhetjük meg. Megismétli azt a felfogását, hogy a történelemnek van szerepe a nemzeti közösség tudatának formálásában, hiszen „eszélyes érett nemzet múltjából merít a jelenre oktatást, történetét veszi jövője kalauzául”,¹⁷ a nemzeti ábrándok elleni fellépése azonban most azok ellen irányul, akik a nemzetiségi politikát „izgatásra” kívánják felhasználni. A békét és egyetértést „életszükségletnek” tartja, mert „alkotmányos lét és rendezett szabadság szükségérzete háttérbe szorítandja a nemzeti particularizmust, a politikai érdekközösség győzni fog a szenvedély és az idiómák felett”. Nála is megjelenik Horváth Mihály érve Magyarország népeinek érdekközösségéről. Az ország lakosai nyelvükben különböznek ugyan, „de intézmények és jogok, szabadság és műveltség tekintetében nem. Ők egy politikai és történeti egységet képeztek századok óta, s azt kell képezniük ezután is.”¹⁸ Nem lehet nem észrevennünk a politikai okfejtését az egy politikai nemzet koncepcióról, amelyről ez évben készült törvényt alkotni a magyar országgyűlés. Érvei között szerepel, hogy a szolgaság időszakában megvolt a politikai egység, s ez nem bomolhat fel a szabadság időszakában sem.

Aligha tévedünk, ha feltételezzük, hogy a Magyar Történelmi Társulat elnökére való tekintettel rendezte 1868 szeptemberében első vándorgyűlését éppen Kolozsvárt. Az ülések Mikó Imre palotájában voltak ugyan, az elnök azonban betegségét kezelte, és így nem vehetett részt a társulati „kiránduláson”. Horváth Mihály sajnálattal jegyezte meg, hogy „nélkülözzük nagytudományú elnökünk vezérletét”, de dicsérte a szervezőket, mindenekelőtt Kolozsvár városát, mert úgy vélte, az új történeti források feltárásában, ami a vándorgyűlések legfontosabb feladata volt, nemcsak az „előkelőségek” levéltárai voltak fontosak, de a városi irategyűttesek is. Ezzel kapcsolta össze azt a felfogását is, hogy a politika története mellett több figyelmet kell szentelni a „társadalmi viszonyok, a családi élet, a polgári foglalkozások...” történetének.¹⁹ A kolozsváriak nagylelkűségét mutatta, hogy Mikó Imre távollétében melegen ünnepelték a másodelnököt, aki „a hazáért száműzetésben annyit szenvedett”.²⁰ A kolozsvári vándorgyűlés eredménye volt a sokrétű anyagfeltárás és levéltári kutatómunka mellett a Társulat kolozsvári Állandó Bizottságának létrejötte, amellyel a Magyar Történelmi Társulat is elismerte Erdély sajátos helyzetét a magyar múlt kutatásában.

A kolozsvári vándorgyűlésre Mikó Imre 1869. május 30-án a következő évi közgyűlésen tért vissza, amikor Erdély történetén keresztül mutatta be, hogy a magyar tartományok politikai egysége annak ellenére is érvényesült múltunkban, hogy Erdély hatszor volt elszakítva az ország más területeitől. Nézetei azonban mentesek voltak a nacionalista gőgtől és a „magyar szupremácia” kortársai által hangoztatott elképzelésétől. Az együtt élő nemzetiségeket „egy-érdekű testvérnépeknek” nevezte, amelyeknek „mindenha kulturai és alkotmányos missiojuk volt kelet-észak felé, mit egy évezreden át teljesített(ek) és ezután is teljesíteni fog(nak)...”²¹

¹⁶ Orosz István: *i. m.* 134.

¹⁷ Századok 1868. 360. Másutt is a történeti múltat tekinti a „nemzetiség” legfőbb órének. R. Várkonyi Ágnes: *i. m.* II. k. 245.

¹⁸ Uo. 361.

¹⁹ Uo. 527.

²⁰ Uo. 568.

²¹ Uo. 1869. 352. Buckle, a pozitívizmus egyik jeles alakja is a nemzeti gőgöt és elfogultságot „a tudatlanság, elmaradottság következményeként tartja számon”. R. Várkonyi Ágnes: *A pozitívista történelemszemlélet*. Bp. 1970. 181.

Mikó Imre szerepet vállalt abban a kezdeményezésben is, amelyben a Társulat a magyar országos címer pontos leírását vállalta magára. Ez 1870 tavaszán megtörtént, és az országgyűléshez intézett felirati javaslatot ő terjesztette a képviselőház elé. Az előterjesztést a parlament befogadta, de a címerkérdés végleges rendezésére csak Mikó halála után került sor.²²

Amint említettük, Mikó Imre nem vett részt sem a Zemplén-Ung megyei, sem a Szepes-Sáros megyei vándorgyűlésen, ahol Horváth Mihály a kolozsvári gyűléshez hasonlóan a politikatörténet mellett a társadalom múltjának teljességét és ennek a teljességnek kutatását hangsúlyozta. Leleszen arról beszélt, hogy „a történelemnek [...] hogy valóságos tükre legyen az időnek, át kell ölelnie az egész emberi életet”,²³ a szepesi káptalanban pedig arról, hogy az ipar vagy a kereskedelem története fontosabb részei a múltnak, így természetesen a történelmi kutatásnak is, mint a háborúk.²⁴

Horváth Mihály mellett korábban Mikó Imre elvei között is szerepelt a múlt totalitásának ismerete,²⁵ de sokkal érzékenyebb volt a történelmi igazság kérdésére. Már a Magyar Történelmi Társulat elnöke volt, amikor megjelent *Benkő József élete és munkái* c. könyve. Ennek (a Századokban is közzétett) előszavában írta, hogy „a történetíró igaz-szólási tisztét önkénynt veszem magamra”.²⁶ A történelmi igazság feltárása a központi gondolata 1874. augusztus 20-án Besztercebányán mondott beszédének is.

„A múlt idők hű képét biztos kézzel” az adatok hiánya és töredékessége miatt nagyon nehezen lehet megrajzolni, annál kevésbé, mert „néhány részleteit... eliszapolta már az azóta letűnt idők folyama”, éppen ezért kell a „legnagyobb teljességgel” összegyűjteni az adatokat, hogy a tudomány követelményeinek megfelelően tárhassuk fel a múlt valóságát.²⁷ (A besztercebányai vándorgyűlésen, ahol Ipolyi Arnold püspök Szent István napján ünnepélyes misét is celebrált, a legnagyobb tudományos szenzáció Balassi Bálint addig ismeretlen költeményeinek megtalálása volt.)²⁸

Mikó Imrének a Társulat elnökeként elmondott utolsó beszéde 1876. szeptember 6-án Nyitrán hangzott el. Ebben nem a történettudomány és a politika összefüggéseivel, hanem a történelmi kutatás tudomány-rendszertani helyével és módszerével foglalkozott. Előljáróban megállapítja, hogy minden tudománynak megvan „a maga rend- és módszere”. Így a történettudománynak is. A tudományoknak két nagy sarokpontját különbözteti meg: az egyikben „a tiszta elvont, elméleti elv” (ma ezek a tudományok foglalkoznak alapkutatásokkal), a másikban „az alkalmazott, gyakorlati, egy szóval anyagi elv” érvényesül (ezek az alkalmazott tudományok). Mikó nem állít fel sorrendet az elméleti és alkalmazott kutatások között, de vitatkozik azokkal, akik a történettudományról azt állítják, hogy „a tudást csupán a tudás kedvéért keresi”, és a történelem művelését „nem lehet közvetlen gyakorlati hasznosságával indokolni és igazolni”. Korábban is kifejtett nézetei szerint a történelem nem egyszerűen „testis temporum” (az idők tanúja), de *magistra vitae* (az élet tanítómestere). Még az egzakt (természet)tudományokban

²² Lukinich Imre: *i. m.* 28–29.

²³ Századok 1871. 587.

²⁴ Uo. 1872. 500. Vö. Gunst Péter: *A magyar történetírás története*. Debrecen 1995. 136–137.

²⁵ R. Várkonyi Ágnes: *i. m.* II. k. 342.

²⁶ Uo. 1867. 229. A monográfiáról az akkor még csak 28 éves, de nagy tudományos jövő előtt álló Pauler Gyula írt ismertetést. Ő is azt emeli ki, hogy Mikó „mindvégig történetíró marad, a szó legnemesebb értelmében, ki mindent megfontol, csak az igazságot keresi, és azt éles elmével fel is tárja”. Pauler Gyula: *Mikó Imre: Benkő József élete és munkái*. Pest 1868. Századok 1868. 46. Benkő Józsefre újabban: Benkő Samu: *Haladás és megmaradás. Művelődéstörténeti tanulmányok*. Bp. 1979. (*A történetíró és Linné-követő Benkő József*) 193–206.

²⁷ Századok 1974. 522–24.

²⁸ Lukinich Imre: *i. m.* 40.

is csak az szerezhethet igazi jártasságot, aki ismeri az adott tudomány fejlődésének útját. Ezt a történelem ismerete révén lehet megszerezni, mert a történelemben működő tényezők „erőtani tényezők”. A történettudomány „a tapasztalatból merítve elveket igyekszik megállapítani, hogy szerintök mentől célszerűbben rendezze, szervezze és kormányozza a társadalmat”. Széchenyire hivatkozik, aki szerint a múlt és a jelen ismerete „csalatközhatatlan jövőndülésre képesít”.²⁹

Ha napjainkban nem is vagyunk meggyőződve arról, hogy a múlt ismeretéből csalatközhatatlanul lehet következtetni a jövőre, elismeréssel kell adóznunk Mikó felfogásának, amely nem azonosult a pozitívizmus azon primitív felfogásával, hogy a történetkutatás feladata egyszerűen a téglák összegyűjtése a múlt épületének majdani felépítéséhez.³⁰ Ő a múltat azért akarta minél tökéletesebben és valósághibebben megismerni, hogy feltárhassa azokat a hatótényezőket, amelyek a jelent és a jövőt irányítják. Aligha kétséges, hogy jól ismerte a pozitívizmus történetzempléjét, s meggyőződéssel vallotta, hogy a történelemben törvényszerűségek érvényesültek, s ezeket a törvényszerűségeket a történetírás módszereivel a természettudományokhoz hasonló egzakttsággal lehet feltárni és megismerni.³¹ Halálával egy nagy nemzedék kiváló tudósa dőlt ki a sorból. Horváth Boldizsár, aki az Akadémia nevében búcsúztatta, méltán állapíthatta meg, hogy a 19. századi „nagy szellemek táborához tartozott”.³² A Társulat nevében báró Kemény Gábor búcsúztatta 1877. február 1-jén az évi közgyűlésen. Életének áttekintése után jutott arra a következtetésre, hogy „befolyását nem egyes tényekből, hanem életének összes működéséből lehet csak megérteni”.³³ Ennek alapján méltán sorolhatjuk őt nemcsak a Magyar Történelmi Társulat, de a 19. századi magyar történettudomány jeles alakjai közé.

Imre Mikó – President of the Hungarian Historical Society

Keywords: Imre Mikó, Hungarian Historical Society, Hungarian historiography, travelling conferences

Count Imre Mikó, founder of the Transylvanian Museum Society, was elected as president of the Hungarian Historical Society in 1867. As a president, Mikó set as a goal before the Historical Society the cultivation of historiography on a higher level, as well as the popularization of scientific endeavours. As a Transylvanian, he manifested a marked interest towards the history of the neighbouring nations of the Hungarians, while trying to establish this spirit within the Society. The fact that the first travelling conference of the Hungarian Historical Society was held in Kolozsvár is also due to the person of Imre Mikó. He returned to this conference on next year's general meeting, an occasion on which Count Mikó argued on basis of the history of Transylvania for the thesis that the political unity of the Hungarian provinces has already manifested itself in the past, even while this region was torn away as many as six times from other Hungarian territories. As a president and a historian, Imre Mikó repeatedly called attention to his conviction according to which history plays a major role in the formation of consciousness for national communities.

²⁹ Századok 1875. 512–516. Mikó nem állt egyedül ezzel a felfogásával. R. Várkonyi Ágnes szerint „a volt nemesi osztály historikus vagy értelmiségi tagjai valamennyien úgy fordultak Világos után a történettudományhoz, mint Comte vagy Mill és társai. Koruk dilemmáira keresnek megoldást, főleg pedig jövőndójuk útjait akarják leolvasni a letűnt évszázadok lapjairól”. R. Várkonyi Ágnes: *i. m.* II. k. 376.

³⁰ Orosz István: *i. m.* 134.

³¹ „A pozitívista történetzemplélet [...] a fejlődési folyamatokat kutatja a múltban. Útmutatást keres, eligazodást a jelen és a jövő társadalmi gondjaiban, a letűnt idők tanulságaiból, s ezért a múltbeli fejlődés törvényszerűségeit kutatja. Mégpedig, mivel gyakorlati tapasztalatokat vár, az egzakttság igényével akarja feltárni a múltat, s ezért a természettudományok módszereivel közeledik a letűnt századok világához.” R. Várkonyi Ágnes: *i. m.* I. k. 26.

³² Idézi: Egyed Ákos: *i. m.* 220.

³³ Századok 1877. 109.

Péter Mihály – Péter H. Mária

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályának tevékenységéről

Előzmények

„A tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma” – így fogalmazta meg Széchenyi István azt az alapigazságot, amely szűkebb hazánkban, Erdélyben is már fejedelmeket (Báthory István, Bethlen Gábor), tudósokat (Apáczai Csere János, Bod Péter, Aranka György, Döbrentei Gábor), főurakat (Batthyányi Ignác) foglalkoztatott. Természetes következménye volt ez az erdélyi késő reneszánsznak, a felvilágosodás korának, a humanista eszmék térhódításának. De ahhoz, hogy a tudományos emberfők száma szaporodhasson, egyetemekre-akadémiákra, könyvtárakra, tudományt művelő társaságra, múzeumokra van szükség. Csak így válhat a kiművelt emberfő népének erejévé. A Habsburg-abszolútizmus azonban súlyosan nehezedett Erdélyre, a szabadságharcot követő önkényuralom pedig továbbra is gátat vetett ezeknek a törekvéseknek. A magyar értelmiségieknek hosszas küzdelemre volt szüksége ahhoz, hogy az államhatalom engedélyezze egy erdélyi múzeum és egy tudós társaság létrehozását. Csak 1859-ben, a monarchia meggyengülése következtében volt lehetősége gr. Mikó Imrének jelentős anyagi áldozata és fáradhatatlan munkája révén a legfelsőbb engedélyt kieszközölnie múzeum alapítására és egyben a tudományt művelő társaság létrehozására Erdélyi Múzeum-Egylet (EME) néven.¹

Megkezdődött a múzeumi tárgyak, a felajánlott levéltári anyagok, könyvek begyűjtése, rendszerezése. 1860 februárjában már megtartották az első tudományos előadást. Egy év múlva szükségesnek látszott a tudományos ülések szétválasztása tárgykörük szerint, történelmi és természettudományi szakosztályra. Ez utóbbi foglalta magába az orvostudományt is. Közben 1872-ben Kolozsváron létrehozták Magyarország második egyetemét, a későbbi Ferenc József Tudományegyetemet. Létrejött jelentősen befolyásolta az EME további sorsát. Sajnos a két intézmény kapcsolata nem volt mindig felhőtlen. Így például 1875-ben a kolozsvári tudományegyetem meghívta Högyes Endrét a kór- és gyógytani tanszékre nyilvános rendes tanárnak. Ezekben az években az Egyesület Természettudományi Szakosztályának működése éppen hullámvölgyben volt. Többek között ez késztethette Högyest arra, hogy 1876-ban létrehozza az EME-től független Kolozsvári Orvos-Természettudományi Társulatot (Társulat) Orvos- és Természettudományi Szakosztállyal. Megalakulását az EME vezetői nem nagy örömmel fogadták, bár fellendítette az Egyesület szakosztályainak ellankadt tevékenységét.² Az ekkor alapított Társulat elnöke Abt Antal, titkára Högyes Endre, az Orvosi Szakosztály elnöke pedig

¹ Egyed Ákos: *Gróf Mikó Imre – Erdély Széchenyije*. Multiplex Media – DUP. Debrecen 2005. 151–199; Kelemen Lajos: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület múltja és jelene*. Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kvár 1909. 1–10; Szabó T. Attila: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története és feladatai*. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása. Kvár 1942. 3–27; Kelemen Lajos: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története. = Emlékkönyv az EME félévszázados ünnepére 1859–1909*. Szerk. Erdélyi Pál. Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása. Kvár 1909–1942. 5–46.

² Kelemen Lajos: *i. m.* 46–73; *Az EME háromnegyedszázados tudományos működése 1859–1934*. Szerk. György Lajos. Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület. Cluj–Kvár 1937. 44, 93; Kelemen Lajos: *i. m.* 10–19.

Genersich Antal, míg a Természettudományi Entz Géza egyetemi tanárok lettek. A Társulat tudományos tevékenységének közlésére még 1876-ban Értesítő címmel Hőgyes Endre egy folyóiratot indított el. Ez többszöri alcímmódosítás és kényszerszünet után ma is él.³ Három év múltán a lap kiadási költségei miatt felvetődött a két, különben hasonló célú társaság egyesítésének gondolata. A lap 1879-ben már közös kiadványként jelent meg. 1884-ben az egyetemi által alapított Társulat beolvadt az Egyesület megfelelő szakosztályaiba, és ettől kezdve mint az EME Orvos-Természettudományi Szakosztálya működött. Genersich Antal az orvosi szakosztálynak továbbra is elnöke maradt. Ezt a tisztséget Kolozsvárról való eltávozásáig (1895 szeptembere) viselte, tehát megszakítás nélkül közel 20 éven át elnöki minőségben irányította az orvosok tudományos tevékenységét a Kolozsvár központú Társulatban, majd az Egyesületben.⁴

A szakosztályok hivatalos létrejötte jelentősen serkentette az akadémiai irányzat képviselőinek tevékenységét, hiszen a tudomány és technika gyors fejlődése a kutatómunka szükségességét helyezte előtérbe, viszont ellentétes hatást gyakorolt a múzeumi gyűjtő- és feldolgozó munkára. Emiatt 1903 és 1905 között az ellentétek az akadémiai és a múzeumi irányzat között kiéleződtek. Ez egy új alapszabály megalkotásához és a szakosztályok átszervezéséhez vezetett, ami 1906. január 1-jén lépett életbe.⁵ Ekkor, az EME célkitűzéseinek új megfogalmazása nyomán négy szakosztály alakult: 1. Bölcsészeti-, Nyelv- és Történelemtudományi; 2. Természettudományi; 3. Orvostudományi, valamint 4. Jog- és Társadalomtudományi Szakosztály.⁶ 1876–1905 között az Orvos-Természettudományi Szakosztályon belül az orvosi szak 30 évi fennállása alatt 229 szakülést tartott, melyeken 686 előadás hangzott el, illetve beteg-, műszer-, makro- vagy mikroszkópos készítmény bemutatása történt. Ezenkívül számos ismeretterjesztő előadásra is sor került. Az előadások tárgyköre az orvostudomány minden területét átfogta. A vezetőség megkülönböztetett figyelmet fordított az orvostudomány legújabb vívmányainak, új gyógyszerek, új gyógyeljárások ismertetésére. Tevékenységükről az Értesítő hasábjain számoltak be, itt jelentek meg az elhangzott előadások teljes terjedelmükben vagy bő kivonat formájában. E periódusban 27 kötet Értesítő jelent meg.

Az Orvostudományi Szakosztály tevékenysége 1906 és 1919 között

1906-ban tehát az Orvos-Természettudományi Szakosztály kettévált, egy Orvosi és egy Természettudományi Szakosztályra, és mindkettő önállóan működött tovább. Az előbbi már 1906. január 25-én megtartotta alakuló közgyűlését, ahol elnöknek Purjesz Zsigmondot, titkárnak Jakabházy Zsigmondot választották (lásd *I. táblázat*). Az Orvosi Szakosztály (OSZ) ettől kezdve immár új keretek közt folytatta tevékenységét a következő formákban:

– tudományos szakülések rendszeres tartása (1906–1919 között évi 20–24);

³ Péter Mihály – Péter H. Mária: *Visszatekintés az Orvostudományi Értesítő múltjára a 75. kötet megjelenése alkalmából*. Orvostudományi Értesítő LXXV(2002). 7–12; Péter Mihály – Péter H. Mária: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályának százéves tevékenysége. 1906–2006*. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása. Kvár 2006. 42–46.

⁴ Péter Mihály – Péter H. Mária: *Szepesszombati Genersich Antal életútja és tevékenysége. = Az EME kiemelkedő személyiségei*. Szerk. Kovács Kiss Gyöngy. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása. Kvár 2009. (megjelenés alatt)

⁵ György Lajos: *i.m.* 126–127; Szabó T. Attila: *i.m.* 28–39.

⁶ Erdélyi: *i.m.* 75–76; Szabó T. Attila: *i.m.* 39–40; Kelemen Lajos: *i.m.* 19–20; *Az EME Évkönyve az 1906. évre*. Szerk. Schilling Lajos. Kvár 1907. 2. füzet 33–107.

– a Kolozsváron tartott tudományterjesztő rendezvényeken orvosi előadásokkal való részvétel;

– új tevékenységi formaként indultak be 1906-tól a vándorgyűlések, melyeken valamennyi szakosztály részt vett, ezekről emlékkönyveket adtak ki.

1906–1913 között 8 vándorgyűlést tartottak Erdély különböző városaiban (Marosvásárhely 1906, Nagyenyed 1906, Zilah 1907, Brassó 1908, Dés 1910, Vajdahunyad 1911, Gyulafehérvár 1912 és Torda 1913). A vándorgyűléseken orvosi ismeretterjesztő előadások is elhangzottak. Az első világháború kitörése miatt 1913–1919 között már csak szakülésekre került sor.⁷ A köz- és választmányi ülések jegyzőkönyveit, valamint a szakülések anyagát továbbra is az *Értesítőben* közölték, 1906 és 1919 között 12 kötet jelent meg.⁸ E periódusban három neves orvosprofesszor tiszteletére emlékkönyvet adtak ki (Purjesz Zsigmond 1906, Lechner Károly 1915, Szabó Dénes 1919).⁹

A háború és az azt követő impériumváltás lefékezte, majd megszakította az Egyesület tevékenységét. 1918. december 24-én a román csapatok bevonultak Kolozsvárra, a román Kormányzótanács 1919. május 12-én átvette a Ferenc József Tudományegyetem minden ingatlan és ingó tulajdonát, közte az EME-nek az egyetem használatára bocsátott minden vagyonát. Az egyetem Szegedre távozott, ahol 1940-ig működött. Az Egyesület tevékenységében is beállt az első kényszerszünet.

Az Orvostudományi Szakosztály tevékenysége 1922–1940 között

Az EME, megfosztva minden anyagi erőforrásától, céljai megvalósításában csaknem leküzdhetetlen akadályokba ütközött. Mihelyt a bénultság valamelyest oldódott, és a viszonyok lehetővé tették, első teendő az Egyesület vezetőségének újjászervezése volt. Erre az 1921. december 29-én tartott közgyűlésen került sor.¹⁰ Az OSZ-nak nemcsak az egész tisztkara, hanem számos tagja elhagyta az országot. Az itthon maradottak közül 1922. április 22-én (25-én?) a hatóságoktól nehezen megszerzett engedéllyel 26 szakosztályi tag alakuló közgyűlésre jött össze, hogy megválasszák az új tisztkart. Elnök Veress Ferenc, titkár Koleszár László, jegyző Veress Géza, majd ennek lemondása után Török Imre lett.

Az előadások vagy a szakülések tartásához azonban hatósági engedélyt kellett beszerezni. A beszerzés módja tükrözi a hatóságok kisebbségekkel szembeni viszonyulását: „A kérvény a hadtestparancsnoksághoz intézendő, három eredeti példányban készítendő, elsőre 8 leu, a többiekre egy leu okmánybélyeg. 1. Siguranța láttamozza; egy kérvénypéldány ott marad. 2. A Siguranța láttamozása után a kérvény a rendőrprefektusnál beadandó (kétsoros kérvény, 8 leu bélyeg). 3. Ha a rendőrprefektus aláírta, a kérvény továbbviendő a megyei prefektúrára (egy kérvénypéldány ott marad), iktatandó. 4. Ha a Siguranța, rendőrségi és megyei prefektusok aláírták, kérvény a hadtestparancsnoksághoz beadandó, onnan leküldik a kaszárnyába

⁷ Péter H. Mária – Péter Mihály: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület vándorgyűlései az orvostovábbképzés szolgálatában*. *Lege Artis Medicinae* II(1992). 11. 1084–1087; Péter Mihály – Péter H. Mária: *i.m.* 2006. 63–68; *Az EME vándorgyűléseinek Emlékkönyvei 1906–1913*. Az EME kiadása. Kvár.

⁸ *Az EME Orvostudományi Szakosztályának Értesítője 1906–1919*. Az EME kiadása. Kvár.

⁹ Péter Mihály – Péter H. Mária: *i.m.* 2006. 132–135.

¹⁰ Buday Árpád: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület utolsó öt éve (1919–1923)*. *Erdélyi Irodalmi Szemle* LVI(1924). 2. sz. 151–156; *Az EME vándorgyűléseinek Emlékkönyvei 1906–1913*.

Cutean őrnagyhoz. Ez »kidolgozza« és felterjeszti az engedélyt a Generalishoz aláírás végett (a Generális szerdán és szombaton ír alá); onnan ismét a kaszárnyákba küldik, ott kiállítják az átiratot a Rendőrséghez. Másnap a rendőrprefektúránál (5 leu bélyeg) az engedély átvehető.”¹¹

Az egész magyar orvosi testület érezte az egyetem, a klinikák hiányát, ahonnan teljesen kiszorult. 1922-től a szakülések a hatósági engedélyek nehéz beszerzése miatt lassan, de újra beindultak. Az üléseket különböző intézmények helyiségeiben tartották, így például az Unitárius Kollégium dísztermében, az Európa kávéházban, az Iparkamara tanácstermében, a Magyar Zenekonzervatóriumban.

1930-tól már a vándorgyűléseket is engedélyezték. 1930–1939 között nyolcat tartottak (Marosvásárhely 1930, Nagyenyed 1931, Nagybánya 1932, Sepsiszentgyörgy 1933, Brassó 1934, Székelyudvarhely 1937, Torda 1938 és Gyergyószentmiklós 1939). Az első, marosvásárhelyi vándorgyűlésen az orvosok nagyszámú előadása (42) miatt elhatározták, hogy a vándorgyűlés orvosi szaküléseit orvoskongresszussá nyilvánítják és az elkövetkező vándorgyűlések keretében kétévénként orvoskongresszust szerveznek. Ez meg is valósult, Nagybányán 1932-ben a II., Brassóban 1934-ben a III. és Tordán 1938-ban a IV. orvoskongresszusra került sor. Mind a négy orvoskongresszusról is külön emlékkönyv jelent meg.¹²

1934-ben sikerült az Értesítő újraindítása is (I. új folyam, XLV. évfolyam). Ez a kötet az 1922–1932 közötti 65 szakülés jegyzőkönyveit közli, az ott elhangzott 96 előadás rövidebb-hosszabb tartalmával együtt. Ezt követően még 4 kötet jelent meg ebben az időszakban: 1935-ben megjelent a XLVI. kötet, II. új folyam, 1932–1933. Ez az adott évek munkájáról hasonlóan számol be. Mindkét kötetet Veress Ferenc elnök és Koleszár László titkár szerkesztette. A következő, a XLVII., a XLVIII. és a XLIX. köteteket Koleszár László egyedül szerkesztette, az eredeti dolgozatokat in extenso közlik és 1939-cel bezárólag ismertetik a változatos, tartalmas szakmai élet megvalósításait.¹³

Az Orvostudományi Szakosztály tevékenysége 1941–1949 között

A második bécsi döntést követően a Ferenc József Tudományegyetem 22 év után Szegedről visszatért eredeti székhelyére, Kolozsvárra. Ez alkalmából 1941. március 30-án az EME OSZ ünnepi díszülést tartott, ahol Koleszár László, a szakosztály elnöke beszédet tartott.¹⁴ Az EME tulajdonában lévő javak használatára vonatkozó szerződések megkötésének elhúzódása miatt a szakosztályi tevékenység csak késve indult be. Megkezdtek ugyan a szakülések tartását, az elsőre azonban csak 1941. május 3-án került sor. Ezt követően még 1941-ben 3 szakülés volt. 1942. február 26-án összeült az OSZ tisztújító közgyűlése, ahol Berde Károlyt elnöknek, Krompecher Istvánt titkárnak, Ujváry Imrét jegyzőnek választották meg.¹⁵ 1942-ben újra megjelent az Értesítő (50. kötet), amely az 1940–41. évi tevékenységet mutatja be. Ettől kezdve

¹¹ Koleszár László: *Előszó*. Értesítő az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályából XLV(1934). I. Új folyam. 1. füzet 1922–1932. 3–8.

¹² Az EME vándorgyűléseinek Emlékkönyvei. 1930 Marosvásárhely; 1932 Nagybánya; 1934 Brassó; 1938 Torda, Az EME kiadásai. Kvár 1931, 1933, 1935, 1939.

¹³ Péter Mihály – Péter H. Mária: *Visszatekintés az Orvostudományi Értesítő múltjára a 75. kötet megjelenése alkalmából*. Orvostudományi Értesítő LXXV(2002). 7–12.

¹⁴ Koleszár László megnyitóbeszéde. Értesítő az EME Orvostudományi Szakosztályából L(1942). 5–10.

¹⁵ *Jegyzőkönyv az OSZ 1942. évi febr. 26-án tartott tisztújító közgyűléséről*. Értesítő az EME Orvostudományi Szakosztályából L(1942). 62–63.

1943-ban és 1944-ben 4-4 kötet jelent meg, melyeket Berde Károly és Krompecher István szerkesztett.

Az 1944 őszen bekövetkezett főhatalomváltás ismét gyökeres változást hozott a Ferenc József Tudományegyetem, illetve az Egyesület életében. Ez alkalommal az egyetem nem távozott el Kolozsvárról. Az egyesületi élet is tovább folytatódott, bár tagjainak száma csökkent.¹⁶ 1945-ben 2 kötet *Értesítő* jelent meg, melyeknek szerkesztését már egyetemi tanárok (Haynal Imre és Sály Béla) végezték. Ez év őszen az Orvosi Kar Marosvásárhelyre költözött. Az *Értesítő* 1947-ben megjelenő 61. kötete már az Egyesület és az Orvosi Kar közös kiadása (Miskolczy Dezső szerkesztette). 1948-ban jelenik meg ennek az időszaknak a két utolsó kötete (a 62. és 63.), melyeken kiadóként már csak a Bolyai Tudományegyetem Orvosi Kara szerepel. A Miskolczy Dezső szerkesztésében megjelent 62. kötet még közli az EME Orvosi Szakosztályának Kolozsváron 1947-ben elhangzott utolsó előadásait. A 63. kötetben csak a Bolyai Tudományegyetem Orvosi Karának Marosvásárhelyen tartott 33 előadása szerepel. Ezeknek a köteteknek alcímében az OSZ neve még fel van tüntetve, de kiadójuk csak a Bolyai Tudományegyetem Orvosi Kara, szerkesztői Csögör Lajos és Miskolczy Dezső.¹⁷

E periódusban tartott szakülések száma a következő: 1942-ben 10, 1943-ban 28, 1944-ben 15, 1945-ben 3, 1946-ban 3. 1947-ben még 13 előadásra került sor, de az ülések száma, helye és időpontja nincs feltüntetve. Áttekintve a szaküléseken elhangzott és az *Értesítő*ben közzétett előadások kivonatát vagy in extenso változatát, bátran állapíthatjuk meg, hogy a szakülések átfogták a medicina minden ágát, és semmivel sem maradtak el az adott időszak szakmai színvonalától. Ezek az előadások jelentősen hozzájárultak az erdélyi magyar orvostestület szakmai versenyképességéhez.

Meg kell még említenünk, hogy ebben az időszakban mindössze két vándorgyűlésre került sor: 1942-ben Désen (XVII.), 1943-ban Besztercén (XVIII.). Mindkettőn a hallgatóság igényét előre felmérve színvonalas orvostovábbképző előadás-sorozatot is tartottak, ezek anyagát az *Értesítő* 51. és 56. kötete közölte.¹⁸

Érdemesnek tartjuk megemlíteni, hogy az OSZ 1942-ben Hógyes Endre-pályadíjat és -emlékérmet alapított, melyeknek célja az orvosi kutatómunka elősegítése volt, és ugyanakkor a nagy elődeinkről való megemlékezést szolgálta. Sajnos ezek adományozására csak egyszer kerülhetett sor.

Az 1947. évvel az OSZ tevékenységének utolsó nyomai is megszűntek. Az Egyesület életében az eddigi leghosszabb 40 év kényszerszünet állt be. 1949/50-ben hatalmi szóval (86311/1949 sz. igazságügy-minisztériumi határozat) betiltják a romániai magyar társadalmi intézmények, köztük az EME tevékenységét is.¹⁹

¹⁶ Péter H. Mária: *Adatok az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályának tevékenységéről*. Orvosi Hetilap CXXXIII(1992). 30. sz. 1905–1911.

¹⁷ *Értesítő* az EME Orvostudományi Szakosztályából 1942–1945. Az EME kiadása. Kvár; *Értesítő* az EME Orvostudományi Szakosztályának és a Bolyai Egyetem Orvostudományi Karának munkájáról. 61. kötet. Az EME és Bolyai Egyetem Orvostudományi Karának kiadása. Kvár 1947; *Értesítő* a Bolyai Egyetem Orvostudományi Karának és az EME Orvostudományi Szakosztályának munkájáról. 62., 63. kötet. Kiadja a Bolyai Egyetem Orvostudományi Kara. Kvár 1948.

¹⁸ Péter H. Mária – Péter Mihály: *i.m.* 1992. 1084–1087.

¹⁹ Benkő Samu: *A romániai magyar tudomány helyzete és az Erdélyi Múzeum-Egyesület feladatai*. Bp. 1993. 4–6; Kiss András: *Más források – más értelmezések*. Mentor Kiadó., Marosvásárhely 2003. 373–389.

Az EME és a szakosztályok újraalakulása

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület újjászervezése az 1989. évi december végi események, a pártállami rendszer megdöntése után kezdődött meg. Ezt megelőzően már december 24-én egy kolozsvári értelmiségi csoport a *Hívó szó* című felhívásban többek között sürgette az EME újjászervezését. Néhány nap múlva, 1990. január 5-én az egykori EME-tagok és az Egyesület szükségességét felismerő kutatók összegyűltek Jakó Zsigmond ny. egyetemi tanár, az EME egykori vezetőségi tagja lakásán, ahol elhatározták, hogy újra beindítják az EME tevékenységét, új alapszabályt dolgoznak ki, és megteszik a szükséges lépéseket az újrakezdés feltételeinek megteremtéséhez. E feladatok elvégzésére ideiglenes intézőbizottságot választottak, melynek összetétele a következő volt: Jakó Zsigmond, az MTA tagja, elnök, Benkő Samu alelnök, Kiss András és Sipos Gábor titkár. Hasonló kezdeményezések történtek Marosvásárhelyt is.

Számos jogrendi nehézség ellenére 1990. március 22-én, 44 esztendei kényszerszünet után az EME 35 résztvevővel megtartotta újraalakuló közgyűlését, ahol jóváhagyták az Egyesület új alapszabályait. A kolozsvári Városi Bíróság 309/PJ/1990 sz. végzésével elrendelte az Erdélyi Múzeum-Egyesület jogi személyként való bejegyzését (acordarea personalității juridice).²⁰

1990. október 27-én a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet dísztermében a már 616 tagot számláló Egyesület közgyűlése elfogadta az ügyrendet, és megválasztotta az EME elnökségét, valamint központi választmányát, és ezzel kezdetét vette a szervezett tevékenység. Szakosztályunk részéről egyik alelnöknek Dóczy Pál professzort, míg a választmányba Brassai Zoltán adjunktust és Rácz Gábor professzort választotta meg a közgyűlés.

Az Orvostudományi Szakosztály újraalakulása

Az Egyesület kolozsvári újjászervezésével párhuzamosan, de attól függetlenül Marosvásárhelyt is történt azonos célú megmozdulás. Ennek kezdeményezője Bérczes Judit dr. tudományos főkutató volt. Mivel ma már csak kevesen tudnak ezekről az eseményekről, röviden felvázoljuk azokat. Bérczes doktornő 1990. január 15-i keltezéssel egy *Javaslat az Erdélyi Múzeum-Egyesület újjászervezésére vonatkozóan* c. felhívást tett közzé, ami a marosvásárhelyi Népújságban (1990. jan. 27., XLII. évf. 21. sz.), illetve a Romániai Magyar Szóban (1990. febr. 10., új sorozat 41. sz.) jelent meg. Előbbiben keltezés nélkül, utóbbiban 1990. január 20-i dátummal. A felhívást – kezdeményezőjén kívül – Szabó István, László József, László János, Péter Mihály, Bedó Károly, Szövérfy Ágnes, Dézsi József egyetemi oktatók és Feszt Tibor tudományos főkutató írta alá. Február 26-án Benkőné Nagy Margit művészettörténész Kolozsvárról felkereste Bérczes doktornőt a Romániai Magyar Szóban megjelent felhívása kapcsán, hogy férje, Benkő Samu nevében tájékozódjék a marosvásárhelyiek elképzeléseiről. Ekkor már felmerült az OSZ székhelyének kérdése is. Március 18-ra Bérczes doktornő meghívást kapott Kolozsvárra, ahol Benkő Samu alelnökkel egyeztettek a tennivalókat. Az ideiglenes egyesületi vezetőség támogatta azt az észszerű elképzelést, hogy az OSZ székhelye Marosvásárhelyt legyen. Május 21-én Benkő alelnök Marosvásárhelyre utazott, ahol Bérczes

²⁰ Jakó Zsigmondnak az 1990. október 27-i közgyűlésen elhangzott elnöki megnyitóbeszéde. Erdélyi Múzeum LIII (1991). 1–4. füzet 183–190; Kiss András főtítkár jelentése az Erdélyi Múzeum-Egyesület újjászervezéséről. Erdélyi Múzeum LIII(1991). 1–4. füzet 191–194.

doktornő lakásán megbeszélésre került sor, melyen a következő személyek vettek részt: Benkő Samu, Bérczes Judit, Dézsi József, László József, Málnási Géza és Péter Mihály. Az OSZ további szervezésére a 4 jelen levő orvos kapott megbízást. A szakosztály ideiglenes elnöki tisztségének betöltésére Szabó István és Puskás György professzorok neve jött szóba. Az előbbi nem, az utóbbi elvállalta a tisztséget. A szervezőmunka jól haladt, így 1990. június 28-án 18 helybeli orvos (Dóczy Pál, Puskás György, László József, László János, Brassai Zoltán, Bedő Károly, Horváth Endre, Málnási Géza, Jung János, Pap Zoltán, Péter Mihály, Ander Zoltán, Egyed Zs. Imre, Almási Zsuzsa, Feszt Tibor, Mühlfay László, Bérczes Judit és Sólyom Endre) és egy gyógyszerész (Péter H. Mária) előzetes alakuló ülést tartott a Vártemplom gótikus termében. Bérczes doktornő nyitotta meg az ülést, elmondta, hogy addig milyen előkészítő munka folyt. Puskás professzor az EME történetéről, céljáról beszélt, majd Bérczes doktornő közölte, hogy a központ javaslata szerint legalább 50 személy szükséges a szakosztály megalakításához. A jelenlévők az elnöki és titkári teendőkkel ideiglenesen Puskás professzort, illetve Bérczes doktornőt bízták meg. Az alakuló közgyűlés időpontját szeptember 15-re tűzték ki. A továbbiakban a szakosztály szerkezeti felépítése, működése az EME alapszabályzatának megfelelően történt.

Az OSZ alakuló közgyűlését az előzetes megbeszélésnek megfelelően 1990. szeptember 15-én, szombaton 10 órától a Vártemplom gótikus termében tartották, 46 orvos és 10 gyógyszerész jelenlétében. Ez alkalommal már a nem marosvásárhelyi kollégák (Balla Árpád, László Dénes, Jakab Kálmán, Bíró A., Zágoni Elemér, Ajtony Gábor) is képviseltették magukat. A gyűlésen a központ részéről Benkő Samu, az akkor még ideiglenes alelnök is részt vett. Az esedékes beszámoló és a tennivalók ismertetése után a közgyűlés megválasztotta az OSZ ideiglenes vezetését. Elnök Puskás György professzor, titkár Bérczes Judit lett, míg a választmány 9 tagból tevődött össze. Amint már említettük, még az év október 27-én sor került az EME közgyűlésére is a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet dísztermében, ahol szakosztályunk részéről is választottak alelnököt és választmányi tagokat. Ezzel gyakorlatilag lezajlott az újraindult szakosztályunk első éve, ami nagyon eseménydús volt, és természetesen főleg szervezési kérdések megoldásával telt el, de párhuzamosan a tudományos tevékenység csirái is kezdtek jelentkezni.

Az 1991-es évet élénk tudományos munkásság, valamint a területi csoportok megszervezése és megerősítése jellemezte. 1991. február 23-án került sor az OSZ közgyűlésére, melyen megtörtént a szakosztály ügyrendjének jóváhagyása és a végleges vezetőség megválasztása, az ideiglenesen megválasztott elnök és a titkár személyének megerősítése.

Az újraelakulást követően az OSZ tisztségviselői a következők voltak: elnökök 1990-től Puskás György, 1994-től Pap Zoltán, 1998-tól Feszt György, 2002-től és jelenleg is Kovács Dezső; titkárok: Bérczes Judit, Péter H. Mária, Benedek István, Lőrinczi Zoltán, jelenleg Sipos Emese; 1994-től előbb 2 (Balla Árpád, László József), majd 3 alelnökkel (Egyed Imre, Gyéresi Árpád, Albert István, 2006-tól ez utóbbit Borsa István váltja fel), 1998-tól pedig jegyzővel is (Ábrám Zoltán, majd Szilágyi Tibor) kiegészült a vezetőség (lásd *1. táblázat*).

Szakosztályunkban az alelnöki tisztség létrehozását a nagyszámú tagság, illetve az a tény indokolta, hogy Erdély egész területéről vannak tagjai. A tisztségviselőket jelenleg négyéves periódusra választja a közgyűlés. A választmányi tagok száma a tagság létszámától függően változott, jelenleg 39 tagja van. A választmány kéthavonta tart rendes ülést. Az elnökség a nyári hónapokat kivéve hetente ül össze megbeszélésre. A szakosztály létszáma fokozatosan nőtt,

2008-ban már 1161 tag szerepel a nyilvántartásban. Az EME elnökségében 3 szakosztályi tag viselte, illetve viseli az alelnöki tisztséget: Dóczy Pál (1990–1994), Péter Mihály (1994–1998, 2002–2006) és Brassai Zoltán (2006–).

1. táblázat

Az Orvostudományi (1906–1950), majd az Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztály tisztségviselői (1990-től)

Időszak	Elnök	Titkár	Jegyző
1906–1912	Purjesz Zsigmond	Jakabházy Zsigmond	–
1912–1918	Davida Leo	Jakabházy Zsigmond	Konrádi Dániel
1922–1924	Davida Leo	Koleszár László	Veress Géza
1924–1936	Veress Ferenc	Koleszár László	Török Imre 1932-ig Id. Feszt György 1932-től
1936–1942	Koleszár László	Feszt György 1936 I–XII. Márkos György 1936–1939 Kelemen László 1939–1942	Herskovits Izidor 1939-ig
1942–1944	Berde Károly	Krompecher István	Újváry Imre
1944–	Haynal Imre	Kelemen László	Újváry Imre
1990–1994	Puskás György	Bérczes Judit 1990–1992 Péter H. Mária 1992–1994	–
1994–1998	Pap Zoltán	Benedek István	–
1998–2002	Feszt György	Lőrinczi Zoltán	
2002–	Kovács Dezső	Sipos Emese	Ábrám Zoltán 1998–2002 Szilágyi Tibor 2002-től

Mivel az 1990-es újraalakulás után az OSZ tevékenységébe egyre több gyógyszerész bekapcsolódott, többször is felmerült a szakosztály nevének kiegészítése. 1998-tól az Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztály elnevezés vált használatossá, majd 2007. március 24-től hivatalossá. Erősíti a gyógyszerészek szerepét, hogy a szakosztály 2006-ban együttműködési megállapodást kötött a Magyar Gyógyszerésztudományi Társasággal.²¹

Annak ellenére, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület a magyar tudományosságának sokáig egyedüli szervezője és művelője volt Erdélyben, tudomásul kell venni, hogy 1990 óta egyre több országos jellegű, illetve helyi, a tudományt magyar nyelven művelő és terjesztő intézmény, alapítvány, egyesület és társaság jött létre hazánkban. Utóbbiak az EME-től teljesen függetlenek, vagy csak laza kapcsolat fűzi hozzá. Szakosztályunk számos hazai és külföldi intézménnyel, alapítvánnyal és más szervezettel is tart fenn kapcsolatot. Ezek közül megemlítjük a következőket: Stúdium Alapítvány, Keresztény Orvosok Szövetsége, Pápai Páriz Alapítvány, Báthory Alapítvány, a Marosvásárhelyi Magyar Diákszövetség és újabban a Marosvásárhelyi Orvostudományi és Gyógyszerészeti Egyetem. Külföldi kapcsolataink közül az alábbiakat említjük meg: az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága, az MTA

²¹ Együttműködési megállapodást kötött az MGYT és az EME OGYSZ. Gyógyszerészet L(2006). 6. sz. 374–375.

Kolozsvári Akadémiai Bizottság (KAB), a Domus Hungarica Scientiarum et Artium, Magyar Egészségügyi Társaság, a Kísérleti Orvostudományi Kutató Intézet, a Magyar Orvostörténelmi Társaság, magyarországi orvostudományi egyetemek, Magyar Professzorok Világtanácsa, Országos Alapellátási Intézet, Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság és még számos alapítvány. A szakosztálynak a fenti intézményekkel, szervezetekkel fenntartott állandó vagy alkalmi kapcsolatain kívül a legtöbb szak-, illetve területi csoport közvetlen együttműködési viszonyban áll a szakmájának megfelelő magyarországi orvos-, illetve gyógyszerész társasággal.

Az 1990-es újralakulást követően, az orvostudomány gyors fejlődése, szakosodása és az új munkafeltételek miatt, az OSZ-nek a régiék mellett új, pontosabban módosított tevékenységi formákat is kellett alkalmaznia. Így az évi tudományos ülésszakok szervezése; formájában és tartalmában időszerűsített Értesítő megjelentetése; szakcsoportok, területi csoportok létesítése; továbbképzők tartása; szakkönyvtár létrehozása; kapcsolatok kiépítése; ösztöndíjak odaítélése; székház működtetése és más tevékenységi területek. Ezek közül a legjelentősebb az évi tudományos ülésszakok szervezése. Az EME, illetve az OSZ taglétszámának jelentős növekedése az egykori vándorgyűlések tartását már nem teszi lehetővé. Helyettük az OSZ által bevezetett évi tudományos ülésszakok életképeseknek bizonyultak, hiszen a szakosztály csaknem egész tagságát mozgósítják. A többi szakosztállyal való szükségszerű találkozást és kapcsolattartást pedig az évente megrendezett *Magyar Tudomány Napja Erdélyben* című fórum biztosítja.

Orvostudományi Értesítő

Az előzőekből kitűnik, hogy az EME 1949/50. évi betiltásakor az OSZ folyóirata, az Értesítő kiadása az 1948-ban még megjelent 63. kötettel megszakadt. Bár az újraindulástól kezdve címe és alcíme Orvostudományi Értesítőre, illetve az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályának közleményeire módosult, a több mint 40 évig tartó szünet után 1991-ben, megjelent 64. kötet az előbbieknél szerves folytatása. Ezzel a kötettel új szakasz nyílt a kiadvány történetében. 2002-ig változatlan formában, évente egy-egy kötet jelent meg. Továbbra is évente egy kötet került kiadásra, de már kötetenként évi 4 számmal. A 75. kötet 1. száma jubileumi szám, amely bemutatja a folyóirat megjelenésének történetét az 1. kötettől a 75.-ig (1876–2002).²²

Az Értesítő valamennyi kötetét az EME adta ki Kolozsváron, kivéve a 69. kötetet, amelynek a borítóján a kiadás helyeként Marosvásárhely szerepel. A 65. kötettől a 71. kötetel bezárólag zavart okozott, hogy a fedőlapon két különböző évszám szerepel (a tudományos ülésnek, illetve a kötet megjelenésének éve). A dolgozatok szakirodalmi idézésénél ez állandó nehézséget jelentett. A 72. kötetel ez a hibaforrás megszűnt. Az OSZ újralakulása után tagjainak névsorát a 64., a 65., a 66., a 69. és a 75. kötet tartalmazza. A 65. kötetben a választmányi tagok neveit is feltüntették. A 64. kötetben román és egy idegen nyelvű összefoglaló található a dolgozatok végén, a 65., a 66., 67.-ben csak angol, német vagy francia nyelvűek, majd a 68. kötetel kezdődően ismét román és idegen nyelvűek, míg a 74. kötetel kezdődően román és már csak angol nyelvű összefoglalót közöltek. A 78/2. kötet az OSZ által 2005-ben alapított *Lencsés György – Ars Medica – 1577* emlékérem és díszoklevél odaítélésének szabályzatát, valamint az elsőként kintüntetett Vizi E. Szilveszternek, az MTA elnökének laudációját is közli. Az 1990

²² Péter Mihály – Péter H. Mária: *i. m.* 2002. 7–12.

után megjelent Értesítőkből nem szerepelnek a szakcsoportok által szervezett ülések, sem az ott elhangzott előadásoknak az összefoglalója vagy a címe (2. táblázat).

2. táblázat

Az 1990 után megjelent Orvostudományi Értesítők adatai

Kötet szám	Év	Kiadó és helye	Szerkesztők	Dolg. száma	Oldalak száma	Egyéb közlemények
64.	1991	EME, Kvár	Puskás György Bérczes Judit Rácz Gábor	49	168	Tagnévsor
65.	1992	EME, Kvár	Puskás György Péter H. Mária	53	176	Krónika, tagnévsor, választmányi tagok
66.	1993	EME, Kvár	Puskás György Péter H. Mária	62	247	Krónika, tagnévsor
67.	1994	EME, Kvár	Pap Zoltán Benedek István	99	352	Krónika
68.	1995	EME, Kvár	Pap Zoltán, Benedek István Kürti Miklós	120	496	Krónika
69.	1996	EME, Mvhely	Pap Zoltán Feszt György Lőrinczi Zoltán	75	385	Krónika, tagnévsor
70.	1997	EME, Kvár	Pap Zoltán Feszt György Balog Csaba	66	277	Krónika
71.	1998	EME, Kvár	Feszt György Ábrám Zoltán és 5 tagú szerk. bizottság	76	304	Krónika
72.	1999	EME, Kvár	Feszt György, Ábrám Zoltán és 5 tagú szerk. bizottság	72	302	Krónika
73.	2000	EME, Kvár	Feszt György Lőrinczi Zoltán és 5 tagú szerk. bizottság	110	524	Krónika
74.	2001	EME, Kvár	Feszt György Ábrám Zoltán és 6 tagú szerk. bizottság	91	398	Krónika
75/1.	2002	EME, Kvár	Kovács Dezső Ábrám Zoltán és 8 tagú szerk. bizottság	8	1–68	Tagnévsor, titkári beszámoló
75/2-3.				81	69–442	Krónika
75/4.				25	443–584	

Kötet szám	Év	Kiadó és helye	Szerkesztők	Dolg. száma	Oldalak száma	Egyéb közlemények
76/1.	2003	EME, Kvár	Kovács Dezső Ábrám Zoltán és 8 tagú szerk. bizottság	24	1–157	Továbbképző előadások, eseménynaptár
76/2.				42	1–215	Krónika
76/3.				45	375–582	
76/4.				14	583–677	Továbbképző előadások, TDK előadások
77/1.	2004	EME, Kvár	Kovács Dezső Ábrám Zoltán és 8 tagú szerk. bizottság	18	1–114	Továbbképző előadások
77/2.				30	115–280	Közgyűlési beszámoló, választmány névsora
77/3.				28	281–430	
77/4.				24	433–572	Továbbképző előadások
78/1.	2005	EME, Kvár	Kovács Dezső Szilágyi Tibor és 7 tagú szerk. bizottság	22	1–111	TDK előadások
78/2.				29	112–270	Krónika, Lencsés-díj,
78/3.				24	271–422	
78/4.				32	423–595	
79/1.	2006	EME Kvár	Kovács Dezső Szilágyi Tibor és 7 tagú szerk. bizottság	28	1–148	
79/2.				24	149–290	Krónika, OGYSZ-MGYT
79/3.				25	291–432	
79/4.				24	433–626	OGYSZ- centenárium
80/1.	2007	EME Kvár	Kovács Dezső Szilágyi Tibor és 11 (16) tagú szerk. bizottság	22	1–86	Közgyűlési beszámoló
80/2.				19	87–172	Krónika, továbbképző e.
80/3.				18	173–238	Továbbképző előadások
80/4.				23	239–320	Továbbképző előadások
81/1.	2008	EME Kvár	Kovács Dezső Szilágyi Tibor és 17 tagú szerk. bizottság	18	1–78	Továbbképző előadások
81/2.				18	79–52	Továbbképző előadások
81/3.				17	153–226	Krónika, továbbképző e.
81/4.				16	227–295	Szakreferensek névsora
1991-től 2008-cal bezárólag 18 kötet (64–81.)				1571	7298	

Az Értesítő-kötetekenél az évek folyamán mind formájukban, mind tartalmukban minőségi javulás észlelhető. A 70. kötet (1998) kezdődően a belső címlapon szerepel az időszaki kiadványok és sorozatok nemzetközi azonosító száma: ISSN 1453-0953 (International Standard Serial Number). A 76. kötet 3. számával kezdve a folyóirat borítójának belső oldalán új szöveg jelent meg, amiből kiderül, hogy az Értesítőt sikerült akkreditáltatni, vagyis hivatalosan elismertté tenni: Buletin de științe medicale. Publicația Secției Medicale a Societății Muzeului Ardelean. Revistă acreditată, vol. 76, nr. 3, 2003, majd a 76/4. számtól a C.N.C.S.I.S. A 77/1.számától (2004) a borítócím (külső cím) a következőképpen változott meg: Orvostudományi Értesítő, Buletin of Medical Sciences. Tehát a régi alcím csak a címlapon

maradt meg, helyére a borítón az angol nyelvű cím került. A borító belső oldalán lévő román nyelvű alcím szintén megváltozott: Revista editată de Societatea Muzeului Ardelean — Secția Medicală. A 78. kötet 2. számától az Értesítő arculata, sőt részben a szerkezete is megváltozott. Az Értesítő kötetek mérete: a XXVIII. kötettől (1906) a XLIX. kötetel bezárólag (1940) 23 x 15 cm, az 51. kötettől (1942) a 78. kötetel (2005) bezárólag 23,5 x 16,5 cm ($\pm 0,5$ - 1,0 cm), a 80/1. (2007) kötetel kezdődően 30 x 21 cm-re változott, és a színe is más. 2008-tól a szakárca minősítése szerint az Orvostudományi Értesítő a B kategóriás tudományos folyóiratok csoportjába tartozik. A kötetek kiadói és nyomdai átfutási ideje együtt 8–10 hónap.

Az 1990 után megjelent kötetekben az egyetemi oktatókon kívül kórházi orvosok és vidéki körorvosok is közöltek. Míg az 1906–1948 között megjelentekben csak elvétve találunk fogorvosi és gyógyszerészeti vonatkozású dolgozatokat, addig az 1990 utániakban egyre gyakrabban jelentek meg ilyen tárgyú munkák. A túlnyomó részben orvosi szakkikkek közlése mellett gyakran orvos- és gyógyszerésztörténeti tanulmányokat és cikkeket is közölnek. Így a lap az utóbbi évtizedben az erdélyi magyarság legfőbb orvos- és gyógyszerésztörténeti fórumává vált.²³ Emelték a kötetek színvonalát a tudományos üléseken részt vevő magyarországi előadók dolgozatai.

1990 után az Értesítő megjelentetése különösképpen fontossá vált, mert azonkívül, hogy közlési lehetőséget biztosít, hozzájárul a fiatal kollégák előmeneteléhez és egyben a magyar orvosi nyelv romániai ápolásához. Ezért a folyóirat színvonalának emelése és fenntartása szakosztályunk minden tagjának érdeke és kötelessége. Az a tény, hogy az Orvostudományi Értesítő mind formai, mind tartalmi szempontból magas színvonalat és minősítést ért el, Szilágyi Tibor professzor, felelős szerkesztőnek az érdeme.

Az OSZ 2007-ben pályázatot írt ki magas tudományos igénnyel, magyar nyelven írt, széles körű érdeklődésre számot tartó orvosi vagy gyógyszerészeti szakkönyv kiadásának támogatására. Az eddig beküldött munkák a mértéket nem ütötték meg.

1990 és 2008 között szakosztályunk tagjai közül Bocskay István és Matekovits György, Kun Imre, Péter H. Mária, Ferencz László, Kelemen Hajnal és Gyéresi Árpád, Péter Mihály és Péter H. Mária egy-egy munkája jelent meg az EME kiadásában. A Genersich Alapítvánnyal (Budapest) az EME Orvostudományi Szakosztálya közösen adta ki 1994-ben a *Genersich Antal Emlékkönyvet*.²⁴

Tudományos ülésszakok

Az 1990. évi újjáalakulás után az OSZ évente Erdély más-más városában az előző periódus vándorgyűléseinek, illetve orvostudományi kongresszusainak megfelelő rendezvényt szervezett tudományos ülésszak címen. Ezzel az erdélyi magyar orvosoknak és gyógyszerészeknek fórumot

²³ Offner Robert: *Medizin- und Pharmaziehistorische Veröffentlichungen in der Schriftenreihe „Orvostudományi Értesítő – Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályának közleményei” (Kolozsvár/Cluj/Klausenburg) von 1991 bis 2001*. Comm. de Hist. Artis Med. (Budapest) CLXXVIII–CLXXXI (2002). 193–201.

²⁴ Bocskay István – Matekovits György: *Fog- és szájbetegségek megelőzése* (1999); Kun Imre: *Klinikai endokrinológia* (2000); Péter H. Mária: *Az erdélyi gyógyszerészet magyar vonatkozásai* (2002); Ferencz László: *Belgyógyászati diagnosztika kézikönyve*. I–IV. kötet (2002–2005); Kelemen Hajnal – Gyéresi Árpád: *Szervetlen gyógyszerészeti kémia* (2003); Péter Mihály – Péter H. Mária: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályának százéves tevékenysége 1906–2006* (2006); Tankó Attila – Péter Mihály: *Genersich Antal Emlékkönyv születésének 150. évfordulója alkalmából – Adatok a romániai magyar orvosok és gyógyszerészek munkásságáról* (1994).

3. táblázat
Az 1990 utáni tudományos ülésszakok adatai

Sor- szám	Időpont	Helység	Résztevők		Előadások száma			Posztterek száma	Továbbképzők
			össz.	külf.	orvosi	gyógysz.	össz.		
I.	1991. máj. 10–11.	Székeljudvarhely	180	–	58	3	61	–	–
II.	1992. okt. 8–9.	Kézdivásárhely	300	74	70	1	71	11	–
III.	1993. máj. 6–8.	Nagyvárad	220	15	58	7	65	–	–
IV.	1994. máj. 27–28.	Csikszereida	220	25	117	9	126	–	–
V.	1995. okt. 14–16.	Marosvásárhely	550	58	163	7	170	5	–
VI.	1996. jún. 6–8.	Sepsiszentgyörgy	349	30	116	8	124	–	–
VII.	1997. máj. 1–3.	Szatmárnémeti	278	47	112	4	116	–	–
VIII.	1998. ápr. 30.–máj. 2.	Brassó	429	27	118	11	129	9	–
IX.	1999. ápr. 15–17.	Gyergyószentmiklós	328	65	107	11	118	–	–
X.	2000. máj. 11–13.	Székeljudvarhely	359	57	147	13	160	16	–
XI.	2001. ápr. 19–21.	Zilah–Szilágysomlyó	324	59	126	10	136	37	–
XII.	2002. ápr. 4–6.	Marosvásárhely	380	120	135	8	143	23	38
XIII.	2003. máj. 29–31.	Sepsiszentgyörgy	445	69	142	8	150	33	21
XIV.	2004. ápr. 15–17.	Kolozsvár	430	75	126	11	137	37	19
XV.	2005. ápr. 14–6.	Marosvásárhely	680	110	124	13	137	50	32
XVI.	2006. ápr. 27–29.	Csikszereida	670	105	137	15	152	30	23
XVII.	2007. ápr. 12–14.	Kolozsvár	550	75	105	12	117	22	33
XVIII.	2008. máj. 1–3.	Nagyvárad	450	60	108	11	119	26	22
XIX.	2009. ápr. 23–25.	Marosvásárhely	520	70	138	13	151	19	15

biztosított szakmai előadások, továbbképzők tartására, ami évről évre egyre nagyobb érdeklődést váltott ki. Mivel az ezeken elhangzott tudományos előadások a medicina minden területét felölelték, szükségessé vált az előadások különböző szekciókba, szakcsoportokba való besorolása. Később azonban az előadások száma meghaladta a bemutatásukra szánt időt, emiatt szükségessé vált a poszterszekció beiktatása is. Fokozatosan mind több igény mutatkozott neves magyar szakemberek meghívására. Ennek szívesen tettek eleget a magyarországi orvos- és gyógyszerészkollégák, akik egyre nagyobb számban vettek részt az egyes ülésszakokon. Így az évek folyamán gyümölcsöző kapcsolat alakult ki az erdélyi és a magyarországi kollégák közt. Ez nemcsak a szakmai tevékenység területére korlátozódott, hanem a betegellátás problémáiban is segítséget nyújtott. Jelentős szerepet vállaltak a vidéki kollégák az egyes évi ülésszakok előkészítésében, megszervezésében, és ezáltal elmélyült a kapcsolat a marosvásárhelyi központ és a más városokban dolgozó kollégák között. Erdély és a Partium néhány nagyobb magyarlakta városában megrendezett ülésszakok mozgósították a környék orvosait, gyógyszerészeit, s ezzel biztosítva volt az egyre nagyobb számú részvétel. 2002-től az ülésszak keretében újra felelevenítették az 1940-es években rendszeresített továbbképző tanfolyamok tartását. Ezek iránt is nagy volt az érdeklődés, hiszen az új ismeretek szerzése mellett külön kreditpontot biztosítottak a résztvevőknek. A kimagasló elődökre való megemlékezésre is sor került, így például 2007-ben Kolozsváron a 17. ülésszak alkalmából Gensersich Antal mellszobrát avatták fel az EME székházában. Az egyes ülésszakok alkalmával szervezett társadalmi programok, kirándulások (Zsibó – Wesselényi-kastély, Berethalom – szász erődtemplom, Nagyenyed – Bethlen Kollégium, Bonchida – Bánffy-kastély, Marosvécsi várkastély), koncertek (Csíksomlyó, Brassó, Kolozsvár, Nagyvárad), kiállítások, a közművelődést szolgálták, és az együvé tartozás, a kapcsolattartás fontos eszközeivé váltak. Valamennyi ülésszak eseményeiről programfüzet jelent meg, majd az *Értesítő* következő kötete közölte a helyi szervezők által összeállított Krónikát (Beszámolót) és az ott elhangzott előadások többségét.²⁵ Az 1990-es újralakulás után 1991–2009 között 19 tudományos ülésszakra került sor. Az évi tudományos ülésszakok adatait a 3. táblázatban tüntettük fel.

Az évi tudományos ülésszakokon kívül számos más rendezvényre is sor került a szakosztály szervezésében. Ezek közül kiemeljük az 1999-től immár rendszeressé vált a *Magyar Tudomány Napja Erdélyben* tiszteletére szervezett konferenciasorozatot. Egy részét a marosvásárhelyi fiókegyesület keretében, más részét Kolozsváron az EME központi rendezvényeként, illetve ugyanott szakosztályi szinten tartottuk.

Szakcsoportok tevékenysége

Az EME megalakulásától kezdődően 1948-ig az OSZ legfontosabb tevékenységét a tudományos szakülések (felolvasóülések) képezték. Az orvostudomány gyors fejlődése és szakosodása miatt ez a tevékenységi forma, melyen a különböző szakterületek képviselői közösen vettek részt, 1990 után már nem felelt meg az igényeknek. Szükségessé vált, hogy a szaküléseket

²⁵ Orvostudományi *Értesítő* 1991–2008. LXIV–LXXXI. kötetek. Az EME kiadása. Kvár; Az EME Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztályának évi jelentései 1990–2008. Az OSZ irattára, Marosvásárhely.

az orvostudomány főbb szakterületeinek megfelelő csoportokban tartásuk. Így alakultak ki a gyakorlati igényeknek megfelelően a különböző szakcsoportok, melyeknek száma évről évre nőtt. Ezek keretein belül szaküléseket és továbbképző előadásokat tartottak. Jelenleg az OSZ 12 szakcsoportot tart nyilván. Alakulásuk sorrendjében ezek a következők: gyógyszerészeti (1992), orvostörténeti (1992), kardiológiai (1992), gyermekgyógyászati (1994), laboratóriumi (1994), onkohematológiai (1994), fogorvostudományi (1995), patológiai (1995), szemészet (1997), egészségvédelmi (1998), családorvosi (2002), belgyógyászati (2003) szakcsoport. Ezek közül jelenleg élénk tevékenység folyik a családorvosi, fogorvostudományi és az orvostörténeti szakcsoportban.

A családorvosi szakcsoport tevékenységéből említésre méltó, hogy Székelyudvarhelyen évente a Hargita megyei Orvoskollégiummal és a Pápai Páriz Ferenc Alapítvánnyal együtt nagyszabású továbbképző tanfolyamokat szervezett, mintegy 250–300 résztvevővel. Neves külföldi és hazai előadók biztosították a rendezvények szakmai színvonalát.

A fogorvostudományi szakcsoport továbbképző tanfolyamok formájában szervezte tevékenységét. Kiemeljük, hogy ezeken a fogorvosok mellett mindig nagyszámú fogorvostan-hallgató is részt vett. Az előadásokat hazai, magyarországi, németországi neves előadók tartották.

Az orvostörténeti szakcsoport már alakulásakor felvette a Mátyus István nevét. Fő célkitűzése a neves elődokról való megemlékezés és munkásságuk ismertetése, főleg a fiatalabb korosztály részére.²⁶

Területi csoportok

Területi csoportok létrehozásának szükségessége már az újrakezdéskor jelentkezett, mivel a tagság jelentős része nem Kolozsvárt és nem Marosvásárhelyt, hanem szétszórva egész Erdély területén többen vagy szórványban él. A területi csoportok nagyobb városokban jöttek létre. Jelenleg az OSZ vezetőségének nyilvántartásában 15 területi csoport szerepel. Feladatuk a helyi tudományos rendezvények szervezése önállóan vagy más bel- és külföldi szakmai és tudományos szervezetekkel, kapcsolattartás az OSZ vezetőségével, segítségnyújtás a tagság nyilvántartásában, a tagdíjak összegyűjtésében és az Orvostudományi Értesítő szétosztásában.

Elsőként Székelyudvarhelyen jött létre területi csoport Balla Árpád főorvos javaslatára és munkatársai segítségével. Ez a legtöbb tagot tömörítő és a legtevékenyebb területi csoportok egyike. Rendszeresen tartanak referáló üléseket, megbeszéléseket. Már 1991 májusában ez a csoport szervezte meg az első, majd 2000 májusában, a X. jubiláris tudományos ülészakot is. Évente családorvosi továbbképző konferenciát is szerveznek, 2009-ben már 16. alkalommal. Ugyancsak a székelyudvarhelyi területi csoport vezetőjének kezdeményezésére 2000 februárjában létrehozták a Pápai Páriz Ferenc nevét viselő Alapítványt, melynek, célja többek között a széles körű továbbképzés biztosítása, konferenciák szervezése, valamint emlékérem és oklevél létesítése kiváló szakmai és tudományos tevékenységet kifejtő kollégák munkájának elismerésére. A hivatalos bejegyzés és az EME elnökségének, valamint az OSZ vezetőségének jóváhagyásával ezt a kitüntetést az OSZ évi tudományos ülésének megnyitóján adják át. 2009-cel bezárólag ebben az elismerésben 21 tag részesült. Ez a területi csoport 1991 májusában Székelyudvarhelyen 8 oldalas, havonta megjelenő, orvosi tájékoztató folyóiratot indított

²⁶ Péter Mihály – Péter H. Mária: *i.m.* 2006. 112–120.

el INFOMED címmel. A felelős szerkesztő Lőrinczi Csaba, a szerkesztő Vofkori József, a szerkesztőségi titkár pedig Balla Árpád volt. 1991-ben 8, 1992-ben (II. évfolyam) még 4 összevont szám jelent meg augusztussal bezárólag. Ezek fejlécében feltüntetik, hogy kiadja az EME Orvostudományi Szakosztálya. Őszintén sajnálhatjuk, hogy ez a hasznos és hiánypótló kezdeményezés anyagi és szervezési nehézségek miatt ilyen rövid életű volt.

A szilágysági területi csoport Széman Péter főorvos vezetésével eredményes munkát fejt ki, a helyi fiókegyesület és az 1992-ben alakult Báthory István Alapítvánnyal együttműködve. 1993-tól kezdve a Báthory Napok alkalmával évente nagy érdeklődéssel kísért orvostovábbképzőkre is sor kerül, melyeken a Magyar Egészségügyi Társaság előadói is részt vesznek.

A csíkszeredai területi csoport első szervezői Kelemen József és Gagy Lídia főorvosok voltak. Ők szervezték meg 1994-ben a IV. tudományos ülészetet. 2006-tól Borsa István, szakosztályi alelnök a csoport vezetője. Ugyanez évben a csoport másodszor is elvállalta az évi tudományos ülészet megszervezését, ami sorrendben a XVI. volt. Folytatták a Hargita megyei Orvosi Kollégiummal és a Csíkszeredai Megyei Kórházzal együttműködve az Erdélyi Orvosnapok megrendezését. 2008-ban erre immár a 12. alkalommal került sor. Borsa főorvos kezdeményezésére az Erdélyi Orvosnapokat „az EME Orvosi- és Gyógyszerésztudományi Szakosztályának állandó őszi továbbképző konferenciájának” tekintik.

A kolozsvári területi csoport Bódizs György főorvos vezetésével szintén már két alkalommal, 2004-ben (a XIV.) és 2007-ben (a XVII.) sikeresen szervezte meg az évi tudományos ülészetet. Ezeken kívül a *Magyar Tudomány Napja Erdélyben* c. rendezvények keretében két alkalommal is megszervezték a szakosztály ülését.

A területi csoportok közül jelentős tevékenységet fejtett ki még a nagyváradi (Földes Adalbert és Budaházy István) és a sepsiszentgyörgyi csoport (Albert István). Számos színvonalas tudományos rendezvényt, könyvbemutatót és kiállítást szerveztek, valamint 2-2 alkalommal az évi tudományos ülészetet is.

Az OSZ egyéb tevékenységei

Szakosztályunk nem rendelkezett saját ösztöndíjalappal. Ösztöndíjakkal kapcsolatos tevékenysége abból állt, hogy az adományozó által előírt követelményeknek megfelelő fontossági sorrendbe helyezte a pályázókat, majd a megindokolt rangsorolást az Egyesület központjába továbbította. Ott, a többi szakosztály pályázataival történő egyeztetés után az Egyesület erre a célra kijelölt személyei, illetve az Erdélyi Magyar Ösztöndíj Tanács (EMÖT) hozta meg a végső döntést. Az adott ösztöndíj odaítélése nem volt könnyű feladat. A legtöbb gondot a hosszú időtartamú ösztöndíjak (pl. a 3 éves doktorandusi) jelentették, mivel azokat számos esetben kitelepedésre is felhasználták. Egyesületünk és szakosztályunk álláspontja mindig az volt, hogy olyan pályázók kapjanak hosszabb tartamú ösztöndíjat, akik a hazai felsőoktatásban, kutatásban és egészségügyi ellátásban fogják értékesíteni új ismereteiket, eredményeiket. Ebben a vonatkozásban elfogadható biztosítéknak számított például, ha a pályázónak volt itthon állása, lakása, családja, vagy itthon már doktorandus volt. Az ügyintézésrel kapcsolatos nehézségek ellenére az ösztöndíjak igen nagy segítséget jelentettek, hiszen számos orvos és gyógyszerész részesült szakmai továbbképzésben, illetve jutott magas szintű kutatási lehetőséghez, ami hozzájárult doktori értekezésének elkészítéséhez.

Az ösztöndíjtípusok az évek folyamán változtak, egyeseket megszüntettek, újakat hoztak létre. Áttekintésükre, értékelésükre itt nem vállalkozhatunk, még kevésbé arra, hogy bemutassuk, melyik típusból mikor, hányan és kik kaptak ösztöndíjat az eltelt 20 év folyamán. Végezetül leszögezhetjük, hogy aligha van olyan kolléganő vagy kolléga, aki részt akart volna venni valamilyen céllal tanulmányúton, és a számos ösztöndíjtípus valamelyikével ne tudta volna szándékát megvalósítani.

A továbbiakban megemlítjük azokat a fontosabb intézményeket, alapítványokat, amelyek tagjaink számára ösztöndíjakat biztosítottak: MTA elnöksége (egyéves tartamú továbbképző és kutatási ösztöndíj); Domus Hungarica Program; Bolyai-ösztöndíj; Magyar Művelődési és Közoktatási Minisztérium (posztgraduális, kutatói, hároméves doktorandusi és a másoddiploma megszerzésére); Kemény Zsigmond Alapítvány (posztgraduális); az Oxfordi székhelyű Erdélyi Értelmiségi Csere Alapítvány – Transsylvaniai Academic Exchange Trust; MTA budapesti Kísérleti Orvostudományi Kutató Intézet (kutatói ösztöndíj); Ady Akadémia; a Collegium Hungaricum Segediense Alapítvány; Genersich Antal Alapítvány; Magyar Egészségügy Társaság; Dombi Sámuel Alapítvány (szakdolgozók részére).²⁷

Az OSZ 2007-ben létrehozott egy kutatási ösztöndíjalapot, évi 2 személy számára 3-3 hónapos időtartammal, orvosok, fogorvosok és gyógyszerészek részére szakmai érvényesülésük elősegítésére. Erre a lehetőségre a további években is pályázhatnak a szakosztályi tagok. Ez a szakosztály első saját alapítású ösztöndíja.²⁸

A nagyszámú és változatos ösztöndíjak jelentősen hozzájárultak orvos és gyógyszerész kollégák szakmai ismereteinek gyarapításához, kutatási módszereik és eredményeik pontosításához, szakmai előmenetelükhöz, általános műveltségük kiegészítéséhez, látóköriük kiszélesítéséhez.

Az OSZ munkájának eredményességéhez jelentősen hozzájárult az Egyesület által 1993-ban rendelkezésre bocsátott székház, melyet az utóbbi években a kor igényeinek megfelelően átalakítottak és felszereltek. A székházban működő könyvtárat 2003-ban, helyszűke miatt, de az OSZ tulajdonjogának fenntartása mellett átadták a Stúdium Alapítvány könyvtárának.

Bár önállósulásától eltelt 103 év, a 44 évi kényszerszünet miatt az OSZ tevékenysége csupán 59 évre szorítkozik. Ennek ellenére 1906–1948 között 433 szakülést tartott, ahol 1034 előadás hangzott el, ezekből az Értesítő 493 dolgozatot közölt 7062 oldal terjedelemben. Ugyanebben a periódusban az OSZ az Egyesület 16 vándorgyűlésén vett részt, és ezek keretében 4 alkalommal orvoskongresszust is tartott. Majd 1990–2009 között az OSZ 19 tudományos ülészakot szervezett (minden alkalommal több szekcióüléssel). Az itt elhangzott előadásokból az Értesítőben 1571 dolgozat jelent meg 7298 oldalon. 1991-től 2008-cal bezárólag 18 kötet (64–81. kötet) Értesítő jelent meg, 37 füzet formájában (a 75. kötetnek a 2–3. száma összevonva).

Az OSZ gazdag és sokoldalú tevékenységéről, az egyes rendezvényeiről, több hazai és külföldi szaklapban, valamint napilapokban egyaránt számos értékelő beszámoló jelent meg.²⁹

²⁷ Péter Mihály – Péter H. Mária: *i.m.* 2006. 181–185.

²⁸ Beszámoló az EME Orvos- és Gyógyászati Tudományi Szakosztálya 2007 és 2008-as évi tevékenységéről. Kézirat. OSZ irattára.

²⁹ Ezek közül megemlítünk néhány példát: Péter H. Mária: *Adatok az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályának tevékenységéről*. Orvosi Hetilap CXXXIII(1992). 30.sz., 1905–1911; Offner Robert: *Zur Geschichte des siebenbürgisch-ungarischen Ärztevereinswesens*. Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde XVIII (LXXXIX)

Az EME Orvosi Szakosztálya tevékenysége során tudományos előadásokkal, továbbképzésekkel, ösztöndíjakkal, tapasztalatcserékkel jelentősen hozzájárult tagjai szakmai felkészültségének gyarapításához. Közlési lehetőséget biztosítva segítette előrehaladásukat, előléptetésüket. Erősítette tagjai önismeretét, önbecsülését, serkentette társadalmi kapcsolataik kiépítését, együvé tartozásuk érzését. Az OSZ eddigi tevékenységével jelentősen hozzájárult nemcsak az orvos- és gyógyszerésztudomány műveléséhez, terjesztéséhez, hanem közvetve Erdély egész lakossága egészségügyi és műveltségi színvonalának emeléséhez is. Tevékenységének továbbra is ez a célja.

The Activity of the Medical Department of the Transylvanian Museum Society

Keywords: Transylvanian Museum Association, Medical Department, scientific meetings

The Transylvanian Museum Society was founded in 1859 at Kolozsvár (Cluj). In 1861 became necessary the separation of the scientific meetings to historical and natural science departments. In 1876, they started publishing a journal entitled *Értesítő (Bulletin)*. Because of the fast development of the science in 1906 this department was split in two separate departments: Medical and Natural Science. The I. World War and the change of domination interrupted the activity of the Society. In 1922 the activity were restarted. The new change of domination (1944) the activity of the Society was forbidden in 1950. The activity was restarted only in 1990. The residence of the Medical Department was moved to Marosvásárhely (Tg. Mureş), and the naming was changed in Medical and Pharmaceutical Department. The main activity of the Department was the organisation of scientific meetings, extension courses, anual conferences in different Transylvanian towns. Statistical data are given. Whole activity were published in the *Értesítő*. The Department has contributed not only to the development of medicine and pharmacy, but also to the improvement of the quality of health care, and to the public healths education.

(1995).1 sz. 23–34; Iványi János – Jakucs János: *Kongresszusi beszámoló: az EME Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztályának XVI. tudományos ülészaka – Csíkszereda, 2006. április 27–29.* Magyar Belorvosi Archivum LIX(2006). 293; Tóth Hajnal: *Vándorkongresszus hagyományokkal, kuriózumokkal, újdonságokkal.* Reggeli Újság (Bihar megyei napilap) V(2008). 1268. sz. május 7.

Pál-Antal Sándor

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1906–1943 közötti vándorgyűlései

Az EME vándorgyűlései több mint egy évszázados múltra tekintenek vissza. A vándorgyűlések kérdése az EME új alapszabályainak kidolgozásakor 1905-ben került napirendre, mivel úgy tűnt, hogy azok az egyesület célkitűzéseit megvalósító alapeszközzé válhatnak. Másként szólva, az alkalmanként más-más városban tartandó vándorgyűlések lehetőséget biztosíthattak egyrészt az egyesület munkásságának szélesebb körben történő megismertetésére, az egyesületi célok megvalósítása iránti érdeklődés felkeltésére és minél több tag megnyerésére, másrészt pedig a tudomány széles körű terjesztésére. Következésként az új alapszabály 6. paragrafusának 7. pontja értelmében a vándorgyűlések az egyesület „eszközeivé” váltak.

Időben a vándorgyűlések két jól elhatárolható korszakra tagolódnak. Az első időszak 1906-tól az EME-nek a kommunista rendszer általi feloszlásáig tart, a második az újraelakulás, vagyis az 1990 utáni kibontakozás kora. Az alábbiakban az első időszak vándorgyűléseinek tevékenységét ismertetjük.¹

Az első vándorgyűlést 1906-ban tartották. 1906 és 1943 között összesen 18 vándorgyűlést szerveztek Erdély különböző városaiban. Sajnos két kényszerű megszakítás miatt a vándorgyűlések első időszaka három, történelmileg és tartalmilag is jól elkülönülő részre tagolódik. Az első szakasz 1906-tól 1913-ig, az első világháború kitörését megelőző évig tart. A második az 1930–1939 közötti, kisebbségi létben való helytállás időszaka. A harmadik szakasz az a pár év, amikor Észak-Erdélynek Magyarországhoz való visszacsatolása révén az erdélyi magyar tudományosság újabb virágzásnak indult.

A vándorgyűlések színhelye minden alkalommal egy-egy erdélyi város volt, és Erdély minden jelentősebb városára szerették volna kiterjeszteni ezt a tevékenységet, mindenhova, ahol a közönség igényelte azt. Ez az elgondolás azonban csak részben valósulhatott meg. 1906–1913 között nyolc vándorgyűlést sikerült tartani. Az első évben kettőt is, az elsőt Marosvásárhelyen, a másodikat Nagyenyeden, az erdélyi magyar művelődési élet két jelentős központjában. Ezután, az 1909-es év kivételével, az első világháború kitöréséig a gyűléseket évi rendszerességgel megtartották. 1909-ben azért nem került sor vándorgyűlésre, mert abban az évben az egyesület megalakulásának 50. évfordulóját ünnepelték Kolozsváron. Az 1914 nyarán kirobbant világháború félbeszakította ezt a rendezvénysorozatot, utána pedig 16 évig tartó kényszerszünet következett.

A vándorgyűlések megszervezése és lebonyolítása, a költségek fedezése idő- és energiaigényes tevékenységnek bizonyult. A lebonyolítás folyamata általában a következő volt: az

¹ A vándorgyűlések történetét Egyed Ákos összegezte először egy 1995-ben kiadott rövid tanulmányban. Lásd Egyed Ákos: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület vándorgyűléseinek történetéből*. Művelődés XVII. évf. 1995. 8–9. sz. 73–76. Egy részletesebb ismertetőt a Péter házaspár közölt. Lásd Péter Mihály–Péter H. Mária: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályának százéves tevékenysége. 1906–2006*. 2006. 63–87, 149–160, 190–206, 286–295. (A továbbiakban: Péter–Péter: *Az Erdélyi...*) Az utóbbiban a szerzők mindenik vándorgyűlésre kitértek, a hangsúlyt az orvosi szakosztály és az orvoskongresszusok munkálatainak bemutatására helyezve. Jelen tanulmányunkhoz nemcsak a tájékozódás, hanem az Orvosi Szakosztály tevékenységének a bemutatása végett mi is igénybe vettük azt.

EME választmánya egy-egy városból érkezett spontán vagy szervezett felkérésre döntött a felkérés elfogadásáról, és képviselője által, aki rendszerint az egyesület titkára volt, felvette és tartotta a kapcsolatot a felkérőkkel. A felkérők vándorgyűlést szervező bizottságot alakítottak, amelynek elnöke az illető város valamely ismert személyisége lett. Az Egyesület képviselője és a helyi szervezőbizottság kidolgozta a vándorgyűlés menetrendjét: tartásának idejét és a lebonyolítás részleteit, az oda és visszautazást, a fogadást, az elszállásolást, a műsor összeállítását és a meghívók sokszorosításának és szétküldésének módját, a kirándulások megszervezésével járó teendőket és az összejövetellel kapcsolatos minden egyéb kérdést. Egy-egy vándorgyűlés sikeres megszervezése és lebonyolítása sok lelkes ember és szervezet közös hozzájárulását igényelte.

Az első időszakban a meghívó szervek a városi tanácsok és a polgármesteri hivatalok voltak, vagy önmagukban, vagy neves oktatási és művelődési intézményekkel közösen. Kivételt Brassó képezett, ahol a magyar művelődés képviselőjét nem a szász többségű városi tanács vállalta fel, hanem a Brassói Magyar Kaszinó.

A vándorgyűlésre meghívtak minden egyesületi tagot, valamint számos tudományos és művelődési intézményt. Ez utóbbiak rendszerint egy-egy küldöttel képviseltették magukat. Így pl. az első, marosvásárhelyi vándorgyűlésen a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemet Szabó Dénes rektor, a Magyar Néprajzi Társaságot Varjú Elemér múzeumőr, a Magyar Földrajzi Társaságot Cholnoky Jenő főtitkár, a Magyar Numizmatikai Társulatot Kováts Ede, az Alsó-Fehér Megyei Történelmi és Régészeti Egyesületet Gyulafehérvárról Kóródy Péter titkár, míg a Hunyad Megyei Történelmi és Régészeti Társulatot Déváról Gaál István választmányi tag képviselte.² 1911-ben, a vajdahunyadi összejövetelen részt vettek a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Történelmi Társulat, a Magyar Néprajzi Társaság, Csánki Dezső országos levéltárnok, a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem, a Magyar Turista Egyesület, az Alsó-Fehér megyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Társulat, a Tordai Kultúrház, a nagyenyedi Bethlen Kollégium, a kolozsvári Református Kollégium, a kolozsvári Unitárius Kollégium, a szászvárosi Kuún Kollégium, a tordai Állami Főgimnázium, a dévai Állami Tanítóképző intézet, az Erdélyrészi Tanítóegyesületek Szövetsége és a kolozsvári Állami Polgári Leányiskola képviselői.³

A rendezvényeken az EME részéről rendszeresen jelen voltak a választmány tagjai, és az előadók, valamint az egyesületi tagok közül számosan Kolozsvárról és kisebb arányban más helységekből. A helyiek közül rendszerint ott voltak a rendezőbizottság tagjai, a helyi közigazgatás és egyesületek képviselői, valamint a meglátogatott város lakosságából főként a közép-réteghez tartozó személyek.

Az első vándorgyűlések kétnaposak voltak, a többiek három napot tartottak. Egy-egy összejövetel a vendégek odautazásával, valamint a vasútállomáson történő kölcsönös üdvözlésekkel kezdődött, és az elszállásolással folytatódott. Mivel annyi vendéget a szállodák nem tudtak befogadni, legtöbbjük magánházaknál vendégeskedett. Ha délután érkeztek, este díszvacsorán

² *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Marosvásárhelyt 1906. június 4–5. napján tartott első vándorgyűlésének Emlékkönyve.* Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvárt 1906. 4.

³ Kelemen Lajos: *A vajdahunyadi vándorgyűlés története.* = *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Vajdahunyadon 1911. október 7–9. napján tartott hatodik vándorgyűlésének Emlékkönyve.* Szerk. Erdélyi Pál. Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvárt 1912. 3–4.

vettek részt, amely az ismerkedés és viszontlátás helyszíne volt. Ha már délelőtt odaértek, akkor már ebéd előtt megtartották a megnyitót, illetve a díszelőadást.

A megnyitó és az ülészak levezetése a vándorgyűlés elnökeként az EME elnökére hárult. Az első nyolc vándorgyűlés elnöke gróf Esterházy Kálmán főispán, egyesületi elnök volt. A következő négyen, a IX–XII.-en dr. Boros György unitárius püspök, a választmány legidősebb tagja, a XIII–XIV.-en, a XVI.-on és a XVIII.-on báró Josika János alelnök, majd elnök, a XV.-en dr. Ráth Hugó alelnök, a XVII.-en pedig dr. Tavaszy Sándor alelnök. A rendezők iránti elismerés és tisztelet jeléül minden egyes alkalommal a vándorgyűlés társelnökéül választották a helyi szervezőbizottság elnökét is. Ha a városban egy rendkívül magas beosztásban lévő személyiség élt, az a vándorgyűlés díszelnöke lett, ahogy történt ez Gyulafehérváron Mailáth Gusztáv Károly római katolikus püspök esetében. Az EME elnöke megnyitóbeszédében rendszerint felvázolta az egyesület hivatását, célkitűzéseit, és méltatta a vándorgyűlés szerepét, záróbeszédében pedig aláhúzta a levont tanulságokat.

Az előadásokat ülészakokra osztották. Az első egy-két előadás már a megnyitón elhangzott, a többieket – három-négy előadást egy alkalommal – délutáni és másnap délelőtti-délutáni összejöveteleken mutatták be, rendszerint népes hallgatóság előtt. Az előadások közötti időt városnézésre, intézmények, nevezetes gyűjtemények, illetve az alkalomra szervezett kiállítások megtekintésére használták. Ilyen alkalmakkor szobrokat, emlékműveket is megkoszorúztak, pl. Zilahon a Wesselényi-szobrot, Brassóban a Honterus-szobrot és a Brassó fölötti Cenken felállított honfoglalás-émlékművet, Vajdahunyadra menet a piski honvédelmémlékművet stb. Volt, amikor a környékre is ellátogattak, amint tették azt a vajdahunyadi vándorgyűlésen, ahol kiszálltak a gyalári vasbányához. A zilahi összejövetel alkalmával kirándultak a római kori Porolissum város romjaihoz. A tordai vándorgyűlés idején Torockón meglátogatták az ekkorra szervezett népművészeti kiállítást, ahol előadást is meghallgattak.

A vándorgyűléseken elhangzott tudományos ismeretterjesztő előadások változatos tematikájúak voltak. Az előadók az egyesület szakosztályaiban tevékenykedő ismert személyiségek, akik mellett részt vettek helyi értelmiségiek is, ugyancsak egyesületi tagok. A vándorgyűlések első szakaszában az előadásokat nem szakosztályonként, hanem vegyesen tartották. A szakosztályokra való felosztást csak 1930-ban vezették be. De akkor is megmaradt az egységes jelleg, a szakosztályokra történő felosztás nem lévén egyéb, mint az előadások tudományágankénti csoportosítása. Külön szakosztályi tevékenységet csak az orvostudományiak fejtettek ki 1930-tól kezdve, amikor a marosvásárhelyi vándorgyűlésen és még három alkalommal külön orvoskongresszust tartottak. A szervező azonban továbbra is az egyesület, illetve annak választmánya maradt, nem a szakosztályok.

A vándorgyűlésekről, történetükről, a meghívottak köszöntéséről, a szervezők munkájáról, a szakosztályi előadásokról, illetve a hozzájuk kapcsolódó eseményekről az EME kiadásában és a mindenkori főtítkárszerkesztésében megjelent Emlékkönyvek számolnak be.

Az első világháború előtti vándorgyűlések

Az **I. vándorgyűlést** már az új alapszabályok megjelenése évében, 1906. június 4–5-én Marosvásárhelyen tartották meg a városi tanács meghívására. Az összejövetel alkalmából az egyesület és a város tanácsa erre az alkalomra szóló meghívókat készíttetett és küldött ki az EME tagságának és az országos tudományos egyesületeknek. Ugyanakkor meghívta a város

lakosságát is. A gr. Esterházy Kálmán, az EME elnöke által vezetett kolozsvári küldöttséget dr. Bernády György polgármester Fenyvesi Soma ügyvéddel és több más jeles személyiséggel és nagyszámú lelkes csoporttal együtt fogadta a vasútállomáson. Az elszállásolás magánházaknál történt.

Már az első vándorgyűlésen az EME Kolozsvárról vonattal érkezett népes küldöttsége mellett több – fennebb már felsorolt – tudományos intézmény is képviseltette magát. Június 4-én délelőtt fél 12 órakor a református kollégium nagy éttermében gr. Esterházy Kálmán megnyitotta az ülészakot. Üdvözlőbeszédében hangsúlyozta, hogy a vándorgyűlésekkel nemcsak az egyesület iránt való hazafias érdeklődést akarják fokozni, hanem a vidéki tagok tudományos közreműködésével egyengetni kívánják a művelődés útját, hogy az igazán közkinccs legyen. „Jussunk munkával tudáshoz, tudással műveltséghez és műveltséggel boldoguláshoz”⁴ – jelmondattal, amelyet más ülészakokon is elismételt, zárta megnyitóbeszédét. Ezután Deák Lajos királyi tanfelügyelő a Református Kollégium előjárósága és tanári kara, Rettegi Géza igazgató a Római Katolikus Főgimnázium nevében üdvözölte az egyesületet. A megnyitórészen elhangzott az első két előadás is. Az egyiket Schilling Lajos tartotta az *Erdélyi Nemzeti Múzeumról*, a másikat Erdélyi Pál, a kolozsvári egyetemi könyvtár igazgatója *Vásárhelyi Péterről*.

A délutáni tevékenységet városnézéssel kezdték, majd ifj. Biás István vezetésével megtekintették a Teleki könyvtárat és levéltárat, illetve a Református Kollégium könyvtárát. Négy órakor a helyi Szépítő-Egylet ünnepélyt rendezett a vendégek tiszteletére az Erzsébet-ligetben. Ugyanott este hét órakor nagyközönség előtt elhangzott Apáthy István, kolozsvári egyetemi tanárnak *Az élettudományok kulcsai* című és Cholnoky Jenő egyetemi tanárnak, az egyesület főtítkárának *A kínaiakról* szóló előadása. Este közös vacsorán látta vendégül a város az egyesület tagjait.

Másnap, június 5-én de. 10 órakor nagyszámú hallgatóság előtt a Római Katolikus Főgimnázium tornatermében folytatódta az előadások. Ezek többnyire Marosvásárhelyhez és környékéhez kötődtek. Kelemen Lajos, a város szülötte *Nagy Szabó Ferenc marosvásárhelyi krónikás ifjúkora*, majd Lövy Ferenc helybeli főrabbi *Egy vallásalapító erdélyi főúr*, Seprődi János *Marosszéki énekmondók*, Dékány Kálmán református kollégiumi tanár *Küküllői János műve Nagy Lajosról* címmel tartott előadást.

A záróülést aznap délután a Református Kollégiumban tartották. Itt Polgár József gimnáziumi tanár *Bocskay és a bécsi béke*, Posta Béla régész, kolozsvári egyetemi tanár *A marosszentannai sírmező*, majd Lechner Károly elmeorvos, kolozsvári egyetemi tanár *Az énbomlás* címmel tartott felolvasást. Az előadások végén záróbeszédében az elnök megköszönte a városi tanácsnak, dr. Bernády Györgynek, a kollégiumi és gimnáziumi tanároknak azt a fáradságos munkát, amellyel mindent megtettek, hogy ez az első vándorgyűlés valóban eredményes és sikeres legyen. A vándorgyűlés rövid történetét és az elhangzott előadásokat egy 119 oldalas Emlékkönyvben megörökítették, és még ugyanazon évben közzétették.⁵

⁴ *Az Erdélyi Múzeum- Egyesület első vándorgyűlése. = Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Marosvásárhely, 1906. június 4–5 napján tartott első vándorgyűlésének Emlékkönyve.* Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvárt 1906. 3–4.

⁵ A vándorgyűlés lefolyásának ismertetését és az elhangzott előadások szövegét lásd az első vándorgyűlés Emlékkönyvében. Az első marosvásárhelyi vándorgyűlés ismertetését lásd még Péter Mihály–Péter H. Mária: *Marosvásárhely egészségvédelmi és természettudományos életéből. = A Maros megyei magyarság történetéből.* 2. Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2001. 224–225. (A továbbiakban Péter–Péter: Mvhely)

A **II. vándorgyűlést** ugyanebben az évben, 1906. december 8–9-én Nagyenyeden tartották a város önkormányzata és a Bethlen Kollégium meghívására. A vármegyeháza üléstermében ünnepélyes keretek között tartott nyitóbeszédében az Egyesület elnöke felhívta a figyelmet az alapító Mikó Imre áldozatteljes munkásságára, amelynek jelentős része éppen Nagyenyedhez és annak kollégiumához fűződik.

A megnyitó után négy előadás is elhangzott változatos tematikával. Elsőként Fogarasi Albert, a Bethlen Kollégium rektora *Erdély Athénéje* című előadását olvasta fel, Kenessey Béla teológiai igazgató *Bethlen Katáról*, Reinbold Béla egyetemi magántanár *A táplálkozás néhány kérdéséről* értekezett, majd Buday Árpád tanár a *Római provinciális archeológia Erdélyben* című előadása következett. Első nap délután a vendégek megtekintették a város nevezetességeit, többek között a Bethlen Kollégium gyűjteményét, majd a Nemzeti Szálló dísztermében megtartották a második ülészakot. Ezen három előadás hangzott el. Szilády Zoltán helyi kollégiumi tanár *Miriszló község néprajzáról*, Cholnoky Jenő a *Magyar Alföldről* és Szádeczky Gyula a *Vezűv utolsó kitöréséről* beszélt.

A másnap délelőtti felolvasóüléson Bodrogi János helybéli tanár az Alsófehér megyei magyarság 1848–49-es veszedelmét leíró *Biró Miklós naplóját* ismertette. Konrádi Dániel egyetemi magántanár a *veszetségről*, Apáthy István egyetemi tanár a *Verseny és haladásról*, záróelőadásként pedig Veress Endre a *miriszlói csatáról* értekezett.

A vándorgyűlés lefolyásáról készült titkári beszámoló tanulságként két dolgot emelt ki. Az egyik az, hogy az elkövetkezendőkben a rendezvénybe be kell vonni a vándorgyűlés színhelyéhez közelebb található közművelődési intézményeket is. A másik egy általános benyomás, amely szerint ezen az összefüggésen az EME úgy tevékenykedett, ahogy azt az „alapítója álmodta”. Ez alkalommal az egyesület tagjainak száma 30-cal gyarapodott.

A **III. vándorgyűlést** Zilahon 1907. június 1–2-án tartották a város tanácsa és a Wesselényi Kollégium meghívására. Két ülészakon összesen 6 előadás hangzott el. Ezek fele helyi vonatkozású volt, hiszen Imre Sándor *Wesselényiről*, Péter Béla a *helyi növényekről* (botanikai séta), Benkő Gábor *Szilágy vármegye használható kőzeteiről* tartott előadást. A második nap a résztvevők felkeresték Poroilissum régi római település helyét és a Magura lábánál levő újonnan megnyitott kőbányát, este pedig megkoszorúzták Wesselényi Miklós szobrát. Az előadásokkal kapcsolatosan a zárójelentés a hallgatóságra vonatkozóan megjegyzi, hogy főként a vasárnapi előadásokon ott volt „a lakosságnak az az egyszerűbb része is, melyet eddigi vándorgyűléseinken nemigen láttunk”.⁶ A helyiek részéről történt értékelésekben kiemelték a vándorgyűlés Szilágyságban történő megrendezésének jelentőségét, „miáltal erősítést nyernek a magyar kultúrának ez exponált helyen lévő védbástyái és annak őrtálló katonái”.⁷

Az 1908. június 7–9-én tartott **IV. vándorgyűlés** színhelye Brassó volt. Ez az első alkalom, amikor a szervező nem a város előljárósága, hanem egy közművelődési szervezet. Ugyanis a többségben nem magyar ajkú város előljárósága egy ilyen jellegű megnyilvánulásra nem vállalkozott, de jóhiszeműen viszonyult hozzá. A meghívó egyesület a Brassói Magyar Kaszinó lett, amely mögött egyöntetűen felsorakozott a város magyarsága. A régi tanácsháza nagytermében tartott megnyitón gróf Esterházy Kálmán elnök bevezetőjében hangsúlyozta idejövételük célját,

⁶ *A zilahi vándorgyűlés története. = Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Zilahon, 1907. június 1–2. napján tartott harmadik vándorgyűlésének Emlékkönyve.* Szerk. Schilling Lajos. Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvárt 1907. 6.

⁷ Uo. 4.

hogy Brassóban a különböző nemzetiségek művelődési gócpontjában megjelenve a magyar tudományosságnak tegyen szolgálatot, és elismertesse hatását.⁸ Utána a város polgármestere és a szász püspöki vikárius mondott német nyelven üdvözlőbeszédet. A kétnapos rendezvényen elhangzott 7 előadás és egy irodalmi műfordítás-ismertető. Az előadások közül öt brassói, illetve erdélyi vonatkozású volt, köztük Gyárfás J. Tihamérnak a *brassói ötvösség történetéből*, Pósta Bélának a *kolozsvári Szent György-szoborról*, Teutsch Gyulának a *barcasági őskori telepekről* címmel. Jogi témaként Bíró Balázs az *igazságügy reformjáról* tájékoztatta a hallgatóságot. A tudományos-népszerűsítő programon kívül a résztvevők megtekintették a Honterus Gimnáziumot, megkoszorúzták Honterus szobrát, és részt vettek a Fekete-templomban tartott orgonahangversenyen.

A brassói vándorgyűlésről a Brassói Hírlap június 10-i számában a következőket írta: „Ha egyéb eredménye és hatása nem maradt volna az EME brassói vándorgyűlésének, mint az a meggyőződés, hogy ellentéteket lerombolva, félreértéseket eloszlatva, itt hagyományokat és törvényes jogokat, ott erőt, egészséget és állami hivatást tisztelve, száznak és magyarnak egy-egyé kell válnia érzésben, felfogásban és akaratban, akkor se tartatott volna hiába.”⁹

A Kronstadter Zeitung június 9–10-i számában a rendezvénynek helybeli német értelmiségiekre tett hatását domborította ki, amikor a következőket írta: „A szász művelődési tényezőknél a múltra és jelenre vonatkozóan ismételt elismerése az a nemcsak tapintatos, de egyszersmind szíves mód, melyen ez kifejezésre jutott, az Erdélyi Múzeum-Egyesület az elfogulatlanságnak oly magas fokán mutatta be, mely igazi műveltségnek, a valóban tudományos és így erkölcsileg is értékes érzületnek próbaköve.”¹⁰

A brassói vándorgyűlés történetét összefoglaló Imre Sándor egyesületi titkár az elhangzott előadásokkal kapcsolatosan megjegyzi, hogy „ez eleget tett az EME rendeltetésének, mely szerint a tudomány művelésének egyetemes értékű munkáját Erdélyre való különös tekintettel kell végezni”.¹¹ Ugyanakkor kritikai észrevételeket is megfogalmazott. Véleménye szerint „még mindig sok a fenntartás és a személyi tekintet, mely a tárgyias jóakarát hiányát bizonyítja”.¹² Ezzel a megjegyzéssel az erdélyi, elsősorban a kolozsvári sajtóra utalt, amely nemcsak, hogy nem értékelt kellően az EME tevékenységét, hanem elmarasztaló magatartást tanúsított iránta. Végkövetkeztetése pedig az, hogy „Mikó Imre szelleme él még Erdély magyarságában, de erősítésére nagy szükség van, s erre alkalmas az EME, amely ugyan most nem az, aminek fél évszázaddal ezelőtt az erdélyi magyarság tudta és érezte. De azzá válik.”¹³

Mivel az Egyesület fennállásának 50 éves évfordulójának megünneplésére készült, 1909-ben nem volt vándorgyűlés. Az **V. vándorgyűlést** két év múlva – 1910. október 9–10. között – rendezték meg Désen a helyi városi tanács égisze alatt. Ettől kezdve a következő három vándorgyűlést is október első felében tartották. Az ötödik összejövetelre az eddigieknél több vendég érkezett, főként Kolozsvárról, és szállításukat a Szamosvölgyi Vasút Rt. kedvezményes

⁸ Imre Sándor: *A brassói vándorgyűlés története. = Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Brassóban, 1908. június 7–9. napján tartott negyedik vándorgyűlésének Emlékkönyve.* Szerk. Schilling Lajos. Kiadja az Erdélyi Múzeum- Egyesület, Kvárt 1908. 5.

⁹ Uo. 9.

¹⁰ Uo. 9–10.

¹¹ Uo. 3.

¹² Uo. 10.

¹³ Uo.

áron és külön kocsikkal biztosította. A vendégeket ünnepi hangulatban fogadták, és magánházaknál szállásolták el.

A rendezvény megnyitójának színhelye Szolnok-Doboka vármegye székházának tanács-terme volt. A megnyitó utáni előadások is itt hangzottak el. A két részre osztott ülészakon hét előadást olvastak fel, ebből hat Szolnok-Doboka megyére és Désre vonatkozó, történeti, természettudományi és orvostörténeti vonatkozású volt. Buday Árpád *A szolnok-dobokai római táborhelyek jelentőségéről*, Jakabfi Lajos *a városok vízellátásáról és csatornázásáról*, Parádi Ferenc *a dési kórház múltjáról*, Szádeczky Gyula pedig *Dés földjének történelméről* értekezett. Az ünnepélyes, fesztívista légkörben tartott közös ebéden, a köszöntők sokasága után, Lechner Károly alelnök bemutatta az EME 50. évfordulójára Sárga János kolozsvári ékszerésztől ajándékba kapott Mikó-serleget. Ebéd után meglátogatták Dés nevezetességeit, a református templomot és a kissétáteren található „vezérek padját”. Az esti ülészak színhelyétül az Uránusz színház szolgált.

Másnap reggel a vendégek meglátogatták a désaknai sóbányát, majd visszatérve megtekintették a Gazdasági Egylet terménykiállítását, délután pedig hazaindultak.

A következő, **VI. vándorgyűlés** színhelye, 1911. október 7–9-e között Vajdahunyad volt. A meghívó intézmény itt is a város, a szervezői teendőket Kőváry Ernő városi főorvos és számos önkéntes értelmiségi végezte. A vándorgyűlésen megjelentek az alábbi EME-tagok:

Budapestről dr. Csánki Dezső országos levéltáros; Möller István kir. tanácsos, a Műemlékek Országos Bizottságának építésmérnöke; Veress Zoltán festőművész, az EME igazgató tagja.

Kolozsvárról gróf Esterházy Kálmán főispán, az EME elnöke; dr. Lechner Károly egyetemi tanár, alelnök és neje; dr. Erdélyi Pál könyvtárigazgató, titkár; dr. Menyhárt Gáspár ügyvéd, egy. magántanár, az EME ügyésze; Apáthy István egy. tanár és neje; Cholnoky Jenő egy. tanár és neje; Péterfi Zsigmond ny. vasútigazgató és neje; dr. Konrádi Dániel egy. magántanár és neje; Peielle Róbert festőművész és neje; dr. Lóte József egy. tanár Laura és Viola nevű lányaival, dr. Szabó Dénes udvari tanácsos; dr. Imre József egy. tanár; dr. Márki Sándor egy. tanár; Pap Mihály ny. csendőrezredes; dr. Gyalui Farkas könyvtárigazgató; Pataky Jenő városi tisztifőorvos; Pallós Albert állami polgári leányiskolai igazgató; Gazelli Árpád könyvtárőr; dr. Szádeczky Béla könyvtárőr; dr. Gockler Lajos kereskedelmi akadémiai tanár; Oravetz Károly kereskedelmi akadémiai tanár; dr. Roska Márton egy. tanársegéd, dr. Farkas Béla egy. tanársegéd; Sándor Imre, a Genealógiai Füzetek szerkesztője; Makkai Ernő, dr. Nagy Jenő, Szabó Imre, Kelemen Lajos, Kovács Kálmán, Márkos Albert főgimnáziumi tanárok; Barabás Endre áll. tanítóképző-intézeti igazgató; Gaál János ipariskolai tanár; dr. Persián Kálmán könyvtáros; Pap István kereskedő; Karl Béla tanár; Cseh Andor jogszigorló; Walter Mihály jogszigorló; Haám Ernő, Imre Kálmán, Költli Ferenc és Zsakó Gyula joghallgatók.

Déváról dr. Gaál István fő-reáliskolai tanár; Balázs Béla áll. tanítóképző-intézeti tanár

Dicsőszentmártonból Incze Béla író.

Gernyeszegről gróf Teleki Domokos dr., főrendiházi tag, az EME választmányi tagja.

Gyulafehérvárról dr. Zlamál Ágoston.

Nagyenyedről dr. Szilády Zoltán egy. magántanár és neje; Török Bertalan ny. vármegyei főjegyző; dr. Bodrogi János.

Nagyilondáról Újfalvy Károly földbirtokos, az EME alapító tagja.

Szászvárosból dr. Görög Ferenc, dr. Kristó György.

Tordáról Harmath Domokos a Tordai Kultúrház igazgatója; Pap Domokos.¹⁴

A Kolozsvárról elindult legnépesebb küldöttség Piskin, vasúti csatlakozásra várva, megkoszorúzta a honvédelemkívet, és rövid megemlékezés keretében meghallgatta Kristóf György szászvárosi tanár *A piski-i emlék előtt* című előadását. Vajdahunyadra érve, még aznap meglátogatták a vasgyárat, később pedig ismerkedési est volt a vasgyári Tiszti Otthonban. Másnap a vajdahunyadi vár lovagtermében az egyesület elnöke megnyitotta a tulajdonképpeni vándorgyűlést. Beszédében kihangsúlyozta az összejövetel művelődési életben játszó szerepét. „Művelődésünkben is hagyományos szellem vezérel – mondta az elnök –, hagyományos hazafiság készlet áldozatkészségre, és ilyennek köszöni létét az Erdélyi Múzeum-Egyesület is.”¹⁵ A kijelölt útván haladva – folytatta eszme-futtatását – meggyőződése, hogy az EME vándorgyűléseivel az erdélyi részek magyar művelődésének eredményes szolgálatot tesz. Ezzel az alkalommal több művelődési szervezetnek kiadványokat adományoztak. A Polgári Olvasókör könyvtárát 400 könyvvel gyarapították, a vasgyári Tiszti Otthon könyvtára természettudományi, a Polgári Leányiskola pedig népszerű kiadványokat kapott.

A második nap folyamán két időszakra osztva megtartották az előadásokat, összesen tízet. Az előadások, amint várható volt, főként a nagy történelmi múlttal rendelkező Vajdahunyadra és környékére vonatkoztak, és részben történelmi, részben természettudományi jellegűek voltak. Ismertető hangzott el a *Hunyadiak történelmi jelentőségéről* (Csánki Dezső), a *történelem magyar szelleméről* (Márki Sándor), a *tűzről* (Roska Márton), a *Hunyad megyei vasbányászat múltjáról és jelenéről*, a *széntelegekről és a szénkutatókról* (Kadlik Rudolf), a *csoklovinai barlangról* (Cholnoky Jenő) és más helyi kérdésekről. Ugyanakkor Konrádi Dániel *A koleráról* értekezett. Közben, a vár megtekintése után az ünnepi ebéd következett, melyet a város adott a résztvevők tiszteletére, az este pedig hangversennyel zárult. Az utolsó napon meglátogatták a gyalári vasbányát.¹⁶

A **VII. vándorgyűlést** 1912. október 12–14-e között tartották Gyulafehérváron. A vendégek olyan érzéssel érkeztek Gyulafehérvárra, a nemzeti emlékeket őrző városba, mint a mindnyájuk lelkében élő „emlékek tárházába”.¹⁷ A meghívó intézmény ez alkalommal is a város tanácsa volt. De a rendezvény sikerének fő előmozdítója Török Bertalan, az Alsó-Fehér vármegyei Történelmi-, Régészeti és Természettudományi Társulat elnöke, régi egyesületi tag, aki fiatalon részt vett az EME alakuló közgyűlésén, és a képviselőházban is szót emelt az Egyesület érdekében. A rendezvények központi színhelye a városi Vigadó volt. A díszelnök tisztségét gr. Mailáth Gusztáv Károly római katolikus püspök látta el. Kóródy Péter kanonok a város nevében elhangzott köszöntőjében összefoglalva vázolta a helyieknek a rendezvényhez fűzött reményeit, elvárásait. „Az a cél – mondta –, melyet az EME vándorgyűléseivel maga elé tűzött, hogy az egyesület iránt való érdeklődést szélesebb körben felkeltse és tudományos felolvasásaival, értekezéseivel a művelődést terjessze, remélem, ebben a városban, amelyben több körülmény

¹⁴ Kelemen Lajos: *A vajdahunyadi vándorgyűlés története. = Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Vajdahunyadon, 1911. október 7–9. napján tartott hatodik vándorgyűlésének Emlékkönyve.* Szerk. Erdélyi Pál. Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvárt 1912. 13.

¹⁵ Uo. 10.

¹⁶ Uo. 12–13.

¹⁷ Kelemen Lajos: *A gyulafehérvári vándorgyűlés története. = Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Gyulafehérvárt 1912. október 12–14. napján tartott hetedik vándorgyűlésének Emlékkönyve.* Szerk. Erdélyi Pál. Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvárt 1913. 3.

sajnálatos összetalálkozása következtében a szellemi élet szünetelni látszik, meghozza kedvező eredményét, és a köznapi élet zsibbasztó munkájában elernyedte erőibe új energiát fog önteni, és azok a szavak, melyeket a nagynevű alapító gróf Mikó Imre az első alakuló gyűlésen mondott: »legyen ez a nap nekünk ünnep«, a város közönségében is visszhangra fognak találni.”¹⁸

A megnyitó után felolvasott két előadás helytörténeti vonatkozású volt. Bodrogi János az *Alsófehér megyei honfoglalás kori leletekről* értekezett, Csutak Vilmos pedig az *utolsó gyulafehérvári országgyűlésről*. Következett a helyi Történelmi, Régészeti- és Természettudományi Társulat múzeumának és abban a nagyon gazdag római gyűjteménynek a megtekintése. Ebéd után ellátogattak a várhoz, a székesegyházhoz, és meghallgatták Möller István gazdagon dokumentált építészettörténeti előadását. Az esti előadások változatos tematikájúak voltak. Szádeczky Béla az *Apa-fi-kori erdélyi fejedelmi udvartartásról*, Kenéz Béla a *földbirtok politikáról* és Szilády Zoltán *veszedelmes háziállatok* betegségetterjesztő szerepéről értekezett.

Másnap meglátogatták a Batthyaneumot és az ott szervezett kiállítást. Az esti előadások főleg irodalomtörténetiek voltak, különös tekintettel Gyulafehérvárra. Zlamál Ágoston dr. *Ötvös Ágoston írói működéséről*, Seprődi János a *Batthyáni-kodex jelentőségéről*, Rass Károly a *keresztény középkor irodalmáról* beszélt. Az ülészakot Kenyeres Balázs zárta *A törvényszéki orvostan szerepe a bűntények kivizsgálásában* című előadásával. Az utolsó nap ellátogattak Zalatnára, ahol az állami kőfaragó és csiszoló szakipari iskola dísztermében is tartottak ismeretterjesztő előadást, a *zalatnai ipar múltjáról*, és a helyiek részéről – a vendégek tájékoztatása érdekében – a *zalatnai szakiskoláról*.

A vándorgyűlés történetét ismertető írásában Kelemen Lajos első alkalommal mondott véleményt az előadások tudományos értékéről. „Kétnapos gazdag programunk – írja – a tudománynak új eredményeket, nekünk sok tanulságot és kedves emlékeket szerzett.”¹⁹

A **VIII. vándorgyűlést** 1913. október 11–13-kán Tordán tartották. A város előljárósága a vándorgyűlést összekapcsolta az ottani Magyar Közművelődési Ház felavató rendezvényével. A vándorgyűlés történetét összegző Kelemen Lajos első benyomásait ekként összegezte: „Tüntető nagy számmal keresték föl ezt az új életre pezsdülő, patriarkális, régi, kedves magyar várost, mely már nem csak gazdag múltjával, hanem sokat ígérő fejlődésével is a magyar élet tényezői közé lépett.”²⁰

A tordai rendezvényen képviselőik révén jelen volt a m. kir. vallás és közoktatásügyi minisztérium (dr. Benedek Sándor államtitkár), az MTA (dr. Hornyánszky Gyula egy. tanár), a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem (dr. Szabó Dénes egy. tanár), Kolozsvár város (dr. Esterházy László főjegyző), Nagyenyed város (Sándor Jenő polgármester), a Magyar Földrajzi és a Turáni Társaságok (dr. Cholnoky Jenő), a Magyar Turista Egyesület (Márki Sándor), a nagyenyedi Bethlen Kollégium (Bodrogi János tanár), valamint igazgatói és tanárai révén a kolozsvári Róm. Kat. Főgimnázium, a kolozsvári Református Kollégium, a kolozsvári Unitárius Kollégium és a szamosújvári Állami Polgári Leányiskola. Az EME népes csoportja 46 főből állott, ebből 11 hölgy, de az intézményeket képviselő 16 személy is szinte mind egyesületi tag volt. A helyi személyiségek közül a rendezvényen aktívan tevékenykedtek a főispán, a polgármester és más intézményvezetőkön kívül a szervezők és az előadók.

¹⁸ Uo. 7.

¹⁹ Uo. 11.

²⁰ Kelemen Lajos: *A tordai vándorgyűlés története*. = Erdélyi Múzeum. 1916–1917. évi XXXIII–XXXIV. k. 1917. 196.

A megnyitót a Közművelődési Ház nagytermében tartották. Üdvözlőbeszédében az Egyesület elnöke kidomborította az esemény magasztos voltát. „Megjelenésünk, törekvésünk, hogyne váltanának ki erkölcsi értéket és termelnének olyan energiákat – mondta –, melyek a társadalmi tevékenység egész területén éreztetik hatásukat? De viszont az Erdélyi Múzeum-Egyesület is kölcsönhatásképp hatványozott energiát nyer fennkölt tevékenységére az itt tapasztaltakból és azon igaz hazafiás fogadtatásból, amelyben itt részesül.”²¹ Ezt követően négy előadás hangzott el, köztük Erdélyi Pál megemlékezett Torda szülöttéről *Jósika Miklósról*. Majd a jelenlevők koszorút helyeztek el Jósika Miklós szülőházánál. Délután meglátogatták a tordai sóbányát, ezután meghallgattak három ismeretterjesztő előadást, melyek közül nagy érdeklődést váltott ki Pap Domokos és Péter Antal *Torda és környéke* című ismertetése.

Másnap a Közművelődési Ház felavatása, majd háziipari kiállítás és a sóbányai fürdő meglátogatása következett. Este hangverseny a Közművelődési Házban, ahol az Egyesület részéről elhangzott Márki Sándor *Torda múltjából* című előadása is. A vándorgyűlés torockói kirándulással ért véget. Torockón az unitárius iskolában megtekintették a helyi hímezéseket bemutató kiállítást, meghallgatták a *Torockó történetéről* szóló előadást, és vendégül látták a kirándulókat.

Ezzel nemcsak ez a vándorgyűlés ért véget, hanem a háborús események miatt megszakadt a vándorgyűlések sorozata is. Erről a vándorgyűlésről emlékkönyv nem készült. Lefolyását Kelemen Lajos ismertette 1916-ban.²²

Az első nyolc vándorgyűlés az EME Erdélyre kiterjedő tudománynépszerűsítő politikájának sikeres időszakát képezte. Mindenik összejövétel jó feltételek mellett, kedvező körülmények között zajlott le, és a helyi hatóságok részéről hathatós támogatást élvezett. Az EME jelenléte a meglátogatott városok művelődési életére serkentőleg hatott. A jó szervezőmunka eredményeként nagyszámú hallgatóság élvezhette a különböző tudományágak által elért eredmények ismertetését, gazdagítva ezáltal is az általános ismereteket. Rendkívül hasznosnak bizonyultak az összejövetelek az Egyesület számára is. Sok tapasztalatot szerezhettek a résztvevők a meglátogatott városok és környezetük nevezetességeinek, tudományos és művelődési intézményeik eredményeinek a megismerésével, szakmai kapcsolatok elmélyítésével és újabbak létrehozásával. Egyúttal jelentősen szaporodott az Egyesület tagsága a rendezvények idején beiratkozott szakemberekkel és művelődéspártolókkal. A másik oldalon pedig jó lehetőséget kaptak tudományos munkát végző helyi személyiségek kutatásaik eredményének ismertetésére és kapcsolatkiépítésre.

Az összejövetelek megszervezése és lebonyolítása tükrözi a kor ma már fényűzőnek mondható szokásait. Elmaradhatatlan volt a nagy felhajtással megrendezett fogadtatás, köszöntőkkel fűszerezett díszebédek vagy díszvacsorák tartása, a különböző rendezvényekkel összekapcsolt városnézés és műemlék- vagy szoborkoszorúzás. Az első időszak vándorgyűléseivel az EME elérte eredeti célkitűzését. Szép eredményeket könyvelhetett el a tudomány-népszerűsítés terén, öregbítette hírnevét, és hasznos tapasztalatokat szerzett.

²¹ Uo. 198.

²² Ua. 195-201.

A kisebbségi élet korlátai között

Az első világháború végén bekövetkezett hatalmváltás után az EME tevékenysége a kényszerű kedvezőtlen körülmények miatt beszűkült. Elmaradtak a nagy visszhangot kiváltó sikeres rendezvények, amilyenek elsősorban éppen a vándorgyűlések voltak. Több mint egy évtizeden át az Egyesület tevékenysége választmányi és közgyűlésekre, szakosztályi ülésekre, valamint kolozsvári, vagyis helyi népszerűsítő előadások tartására korlátozódott. Mivel hatalmas vagyont, gazdag gyűjteményeit a Ferenc József Tudományegyetem rendelkezésére bocsátotta, aminek fejében a magyar államtól segélyben részesült, a jogutód román állam pedig nem volt hajlandó sem a tulajdonjog elismerésére, sem az Egyesület segélyezésére, a Trianon utáni évtizedben kénytelen volt a túlélésért küszködni. És csak az 1930-as évekre került olyan helyzetbe, hogy újraindíthatta folyóiratát, és felfrissíthette a vándorgyűlések tartásának gondolatát.

A megváltozott körülmények és szerény anyagi lehetőségek között az Egyesület nem vállalkozhatott költségesebbnek ígérkező rendezvényekre. Ezért azok szervezését közelebbi városokban szándékozott megtartani, olyanokban, amelyekben jelentős magyar művelődési élet folyt, hogy ne terhelje meg anyagilag túlságosan sem az egyesület tagjait, sem a szervező közösségeket. Meghívóként nem számíthatott a városi tanácsokra, mivel azok új vezetősége idegen volt a rendezvény szellemétől. És mindemellett vallás- és közoktatásügyi miniszteri vagy belügyminiszteri, illetve tartományi közigazgatási felügyelőségi engedélyt is szereznie kellett minden egyes összejövetelre. És az engedélyek megszerzése rendszerint sok huzavonával járt. Mivel a hatalom nem nézte jó szemmel a rendezvényeket, irredenta megnyilvánulásokat gyanítva mögöttük, az engedélyeket igen körülményesen, magas szintű közbenjárások révén lehetett csak beszerezni. Volt, amikor az utolsó pillanatban telefonon értesítették az elnökséget az engedély megadásáról. Egyébként megemlítjük, hogy az 1930. évi, egyben második marosvásárhelyi vándorgyűlésen az Egyesület elnökének, gr. Wass Bélának betegség miatti távollétében azért nem elnökölt egyik alelnök sem, mert megválasztásukra nem kaptak hatósági megerősítést. Ilyen akadályokba az első világháború előtti vándorgyűlések alkalmával az Egyesület nem ütközött.

Az 1930-as években vált gyakorlattá, hogy a vándorgyűlés megnyitóján táviratilag üdvözölték az uralkodót, a miniszterelnököt, a vallás és közoktatásügyi minisztert vagy a belügyminisztert és a kolozsvári tartományi felügyelőség igazgatóját. Az üdvözlésekben megköszönték az engedélyezést, utaltak tevékenységükre, de kihasználták az alkalmat jogaik érdekében is. A táviratokban nem felelték el megemlíteni, pl. a Iuliu Maniu miniszterelnökhöz 1930. augusztus 28-án küldött üdvözlésben, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület magyar tudományos és társadalmi egyesület, amely egyetlen célt követ: „a tudománynak anyanyelvünkön való előbbre vitelét és terjesztését, így tehát az ország általános kultúrájának emelését.”²³ És „tisztelettel” kérték, akárcsak a későbbiekben is, az Egyesület kulturális működése előtti akadályok elhárítását és törvényes jogainak elismerését. E téren azonban süket fülekre találtak.

Az 1913-ban tartott vándorgyűlés után eltelt 16 év alatt a tudomány és a művelődési élet is magasabb szintűvé vált. Sem az egyre népesebbé váló tudományos munkát végző

²³ Dr. Kántor Lajos: *A marosvásárhelyi vándorgyűlés története. = Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Marosvásárhelyen 1930. augusztus 28–30. napján tartott kilencedik vándorgyűlésének Emlékkönyve.* Szerk. György Lajos főtítka. Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület, Cluj–Kvár 1931. 6.

szakemberekből álló tagság, sem a vidéki értelmiség már nem elégedett meg a csak népszerűsítő előadásokkal. Annál jóval többet kellett nyújtani a szakemberek és a hallgatóság számára is. A tudományos igényesség előtérbe kerülése maga után vonta a szakosztályok szerepének a növelését. Ettől kezdve a vándorgyűléseken az előbbinél nagyobb súlyt kaptak a tudományos előadások, a kutatások eredményeit ismertető közlemények, és azok kiegészítéseként szerepeltek a csak népszerűsítő előadások. 1930-ban az előadásokat szakonként csoportosították és szakosztályonként tartották. A következő alkalmakkor váltakozva tartottak közös, illetve szakosztályonkénti üléseket, és visszatértek a „népszerűen tudományos” előadásokhoz.

Mivel a vándorgyűlésekre jelentkező előadók száma évről évre gyarapodott, 1931-ben a választmány kimondta, hogy a vándorgyűlésen az előadások ne haladják meg a 30 percet, a főszólyt a népszerűen tudományos előadásokra helyezték, és az egyes szakosztályok előadásainak a száma ne lépje túl egy vándorgyűlés kereteit (az öt-öt előadást). Lehetőséget biztosított ugyanakkor az egyes szakosztályoknak, hogy ha eléggé felkészültnek érzik magukat, szakelőadásai ismertetésére és megvitatására kongresszust tartsanak.²⁴ Azt is leszögezték, hogy mindenik vándorgyűlés megnyitóján az üdvözlőbeszéd után csak egy közérdekű szakosztályi előadást tartanak, amely feladat ellátását a szakosztályok rendre biztosítják.

A tudományos jellegűt illetően a legnagyobb előrelépés az orvostudomány terén történt. Már az 1930. évi összejövetel alkalmával az Orvostudományi Szakosztály a többi szakosztállyal párhuzamosan, vagyis azok mellett külön „kongresszust” tartott. Ennek a kongresszusnak az előtörténete röviden az, hogy az Orvostudományi Szakosztály magyarországi orvostanárok közreműködésével továbbképző tanfolyam rendezését tervezte. Erre azonban nem kapott engedélyt, még vendéglelőadók meghívására sem. Ekkor született meg azon elgondolás, hogy a vándorgyűlés keretében tartsanak külön orvostudományi ülészakot is. Utólag az EME választmánya az Orvostudományi Szakosztály marosvásárhelyi ülészakát elismerte I. orvosi kongresszusnak.

A kezdetben meghonosodott gyakorlat folytatásaként a vándorgyűlések anyagát egy-egy Emlékkönyven közölték. Ezekben azonban már nem kapott helyet minden előadás. A közlésre kellően elő nem készített népszerűsítő jellegűek, valamint azok, amelyeket a szerzők máshol szándékoztak értékesíteni, többnyire kimaradtak az emlékkönyvekből.

A IX. vándorgyűlést 1930. augusztus 28–30-án tartották Marosvásárhelyen. Az EME központi választmánya már a január 13-i ülésén elhatározta, majd a február 2-án tartott közgyűlés jóváhagyta, hogy 16 évi szünet után ismét megindítja az évente vagy két évente tartandó vándorgyűlések sorát. Ekkor született meg az a gondolat, hogy ismét annak a városnak a vendégszeretét vegyék igénybe, amelyik 1906-ban, az EME újjászervezése után először rendezte meg a vándorgyűlést. Így esett a választás Marosvásárhelyre. Közben a felkért marosvásárhelyi előkészítő bizottság megkezdte munkáját. A helyi szervezők már nem a városi tanács, hanem helyi közéleti személyek: Ferencz Mihály Zsigmond ügyvéd, Czákó József szanatóriumi igazgató, Halmágyi János unitárius esperes, Jaross Béla apátplébános, Lóky Jenő, a Római Katolikus Főgimnázium igazgatója, Nagy Endre a Református Kollégium igazgatója, Sényi László hírlapíró, Spánuel Vince tanár, gr. Teleki Domokos, gr. Toldalagi József, Tóthfalussy

²⁴ Dr. Kántor Lajos: *A nagyenyedi vándorgyűlés története. = Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Nagyenyeden, 1931. augusztus 28–30. napján tartott tízedik vándorgyűlésének Emlékkönyve.* Szerk. György Lajos főtítkár. Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület, Cluj–Kvár 1932. 6.

József református lelkész és Gyalui Pál gyógyszerész. A rendezvényen a helybéliek kivül több mint 100 vendég vett részt Erdély minden részéből.

A Kolozsvárról vonattal érkezőket az állomáson népes küldöttség élén Agyagásy Károly orvos alkalmi ódával köszöntötte. Este a Tornakert helyiségeiben ismerkedési est volt. Másnap délelőtt a városháza közgyűlési termében volt a megnyitó. Itt Boros György unitárius püspök, az EME választmányának legidősebb tagja a vándorgyűlés elnökeként ismertette az EME megalakulásának küzdelmeit, történetét és hivatását. Beszédében kiemelte, hogy „A nemes város hű volt múltjához, hű az Erdélyi Múzeumhoz, az Egyesülethez s remélem, hogy mostani gyűlésünk a tudománynak, a népmíveltségnek, a haladásnak teendő szolgálataival némileg viszonzni fogja a nagy szívességet és hozzájárul egy új adattal a város szép és dicsőséges történelméhez.”²⁵ Majd következtek a király, a miniszterelnök, a vallás- és közoktatási miniszter és a tartományi igazgató címére szóló üdvözlő táviratok, a különböző szervezetek részéről elhangzó üdvözlőbeszéd, illetve Tavaszgy Sándor, a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály elnökének *Magyar tudományos törekvések Erdélyben* című előadása.

Ezután a hallgatóság kivonult a református temetőbe a két Bolyai sírjának megkoszorúzására, ahol Dóczy Ferenc nagyenyedi tanár megható szavakkal emlékezett meg a két magyar tudós életéről, munkásságáról. Este a Kultúrpalota nagytermében adott szép koncert zárta a vándorgyűlés első napját.

A következő két nap a Református Kollégium helyiségeiben szakosztályonként (bölcset-, nyelv- és történettudományi; természettudományi és orvostudományi) tartották az előadásokat. A Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály részéről öt, a természettudományiakérül három dolgozatot ismertettek, az orvosiak részéről két népszerűsítő jellegűt. Az első szakosztályban elhangzottak közül kiemeljük Csűry Bálintnak, az MTA levelező tagjának *Aggodalmak nyelvünk épsége körül*, helyi vonatkozásúként pedig gr. Teleki Domokosnak *A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár története* című előadását. A természettudományi előadások közül megemlítjük Szádeczky K. Gyula geológus, egyetemi tanár *Erdély különös helyzete és szerepe a föld testén*, Tulogdy János *Kolozsvár környékének morfológiai kialakulása* és Balogh Emő *A világvége* című ismeretterjesztő előadását. Az orvosiak részéről Szigeti Imre *A tuberkulózisról* és Veress Ferenc – kizárólag csak a nők részére – *A nő és a sport viszonyáról* értekezett.

Az orvosi szakosztály tudományos ülészakát az előadások nagy számára való tekintettel már a megnyitó után megkezdték. Öt szaküléssel bemutattak 42 tudományos dolgozatot. A tudományos előadások a szakma minden területét felölelték. A fertőző betegségekről Jancsó Ödön, Markos György, Leitner Fülöp, a tuberkulózisról és különböző formáiról Szigeti Imre, Lebedy János, Boskovits Henrik és Veress Ferenc, a szifiliszről Goldberger Ede, az urológia tárgyköréből Steiner Pál, Újhelyi János, a szemészeti vonatkozásokról Blatt Miklós, a nőgyógyászat kérdéseiről Büchler Dezső, Simon Aladár, a különböző rákos megbetegedésekről Koleszár László, Elfér Aladár tartott előadást. Az előadásokat az orvosok nagyszámú részvétele és váratlanul nagy érdeklődés jellemezte. Ezért határozta el utólag az Egyesület, hogy a marosvásárhelyi vándorgyűlés orvosi szaküléseit orvostudományi kongresszussá nyilvánítja, és az elkövetkező vándorgyűlések keretében kétévénként orvostudományi kongresszust tartanak.²⁶

²⁵ Uo. 18.

²⁶ Péter-Péter: *Az Erdélyi...* 69; Péter-Péter: *Mvhely*. 226–227. Ezt a rendezvényt és várakozáson felüli sikerét az 1931-ben megjelent 323 oldalas VIII. Emlékkönyv örökítette meg, melyből 236 oldalt az Orvostudományi Szakosztály előadásainak közlésére fordítottak.

A **X. vándorgyűlést** 1931. augusztus 28–30-án Nagyenyeden tartották 25 évvel a szintén itt megrendezett II. vándorgyűlés után. A vándorgyűlés elnöke ezúttal is dr. Boros György volt. A nagyenyedi rendezőbizottság elnökének dr. Garda Kálmán nagyenyedi ügyvédet kérték fel, azaz az ajánlással, hogy vonják be a bizottságba, vallásfelekezeti különbség nélkül, Nagyenyed vezetőit, az elvégzendő munkába pedig, az Egyesület ottani tagjain kívül, minden arra vállalkozót. A mozgósítás jól sikerült, a rendezvényeken részt vettek román és német egyesületi képviselők és hallgatóság is. Több mint 100 főnyi vendég érkezett Nagyenyedre. A küldötteket Dóczy Ferenc a Bethlen Kollégium rektor-professzora meleg szavakkal üdvözölte. „Az első és ezen második alkalom között egy negyed század telt el. Elegendő idő arra, hogy emberek, viszonyok gyökeres változáson menjenek keresztül – mondta. – [...] Az Egyesület ma is az Istenadta szellem egyik legnagyobb alkotását: a tudományt kívánja fejleszteni, népszerűsíteni. Ezáltal akarja az embert fejlődésében az értelem mind magasabb fokára emelni, a tudást, a műveltséget mennél szélesebb rétegben otthonossá, valósággal közkinccsé tenni. [...] E drága örökség tüze fog felcsapni és magasra lángolni azon az oltáron, amelyen az EME az ő alapítójának emlékéitől is megszentelt ősi falak között készül bemutatni Istennek a legszebb áldozatot: a szellem betakarított termését.”²⁷

A megnyitó díszgyűlést a Bethlen Kollégium dísztermében tartották. Az enyedi rendezőbizottság ez alkalommal babérkoszorút helyezett gr. Mikó Imrének a teremben levő olajfestményéhez és Kőrösi Csoma Sándor bronzból készült mellszobrára. Az üdvözlőbeszédet a zsűfőlásig megtelt teremben ez alkalommal is Boros György tartotta. Beszédében kihangsúlyozta, hogy az Egyesület nem azért keresi fel vándorgyűlésével egyik-másik várost, hogy tagjai tudományával dicsekedjen, hanem hogy a tudás iránti érdeklődést serkentse. Beszédében az elnök új orientációt ajánlott az Egyesület számára. Azt, „hogy Erdélyi Múzeum-Egyesületünk keresen és találjon érintkezést a másik két erdélyi egyesülettel. [Testvér egyesületeken az előadó a Verein für Siebenbürgische Landeskundet és az ASTRA-t értette.] Ha Erdélyünk múltja erre nem intene eléggé, a tudomány, az ismeretszerzés és gyarapítás vágya hasson ránk és a mi erdélyi testvéregyesületeink irányító tagjaira. A tudomány és ismeretek mezején legyen közöttük unió.”²⁸ Az ajánlás azonban mindmáig visszhang nélkül maradt. A különböző egyesületek és helyi intézmények üdvözlőbeszédei után elhangzott *Kazinczy Ferenc és erdélyi útja* című díszelőadásában Kristó György a nagy nyelvújító erdélyi hatását boncolgatta.

A következő két nap a szakosztályok előadásai következtek. A négy ülészakra osztott 18 előadás közül 8-at a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi, 6-ot a Természettudományi, kettőt az Orvostudományi és ugyancsak kettőt a Jog- és Társadalomtudományi Szakosztály részéről tartottak. Ezek közül csak hármat tekintettek szakelőadásnak, két természettudományit és egy nyelvtudományit, éspedig Török Zoltánnak *Adatok a Nagyküüllő megyei neogén geológiához*, Bányai Jánosnak *Udvarhely vármegye iszapforrásai*, valamint Szabó T. Attila *Adalékok a magyar diákéneklés történetéhez* címűt. A többi népszerű jellegű volt. A népszerű előadások közül megemlíthjük Járai István előadását *Kőrösi Csoma Sándorról*, Balogh Artúrét

²⁷ Péter–Péter: Az Erdélyi... 71.

²⁸ Dr. Boros György: *Elnöki megnyitó az Erdélyi Múzeum-Egyesület nagyenyedi vándorgyűlésén = Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Nagyenyeden 1931. augusztus 28–30. napján tartott tizedik vándorgyűlésének Emlékkönyve*. Szerk. György Lajos főtítkár. Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület, Cluj–Kár, 1932. 5.

A kisebbségek nemzetközi védelméről, Bányai Jánosnak a *Székelyföld mint fürdő-ország* címűeket.

A rendezvény programjában szerepelt még a református vártemplomban tartott istentisztelet, amelyen Jancsó Sándor lelképásztor a prédikációjában is méltatta az EME tevékenységét és a nagyenyedi vándorgyűlés sikereit. A helyi szervezők este jól sikerült műsorral lepték meg a résztvevőket, amit Dóczyiné Berde Amál festőművész nő vezetésével az Iparos Önképzőkör műkedvelői adtak elő.²⁹ Az augusztus 31-ére a Pilis hegyre tervezett kirándulás rossz időjárás miatt elmaradt.

A **XI. vándorgyűlést** a következő évben, 1932. augusztus 25–28-án Nagybányán tartották. Amikor a vándorgyűlés színhelyéről döntöttek, abból az elvből indultak ki, hogy azt olyan városban tartsák, ahol nincsen magyar középiskola, s így ott még inkább nélkülözik a tudományos rendezvényeket. Így esett a választás Nagybányára. Ez alkalommal szerveztek egy újabb orvoskongresszust is.³⁰

A helyi szervezők és magyar intézményvezetők a vándorgyűlésre érkező kolozsvári küldöttséget a vasútállomáson várták és köszöntötték. Délután az orvoskongresszus résztvevői már meg is kezdték kétnapos ülészsakukat, a többi résztvevő pedig a temetőbe vonult, hogy Révay Kálmán költő és Schönherr Gyula történettudós sírjára koszorút helyezzen, és megemlékezzen róluk.

Este tartották a díszközgyűlést a kaszinó épületében. Itt Boros György gr. Kemény Józsefről az EME első nagy alapítványtevőjéről értekezett. Kemény történetírói munkásságát méltatva, összekapcsolta azt a vándorgyűléssel, és kitért annak feladataira. „De nekünk, tisztelt vándorgyűlés – mondta –, azért a szép nagy feladatért kell lelkendeznünk, hogy fajunk tehetséges és a történelmi igazságok iránt érzékkel bíró tagjaiban minden alkalommal ébresszük a fogékonyságot szép Erdélyünk történelme iránt.”³¹ Beszéde második felében kitért Nagybányának a vándorgyűlés színhelyéül való kiválasztására is. „Találkozni akartunk – mondta – itteni magyar testvéreinkkel. Látni akarjuk, hogy abból a nagy lelkesedésből, amely hajdan megteremtette az Erdélyi Múzeumot, van-e egy-egy szikra, s vajon lángra gyűjthető-e, vajon megengedi-e az élet keserves harca, hogy egy-két napot a múlt emlékeinek, a tudomány vívmányainak szenteljenek nagybányai testvéreink.”³² A díszgyűlés keretében, a bevett szokásnak megfelelően, a vándorgyűlés társelnökévé választották Szőke Béla prépostot, a helyi rendezőbizottság elnökét.

A közgyűlés ünnepi előadását Pataki Jenő tartotta *Erdélyi magyar orvosok tudományos törekvései* címmel. Részletesen szólt többek között Váradai Mátyás kézdivásárhelyi pap-orvosról, Enyedi Sámuelről, Pápai Páriz Ferencről, Köleséri Sámuelről, aki korának leghíresebb orvosa volt, Mátyus Istvánról, az *Ó- és Új Diaetetica* szerzőjéről, Nyulas Ferencről, Erdély ásványvizeinek elemzőjéről, majd a Pataki család neves orvos tagjairól. Beszédében kiemelte, hogy 1872-ben a kolozsvári orvosi kar beindulásával új korszak kezdődött Erdélyben, az erdélyi

²⁹ Péter–Péter: Az Erdélyi... 71.

³⁰ A rendezvényekről két külön Emlékkönyv jelent meg: az egyik a XI. vándorgyűlésről (szerkesztője György Lajos), a másik bővebben az orvoskongresszusról számol be Veress Ferenc az Orvostudományi Szakosztály elnöke és Koleszár László szakosztályi titkár szerkesztésében.

³¹ Dr. Boros György: *Elnöki megnyitó az Erdélyi Múzeum-Egyesület nagybányai vándorgyűlésén.* = *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Nagybányán 1932. augusztus 25–28. napján tartott tizenegyedik vándorgyűlésének Emlékkönyve.* Szerk. György Lajos főtítkár. Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület, Cluj-Kvár, 1933. 5.

³² Uo. 6.

orvosképzés, az orvosok tudományos törekvései az élvonalba kerültek. Értékes felolvasását azzal fejezte be, hogy „...merítetek erőt a múltból s bizakodva nézzetek a fénysugaras jövőbe! A jövőt nem várni, hozni kell.”³³ Este a díszvacsorán Boros elnök fölavatta az EME alapítójáról elnevezett *Gróf Mikó Imre-émlékszerleget*.

Augusztus 26–27-én a Kaszinó-teremben tartották a szakosztályi előadásokat. A Bölcsész- és Nyelv és Történettudományi Szakosztály részéről Gyulai Farkas *gróf Teleki Sándorról*, Imre Lajos *A családi nevelés problémáiról*, Kántor Lajos *a magyar és a román népköltészet kölcsönhatásairól*, Tavasz Sándor pedig *a nyugat-európai kultúráról* értekezett.

A Természettudományi Szakosztályon öt előadást tartottak, köztük Balogh Ernő *a barlangokról*, Ferenczi Sándor *Erdély mérges kígyóiról*, Szász Ferenc *a hangyákról*.

Az Orvostudományi Szakosztály keretében (a kongresszuson kívül) néhány orvosi előadás is elhangzott, és pedig Vértes Oszkár: *Mit köszönhetnek az anyák Semmelweisnek?*, Veress Ferenc *A megöregedés megelőzése* és Parádi Kálmán *A tuberculosistról* címűek.

A Jog- és Társadalomtudományi Szakosztály előadói aktuális kérdésekkel foglalkoztak. Balogh Artúr *A kisebbségvédelmi eljárás a Nemzetek Szövetsége előtt*, Oberding József György *Új gazdaságpolitika*, Sulyok István *Új társadalmi törekvések* és Tusa Gábor *Újítások a zálogjog terén* című előadást tartott.

Az orvoskongresszuson négy szakülés keretében összesen 32 orvosi előadás hangzott el, felölelve ez alkalommal is az orvostudomány széles területét. A kolozsváriakon kívül vidéki orvos előadók is voltak. Így Márkus András Máramaroszigetről, Lükő Béla, Fáy Béla és Fekete Samu Szatmárnémetiből, Schmidt Béla Marosvásárhelyről, Szentmiklóssy Ödön Nagybányáról, Nagy Jenő Petrozsényből, Parádi Kálmán Désről. A kongresszuson jelen voltak magyarországi orvosok is – Lovrich József egyetemi tanár Budapestről, Reichart Aladár Pöstyénből és Alföldi doktor Debrecenből –, akik értékes hozzászólásukkal egészítették ki az előadásokat. A vándorgyűlés az utolsó napra tervezett bikszádi és Gutin-tetői kirándulással és Felsőbánya megtekintésével ért véget.

Az orvoskongresszus Emlékkönyvében Koleszár László szakosztályi titkár beszámolóját azzal fejezi be, hogy „Mi, akik a nagybányai vándorgyűlésen részt vehettünk, a jól végzett munka nemes érzésétől eltelve hagytuk el a természeti kincsekben gazdag várost, felejthetetlen emlékekkel lelkünkben gondolunk a nagybányai napokra, melyek a magyar kultúra ünnepnapjai voltak.”³⁴

Az 1933. augusztus 27–29-én tartott **XII. vándorgyűlés** színhelye Sepsiszentgyörgy volt. Ez év nyarán mint vendéglátó a Székely Nemzeti Múzeum adott otthont az Erdélyi Múzeum-Egyesület szokásos évi vándorgyűlésének. Az Egyesület régi vándorgyűléseinek történetében ez az egyetlen alkalom, amikor nem egy város vagy annak magyar közössége hívja meg a rangos „vendéget”, hanem egy partner tudományos intézmény. Az Egyesület már június folyamán megkezdte a szervezést, és levélben kérte fel az előadókat a közreműködésre. A vándorgyűlés programját úgy állították össze, hogy a hangsúly a Székelyföld problémáin legyen, mind kulturális, mind gazdasági kérdések tekintetében. Az összejövétel programja három fontos területet ölelt fel: tudományos és népszerűsítő előadások, kiállítások, hangverseny és városnézés, illet-

³³ Péter–Péter: Az Erdélyi... 73.

³⁴ Uo. 73.

ve kirándulás.³⁵ A kiállítások és előadások, illetve a hangversenyek színhelyeként a Székely Nemzeti Múzeummal összefonódott Mikó Kollégium tornatermét és udvarát használták. A rendezvénysorozat augusztus 26-án este 8.30-kor kezdődött a kollégium tornatermében tartott hangversennyel. A szervezett szórakoztató és bemutató rendezvényeket a következő napokon is este tartották. Augusztus 27-én este „szabadtéri előadásként” a kollégium udvarán főként ének-számokkal szórakoztatták a közönséget, 28-án pedig a „Székely nótaest” keretében székely dalokat énekeltek „falusi legények és leányok”, és régi székely tánczenét játszanak a „falusi cigányok”. Ugyanakkor a Székely Nemzeti Múzeum Báthory-relikviákból kiállítást rendezett az érdeklődők számára.

A vándorgyűlés augusztus 27-én a délelőtt 11 órai megnyitó díszüléssel kezdődött a Mikó Kollégiumban 5-600 főnyi közönség előtt. A megnyitóbeszédet Boros György tartotta, a dísz-előadó Bíró Vencel *Báthory Istvánról* értekezett születésének 400. évfordulója alkalmából. Ezt követően a temetőben megkoszorúzták Gyárfás Jenő festőművész és László Ferenc múzeum-igazgató sírját, majd az ezt követő 200 terítékes díszében az EME kolozsvári központja részéről Tusa Gábor megtartotta a már szokásossá vált, Mikó Imréről szóló serlegbeszédet.

Aznap délután megkezdődtek a szakosztályi előadások. Ezek egyrészt népszerűsítő előadások voltak, amelyeket a Székely Nemzeti Múzeum dísztermében tartottak, másrészt pedig szakelőadások, amelyeket szűkebb körben a Múzeum olvasótermében hallgathattak meg a szakemberek. A kétnapos ülészakon 10 szakelőadás és 20 népszerűsítő előadás hangzott el. Az előadások megszervezésében az EME és a Székely Nemzeti Múzeum szorosan együttműködött. A szervezők és az előadók ezen a vándorgyűlésen is nagy hangsúlyt helyeztek a helyi jellegű témákra. Igyekeztek bemutatni a környék történetét, természettudományi vonatkozásait és neves személyiségeit.

A Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály részéről hangzott el a legtöbb előadás. Barabás Samu *A hamis székely oklevelekről* értekezett, Debreczy Sándor *Körösi Csoma Sándor* életét, Bogáts Dénes *A régi Háromszék topográfiaja a helynévkutatások alapján* címmel a helyi múzeumi munkatársak által végzett helynévkutatást mutatta be. Csutak Vilmos az EME felkérésére *A Székely Nemzeti Múzeum története és kulturális jelentősége* című előadásában a rangos helyi intézményt ismertette. A helyi múzeumőrök közül Felszeghi István *Adatok Sepsiszentgyörgy történetéhez* és Konsza Samu *Háromszéki dalköltészet* című szakelőadással jelentkezett.

A Természettudományi Szakosztály részéről Bányai János *a Székelyföld hasznosítható ásványi anyagairól*, Szádeczky-Kardoss Gyula *Sepsiszentgyörgy környékének geológiájáról*, Szász Ferenc *Székelyföld éghajlatáról*, Ferenczy Sándor *Erdély kihalt és kihalófélben lévő emlőállatairól* értekezett.

Az Orvostudományi szakosztály 5 ismeretterjesztő előadással jelentkezett: Gyergyay Árpád *Fontos tudnivalók a fül-, orr-, gégszét köréből*, Parádi Ferenc *Páriz Pápai Ferenc mint orvostudós*, Schmidt Béla *Az örök harc. Küzdelem a tbc ellen*, Markos György *Védekezés a fertőző betegségek ellen* és Szigeti Imre *Az örök harc fegyverei* címmel a tuberkulózis elleni védekezésről és hathatós gyógyításáról tartott előadást.

³⁵ Tóth Szabolcs, Boér Hunor: *Közművelődési rendezvények a Székely Nemzeti Múzeumban a két világháború között*. = Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 125 éves jubileumára. 1. köt. T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy 2002. 178.

Balogh Artúr *Nemzet és állam*, valamint Tusa Gábor *A romániai magyar egyházak és az állam közötti viszony* című előadása hasznos jogi ismeretekre vonatkozott.

A sepsiszentgyörgyi vándorgyűléssel kapcsolatosan kiemelendő az a tény, hogy az ülésszakok és rendszerint nagyméretű protokolláris megnyilvánulások mellett a vendéglátók a vidék magyarságának jobb megismerése érdekében művelődési rendezvényekkel gazdagították az összejövetelt, igazi tudományos és közművelődési megnyilvánulássá alakítva azt.

A következő évben, 1934. augusztus 26–28-a között Brassóban tartották a **XIII. vándorgyűlést** és a III. orvoskongresszust. A vándorgyűlésre az elnökség 15 előadó és népes vendég kíséretében érkezett Brassóba. Mind a négy szakosztály képviseltette magát szak- és ismeretterjesztő előadásokkal. A helyi szervezőbizottság elnöke dr. Szele Béla ügyvéd, a Brassói Lapok főszerkesztője volt. Fáradhatatlan tevékenysége minden szempontból eredményes volt, még az anyagiakat illetően is. A vándorgyűlés jövedelmét átadta az Egyesületnek, amiért később az EME elnökségének javaslatára a közgyűlés alapító taggá nyilvánította őt.

A vándorgyűlés díszülése augusztus 26-án, vasárnap délelőtt 11 órakor kezdődött a Honterus Főgimnázium aulájában. Az elnöki megnyitót br. Jósika János alelnök tartotta. Beszédében értékelte az Egyesület 75 éves múltját, és az akkori helyzetre utalva megállapította, hogy az Egyesület tevékenysége a táruk fejlesztésében a kényszerű körülmények között mind szűkebb körre korlátozódott. Ezért fokozottabb mértékben igyekszik megvalósítani Mikó Imre programjának harmadik pontját, a tudomány és művelődés minden ágának a fejlesztését.³⁶ Tovább menve arra is kitért, hogy a vándorgyűléseknek kettős célja van. Az egyik az, hogy Erdély történelmi nevezetességű helyeit megismerjék és ezeket a helyszínen ismertessék, a másik pedig, hogy az erdélyi városokat fölkeresve, különböző vidékeken tartsanak a tudomány minden ágára kiterjedő szakelőadásokat, s így megfelelhessenek az Egyesület azon céljának, hogy a tudományokat mindenki számára hozzáférhetővé tegyék.³⁷

Az elnöki megnyitó után következtek az üdvözlőbeszédék a város, a felekezeti egyházak és a kulturális intézmények vezetői részéről. Az ideiglenes polgármester nevében dr. Sasu kultúrtafcos román nyelven, a szász egyházközösség nevében dr. Möckl Konrad városi lelkész németül üdvözölte a vendégeket és a résztvevőket. Dr. Sasu megköszönte a vándorgyűlés Brassóba jövetelét, kiemelte annak szerepét, a következő szavakat mondva: „A tudományak az a célja, hogy a népek testvéri kapcsolatát szolgálja, éppen ezért a románság érdeklődéssel kíséri a vándorgyűlést.”³⁸ Ezután Maksay Albert *Körösi Csoma Sándorról* tartotta meg díszelőadását, a világhírű tudós kutató születésének 150. évfordulója alkalmából. Ezután koszorúzások következtek. Br. Jósika János, az EME alelnöke magyar és német nyelvű méltatással az Egyesület nevében megkoszorúzta Honterus szobrát. Az evangélikus temetőben Járosi Andor kolozsvári evangélikus lelkész Zajzoni Rab István sírjára helyezett koszorút, Tavasz Sándor pedig a református temetőben Koós Ferenc sírjára.

Délután két órakor a Korona étteremben 140 terítékes „közebéd” volt, ahol Koleszár László serlegbeszédében Mikó Imrére emlékezve, az Egyesület 75 éves fennállása alkalmából méltatta

³⁶ Br. Jósika Miklós: *Elnöki megnyitó az Erdélyi Múzeum-Egyesület brassói vándorgyűlésén.* = *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Brassóban 1934. augusztus 26–28. napjain tartott tizenharmadik vándorgyűlésének Emlékkönyve.* Szerk. György Lajos főtítkár. Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület, Cluj–Kvár 1935. 4.

³⁷ Uo. 5.

³⁸ Dr. Kántor Lajos: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület brassói vándorgyűlése.* = *Tizenharmadik vándorgyűlés Emlékkönyve.* 12.

annak tevékenységét. Beszédében kitért a vándorgyűlés keretében tartandó orvoskongresszusra is, kiemelve az orvoskongresszus célját, azt, hogy az orvostudomány legújabb vívmányairól tájékoztassa mindazokat a kisebbségi orvosokat, akiknek nincsen meg az anyagi lehetőségük külföldi tanulmányutakra.³⁹ Már aznap du. megtartották az első három népszerűsítő előadást. Este pedig hangverseny és művészeti előadás szórakoztatta a vendégeket.

Másnap megkezdődtek a szakelőadások, valamennyi szakosztály részvételével. A Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály, a Jog- és Társadalomtudományi Szakosztály négy-négy, a Természettudományi pedig öt előadást tartott. Ezek közül több is székelyföldi vagy helyi vonatkozású volt. Ilyen volt például Csutak Vilmos *Brassó és a Székelyföld viszonya a Rákóczi szabadságharc alatt*, Bányai János *Székelyföld ásványvizeinek eredete és forrásfoglalásai*, Török Zoltán *A brassó-háromszéki medence újkori földtörténete*, Tusa Gábor *Gróf Mikó Imre mint kisebbségi politikus* című előadása.

Az Orvosi Szakosztályból Koleszár László *A kicsiny és nagy természet biológiai okairól*, Pataki Jenő *A kuruzslásról*, Schmidt Béla *Az élelmiszerek mint gyógyszerekről* és Parádi Kálmán *Az elektromos halálról* tartott előadást.

A III. orvoskongresszus, mivel négy ülés keretében 36 előadás megtartását tervezték, már első nap megkezdődött. Veress Ferenc a szakosztály elnöke megnyitóbeszédében kihangsúlyozta: „Ha valaha szükség volt összefogásra, úgy az ma egyenesen kötelességünk! A mi gazdasági leromlásunk nem vonhatja maga után tudományos színvonalunk süllyedését. Nekünk az orvostudomány mai színvonalán bármilyen áldozatok árán is meg kell maradnunk. Tartozunk ezzel önmagunknak és fajunknak.”⁴⁰ Bejelentette, hogy ez alkalommal főként gyakorlati jellegű előadásokat fognak tartani. Az általános referátumok közül nagy sikert aratott Huzella Tivadar budapesti orvosprofesszor filmes előadása a *kísérleti biológia újabb eredményeiről*, amelyben beszámolt a sejt- és szövettényésztésben használatos módszerekről, a rákos beszűrődés mikromechanizmusát pedig filmen mutatta be. Goldenberg Pál kolozsvári orvos *a korszerű szexuálpatológia jelenségeiről* értekezett. A további előadások közül megemlíthetjük az allergiás megbetegedésekről és gyógykezelésükről, a szifilisz kimutatásáról és gyógyszereinek hatás módjáról elhangzottakat.⁴¹

Az orvoskongresszus látványossága volt a marosvásárhelyi Schmidt Béla főorvos egészségügyi plakátokból és füzetekből összeállított kiállítása. A plakátok a világ számos országának (Csehszlovákia, Franciaország, Belgium, Hollandia, Magyarország, Románia, Olaszország, Anglia, Amerikai Egyesült Államok, Brazília, India, Japán, Kína) a betegségek ellen folytatott harcáról tanúskodtak, és rendkívüli érdeklődést keltettek mind a szakemberek, mind a nagyközönség körében. A plakátok különböző betegségek, a tuberkulózis, a szifilisz elleni védekezésre hívják fel a tömegek figyelmét, az anya- és gyermekvédelem, az alkoholfogyasztás elleni küzdelemre, a balesetek elleni védekezésre. Emellett a gyógyszergyárak gyógyszerkiállítást is szerveztek.⁴²

A szakmai összejövetelek mellett városnézésre, a Fekete-templom megtekintésére is lehetőség adódott. Kihhasználva az alkalmat, augusztus 25-én este a Romániai Kisebbségi Orvosok

³⁹ Péter–Péter: Az Erdélyi... 74–75.

⁴⁰ Uo. 75.

⁴¹ Uo. 75–77. (Az előadások közül 24 meg is jelent a III. orvoskongresszus Veress Ferenc és Koleszár László által szerkesztett Emlékkönyvében.)

⁴² Uo. 77.

Jóléti Szövetsége itt nagygyűlést tartott Brassóban. Majd a hivatalos programok befejeztével a Nagykő-havasra egy nagyobb kirándulást is szerveztek. Az orvoskongresszussal összekötött XIII. vándorgyűlést a résztvevők eredményesnek és sikeresnek, tanulságosnak értékelték.

A következő, **XIV. vándorgyűlést** engedély meg nem adása miatt csak két év kihagyás után rendezhették meg Székelyudvarhelyen. Az 1936. augusztus 23–25-re Temesvárra tervezett vándorgyűlés és orvoskongresszus jóváhagyás hiányában elmaradt. Az orvoskongresszus nagy rendezvénynek ígérkezett, hiszen több mint 300-an jelezték részvételi szándékukat, és a beküldött orvosi előadások száma elérte az 57-et. Magyarországi vendéglelőadók is bejelentették óhajukat előadás tartására (Grósz Emil Budapestről. Hüttl Tivadar Debrecenből és még többen mások).⁴³

Az EME választmánya az 1937. március 31-én tartott ülésén a vándorgyűlés helyéül olyan várost igyekezett kiválasztani, ahova reményei szerint a szükséges hatósági engedélyt meg lehetett szerezni, és ahol biztosra vehette a megrendezés sikerét. Így esett a választás Székelyudvarhelyre. Megtartása érdekében Willer József képviselő közbenjárt a belügyminiszternél, Jodál Gábor ügyvéd a helyi rendezőbizottság elnöke pedig Udvarhely megye prefektusánál. A prefektus végül pár nappal az összejövetel előtt szóban közölte az engedély megadását, bizonytalanságban tartva szinte az utolsó percig a szervezőket és az érdeklődőket.

A nem éppen kedvező előzmények után a vándorgyűlést 1937. augusztus 29–31-én Székelyudvarhelyen megtartották. Az orvoskongresszus megtartásáról ez alkalommal lemondtak. A vendégek megérkezésük után, augusztus 28-án délután ellátogattak a Szejke-fürdőre, és megkoszorúzták Orbán Balázs sírját, ahol dr. Jodál Gábor mondott megemlékező beszédet a „legnagyobb székelyről”.

Másnap, vasárnap de. 11 órakor a református tanítóképző intézet tornatermében megtartották a megnyitót, mintegy 400 főnyi közönség jelenlétében. A díszülésen megjelentek a hatóság részéről Mihai Constantinescu prefektus és Hecser Kálmán városi időközi bizottsági elnök, valamint az állami líceum igazgatója, az ortodox és a görög katolikus esperes. Br. Jósika János alelnök megnyitója után, a város nevében Hecser üdvözölte a EME-t. Őt dr. Jodál Gábor követte, aki a város összmagyarsága nevében szólott, aláhúzva az Egyesület „szerepét a tudomány terjesztésében és a vándorgyűlés hatását az emberi méltóság felemelésében”. Záró akcióként Balogh Ernő *Az anyagok változásának visszatérő útjai* címmel tartott díszelőadást.

A közös ebédnél elhangzott beszédek közül megemlíjtük Rušan görögkeleti esperes felszólalását egyháza és az ASTRA nevében, amelyben a művelődés jelentőségét hangoztatta. A kultúra ápolásában nincsenek ellenfelek – mondta –, s ezért szívesen üdvözlí ő is a magyarság kultúrájának megnyilvánulását.⁴⁴

Augusztus 29-én délután és a következő két napon elhangzott 25 előadás. A vetítéssel egybekötött előadások színhelye a tanítóképző rajzterme, a többié a tornaterem volt. A Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály részéről tartott előadások közül megemlíjtük Jancsó Elemér *A mai magyar irodalom irányai*, Szabó T. Attila *Anyanyelvünk szépsége*, Vámszer Géza *Népies elemek egyházművészetünkben* címűeket. A természettudományiak részéről Bányai

⁴³ Uo.

⁴⁴ Dr. Kántor Lajos: *A vándorgyűlés története. = Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Székelyudvarhelyen 1937. augusztus hó 29–31. napjain tartott tizennegyedik vándorgyűlésének Emlékkönyve*. Szerk. György Lajos főtítkár. Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület, Cluj, 1938. 9.

János *A székelyföldi fürdőélet hajdan és most*, Boga Lajos *A falusi ember házi patikája*, Husz Ödön *Új fajok születésének lehetőségei*, Szász Ferenc pedig *Meteorit-katasztrófák* című kérdésekről értekezett.

Az Orvostudományi Szakosztály csak ismeretterjesztő előadásokkal képviseltette magát. Koleszár László két, Orient Gyula és Schmidt Béla egy-egy előadást tartott. Különösen nagy érdeklődés követte Koleszárnak *Az orvostudomány haladása a világháború óta* című beszámolóját.

A Jog- és Társadalomtudományi Szakosztály részéről elhangzott két előadás közül a vándorgyűlésről megjelent Emlékkönyv Petrovay Tibornak *A részvénytársaságtól a szövetkezetekig* című értekezését közölte.

Az összejövetel után, szeptember 1-jén a vándorgyűlés résztvevői autóbusszal Homoródfürdőre, a hargitai opálbányához és Királyfürdőre kirándultak

A **XV. vándorgyűlést** és ennek keretében a IV. orvoskongresszust 1938. augusztus 28–30-án Tordán tartották, ahova 25 év után másodszer gyűltek össze. A szervezők ez alkalommal is engedélyezési nehézségekbe ütköztek. A szükséges engedélyért a belügyminiszterhez és a tordai prefektushoz fordultak, és két nappal az összejövetel kezdése előtt elutasító választ kaptak. Dr. Willer József képviselő közbenjárására sikerült az utolsó pillanatban az engedélyt Bukarestből sürgönyileg megszerezniük.

A vándorgyűlés díszülését a református egyház mintegy 500 személyt befogadó, zsúfolásig megtelt kultúrtermében tartották. Erre az összejövetelre majdnem száz EME tag jött el Erdély több részéből. A megnyitóbeszédet dr. Róth Hugó alelnök *Kölcsey Ferencről* tartotta, a költő halálának századik évfordulója alkalmából.

A megnyitóról Miron Cristea pátriárka-miniszterelnökhöz hódoló táviratot küldtek, amelyben felsorolták, hogy az alapítás óta eltelt 79 év alatt az EME 3500 előadást tartott, és kiadott majdnem 200 kötet folyóiratot és 700 önálló könyvet. Ezt az elismerten becsületes tudományos munkásságot a vándorgyűlés, orvoskongresszussal összekötve, újabb 66 előadással igyekszik gyarapítani. Egyúttal kéri a miniszterelnököt, hasson oda, hogy az Egyesület törvényes jogai és anyagi igényei végre elismertessenek.⁴⁵ A megnyitó díszelőadást az Orvostudományi Szakosztály részéről Koleszár László szakosztályi elnök tartotta *Irányok az orvostudományban* címen. Ebben az előadó bemutatta azt az utat, amit az orvostudomány az emberiség javára addig megtett.

A megnyitó után az újtordai temetőben megkoszorúzták Gyöngyösi Lajos (1741–1818) református papköltő síremlékét. És még aznap, 28-án, vasárnap délután a református egyház kultúrtermében megtartották az első népszerűsítő előadásokat. Akkor és a következő két napon összesen 24 előadás hangzott el a négy szakosztály részéről. A bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi előadások közül megemlítjük Boros György *Két Brassai az Aranyos-mentén*, Gál Kelemen *A tordai unitárius gimnázium történetéből*, Jancsó Elemér *Báró Jósika Miklós*, Kántor Lajos *Az állampolgárságra való nevelés Platónnál*, Rass Károly *Torda a magyar irodalomban* és Vámszer Géza *A székely vagyon- és földközösség* címűeket.

⁴⁵ Dr. Kántor Lajos: *A vándorgyűlés története.* = *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Tordán 1938. augusztus hó 28–30. napjain tartott tizenötödik vándorgyűlésének Emlékkönyve.* Szerk. György Lajos főtítká. Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület, Cluj–Kvár 1939. 4–5.

A Természettudományi Szakosztály részéről, többek között elhangzott Balogh Ernő *A barlangkutatás jelentősége*, Bányai János *A Hargita-vidék hasznosítható ásványkincsei*, Cseke Domokos *Románia kőolajkincse*, Tulogy János *A Tordai-hasadék* című előadása.

Az Orvostudományi Szakosztály-beliek négy népszerűsítő előadást tartottak: Fugulyán Katalin *A szemüvegről*, Schmidt Béla *A betegségek kezdetéről*, Parádi Kálmán *A tüdővész gyógyítható betegség* címmel és Koleszár László *A fájdalomról és a fájdalomcsillapításról*.

A Jog- és Társadalomtudományi Szakosztály kevésbé volt képviselt. Részükről két előadás hangzott el, az Emlékkönyv pedig csak Oberding József György *A gazdasági konjunktúra* című előadását közölte.

Az orvoskongresszus üléseit a Magyar Kaszinóban tartották. Öt ülésen összesen 37 dolgozatot ismertettek. A szerzők közt magyarországi vendégelőadók is voltak, így Manninger Vilmos Budapestről, aki *A rák kombinált kezelése* címmel, diapozitív vetítéssel kísért nagyszabású előadást tartott. Ugyancsak nagy érdeklődést váltott ki Jeney Endre debreceni egyetemi tanár *A lép élet- és kórtana*, valamint a *Meteorológiai tényezőkről* tartott referátuma. A kongresszuson előadást tartó erdélyi orvosok többsége kolozsvári volt, de mellettük szerepeltek máshonnan valók is: Henter Kálmán Tordáról, Baumgartner Sándor Aranyosgyéresről, Gyarmathy Dezső Székelykeresztúrról, Kraus Mihály Temesvárról, Újhelyi József Aradról, Czákó József Marosvásárhelyről és mások.⁴⁶ A tordai orvoskongresszus sikerét növelte az a tény, hogy keretében gyógyszer- és orvosműszer-kiállítást is szerveztek kolozsvári és bucaresti gyárak segítségével.

Az augusztus 31-ére tervezett kirándulás a Tordai-hasadékba és a bányafüldöbe érdeklődés hiányában elmaradt.

Az EME XVI. vándorgyűlését 1939. augusztus 27–29-én Gyergyószentmiklóson tartották. Az összejövétel engedélyezése ez alkalommal sem ment simán. Dr. Mikó Imréné a Magyar Népközösség bukaresti megbízottjának belügyminisztériumi közbenjárására szerezték meg azt. A helyi főszervezők Vákár Lajos pápai kamarás, gyergyószentmiklósi örmény katolikus plébános és Csiby Andor ny. városi tanácsos voltak, az előbbi szervezőbizottsági elnök, az utóbbi titkári minőségben. És voltak, akik nemcsak az előadások megtartásának szervezésében vettek részt, hanem a vendégelőadók ingyenes elszállásolását is biztosították, valamint az egyházművészeti, néprajzi, turisztikai, fürdőgyógyászati kiállítások és a környékre tervezett kirándulások megszervezésében is közreműködtek.

Az elnöki megnyitót augusztus 27-én br. Jósika János tartotta, aki beszédében kitért a nemzetközi körülményekre, arra is, „hogymint a világ minden részében viharfelhők gyülekeznek, és a nemzetek minél hathatósabb öldöklő szerszámok gyártására törekvesnek, magyar kisebbségünk a tudományok ápolására gyűlt össze, s a tudomány átfogó erejénél fogva a népek közötti békés együttműködést igyekszik szolgálni”.⁴⁷ A díszbeszédet a hivatalos személyeknek és intézményeknek küldött üdvözlő táviratok felolvasása követte.

⁴⁶ Péter–Péter: Az Erdélyi... 77–78. Az orvoskongresszuson elhangzott előadások közül 27 megjelent az 1939-ben Koleszár László szerkesztésében kiadott Emlékkönyvben. A 84 oldalas kötet tartalmazza a közölt előadások rövid, 5–10 soros francia és német nyelvű összefoglalóját, valamint a kongresszus rövid történetét is. Hét előadás az Orvosi Hetilap, a Praxis Medici, a Magyar Népegészségügyi Szemle, valamint a Clujul Medical hasábjain került közlésre.

⁴⁷ Dr. Kántor Lajos: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyergyószentmiklósi vándorgyűlésének története*. = *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Gyergyószentmiklóson 1939. augusztus hó 27–29. napjain tartott tizenhatodik vándorgyűlésének Emlékkönyve*. Szerk. György Lajos főtítká. Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület, Cluj–Kvár 1940. 4.

Kántor Lajos, EME titkári jelentésében röviden ismertette a vándorgyűlés célját és áttekintette az Egyesület 80 éves múltját. Kihangsúlyozta, hogy „az EME az maradt, aminek indult, habár szegett szárnyakkal is: magyar tudományos és társadalmi egyesületnek, amely a magyar tudományosságon keresztül arra törekszik, hogy átölelje a tudomány legkülönbözőbb ágait, és ezek művelésére segítse az arra hivatást érzőket, hogy ezáltal hozzájáruljon az általános művelődés emeléséhez”.⁴⁸ Beszédében szóvá tette az Egyesület szerepét az erdélyi népcsoportok közeledését illetően. „Az EME – mondta – tudományos tevékenységében sokszor járult hozzá az erdélyi román és szász nép történeti adatainak kikutatásához, művelődésük fejlesztéséhez. [...] Az EME ma is vallja, hogy a tudomány az együtt élő népeket és egyéneket nem szétválasztja, hanem összehozza. A mások értékének megismerése és elismerése az ellentéteket csökkenti. Ki merné kétségbe vonni, hogy erre éppen ma nincs nagyobb szükségünk, mint valaha.”⁴⁹

A titkári jelentés után üdvözlőbeszédet hangzottak el. A város nevében az alpolgármester, a rendezők nevében Vákár József plébános, a görög katolikus egyház és az ASTRA nevében Boeriu Artenié görög katolikus kanonok, a római katolikus egyház nevében Szabó György apát, az örmény katolikus egyház nevében dr. Fejér Mihály ügyvéd, a református egyház nevében Dénes Balázs lelkész, az izraelita egyház nevében Freundel Mór rabbi, a Romániai Magyar Népközösség nevében dr. Gaál Alajos orvos, a nőegyletek nevében Olescher Mária tanítónő, a Székely Nemzeti Múzeum nevében Herepei János, a nemrég alakult kézdivásárhelyi múzeum nevében dr. Dienes Jenő ügyvéd, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet és a székelyföldi tanítók nevében Balázs Sándor igazgató-tanító beszélt. *Az ember filozófiai értelmezése* című díszelőadást a Bölcsészeti-, Nyelvi és Történettudományi Szakosztály részéről Tavasz Sándor tartotta. Ezután a katolikus temetőben megkoszorúzták Kassay Lajos kanonok, gimnáziumi igazgató sírját, majd az örmény katolikus temetőben Görög Joachim örmény katolikus kanonok plébános, volt magyar párti szenátor mauzóleumát és dr. Fejér Dávid orvos sírját.

A szakosztályok augusztus 27-én, vasárnap du. és a következő két napon öt tudományos ülés keretében ismertették a dolgozatokat, összesen 22-t. Ezek szinte fele-fele arányban általános, illetve helyi vonatkozásúak voltak. A Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály részéről többek között Jancsó Elemér *Ady Endre és Erdély*, Bányai Edit *Székely női népviselet*, Vákár József *A gyergyószentmiklósi latin és örmény szertartású róm. kat. templomok története* című előadások hangzottak el.

A természettudományiak közül megemlítjük Balogh Ernő *A Gyilkos-tó és sorsa*, Tulogdy János *A Békás-szoros*, Bányai János *Csikszenttamás márványtelepe* és Gergely Jenő *A XX. század fizikájának alapgondolatai* című dolgozatokat.

Az orvostudományiak részéről Koleszár László, Kelemen László, Péterffy Pál kolozsvári és két helyi orvos tartott előadást. A helyi előadások Csiky János *Adatok a gyergyói nép táplálkozásához*, Gaál Alajos *Egy láthatatlan világhatalom (mikroorganizmusok)* címűek voltak.

A Jog- és Társadalomtudományi Szakosztály részéről több előadás is elhangzott. Közülük P. Lukács Manszvét OFM *Küzdelem az alkoholizmus ellen* és Oberding József György *A Siculicidium népe* kérdéséről értekezett.

A vándorgyűlés alkalmából a helyi rendezőbizottság több kiállítást szervezett a vidék életének jobb megismerése és a helyi kultúra felemelése érdekében. A központi róm. kat.

⁴⁸ Uo. 5

⁴⁹ Uo.

népiskolában néprajzi, természetrajzi, fürdői, a róm. kat. leánygimnáziumban pedig egyházművészeti kiállítás volt. A kiállításokat 27-én délelőtt Herepei János, a Székely Nemzeti Múzeum igazgatója magyarázó előadással megnyitotta, és a vándorgyűlés egész ideje alatt az érdeklődők rendelkezésére állt. Végül a résztvevők egy csoportja ellátogatott a Gyilkos-tóhoz és a Békás-szorosba, más, kisebb csoportok a környező vidékre.⁵⁰

A következő vándorgyűlés színhelye Dicsőszentmárton lett volna, ahová e város magyar lakossága meghívta az Egyesületet. Az 1940 nyarán bekövetkezett történelmi fordulat miatt a rendezvény elmaradt. Erdély két részre szakadásával Dél-Erdélybe került Dicsőszentmártonra való kiszállás lehetetlenné vált.

Visszapillantva a két világháború közötti vándorgyűlési tevékenységre szükségesnek tartjuk összegezni azok jellemzőit és tanulságait. A vándorgyűlések újraindítása a nehéz anyagi és barátságtalan politikai körülmények között rendkívüli áldozatos munkát igényelt. Ebből a munkából kivette részét az Egyesület választmánya, különösen dr. Kántor Lajos akkori titkár, aki minden lehetőt megtett a vándorgyűlések megszervezése és megtartása érdekében. Rendkívül nagy anyagi és szellemi erőfeszítést igényelt az EME részéről minden vándorgyűlés. A szükséges anyagi alap hiánya, az egyre szerényebb kisebbségi tudományos viszonyok és lehetőségek ellenére Kántornak és munkatársainak sikerült az egyesület múltjához és hivatásához méltó színvonalú előadássorozatokot összeállítaniuk. Külön megpróbáltatást jelentett a kisebbséget elnyomó hatalom részéről az Egyesület életmegnyilvánulásai elé emelt akadályok leküzdése. Évről évre harcolni kellett a vándorgyűlések és egyéb rendezvények engedélyezéséért. Éppen ezért a vándorgyűlések nagyszerű alkalmak voltak annak bizonyágtételére, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület a kisebbségi sorsban élő magyarság számára a tudomány anyanyelvű művelésének és közművelődési életének zászlóvivője volt.

Ugyanakkor rendszerint várakozáson felüli szervező és mozgósító munkát végeztek a meghívó magyar közösségek. A kisebbségi sors egyik velejárója az anyanyelvű művelődés fokozatos visszaszorulása, sőt megszűnése volt. Ezt a veszélyt érezték a helyi szervezők, és elhárítása fő eszközének tekintették a vándorgyűléseket. Ezek a motivációk érzelmileg és tartalmilag is gazdagabbá tették a vándorgyűléseket. Így váltak azok tudományművelő és tudomány-népszerűsítő jellegük mellett egy-egy vidék sokoldalú művelődési rendezvényévé. A rendszerint három napig tartó összejöveteleken, az első világháború előtti időszak gyakorlatán túltéve, az előadások közötti időt jól megszervezett kiállítások, hangversenyek, a népi életet bemutató összejövetelek, tanulmányi utak és tudományos kirándulások töltötték ki. Mindez felélénkítette a helyi művelődési életet, és gazdag tapasztalatgyűjtési lehetőséget biztosított a tudományos munkával foglalkozó vendégek számára is.

Az 1930–1939 között megtartott nyolc vándorgyűlésen már nemcsak népszerűsítő, hanem tudományos előadásokat, sőt szaküléseket is tartottak. Míg a szakosztályok közös előadásain a szakembereknek szóló tudományos előadások a népszerűsítőkkal váltakoztak, az orvostudományi szakosztály tényleges orvostovábbképző kongresszusokat szervezett. Így a vándorgyűlések tudományos szakmai fórumokká is váltak.

⁵⁰ Uo. 10–12.

Reményteljes újraindulás

1940–1944 között az EME számára új időszak következett. Észak-Erdélynek Magyarországhoz való visszacsatolásával az EME-re új perspektívák, lényeges változások vártak. Megszűnt a kisebbségi lét, elmaradtak a hatósági zaklatások és gáncsoskodások, javultak a vándorgyűlés-tartási feltételek. Lényegesen javult az Egyesület anyagi alapja, visszaállt korábbi jogi állapota. De eljött a tevékenységi kör módosulásainak, további javulásának az ideje is. Mivel újabb magyar tudományos intézetek kezdték meg működésüket Erdélyben – gondolunk itt a Ferenc József Tudományegyetemre és az Erdélyi Történeti Intézetre –, jó értelemben vett konkurencia alakult ki az erdélyi tudományos életben. Következésként az EME működési tere beszűkült, energiája jó részét gyűjteményei gyarapítására fordította. De megmaradt, ha nem is kizárólagos jelleggel, a tudomány-népszerűsítő, a művelődés felemelésére irányuló tevékenysége. Ezért továbbra is kiemelt szerep jutott a vándorgyűléseknek.

1941 nyarán az Egyesület ügyeinek rendezése miatt nem tarthattak vándorgyűlést. A Ferenc József Tudományegyetemnek Kolozsvárra történt visszajövetelével új helyzet teremtődött az EME gyűjteményeit illetően, amelyek tulajdonjogát több mint két évtizeden át nélkülözni kényszerült. Új alapszabály készült, és új szerződést kötöttek az állammal a gyűjtemények használatát illetően. Az átszervezett Erdélyi Nemzeti Múzeum táraiban is megindult a magyar tudományos munka. A szakosztályok életét is új alapokra fektették, lényegesen növelve tevékenységi körüket. Közben a taglétszám is több száz személlyel gyarapodott. És csak ezután indulhatott meg az újjászervezett tevékenység.

A XVII. vándorgyűlés. Az 1942. február 20-i választmányi ülésen elhatározták, hogy mindent megtesznek a vándorgyűlések sorozatának folytatására, hogy az Egyesület megújult erővel munkába lendüljön, és a valamennyi szakosztály számára fontos vándorgyűlést még abban az évben megszervezze. Következő lépésként az 1942. június 28-án tartott közgyűlésen bejelentették a következő vándorgyűlés helyét és idejét. A meghívó Szolnok-Doboka vármegye és Dés város magyarsága volt. Désen 32 évvel ezelőtt már volt egy sikeres vándorgyűlés, amelyre az idősebbek még jól emlékeztek. Az újabbra a nyár folyamán megkezdték az előkészületeket, és végül október 18–20-ra kitűzték megtartásának időpontját.

A meghívás kezdeményezője és a szervezés dési irányítója gr. Bethlen Béla, Szolnok-Doboka vármegye főispánja, akinek a nevéhez fűződik a következő, besztercei vándorgyűlés szervezése is. A helyi szervezőbizottság tagjai voltak Schilling János alispán, Weress Jenő polgármester, Vékás József nyugalmazott igazgató főorvos, tanárok, lelkészek, magas beosztású hivatalnokok és sokan mások. Az EME választmánya e célból, az elnökségi tagokból és a szakosztályi elnökségek tagjaiból állította össze a saját szervezőbizottságát. És 1942 nyarán az eddigieket jóval felülmúló szervezési akcióba kezdett, hiszen azt nemcsak tudomány-népszerűsítő összejövetelnek, hanem átfogó művelődési rendezvénynek is szánta.

Ebből az alkalomból az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület és a Szolnok-Doboka megyei Népművelési Bizottság a vándorgyűléshez kapcsolatosan a községi gazdakörök és népművelési bizottságok vezetői részére faluvezetői tanfolyamokat szervezett. A helyi rendezőbizottság, ugyancsak a vándorgyűlés idejére, képzőművészeti, népi díszítőművészeti, háziipari és gazdasági kiállításokkal készült. Eme rendezvényekkel kapcsolatosan állapította meg a vándorgyűlés krónikása, Nagy Géza, hogy „a vándorgyűlés nemcsak az EME előtt nyitott utat a vidék életébe való bekapcsolódásra, hanem a vidék magyarságában duzzadó erőket is csodálatos

gazdagságukban szabadította fel és hozta kapcsolatba a magyar tudományos és közművelődési élettel?⁵¹

A díszes kiállítású meghívót a vándorgyűlés részletes programjával eljuttatták az erdélyi és az országos intézményekhez, a sajtóhoz, a város és a megye magyar értelmiségéhez. A magyar sajtó is készségesen bekapcsolódott a vándorgyűlés széles körű ismertetésébe. A meghívók, röpcédulák és a sajtó útján végzett mozgósítás meghozta gyümölcsét. A világháború kellős közepén, élénk érdeklődést váltott ki a magyar tudományos intézmény és annak munkássága iránt. A vendégeket családoknál szállásolták el.

Vasárnap lévén, a vándorgyűlés megkezdése előtt, a vendégek részt vettek a felekezetek szerinti istentiszteleteken. A nyitó díszülésén jelen volt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium részéről dr. Fáy István államtitkár, a kolozsvári Ferenc József Egyetemről dr. Berde Károly egy. tanár, Kolozs megye részéről dr. Inczedy-Joksmán Ödön főispán, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület részéről Szász István igazgató, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület részéről Walter Gyula titkár és mások. Az EME jelentős számú tagságán kívül ott volt a dési értelmiség, az iparos- és kereskedőréteg java, valamint a megyéből százhusz kisgazda-vezető és a népművelési bizottság által szervezett tanfolyam hatvan résztvevője.

Az elnöki megnyitót br. Jósika János távollétében az EME alelnöke, Tavaszy Sándor tartotta a vármegyeház dísztermében. A titkári jelentés után nagyszámú üdvözlőbeszéd következett. A díszülést Németh Gyula budapesti egy. tanár *Kőrösi Csoma Sándor lelki alkata és fejlődése* című eladása zárta. Majd a helyi temetőben lerótták kegyeletüket a szabadságharc dési hőseinek síremléke és több elhunyt tudós – Kádár József történetíró, Kovács Sámuel EME-alapító ref. lelkész, Medgyes Lajos lelkész-költő és Szócs Lajos orvos – sírja előtt. A Hungária étteremben 300 személyes „egyszerű közebed” volt, ahol gr. Bánffy Miklós az 1932-ben alapított Mikó-serleggel Mikó Imréről szóló serlegbeszédet tartott.

Ebéd után a vendégek meglátogatták a városháza dísztermében megnyitott képművelődési kiállítást, a Dési Kaszinóban a 18 községből származó népi díszítőművészeti kiállítást és a háziipari bemutatót, valamint Debreczeni László Szolnok-Doboka megyei református műemlékekről, templomokról, haranglábokról készített művészi rajzait. A vármegyeháza termeiben megrendezték 42 gazdakör terménykiállítását.

A kiállítások megtekintése után megkezdődött a szakosztályok háromnapos közös ülészaka. Az öt ülésen összesen 19 előadás hangzott el. A Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályban bemutatottak közül megemlíthjük Baráth Béla *A nemzetnevelés mai kérdései és feladatai*, Entz Géza *Szolnok-Doboka vármegye középkori művészeti emlékei*, Makkai László *Szolnok-Doboka vármegye magyarsága* és Szabó T. Attila *Dés települése és lakossága* címűeket.

A természettudományi előadások közül az emlékkönyvben kiadásra kerültek Balogh Ernő *Szolnok-Doboka földje*, Gelei József *Viráglátó bogarak* és Gyulai Zoltán *Modern atomképünk az újabb kutatások alapján* címűek.

⁵¹ Nagy Géza: *A dési vándorgyűlés története. = Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Désen 1942. október hó 18–20. napján tartott tizenhetedik vándorgyűlésének Emlékkönyve.* Szerk. Szabó T. Attila. Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár 1943. 21.

Három előadás orvosi témájú volt. Parádi Ferenc *A kolozsvári egyetem orvosi karának századvégi tanárait* mutatta be, Bakay György *A kórház munkasikerének tényezőiről*, Krompecher István pedig *Az ember szöveti megújuló képességéről* értekezett.

A Jog- és Társadalomtudományi Szakosztály is több előadással jelentkezett: Balogh Artúr *Erdély nemzetiségi kérdése*, Rajty Tivadar *A vállalkozás korszerű kérdései*, Martonyi János *A magyar közigazgatás fejlődésének útja* és Antal Dániel *Birtokviszonyok Szolnok-Dobokában* cíművel.

Az előadók többségét – hosszú szünet után – ismét a kolozsvári egyetem tanári kara biztosította, akik mindnyájan egyesületi tagok voltak. Rajtuk kívül más erdélyi előadók is szerepeltek, köztük három dési (Parádi Ferenc ny. ig. főorvos, ifj. Parádi Ferenc törvényszéki jegyző és Antal Dániel az EMGE tiszteletbeli igazgatója). A tárgyválasztásban a legtöbb előadó arra törekedett, hogy előadásával lehetőleg a vendéglátó város és megye tudományos megismerését szolgálja. Legtöbbjük szabad előadást tartott, ami nagymértékben hozzájárult az eredményességhez és a sikerhez. Széles körű volt a közönségszervezés, ami állandó jelleggel népes hallgatóságot biztosított az előadásokra. E célból a megye és a város tisztviselői engedélyt kaptak az előadásokon való megjelenésre a hivatalos munkaidő alatt is.

Mivel a szervezők előzetes tájékozódás után úgy vélték, hogy igény van az orvosok részére egy továbbképző jellegű összefoglaló előadássorozat tartására, külön orvostovábbképző ülésszakot szerveztek. Ezen nyolc neves orvosprofesszor és négy dési orvos tartott előadást. Az előadások változatos témájúak voltak, így *az alkat és sebészet* (Novák Ernő), *a gonorrhoea* (Berde Károly), *az abortus* (Páll Gábor), *a reticuloendotheliális rendszer* (Haranghy László), *a vitaminokról* (Armentato Lajos), *a vérkeringés elégtelenségének patológiájáról és terápiájáról* (Haynal Imre), *a tüdősebészet korszerű kérdései* (Klimkó Dezső) és *az agydaganatok* (Miskolczy Dezső) tárgyköréből hangzottak el. A dési orvosok által bemutatott előadások színvonala nem maradt el a vendéglőadókétól. Átfogó beszámolót terjesztett elő Nyerges Gábor *a hastífusz járványtanáról*, Bentsáth Aladár *a csontvelővizsgálatok diagnosztikai jelentőségéről*, Árokháty Vilmos *a fertőző bőrbetegségekből használatos fájlagos bőrreakciókról* és Székely Ferenc *a gyermekeknél fellépő sajátos neurózisról*.⁵²

A vándorgyűlés ünnepélyes bezárása is nagyszámú közönség jelenlétében történt. Itt az EME elnökségét Bíró Vencel egyetemi tanár, az Egyesület főtitkára képviselte, a házigazdákat gr. Bethlen Béla főispán. Ez utóbbi beszédében megköszönte, hogy az EME Dés városát és Szolnok-Doboka megyét kereste fel ennek a város és a megye magyarsága számára emlékeztető vándorgyűlésnek a megtartására, ami nemcsak az EME életében hozott új lendületet, hanem megpezsdülést idézett elő Dés és az egész vármegye életében. Az események történetét összegző záró soraiban Nagy Géza, a vándorgyűlés krónikása, úgy értékelte, hogy az Egyesület „vándorgyűlésével, a sajátosan EME-célokon kívül azt a célt is szolgálta, hogy Erdélynek s benne Szolnok-Dobokának ezeréves magyar múltját, ma is meglévő magyar értékeit és egyetemes magyar fontosságát, kulcs helyzetét állítsa az élőszó erejével hallgatói, a sajtó segítségével az ország közvéleménye, a vándorgyűlési emlékkönyv útján pedig az EME munkássága és az erdélyi magyar élet kérdései iránt mélyebben érdeklődő olvasók elé”.⁵³

⁵² Péter–Péter: *Az Erdélyi...* 81.

⁵³ A jól sikerült dési vándorgyűlésről írt beszámolót lásd: Nagy Géza: *i. m.* 18–34. Az Emlékkönyv tartalmazza 15 szakosztályi előadás szövegét is. A vándorgyűlésről beszámolt az Erdélyi Múzeum is (47. kötet 4. füzet). Az orvostovábbképzőn elhangzott 11 előadást az EME Orvostudományi Értesítőjének 51. kötetében közölték.

1943. szeptember 5–8-a között Besztercén tartották a **XVIII. vándorgyűlést**. Ez volt az első alkalom, amikor az EME találkozott Beszterce város és Beszterce-Naszód megye magyar lakosságával. A vidék lakosságának nemzetiségi összetétele miatt, ahol a magyarság jelentős kisebbségben volt, egyesek aggodalommal fogadták a Désen elhangzott meghívást. A meghívó személy a kormány embere, gr. Bethlen Béla főispán volt, aki Beszterce-Naszód vármegye főispánjaként is bízott a sikerben. Az Egyesület elnöksége az előzetes helyszíni kiszállás alkalmával szerzett tapasztalatok alapján pedig arra a megállapításra jutott, hogy „a város és a vármegye közművelődési és társadalmi élete teljes mértékben kielégítő biztosítékot nyújt a vándorgyűlés sikerességére nézve, sőt – tekintettel a megye nemzetiségi viszonyaira – a besztercei vándorgyűlés egyenesen kiváló alkalom arra, hogy a magyarsággal itt együtt élő szász és román közelebről is megismerje Erdély legnagyobb, magyar társadalmi alapokon álló tudományos és közművelődési intézményét”⁵⁴

Az események lefolyása, a nagyarányú helyi rendezés, az előadások látogatottsága bebizonyította, hogy a város és a környék magyarsága igényelte a vándorgyűlés megszervezését, és méltó módon eleget is tett vállalt kötelezettségeinek. „Az EME mindig nagy súlyt fektetett arra, hogy lehetőleg minden egyes erdélyi várost és vidéket bekapcsoljon a munkájába, s Erdély minden vidékének magyarságával megtapasztaltassa a múzeumi gondolat s az erdélyi tudományos és közművelődési élet fontosságát”⁵⁵ – írja Nagy Géza a besztercei vándorgyűlés Emlékkönyvében.

A vándorgyűlést megelőző nap délutánján a vendégek egy része, az Orvostudományi Szakosztály elnöksége és több tagja is részt vett Désen dr. Szöts Sámuel orvos emléktáblája leleplezésén. Este pedig a besztercei Magyar Kaszinó éttermében közös vacsorára ültek össze. Másnap, szeptember 5-én vasárnap, a felekezetenként tartott istentiszteletek után a Magyar Kaszinó előadótermében, több mint 250 hallgató jelenlétében tartották a megnyitót. Megnyitóbeszédében br. Jósika János elnök kitért a helyszín fontosságára, amikor kiemelte, hogy „Vándorgyűlésünket éppen itt rendeztük meg, Erdély ez északkeleti végvárában, ahol a magyar kultúra találkozik a majdnem ezer éve itt élő szász kultúrájával. Hogy a szászág itt Besztercén ezer éve megtarthatta és fejleszthette kultúráját párhuzamosan és harmonikusan a magyar kultúrával együtt, példaképe a Szent István-i gondolat megvalósulásának.”⁵⁶

Az elnöki megnyitót követő üdvözlőbeszéd és az elhangzott titkári jelentés után a díszülést Varga László *A fa anyagának kémiájáról* című előadása zárta. Ezt követően Beszterce főterén megkoszorúzták az első világháborúban elesettek emlékművét, de megemlékeztek a második világháború áldozatairól is. Délben a kaszinó kerthelyiségében „egyszerű közebed” volt, ahol Bethlen Béla pohárköszöntőt mondott, Kelemen Lajos ny. múzeumi és levéltári főigazgató pedig serlegbeszédet az EME alapítójáról, Mikó Imréről. Ebéd után rövid városnézés következett.

⁵⁴ Nagy Géza: *A besztercei vándorgyűlés története. = Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Besztercén 1943. szeptember hó 5–7. napján tartott tizenhatalcadik vándorgyűlésének Emlékkönyve*. Szerk. Bíró Vencel főtitkár. Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár 1944. 14.

⁵⁵ Uo. 13–14.

⁵⁶ Uo. 4.

A beszercei vándorgyűlés munkája háromirányú volt. Központjában a négy szakosztály közös tudománynépszerűsítő előadássorozata állt. Emellett egyfelől az orvos-továbbképző előadások sorozata, másfelől pedig az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának kezdeményezésére és irányításával a Beszerce-Naszód vármegye területén található köz- és magánlevéltárak számbavételére kiküldött levéltári bizottság munkálatai folytak. Az eredményekről Kopasz Gábor, Gouth Kálmán, Entz Géza, Jakó Zsigmond és Szabó T. Attila közös jelentést készített. Ezt, külön füzetben, az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának évi beszámolójában közzétették.⁵⁷

Délután a Kaszinó előadótermében megkezdődött a szakosztályok együttes ülése, az Állami Gimnázium természettani előadótermében pedig az orvostovábbképzőé. A négy szakosztálynak öt közös ülése volt. Ezekre 12 különböző tárgyú előadás hangzott el, köztük néhány helyi vonatkozású. Lestyán József *Beszerce-Naszód vármegye középkori műemlékeit*, Soó Rezső *a Radnai-havasok növényvilágát*, Balogh Mihály pedig *A szeretfalva-dédai vasútvonal építkezésének közegészségügyi kérdéseit* ismertette. Az előadásokkal kapcsolatosan a vándorgyűlést ismertető Nagy Géza kritikus hangvételt is megütött. „Az EME intézményeinek és munkájának ismeretében – írja – s a nemzeti és egyetemes tudományosság eredményeinek népszerűsítésén kívül a vándorgyűléseknek az is feladata, hogy a közönséget a tudományosság és a tudós életformájának olyan magasságaival is megismertessék, amely magasságokról az egyébként tudomást nem szerez, s így alig van fogalma a tudomány értékéről és méltóságáról. Eszerint tehát nemcsak az előadások között kell nagyobb tárgybeli összhangot teremteni, hanem a tudományos élet és a közönség között is.”⁵⁸

A félszáznál több hallgató előtt tartott másfélnapos orvostovábbképző három ülésén 14 előadás hangzott el. Az egyes előadások után gyakran hozzászólások, gyakorlati irányú megbeszélések folytak. Ezen a rendezvényen a kolozsvári egyetem orvosi karának kilenc tanára vállalt előadást, közülük hárman (Kibédi Varga Lajos, Haranghy László és Haynal Imre) ugyanazt a tárgykört, a *hepatolinedális betegségeket, a vérszegénység kórtanát és gyógyítását* különböző oldalról mutatták be. Gyergyay Árpád a gyakorló orvos szempontjából fontos *torok-garat-orr és gégevizsgálatokról* tartott előadást, Méhes Gyula *a népies szerek vércukorcsökkentő hatására* vonatkozó kísérletek eredményét ismertette, Mihálik Péter *a szimpatikus idegrendszer anatómiai alapjairól*, majd Klimkó Dezső *a vegetatív idegrendszer sebészetéről*, Putnok Gyula a „szűrhető vírusok” vagy láthatatlan kórokozók tulajdonságairól, Forfota Erich pedig *a rosszindulatú daganatok sugaras kezelésének várható eredményeiről* számolt be.

Öt beszercei orvos többnyire helyi jellegű előadással vett részt. Így Kiss Ernő a helybeli állami kórházban működő *baleseti sebészeti osztály hároméves anyagát* értékelte statisztikailag, Zöld István *Beszerce-Naszód vármegye pajzsmirigy megbetegedéseiről* beszélt, Bugyi Balázs a beszercei csapatkórház részéről *Laboratórium a falusi gyakorlatban* címmel ismertette azokat az egyszerű, könnyen elvégezhető eljárásokat, melyeket a gyakorló orvos, a falusi körorvos is el tud végezni, és amelyek lehetővé teszik a klinikai diagnózis felállítását. Nagy Dezső

⁵⁷ *Jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület beszercei vándorgyűlése alkalmából kiküldött Levéltári bizottság működéséről* = Jakó Zsigmond: *Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának 1943. évi működéséről*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár 1944. 24–39.

⁵⁸ Nagy Géza: *A beszercei vándorgyűlés története*. 21.

bőrgyógyász a *szulfonamidokkal és vakcinaterápiával elért eredményeiről* számolt be, Katona János pedig *a gyomorfekélyről* szóló átfogó referátummal jelentkezett.⁵⁹

Esténként, a rendezőbizottsággal egyetértésben, a vándorgyűlés előadói és a vendégek szűkebb köre a Magyar Kaszinó társalgójában megbeszélést folytatott a város és a megye belső életéről és kérdéseiről. Itt ismertetések hangzottak el a város és a megye nemzetiségi viszonyairól, közigazgatási, egyházi, közművelődési, gazdasági életéről, a besztercei magyarság társadalmi szervezeteiről, valamint a Besztercei Hírlap szerepéről.

A vándorgyűlés résztvevői számára két kisebb és egy nagyobb, egész napos kirándulást is szerveztek. Egyik délután megtekintették Sófalva (magyar lakosságú), a másikon Jád (szász) községet. Az utolsó, negyedik napon pedig az 1990 méter magas Kis-Beszterce-havasra és az 1400 méteres Buba-havasra kirándultak az arra vállalkozók. Itt rövid szakelőadás hangzott el a Kelemen-havasok és az egész Kárpát-vonulat kialakulásáról. Ezt a kirándulást a brassói 1934. évi vándorgyűlés óta az EME legsikerültebb tanulmányi kirándulásává nyilvánították.

Az ünnepélyes záróülésen Martonyi János egyetemi tanár, a Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztály titkára mondott köszönetet a vendégszeretetért, és egyben összefoglalta a vándorgyűlés tanulságait.⁶⁰

A következő XIX. vándorgyűlés színhelye újból Marosvásárhely lett volna, ahova orvoskongresszust is terveztek. E célból a marosvásárhelyi Állami Kórház igazgatósága és az orvosok valamennyien készségesen vállalkoztak a közreműködésre.⁶¹ Ezt a vándorgyűlést azonban a közbejött háborús események miatt már nem lehetett megtartani. S ezzel fél évszázadra meg is szakadt a vándorgyűlések és orvoskongresszusok sora.

A második világháború után bekövetkezett hatalomváltozással az EME újból az újrakezdés nehézségeivel volt kénytelen megbirkózni. 1947-től kommunista hatósági támadás indul ellene, majd 1950 februárjában miniszteri határozattal működését felfüggesztették, gyűjteményeit törvénytelenül elvették.

Az utóbbi két vándorgyűlés a második világháború miatti kedvezőtlen helyzet ellenére sikeres volt. Méretükben, színvonalukban felülmúlták az előzőeket. Eredményességüket a kisebbség béklyóitól ideiglenesen megszabaduló magyar közösségek lelkes hozzáállása, valamint a magyar állami és helyi hatóságok messzemenő támogatása biztosította. A két összejövétel egyik színhelye Dés volt, egy olyan, művelődésre szomjas tradicionális magyar kisváros, amelynek környékén csak szóránymagyarság élt, a másik pedig Beszterce, egy nagy múltú szász város, ahol a magyar közösség tagjai mindaddig nemigen részesültek a vándorgyűléshez hasonló rendezvényekben. Az ülészakok színvonalának emelését lehetővé tette az a tény, hogy a Kolozsvárra visszaköltözött tudományegyetem jól képzett tanárai bekapcsolódtak a tudományos és népszerűsítő tevékenységbe.

⁵⁹ Péter–Péter: *Az Erdélyi...* 77–78.

⁶⁰ A XVIII. vándorgyűlés Emlékkönyvében a nyitó-, az üdvözlő-, a záró- és a serlegbeszédén kívül közölték a plénumi előadást és a 12 dolgozat közül 9-et. Az orvostovábbképző előadásai, Haynal Imre és Nagy Dezső dolgozatán kívül az Orvostudományi Értesítő 56. kötetében jelentek meg.

⁶¹ Péter–Péter: *Az Erdélyi...* 84.

Összegzés

Egy vándorgyűlés csak pár napig tart, ami időben mérve elenyésző a mindennapi kutató, rendező és feldolgozó tevékenységhez képest, jelentősége azonban messze meghaladja lefolyásának idejét. Ezért mindegyik vándorgyűlés egy állomás az EME tevékenységében, meg-megújuló visszatérést jelent azokhoz az erdélyi szellemi és társadalmi erőforrásokhoz, amelyeknek létét és fejlődését köszönheti.

Az EME keretében tartott vándorgyűlések, orvoskongresszusok és tudományos előadás-sorozatok az évek folyamán nagymértékben hozzájárultak az erdélyi magyar tudományos élet színvonalának felemeléséhez. A vándorgyűlések, sokszor nehéz körülmények közt, akadályokba ütközve, de kitartó szervezőmunkával, lelkes hozzáállással, a vidéki tagok önzetlen támogatásával, az előadók áldozatot hozó tevékenységével eredményeseknek bizonyultak, és az egyesületi élet kimagasló eseményei, ünnepei lettek.

Az összejövetelek és az alkalmi kiállítások, kulturális rendezvények és kirándulások ugyanakkor hozzájárultak a környék történelmi múltjának, természeti adottságainak, valamint szociális és egészségügyi problémáinak az Egyesület tagjai részéről történő megismeréséhez is. A vándorgyűlések az Egyesület és Erdély közös nagy ünnepeinek számítottak, és különösen az első világháborút követően elősegítették a kisebbségi sorsban élők összetartásának erősítését. Megszervezésük, méltó színvonaluk biztosítása nem kis anyagi és szellemi erőfeszítést jelentett az Egyesület számára, és ehhez még hozzájárult a külső akadályok legyőzése, az engedélyek megszerzése, kiharcolása is. Mindegyik vándorgyűlés tulajdonképpen egy győzelem, egy siker volt.

A 18 vándorgyűlésen elhangzott 277 szakosztályi előadásból 125 (45%) bölcsészet-, nyelv és történettudományi, 75 (27%) természettudományi, 45 (16%) orvostudományi és 32 (12%) jog- és társadalomtudományi volt. Az emlékkönyvekben kiadott 197 dolgozat szakosztályonkénti megoszlása, a fenti sorrend szerint, a következőképpen oszlott meg: 90 – 58 – 26 – 23 (46 – 29 – 13 – 12%). Ha a szakosztályokon elhangzott előadásokhoz hozzáadjuk az orvoskongresszusok és továbbképzők szakelőadásait, akkor 454 előadással számolhatunk, amelyekből 222 (48,9%), az emlékkönyvekben kiadott 337 közleményből pedig 166 (49,2%) orvosi tárgyú volt. A vándorgyűlések keretét biztosították az erdélyi magyar értelmiségnek ahhoz, hogy hozzájáruljon a tudomány műveléséhez és a tudományos-szakmai eredmények terjesztéséhez.

Az előadók tudományos kutatók, egyetemi tanárok voltak. Legtöbbjük ismert és elismert személyiség. A Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály gyakrabban szereplő előadói Bíró Vencel, Buday Árpád, Császár Károly, Csutak Vilmos, Gál Kelemen, Jancsó Elemér, Kristóf György, László Dezső, Szabó T. Attila, Tavasz Sándor és Vámszer Géza voltak. A természettudományi részről többször tartott előadást Apáthy István, Balogh Ernő (kilencszer), Bányai János (kilencszer), Boga Lajos, Cholnoky Jenő, Ferenczi Sándor, Szádeczky K. Gyula, Szász Ferenc és Tulogy János. Az Orvostudományi Szakosztály részéről gyakori előadó Koleszár László (hétszer), Parádi Ferenc, Schmidt Béla volt. A jogászok részéről megemlítjük Balogh Artúrt, Oberding József Györgyöt és Tusa Gábort. Az orvoskongresszusokon a legtöbb szakelőadást Czakó József, Gyergyay Árpád, Heller József, Herschkovits Izidor, Kallós József, Kolesza László, Nagy Jenő, Szigeti Imre, Újhelyi József és Veress Ferenc tartotta.

1. táblázat
Az 1906–1943 között tartott EME-vándorgyűlések
és az azokon elhangzott előadások fontosabb adatai⁶²

Vándor- gyűlések sor- rendje	Időpont	Helység	Előadások száma											
			Elhangzott							Emlékkönyvben kiadott				
			össz.	I.	II.	III.	IV.	össz.	I.	II.	III.	IV.		
osztály														
I. időszak: 1906–1913														
I.	1906. 06. 4–5.	Marosvásárhely	11	8	2	1	-	11	8	2	1	-		
II.	1906. 12. 8–9.	Nagyenyed	11	6	3	2	-	11	6	3	2	-		
III.	1907. 06. 1–2.	Zilah	6	1	3	1	1	6	1	3	1	1		
IV.	1908. 06. 7–9.	Brassó	7	3	2	1	1	7	3	2	1	1		
V.	1910. 10. 9–10.	Dés	7	4	2	1	-	7	4	2	1	-		
VI.	1911. 10. 7–9.	Vajdahunyad	10	7	2	1	-	10	7	2	1	-		
VII.	1912. 10. 12–14.	Gyulafehérvár	14	11	2	1	-	12	10	2	-	-		
VIII.	1913. 10. 11–13.	Torda	6	4	1	-	1	-	-	-	-	-		
II. időszak: 1930–1939														
IX.	1930. 08. 28–30.	Marosvásárhely	11	6	3	2	-	5	3	2	-	-		
-I.Ok.	”	”	48	-	-	48	-	35	-	-	35	-		
X.	1931. 08. 28–30.	Nagyenyed	19	9	6	2	2	10	4	4	-	2		
XI.	1932. 08. 25–28.	Nagybánya	17	4	5	4	4	14	4	4	3	3		
-II.Ok.	”	”	40	-	-	40	-	32	-	-	32	-		
XII.	1933. 08. 27–29.	Sepsiszentgyörgy	31	12	12	5	2	21	11	7	1	2		
XIII.	1934. 08. 25–28.	Brassó	21	7	6	4	4	16	4	5	4	3		
-III.Ok.	”	”	26	-	-	26	-	23	-	-	23	-		
XIV.	1937. 08. 29–31.	Székelyudvarhely	26	12	7	4	3	16	6	6	3	1		
XV.	1938. 08. 28–30.	Torda	25	11	7	5	2	14	7	5	1	1		
-IV.Ok.	”	”	37	-	-	37	-	27	-	-	27	-		
XVI.	1939. 08. 27–29.	Gy-szentmiklós	23	10	4	5	4	13	5	4	2	2		
III. időszak: 1942–1943														
XVII.	1942. 10. 18–21.	Dés	19	6	5	3	5	15	5	3	3	4		
-Okép.	”	”	12	-	-	12	-	11	-	-	11	-		
XVIII.	1943. 09. 5–7.	Beszterce	13	4	3	3	3	9	2	2	2	3		
-Okép.	”	”	14	-	-	14	-	12	-	-	12	-		
Összesen														
18	1906–1943	vándorgyűlés	273	125	75	45	32	197	90	58	26	23		
4	1930–1938	orvoskongressz.	151	-	-	151	-	117	-	-	117	-		
2	1942–1943	orvostovábbkép.	26	-	-	26	-	23	-	-	23	-		
Összesen		Vgy.-ok.-okép.	454	125	75	222	32	337	90	58	166	23		

⁶² Vgy. = vándorgyűlés. Ok. = orvoskongresszus. (Az I. ok.-t utólag nyilvánították orvoskongresszussá.); Okép. = orvostovábbképző; I. osztály = Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály; II. osztály = Természettudományi Szakosztály; III. osztály = Orvostudományi Szakosztály; IV. osztály = Jog- és Társadalomtudományi Szakosztály. Az 1906–1913. közötti előadásoknak osztályokba sorolása hozzávetőleges.

Figyelemre méltó, hogy a vándorgyűlések három időszakban, egymástól különböző politikai és gazdasági viszonyok között zajlottak, ami tükröződik a megszervezés módja, támogatottsága és tartalma tekintetében is. Az 1906-ban kezdődött és már akkor sikeres vándorgyűléseknek az első világháború vetett végett. Majd 16 év után, megváltozott körülmények között, ezúttal kisebbségi sorsban sikerült a vándorgyűléseket felújítani és folytatni. Ebben az időszakban, akárcsak az elsőben, nyolc vándorgyűlésre került sor, melyeken nemcsak az összelőadások száma, hanem tartalma, színvonala is emelkedett. Már ekkor gyarapodott a tudományos jellegű előadások száma, főként az orvosi tárgyúaké, ahol orvostovábbképző jellegű kongresszusok is szerveződtek.

A vándorgyűlések révén az EME számottevően kiterjesztette tudományos és népszerűsítő tevékenységét, mivel ezek lehetőséget biztosítottak a tudományos tevékenység összehangolására, az intézmény jobb megismertetésére és a tudomány széles körű népszerűsítésére. A tudomány-népszerűsítő összejövetelek mellett, a vándorgyűlések nemcsak tudományos fórumokká, hanem magas színvonalú művelődési megnyilvánulásokká váltak.

Az 1990-es újjászületés után újraéledt a vándorgyűlések tartásának a gyakorlata is. De most más elgondolások és megváltozott szervezési körülmények között. Az utóbbi fél évszázad tudományos életének hatalmas méreteket öltött előrehaladása, a művelődési élet általános megpezsztülése maga után vont a tudományos és művelődési intézmények hálózatának kiépülését vidéken is. Tehát létrejöttek azok a szervezetek, amelyek szerepét egykor az EME töltötte be. Most a hangsúly a tudományos ülésszakokra helyeződött át, és megszervezésük a szakosztályok feladata lett. E téren, az EME tevékenységének újrakezdése után, elsőként az Orvostudományi Szakosztály lépett. Már 1991-ben Székelyudvarhelyen megtartotta első tudományos ülésszakát. És azóta is évente szakágakra csoportosított nagyarányú tudományos ülésszakokat tart.

A többi szakosztály közül a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály eleve nitette fel a hajdani vándorgyűlések tartását. Az első ilyen, most már tudományos ülésszakot a szakosztály akkori elnöke, Egyed Ákos kezdeményezésére Dicsőszentmártonban tartották 1995-ben, mintegy kárpótlásként az 1940-ben elmaradt összejövetel miatt. És a szakosztály azóta rendszeresen tart tudományos jellegű vándorgyűléseket, évente kettőt is.

The Travelling Conferences of the Transylvanian Museum Society between 1906 and 1943

Keywords: Transylvanian Museum Society, travelling conference, medical congress, sectional talk, scientific forum, Hungarians from Transylvania

The travelling conferences of the Transylvanian Museum Society look back upon a past of more than one hundred years. The travelling conferences, medical congresses and scientific conferences organized within the confines of the Society contributed in a great measure to the raising of the standards pertaining to Hungarian scientific life in Transylvania. Scientific assemblies and special exhibitions, cultural programs and excursions favoured, at the same time, the members' deeper familiarization with the historical past, natural endowment, as well as the social and medical problems of the region. The travelling conferences were widely regarded as joint celebrations of the Society and Transylvania, and furthered the conscience of community in the Hungarian people cast in a minority situation after the First World War.

From 227 sectional talks held at the 18 travelling conferences, 125 (45%) were in the fields of the humanities and history, 75 (27%) in the area of the natural sciences, 45 (16%) were medical, and 32 (12%) concerned jurisprudence and social sciences. The distribution according to scientific sections of the 197 papers published in the annals is as follows: 90 – 58 – 26 – 23 (46 – 29 – 13 – 12%). Adding the scientific addresses held at the medical congresses and medical postgraduate courses to the sectional talks, we come up to a number of 454, of which 222 (48,9%) scientific addresses had a medical subject matter, and from the 337 addresses published in the annals, a number of 166 (49,2%) were also in the field of medical science. The travelling conferences secured a framework for the Hungarian intellectuals from Transylvania in making their contribution to the cultivation of science and the spreading of their scientific and professional results.

Through the travelling conferences, the Transylvanian Museum Society broadened its scientific and scientific propagation activity, as these conferences offered an opportunity to harmonize scientific activities, popularize the Museum Society and propagate science in the widest possible circle. Complementing their function of assemblies for the popularization of science, the travelling conferences also became scientific forums and cultural manifestations with high standards.

Gaal György

Az Erdélyi Tudományos Füzetek története és könyvésze

I. A füzetek története*

Előzmények

A másfél százada gróf Mikó Imre áldozatkészségének köszönhetően megalakult Erdélyi Múzeum-Egylet (ma Egyesület) az erdélyi magyar tudományos életnek teremtett otthont. Egyrészt a veszélyeztetett tárgyi értékek összegyűjtését, feldolgozását tűzte ki céljául, másrészt a tudós értelmiségiek összefogását, közös munkára ösztönzését. Célkitűzéseinek megvalósítását tárták működtetésével, szakosztályi szerveződéssel, felolvasóülésekkel és kiadványok közreadásával igyekezett elősegíteni. 1861-től adta ki évkönyveit, 1874-től pedig folyóiratát, a – megszakításokkal – máig megjelenő Erdélyi Múzeumot. Ez eleinte az egész egyesület munkáját tükrözte, utóbb főleg a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály kiadványa lett, a többi szakosztály más értesítő-, illetve füzetjellegű kiadványt adott és ad közre. Különösen az Orvos- és Természettudományi Szakosztály jeleskedett ezen a téren.

A 19. század közepe táján vált gyakorlattá a külön(le)nyomatok készíttetése fontosabbnak vélt cikkekről, tanulmányokról. A *különnyomat* szót így határozza meg *A magyar nyelv értelmező szótára*: „Valamely gyűjteményes munkában, folyóiratban v. újságban már megjelent közleménynek az eredeti (esetleg áttördelt) szedésről, rendsz. kisebb példányszámban készített, önállóan kiadott lenyomata, gyak. külön címlappal ellátva.”¹A példamondat szerint is a szerző „száz különnyomatot rendelt”. A folyóiratok rendszerint a nyomdához irányították a szerzőket, s ott saját költségre rendelhettek különnyomatot, esetleg megtervezett címlappal. A lenyomat készíttetésének többszörös haszna volt. A könyvtárakban önálló tételként iktatták a szerző neve alatt, úgyhogy könnyen rá lehetett találni. A szerző személyesen átadhatta kollégáinak, vagy postázhatta a hasonló érdeklődésű kutatóknak. Így kevésbé történhetett meg, hogy az írás „elsüllyedt” a kis példányszámú, netán vidéki kiadványban. Különösen az orvosi és természettudományos körökben állandó jelleggel folyt a különnyomatok cseréje, megküldése a kollégáknak. Utóbb referenciális kiadványok közölték a dolgozatok kivonatát, s ennek alapján az érdekeltek kérhették a különnyomat megküldését. A különnyomatok világa a 20. század végén kezd leáldozni. A fénymásolás lehetővé teszi a folyóiratok közleményeinek gyors sokszorosítását – magánúton is. Másrészt napjainkban a legtöbb közlemény felkerül a világhálóra, s bárhol elolvasható, kinyomtatható. Mégis a rangosabb tudományos folyóiratok máig – gyakran hivatalból – készíttetnek közleményeikről bizonyos számú különnyomatot, s ezt megküldik a szerzőnek.

* Elhangzott 2009. május 12-én az EME jubileumi előadássorozata keretében.

¹ A magyar nyelv értelmező szótára. IV. köt. Bp. 1961. 529. A könyv- és könyvtártörténeti munkák, lexikonok is legfeljebb meghatározást adnak a különnyomat fogalmáról, eredetéről, történetéről sehol sem írnak. Az újabb keletű Magyar Nagylexikon XI. kötete (Bp. 2000) a meghatározáshoz még hozzáfűzi: „A különnyomat megküldése a hasonló témakörben működő kutatók kölcsönös tájékoztatásának fontos eszköze volt, az elektronikus publikációk terjedése miatt jelentősége csökken.” (676).

Az Erdélyi Múzeum szerkesztősége már a kezdetektől lehetővé tette a különnyomatok készíttetését. A rendelkezésünkre álló könyvészet² szerint azonban nem sokan éltek a lehetőséggel. Finály Henrik 1867-ben és 1872-ben az évkönyvek, Szamosi János, Torma Zsófia 1879-ben, Téglás Gábor 1880-ban a folyóirat hasábjain megjelent dolgozatát önállósítja. Az 1900-as években szaporodnak meg az Erdélyi Múzeum különnyomatai, eléggé egyszerű, színes címlappal. Főleg az egyetem tanárai rendelik meg őket.

Az Erdélyi Múzeum 1917-ben – a világháborús viszonyok közt – megszűnik, s a hatalomváltás Erdélyt működő magyar tudományos egyesület és folyóirat nélkül találja. Az EME elismertetése, munkába lendülése is éveket igényel. Bár számos napilap és művelődési folyóirat jelenik meg, ezek csak ritkán közölnek tudományosabb írásokat. Borbély István, a kolozsvári Unitárius Kollégium tanára, jeles irodalomtörténész – mondhatni magánkezdeményezésként – 1924 januárjában megindítja a hatalomváltás utáni első „tudományos és kritikai folyóiratot”, az Erdélyi Irodalmi Szemlét. Alcíme szerint a nagy múltú Keresztény Magvető „irodalmi mellékleté”-t. Ez a folyóirat maga köré csoportosítja az erdélyi humán érdeklődésű tollforgatókat, tekintélyes dolgozatoknak is teret biztosít. Sőt mellékletként elindítja a „Tanulmányok és értekezések az erdélyi magyar bölcsélet-, irodalom-, nyelv- és történettudományok köréből” című füzetes sorozatot.³ Borbélyt azonban 1925-ben a kollégium igazgatójává választják, s így a következő évtől átadja a szerkesztést György Lajosnak, a kor másik kiváló irodalomtörténészenek.

György Lajos tudatos szervezőként igyekszik minden magyar értelmiségit lapja köré tömöríteni. Elkezd az erdélyi magyar nyomdatermékek bibliográfiai számbavételét. 1928-ig a Pásztortűzet is ő szerkeszti, úgyhogy a két kiadvány között bizonyos munkamegosztást tud létrehozni. A Pásztortűz a szélesebb olvasórétegekhez szól, de gyakran utal az Erdélyi Irodalmi Szemle számaira, cikkeire. György Lajos indítja meg a Szemle mellékleteként, különnyomatainak egységes sorozataként az Erdélyi Tudományos Füzeteket (ETF). Mikor az EME megerősödik, a szakosztályok közlönyeként 1930-ban újra beindul az Erdélyi Múzeum című folyóirat. György Lajos lesz ennek szerkesztője, későbbi jelentése szerint „az Erdélyi Irodalmi Szemle készséggel adta át helyét a nagy múltú Erdélyi Múzeumnak. Most már az volt a feladat, hogy az új életre kelt folyóirat, alkalmazkodva a megváltozott viszonyokhoz, a magyar tudományosság irányát Erdélyben megszabja.”⁴ Természetesen az egyesület átvette az Erdélyi Tudományos Füzetek című, már 21. számához érkezett „vállalatot” is.

Az ETF korszakai, szerkesztői

Az ETF-t tehát György Lajos indította meg. Korábban az Erdélyi Irodalmi Szemle különnyomatai igen szegényesek voltak, még külön címlappal sem látták el őket, a dolgozat címe

² Valentiny Antal: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadványainak könyvészeti leírása 1859–1934.* = *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület háromnegyedszázados tudományos működése 1859–1934.* A választmány megbízásából szerkesztette dr. György Lajos főtűtkár. Cluj–Kolozsvár 1937. 201–279.

³ A sorozatnak mindössze két füzete jelent meg: I. köt. 1. sz. *Ifj. Heltai Gáspár háromnyelvű szótára 1589-ből.* Bevezetéssel ellátva sajtó alá rendezte Csűry Bálint. Cluj–Kolozsvár, 1924. 29 p.; 2. sz. *A romániai magyar sajtó öt esztendeje (1919–1923).* Cluj–Kolozsvár, 1924. 21 p. Vö. *Magyar könyvtermelés Romániában (1919–1940).* Összeállította Monoki István. Kolozsvár–Bp. [1997]. 440.

⁴ György Lajos: *Főtűtkári jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1931–1934. évi tudományos kiadványairól.* Erdélyi Múzeum XL(1935). 59–61.

fölött jelent meg három sorban, hogy melyik számból való a lenyomat. 1925-ben figyelhetett fel a szerkesztő a Budapesten akkoriban elindított, Császár Elemér szerkesztette Irodalomtörténeti Füzetek sorozatra. Ez is terjedelmesebb tanulmányokat hozott, jórészt az Irodalomtörténeti Közlemények című rangos folyóirat különnyomatait. A 12. szám (1926) éppen György Lajos dolgozata *Az erdélyi magyarság szellemi élete* címmel. A szépen megtervezett egységes címlap már tekintélyt ad a kis köteteknek. Hasonló, de általánosabb jellegű tudományos sorozatot indított el a kolozsvári szerkesztő. A Szemle, majd a Múzeum szerzői kezdeményezhették a lenyomat készítését, s valószínűleg a többletköltséget is ők állták. Pár év után már a sorozat rangot kölcsönzött az írásoknak.

Az első szám még az 1925-ös évfolyamból kiemelt, de már 1926-os impresszumot visel, s talán szimbolikusan is értelmezhető, hogy Reményik Sándorról szól. Csúry Bálint a füzet ismertetése kapcsán üdvözli a Szemle „új szerkesztőjének” kezdeményezését, s megjegyzi: „Gazdasági okokra kívül bizonyos szervezkedési ösztönt látok megnyilvánulni abban, hogy mostanság annyira fölszaporodtak ezek a sorozatos vállalkozások. Ilyen sorozat minálunk az Erdélyi Szépmíves Céh, a Pásztortűz Könyvtár, Magyar Nép Könyvtára, Minerva Könyvtár, Ifjúsági Könyvtár, Út Könyvtára, Unitárius Könyvtár. [...] A cél: minél olcsóbban hozzáférhetővé tenni a közönség számára az irodalmi termelést.”⁵ Pár hónappal később maga a szerkesztő F. szignó alatt nyilatkozik a sorozatról, annak három füzete megjelenése után: „A Minerva Rt. könyvsorozatait tervszerűen egészíti ki és tetőzi be az Erdélyi Irodalmi Szemle kiadásában és dr. György Lajos szerkesztésében megjelenő ETF. Ez a vállalat azt tanúsítja, hogy tudományos életünk is kezd lélegzethez jutni, s talán majd erőre is kap. Ennek irányában buzgolkodni s érdekében a magyarságnak mindent megtenni – alig van fontosabb irodalmi feladat.” Majd hangsúlyozza: „A szerkesztőnek a programja nyilván az, hogy a vállalatba olyan tudományos értekezések kerüljenek, amelyek kiváltképpen Erdélyre vonatkoznak, s ezáltal szakembereinket is a mi kéznél fekvő tudományos kérdéseink megoldására ösztönözze.”⁶

Később évről évre a főtítkári jelentésekben György Lajos említi az ETF-et is, számba veszi füzeteit. 1933-ban rámutat: „ezek voltaképpen nem önálló kiadványok, hanem a folyóiratunkban megjelent dolgozatoknak a szerzők kívánságára készült különnyomatai [...] Ezek a füzetek alkalmasok voltak arra, hogy értékesebb tanulmányainkat szélesebb körben terjeszthessük. Könyvárusi forgalomba is bocsátottuk őket, s terjedelmük szerint 50, illetőleg 80 lejtért árusítottuk.”⁷

György Lajos a sorozat elindítója és szerkesztője 1940 végéig, a 122. számig. 1941-től veszi át a folyóirat és a hozzá kapcsolódó sorozat szerkesztését is Szabó T. Attila, s az ő kezében marad egészen az 1947-ben megjelent 208. számig. A szerkesztőváltás nem jelent koncepcióváltozást is. Talán a súlypont egy kissé eltolódik az irodalomról a nyelvészet és a néprajz felé. Az, hogy az 1940-es évek elején hirtelen megnő az évi füzetek száma, inkább a politikai változás és az egyetemtől támogatott tudományos élet fellendülésének következménye.

A több mint négy évtizedes szünetelés után 1991-től újra beinduló Erdélyi Múzeum és ETF-sorozat a régi nyomdokot próbálta követni, de rövidesen módosítani kellett az elképzeléseken. A füzetek új szerkesztőjének, Dávid Gyulának a neve a második megjelenő számon olvasható.

⁵ Csúry Bálint: *Reményik Sándor. Rass Károly tanulmánya*. Pásztortűz XII(1926). 192.

⁶ F.: *Erdélyi Tudományos Füzetek. Szerkeszti Dr. György Lajos*. Pásztortűz XII(1926). 263.

⁷ György Lajos: *Főtítkári jelentés az Erdélyi Múzeum 1932. évfolyamáról*. Erdélyi Múzeum XXXVIII(1933). 87–89.

Dávid Gyula méltó utóda Borbély Istvánnak, György Lajosnak és Szabó T. Attilának. Úgy is mint irodalomtörténész s még inkább mint nagy tapasztalatú könyvkiadói szerkesztő. A sorozat két vonatkozásban is változást szenved. Elkülönül a folyóirattól, a különnyomatok rövidesen kiszorulnak, helyettük a terjedelmes dolgozatok, valamint az ülészakokon felolvasott előadások gyűjteményei kerülnek többségbe. Ezután nem a szerzők rendelik meg és fizetik a kiadási költségeket, hanem azokat felkéréssel, pályázással az egyesület szerzi meg. A beérkező kéziratokat rendszerint a szerkesztőn kívül szaklektor is véleményezi. Dávid Gyula a 2001-ben megjelent 232. számig vesz részt a szerkesztésben, bár neve a 238. számon szerepel utoljára. A továbbiakban a „felelős kiadó” tisztséget ellátó Sipos Gábor főtítkár, majd alelnök lesz a sorozat gondozója, anélkül hogy ez külön fel lenne tüntetve a számokon. Egyes füzeteknél külön szerkesztő neve olvasható. Kétségtelenül ilyen körülmények között nem kereshetünk tervszerűséget a sorozat összeállításában. Ha a beérkező kézirat elfogadható, s az anyagi fedezet is biztosított, a füzet megjelenik.

A füzetek témaköre és szerzői

Az ETF első korszakában, mintegy két évtized alatt jóformán valamennyi humán tudományág erdélyi művelőit sikerült felsorakoztatni a kiadványokban. Ez azzal is magyarázható, hogy 1940-ig más fórum – a határokon belül – nem állt a kutatók rendelkezésére. A természettudományok viszont szinte teljesen kimaradtak a sorozatból. Mindössze négy ilyen témájú füzet készült: Balogh Ernő a geológia (6⁸), Nyárády Erazmus Gyula és Györffy István a növénytan (125, 152) területéről közölt dolgozatot. Az újraindulást követő időkből ide sorolható Nagy-Tóth Ferenc és Fodorpataki László közös munkája, mely az erdélyi élettudományi kutatásokat veszi számba (237).

A két világháború közötti időben többször veszély fenyegette az EME-t, ezért fontos volt az egyesület múltjának állandó tudatosítása, a felmerülő problémák közösség elé tárása, a tudománypolitikai alapvetés. Ennek legkövetkezetesebb munkása Kántor Lajos egyesületi titkár lett. Önállóan megjelent füzetben mutatta be az egyesület helyzetét 1930-ban (23), majd Mikó Imre 1856-os szövegét tette közzé (37), összevetette az EME-t a román ASTRA-val (116). György Lajos az Erdélyi Múzeum folyóirat történetét dolgozta fel (105), Jakó Zsigmond az egyesület levéltárának történetét összegezte (133), Mikecs László pedig az erdélyi tudományosság 1940-ben alapított új fórumát, az Erdélyi Tudományos Intézetet mutatta be (190).

Az alapító szerkesztő érdeklődési köre az irodalomtörténeti jellegű füzetek nagy számában is megnyilvánul. Harminc körül mozog az ide sorolható kiadványok száma. Közülük hét György Lajos összehasonlító irodalmi és prózatörténeti kutatásainak eredményeit teszi közzé (12, 17, 22, 40, 54, 120, 200). Kristóf György, a másik igen gyakori munkatárs Kazinczy, Eötvös József, Szabolcska Mihály erdélyi utazásait térképezi fel, Reményik Sándor költészetét elemzi (42, 44, 72, 173). Rass Károly ugyancsak Reményikről, valamint az erdélyi regényirodalomról (1, 88) értekezik. Gyalui Farkas a *Bánk bán* sorsát (32), Rajka László Jókai regényeit (33, 77) vizsgálja. A fiatalabb nemzedékből feltűnik Vita Zsigmond a Bethlen Kollégium hagyományainak kutatásával (158, 170), Faragó József a Reményi kéziratának elemzésével (195), Isák József pedig a régi magyar költészetéről írt értekezésével (204). A magyarországi

⁸ A zárójelbe tett számok a továbbiakban a füzetek sorozatszámát jelölik, visszakereshetők a könyvészeti leírásban.

Papp Ferenc ekkoriban dolgozik Gyulai Pál-monográfiáján, ennek két fejezetét teszi itt közzé (26, 69). Az irodalomtörténethez kapcsolódó sajtótörténetet Kristóf György (109) és Hofbauer László (30, 43) műveli. Ennek politikai szempontú kutatásával Biró Sándor jelentkezik (128).

Nem illeszkedett a füzetek jellegébe az idegen irodalmak kutatása. Egyetlen dolgozat, Boros György Carlyle-ről írott esszéje – halála 50. évfordulója alkalmából – helyet kapott a sorozatban (61). Inkább a bölcsész-gondolkodót mutatja be. Két román vonatkozású dolgozat már a magyarsággal is kapcsolatos. Kántor Lajos a világháborút tükröző román irodalomról, Kristóf György legújabb fordításkötete kapcsán Eminescuról nyújt összefoglalót (66, 74).

A füzetek új sorozatában alig képviselt az irodalomtörténet. Egyed Emese és M. Bodrogi Enikő dolgozatai sorolhatók ide (224, 241, 249). Ezzel szemben megnő az irodalomelméleti, stilisztikai elemzések száma. A világháború előtt csak Jancsó Elemér tűnt ki e téren (65), utóbb induló kutatók sora jelentkezik: Sajter Laura, Ajtay-Horváth Magda, Máthé Dénes, Végh Balázs (227, 232, 252, 253).

A másik igen kedvelt téma a történelem kutatása. Itt csak az erdélyi történelem és helytörténet általános fogalomkörébe közel harminc füzet illeszkedik. Érdekes, hogy az első történelmi jellegű füzet, a 2. szám nem magyar szerzőtől származó: Vasile Pârvannak, a kolozsvári egyetem tanárának a dákokról szóló dolgozata Ferenczi István tolmácsolásában. Bitay Árpád a moldvai magyarságról (4), Karácsonyi János, Asztalos Miklós és Tóth Zoltán a székelyek eredetéről (9, 45, 132), Veress Endre a moldvai csángókról (67) értekezik. Kelemen Lajos Radnótfája (146), Szabó T. Attila Dés (147) történetét mutatja be. Az erdélyi fejedelmek közül Kemény Jánosról (16), Báthory Istvánról (60), a két Apafiról (148) szól füzet. Jakó Zsigmond az erdélyi kancelláriáról ír (202). Az 1940-es években a magyarság erdélyi helyzete, román-sághoz való múltbeli viszonya kerül a kutatás középpontjába. Főleg Makkai László (151, 157), Mikecs László (171), Tóth Zoltán (145) jeleskedik e téren. Gündisch Gusztáv németből fordított dolgozata a 16. század gazdaságtörténetébe vezet el (206).

Az új sorozatban is megőrzi súlyát a történelmi vonulat. Mind az idősebb, mind pedig a fiatal kutatóktól olvasható néhány dolgozat. Balogh Judit (254), Benkő Elek (223, 248), Bicsok Zoltán (229), Egyed Ákos (243), Imreh István (211), Kovács Kiss Gyöngy (228), Jeney-Tóth Annamária (247) dolgozatai kivétel nélkül az erdélyi múltra vonatkoznak a középkortól a Habsburg-uralom koráig.

A művelődéstörténet külön pásmájába soroltuk a tanintézetekre vonatkozó dolgozatokat. E téren Herepei János (130, 166, 203), Biró Vencel (192) és Vita Zsigmond (158) tűnt ki. Továbbá a könyv- és könyvtártörténetet. Erről Teleki Domokos (29), Kristóf György (135), Herepei János (143), György Lajos (155) és Borbély Andor (161) írt. Az új sorozatban Bura László (217), Gaal György (221) és Tar Gabriella-Nóra (244) füzeté sorolható ide. A művelődéstörténettel rokonítható az egyháztörténet, melyet a régi sorozatban tíz, az újban egyetlen füzet képvisel. Meglepő módon eleinte a római katolikusok jelentkeznek, majd felsorakoznak a protestánsok. Az előbbieik közé tartozik Biró Vencel (28, 35), Temesváry János (34), Juhász Kálmán (62), Jakab Antal (172), a protestánsok sorát Révész Imre (85) nyitja meg, majd következnek Nagy Géza (115, 144) és Juhász István (201) dolgozatai. Az utóbbiak vonalát folytatja 2000-ben Sipos Gábor füzeté (230). Külön színt képvisel Jászay Károlynak a kolozsvári lutheránusok múltját feltérképező munkája (94).

A művészettörténetet a régi sorozatban hűsz, az újban egy füzet képviseli. Néhány művelője igen kitartóan dolgozott. A vonulatot Szokolay Béla a nagybányai művésztelep bemutatásával

indítja (5), azután jelentkezik Keöpeczi Sebestyén József, aki 1927-től 1941-ig közöl főleg cí-mertani, műemlékleíró tanulmányokat (8, 13, 19, 121, 126). Balogh Jolán Kolozsvár (71, 186) és Gyulafehérvár (51) műemlékeivel, Biró József Kolozsvár (63) és Bonchida (75), Entz Géza Csicsókeresztúr (134), Dés és Szolnok-Doboka megye (141, 150), valamint a középkori szé-kely művészet (162) kincseivel ismertet meg. Kristóf György Fadrusz Mátyás király-szobráról kockáztat meg egy feltételezést (164). Palotay Gertrúd a régi hímzések feltárásával, leírásával (117, 131) hoz újat. Az 1990-es évek sorozatában Kovács Andrásnak a radnóti várkastélyról írt dolgozata (215) illeszkedik e témakörbe.

A történelmi tárgyak sorából még a régészetnek volt nagyobb súlya. Idevágó füzetek csak az 1940-es évektől jelentek meg. Ferenczi István e tárgy fő képviselője: ásatási eredményeiről ír (129, 165, 205). Mellette László Gyula (167, 196), Mozsolics Amália (169) és Méri István (175) dolgozatai érintik e tárgykört. Az újabb szerzők közül Benkő Elek füzetei (223, 248) régészeti megalapozásúak.

A bölcséletet és filozófiatörténetet három rangos tudós képviseli: Tavasz Sándor (25, 57), Varga Béla (46), valamint Makkai Ernő (174). A neveléstudomány terén Gál Kelemen (24) és Imre Lajos (59, 118) jeleskedik. Szociológiai vonatkozású Venczel József dolgozata a falumun-kárról (78) és Szabó T. Attila összefoglalója az erdélyi társadalomkutatásról (97).

A jogi vonatkozású dolgozatok az 1940-es évekig főleg a kisebbségi helyzettel kapcsolato-sak, utóbb nemzetközi vonatkozásokat is érintenek. Gyárfás Elemér (15) és Balogh Artúr (39, 153, 185) a megalapozók nemzedékét képviseli, melléjük zárkózik fel Mikó Imre (139, 160) jogtörténeti fejtegetéseivel. Búza László már a Szovjetunió államformáját (191) és az Egyesült Nemzetek alapokmányát (199) mutatja be az új politikai helyzetben. Gazdasági kérdésekkel Oberding József György (49, 68) és Venczel József (184) foglalkozik behatóbban, történelmi perspektívát érvényesítve. Az ő nyomukba lép az új sorozatban Vofkori Mária udvarhelyszéki vizsgálódásaival (226).

A nyelvészet és főleg ennek nyelvjárástani vonatkozásai, valamint az ehhez kapcsolható néprajz az önismeret igen fontos eszközei, s az 1920-as évektől még rengeteg területet kellett feltérképezniük. Egyik legfőbb művelőjük Szabó T. Attila volt, aki mint irányító sok fiatal kutatót állított rá e szakokra, s mint sorozatszerkesztő szívesen adott helyet nekik a lapban és a füzetekben. Gál Kelemen Brassai nyelvművelő harcát jellemzi (10), György Lajos nyelvműve-lő írásait gyűjti füzetbe (81), Jancsó Elemér pedig a nyelvészociológiát mutatja be (92). Szabó T. Attila ekkoriban főleg helyneveket gyűjt (50, 58, 86, 91, 101). Kolozsvár vidékének nép-nyelvi térképét közli Gálffy Mózes és Márton Gyulával közösen (181). Szabó nyomán indul Fábrián Béla (106), Ady László (124), Imreh Barna (138), Nagy Jenő (176), Márton Gyula (180, 197) helynévgyűjtő tevékenysége. Cs. Bogáts Dénes pedig oklevélszójegyzéket készít (163). A nyelvészet méltón képviselt az 1991-től kibontakozó új sorozatban is. A nyelvjárási vonatkozá-sokat csak Gálffy Mózes posztumusz kötete taglalja (257), a többiek inkább elméleti-történeti vizsgálódások Szilágyi N. Sándor (245), Benő Attila (246), Fóris-Ferenczi Rita (251), Fazakas Emese (260) tollából, eredetileg doktori értekezésnek készültek. Néprajzi „jegyzeteket” első ízben Csűry Bálinttól olvashatunk a moldvai magyarokról (27), Dömötör Sándor a cigánysá-got kutatja (41), Kántor Lajos a magyar–román népköltészeti kölcsönhatást (53, 56). Hetven gyűjtő téli néphagyományokra vonatkozó adatait összegezi Makkai Endre és Nagy Ödön (103), Szabó T. Attila Bábonyt mutatja be (104). Majd Herepei Jánossal közösen a faépítészet adatait összegzi (107–108). Külön dolgozatot szentel a kalotaszegi jobbágyság 17. századi adózásának

(114). Balogh Ödön néprajzi jegyzeteit a csügési magyarokról még 1933-ban adja le a szerkesztőségnek, de a cenzúra akadékoskodása miatt csak 1942-ben kerülhetnek sajtó alá (136). Debreczeni László (137), Palotay Gertrúd (159, 179), Nagy Jenő (168), Kovács Ágnes (188), Tárkány-Szücs Ernő (189), ifj. Kós Károly (207) dolgozatai mind a szellemi, mind pedig a tárgyi néprajz terén maradandó feldolgozásokat tartalmaznak. Az új sorozatban csak Demény István Pálnak a Szent László-legendával kapcsolatos értekezése néprajzi jellegű (212), pedig a kolozsvári egyetemen néprajzi iskola bontakozott ki. Tagjai azonban nem itt közölnek.

A zenetudományt igen kitartóan Lakatos István művelte: Brahms zenéjét elemezte (73), a magyar műzenéről (87) és a román zene fejlődéstörténetéről (98) írt, kijelölte a muzsikusz Ruzitskák helyét zenetörténetünkben (111). Domokos Pál Péter egy 17. századi énekeskönyv elemzésével (113) jelentkezett.

A szövegközlés, régi dokumentumok, naplók, versek közzététele csak korlátozott mértékben illeszkedhet egy füzetes sorozat kereteibe. Gyárfás Elemér (93) és Zsakó Gyula (177) családi felmenőik régi naplóit tették közzé, Gazda Ferenc pedig gróf Kemény József és Mike Sándor levelezését rendezte sajtó alá (156). Az új sorozatban Coroi Artúr régi iskolatörténeti jegyzeteket (225), Jan Andrea Bernhard egy 18. századi svájci diák erdélyi emlékkönyvét (234) teszi közzé. Egyed Emese Barcsay Ábrahám Orczy Lőrínchez írt leveleinek sajtó alá rendezésével a sorozat eddigi legterjedelmesebb kötetét hozza létre (236). Sas Péter szintén tekintélyes, tanulmánytól kísért kötetben a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum 1945-ben elpusztult anyagának a jegyzékeit teszi közzé (258).

A füzeteknek van két rendkívül jelentős vonulata. Mindkettő a számbavételt szolgálja. Az egyik a bibliográfiák sorozata. Ennek fontosságát György Lajos ismerte fel, s már az ETF megindítása előtt buzgolkodott e téren.⁹ Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1925-től e sorozatban jelent meg évenként. Számos, azóta elkallódott kötet, kiadvány emlékét csak e füzetek őrizték meg. Az 1925-ös füzetet György Lajos (7), az 1926–1933 közöttiek Ferenczi Miklós (14, 18, 21, 31, 38, 52, 64, 70), a következőket 1939-ig Valentiny Antal (79, 89, 95, 102, 112, 122) állította össze. A dél-erdélyi könyvészetet 1940–1941-re és 1942-re Vita Zsigmond szerkesztette (154, 178). Ezekon kívül is jelentek meg könyvészeti vonatkozású füzetek. Szabó T. Attila az EME régi kéziratok énekeskönyveit (20, 123) és Kelemen Lajos tudományos munkásságát (99) leltározta fel. Monoki István az 1935-ben megjelent időszakos kiadványok címjegyzékét (90) állította össze. Az új sorozatban Muckenhaupt Erzsébet közölt könyvkötések alapján összeállított jegyzéket (216). A kiadványok mellett magukat a szerzőket, a jeles értelmiségiek is számba kell venni. Ezt az életrajzi-könyvészeti együttes feldolgozások biztosítják. Mind a múltban élt jeles személyiségek, mind pedig a frissen elhunytak emléke megőrződött néhány füzetben. Veress Endre gróf Kemény Józsefről (55), Kántor Lajos gróf Wass Ottiliáról (96), Bíró Vencel gróf Batthyány Ignác (127) és gróf Zichy Domonkos (140) püspökökről, Németh Gyula Kőrösi Csoma Sándorról (149), M. Nagy Ottó Gyarmathy Sámuelről (182), Balogh Artúr pedig egyik őséről (198) gyűjtötte össze az adatokat. A kisebbségbe szakadt magyarság jeles halottai közül Szádeczky-Kardoss Gyulának Balogh Ernő állít emléket (83), Bitay Árpádnak és Rajka Lászlónak pedig György Lajos (100, 110). Az újrainduló sorozat 1991-től e hagyomány folytatását vállalja, amikor az EME két meghatározó személyiségének állít emléket: Nagy Géza

⁹ Kiadta a 3. jegyzetben említett sajtóbibliográfiát 1924-ben, s önálló kiadványként közzétette *Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája (1919–1924)* című összeállítást 1925-ben.

alakját Benkő Samu (209), a György Lajosét Antal Árpád (210) idézi fel, az utóbbihoz Köllő Károly könyvészeti adaléka járul. Gaal György egy évforduló kapcsán Berde Áron pályaképét rajzolja meg (214), hat szerző közös munkája pedig Szentkatolnai Bálint Gábor tudományos munkásságára vet fényt (220). Azóta e vonulatban nincs folytatás.

Megjelenik viszont egy egészen új kiadványtípus a füzetek között: az ünnepi, évfordulós ülészek, tudományos konferenciák előadásainak gyűjteményes kötete. Ez a típus a maga 12 számával vezető helyet foglal el. Megemlékeznek Széchenyi (213), Kossuth (219, 250), Baranyai Decsi Csimor János (235), Vörösmarty (238), Debreczeni Márton (242) és Brassai Sámuel (256) kerek évfordulóiról, az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság megalapításáról (218), a honfoglalásról (222) és a magyar államalapítás vonzatairól (231). Füzetbe gyűjtik egy torockói táborozás előadásait (233), valamint a Magyar Irodalomtudományi Tanszék „házikonferenciáján” elhangzottakat (239).

A füzetek szerzői névsora az 1940-es történelmi fordulógig szinte az egész erdélyi magyar humán értelmiséget felöleli. Aki tudományt művelt, itt jutott közlési lehetőséghez. Az irodalmárok közül Gyalui Farkas, Rass Károly, Kristóf György, György Lajos, Rajka László, Jancsó Elemér, a történészek sorából Temesváry János, Karácsonyi János, Veress Endre, Kelemen Lajos, Biró Vencel, Herepei János neve egyes – főleg erdélyi – témakörökben fogalomnak számít. Az erdélyi művészettörténet mondhatni a füzetek oldalain bontakozik ki: Keöpeczi Sebestyén József, Balogh Jolán, Biró József alapozó munkát végzett. A Böhm Károly-féle filozófiai iskola két jeles egyénisége is szerepel a szerzők közt: Tavaszy Sándor és Varga Béla. Itt született meg a kolozsvári nyelvészeti iskola főleg Csűry Bálint és Szabó T. Attila munkássága nyomán.

Az 1940-es bécsi döntést követően a füzeteknek már változik a súlya, szerepe, ugyanis az egyetem visszatéréseivel megnő a tudományművelők száma, megalakul az Erdélyi Tudományos Intézet is keretet biztosítva a rendszeres kutatómunkának. Az EME szakosztályai, egyes tanszékek külön kiadványokat jelentetnek meg, úgyhogy ezek elszívják a dolgozatok jelentős hányadát. Nem beszélve arról, hogy ezután a kutatók a fővárosi szakfolyóiratokban is nehézség nélkül közölhetnek. A fiatalabb nemzedék kitűnő tagjai jelentkeznek ekkoriban a szerzők közt. A történész Makkai László, Jakó Zsigmond és Tóth Zoltán, a művészettörténész Entz Géza, a néprajzos Palotay Gertrúd, Faragó József, a régész László Gyula, Ferenczi István, a szociológus Venczel József neve idővel fogalommá válik.

Az 1991-es újraindulást követően csak egyetlen szerző közöl a régiek sorából, ez Jakó Zsigmond, aki az EME élén is a folytonosságot testesíti meg. A már kiteljesedett pályájú humán tudósok közül főleg a történészek jelentkeznek néhány füzetrel (Benkő Samu, Imreh István, Egyed Ákos, Bura László), mások neve az ünnepi ülészek előadói közt szerepel (Bodor András, Kiss András, Csetri Elek). Az irodalmárok közül Antal Árpád, Köllő Károly és Dávid Gyula képviselik az idősebb nemzedéket. A középnemzedéket a történészek sorából Kovács András, Sipos Gábor, Muckenaupt Erzsébet, Benkő Elek, Kovács Kiss Gyöngy, az irodalmárok közül Egyed Emese, a nyelvészek sorából Szilágyi N. Sándor és Máthé Dénes képviseli. Az utóbbi füzetek egyre inkább az induló kutatók munkáit, gyakran doktori értekezéseit hozzák. A felolvasó ülészek gyűjteményes köteteiben is ők kerülnek többségbe. Elsősorban a történész, nyelvész és irodalomkutató fiatalok választják az ETF-et közlési helyül.

A szerzők 1940-ig kevés kivétellel mind erdélyi kutatók, tudósok. A határon túlról érkező dolgozatok többnyire tárgyak kötődése miatt jelennek meg itt. Révész Imre volt kolozsvári

teológiai tanár, ekkor már debreceni professzor egy vallástörténeti tanulmánnyal (85), Papp Ferenc budapesti irodalomtörténész Gyulai Pálról írt monográfiája két fejezetével (26, 69) szerepel a munkatársak között. Balogh Jolán és Palotay Gertrúd viszont itt találja meg kutatásai tárgyát, s ezekről tesz közzé dolgozatokat (51, 71, 186; 117, 131, 159, 179). A bécsi döntés után több rangos szakember érkezik Erdélybe az egyetem tanáráként vagy az Erdélyi Tudományos Intézethez munkatársként. Közülük néhányan az ETF-ben is közölnek: Bónis György (183) és Buza László (217) jogtudósok, Györffy István (152) botanikus, Makkai László (151, 157), Entz Géza (134, 141, 150, 162), László Gyula (167, 196) történészek. Közülük többen csak „hazatértek”. Az 1991-ben indult új sorozatban ülésszakok előadóiként jelennek meg gyűjteményes kötetekben rangos magyarországi szakemberek. Utóbb néhány határon túl megvédett erdélyi vonatkozású disszertáció is itt kerül sajtó alá.

Eddig három nem magyar szerzőtől származó munkát közölt az ETF. A régi sorozatban Vasile Párvan (2) és Gündisch Gusztáv (206) munkáját fordították magyarra tartalmi vonatkozásai miatt. Az új sorozatban Jan Andrea Bernhard svájci egyháztörténész közöl egy 18. század közepéről származó erdélyi vonatkozású kéziratot (234).

A legtöbb szerző egy-két füzetet szerepel a sorozatban. A két első szerkesztő a legnagyobb számú füzet szerzője: György Lajos 13, Szabó T. Attila 19 füzetben közölt. György Lajos pályáját is – méltán – egy külön füzet (210) dolgozza fel. Előkelő hely illeti még meg 8 füzetet Ferenczi Miklóst, 7–7 füzetet Kántor Lajost, Kristóf Györgyöt és Valentiny Antalt.

A sorozat jellemzői, formája

Az ETF – György Lajos nyilatkozatai szerint – különnyomat-sorozatként indult. A 21. számig az Erdélyi Irodalmi Szemléből, azután az Erdélyi Múzeum hasábjairól készültek a lenyomatok. Ehhez azonban a szerkesztő nem ragaszkodott mereven. Már a 3. szám a Pásztortúzból átvett lenyomat, a 4. szám pedig önálló közlés. Elvileg bárki igényelhetette a folyóiratban megjelent tanulmánya felvételét a sorozatba, ha az anyagi fedezetet biztosította. Úgy tűnik, hogy csak a bibliográfiai sorozat készült kifejezetten a szerkesztő megbízásából – ezt szívügyének tartotta.

A különnyomat tényét eleinte nem tüntették fel a füzeteken. A 20. számtól (1929) a 43. számig (1932) utalnak a nyomat forrására, majd a 134. számig (1942) hiányzik a megjelölés. Azután a 204. számig (1947) közlik a folyóiratadatokat. Az utolsó négy számon hol feltüntetik, hol nem. Így azokról a füzetekről, amelyekben nincsen ilyenszerű jelzés, és az alapfolyóiratban sem szerepel a szövegük, nem tudtuk egyértelműen kideríteni, hogy önálló kiadványok-e. A két folyóiraton kívül készült még lenyomat a vándorgyűlések emlékkönyveiből. Az 1931-es nagyenyediből egy (44), az 1942-es désből öt (147, 149, 150, 151, 153), az 1943-as beszterceiből kettő (183, 184). Szabó T. Attila két más helyen (Magyar Nyelv, Hitel) megjelent dolgozatát is itt adta ki különnyomatként (50, 97). Az önállóan itt megjelent munkák nagy része nyelvészeti és néprajzi jellegű. Összesen 23 füzetéről feltételezzük, hogy első megjelenése e sorozatban történt: 6, 19, 23, 56, 86, 90, 101, 103, 106, 107, 108, 133, 141, 152, 163, 169, 170, 171, 179, 181, 182, 193, 201. Ezekből a füzetekből több nem a folyóirat nyomdájában (Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt.) készült, hanem kisebb, esetleg vidéki nyomdákban, bizonyára anyagi okokból: Gloria, Grafica, Lapkiadó Rt. Szócs, Füssy (Torda), Húsvéth és

Hoffer (Lugos), Imreh Carol (Sepsiszentgyörgy), Bethlen (Nagyenyed). Szabó T Attila 50. sz. füzet a budapesti Királyi Magyar Egyetemi Nyomda terméke.

1991 után megváltozik a helyzet. Mindössze négy füzet különnyomat (213, 216, 222, 235), a többi önálló, e sorozatban először megjelenő kiadvány. Lényegében azok a terjedelmesebb dolgozatok kerülnek a füzetekbe, amelyek nem férnének el az Erdélyi Múzeumban. Ez meglátszik a füzetek terjedelmének gyors növekedésén is. A sorozat nyomdája 2005-ig a Református Egyház Misztótfalusi Kis Miklós Sajtóközpontjéé, a 2006-ban megjelent 258. számtól a GEWALT Promotion Kft. nyomtatja a füzeteket. A 259. szám a debreceni Kapitális Kft. terméke.

A sorozatban megjelent munkák iránt a szerkesztők nem támasztanak különösebb igényeket. Amit a folyóirat elfogad közlésre, az a sorozatba is bekerülhet. Így a szigorúan vett tanulmányok, szakszerű adatközlések mellett akadnak a nagyközönségnek szánt előadásszövegek, esszézerű feldolgozások, nyelvművelő írások. A legigényesebb közlések esetében idegen nyelvű összefoglalót is találunk. Ez először Balogh Ernő dolgozatánál érvényesül (6 – német), azután 1929-ben Gyárfás Elemér (15 – francia, német), György Lajos (17 – francia, német), majd Borbély Andor (161 – német), Ferenczi István (165 – német, 205 – francia), Palotay Gertrúd (179 – német) füzeteiben. Ami arra utal, hogy ezek a szerzők már kifele tekintettek, az európai tudományosság figyelmére is számot tartottak. A kivonatok közlése 1991 után sem vált gyakorlattá, alig néhány füzetben (221, 223, 235, 237, 243, 248, 253) fordítottak rá gondot.

Az 1930-as évektől a füzetek gyakran mellékleteket tartalmaznak. Ez lehet portré a tárgyalt személyről, a műemléki és néprajzi füzetekben fénykép- és alaprajzmelléklet, esetleg nyelvjárási térkép. 1991 után is több füzet (215, 216, 221, 223, 248) tartalmaz térképvázlatot, fényképes mellékletet.

A füzetek külalakja az 1990-es évek közepéig jóformán változatlan. A fejlécben a sorozat elnevezése (ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK) olvasható, alatta a sorozatszerkesztő neve, majd egy újabb léce foglalva a megjelenési év és a sorszám között AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA pontosítás. A nagybetűs füzet cím alá kerül kisebb betűkkel a szerző neve, majd az egyesület jelvénye következik, alatta pedig a megjelenési hely, a nyomda neve és az évszám olvasható. Ez az 1940-es években kissé változik: a sorozat cím alatt a szám és a szerkesztő következik, a kiadó pedig a címlap aljára kerül, a nyomdát csak a belső címlap versóján tüntetik fel. A külső és a belső címlap teljesen azonos. A külsőt viszont rendszerint keményebb, színezett kartonra nyomják. A hátsó lapon az ETF megjelent füzeteinek a felsorolása található. Miután szerkesztőváltás történik, a sorozat cím alatt olvasható: Alapította György Lajos. Szerkeszti Szabó T. Attila.

A megjelenési hely az első füzettől kezdve az akkoriban szokásos Cluj-Kolozsvár. 1935-től a román cenzúra nem engedélyezi a helységnevek magyar használatát, úgyhogy a 75. számtól (1935) csak a Cluj városnév szerepel. 1936-ban már az Erdély szót sem lehet kinyomtatni, úgyhogy a 83. szám már sorozat cím nélkül jelenik meg. A 87. számtól csak Tudományos Füzetek a sorozat címe (tévesen erre a füzetre 85. számot nyomtattak, de az a Révész Imre munkájának a száma). A kiadó megjelölése is *Transilvaniai Múzeum-Egyesületre* módosul. A 92. számtól az *EME kiadása* olvasható a címlapon, így a betűszó nem szűrt szemet. 1938-ban enyhült a helyzet, a 98. számra már ki lehetett írni az egyesület teljes nevét, 1939-ben pedig már a Kolozsvár helységnevet is (103). A bécsi döntés után természetesen Kolozsvár szerepel a kiadás helyeként. Érdekességként utalunk rá, hogy néhány nem Kolozsvárt nyomtatott füzetben más helységnév is található: Lugos (23), Budapest (50), Torda (86, 101), Sft. Gheorghe-Sepsiszentgyörgy (106). Ez

a címlapbeosztás folytatódik az 1991-es újraindulástól is, csak a 211-es számig nincs feltüntetve a az egyesület jelvénye, a 210. számtól jelölik meg a sorozatszerkesztőt, de csak a címlap versóján. A 213. számtól a hátsó borító újra az EME kiadványainak jegyzékét tartalmazza. A hagyományos címlap a 221. számnál (1995) változik meg: Unipán Helga tervezése szerint a lap három mezőre oszlik: a felsőben fénykép, ábra kap helyet, a középsőben a szerző neve és a cím, az alsó mező három oszlopra tagolódik: az elsőben az egyesület neve és székhelye olvasható, a másodikban a füzet száma, a harmadikban a sorozat megnevezése. A belső címlap viszont a hagyományos marad.

A füzetek terjedelme, évenkénti megoszlása

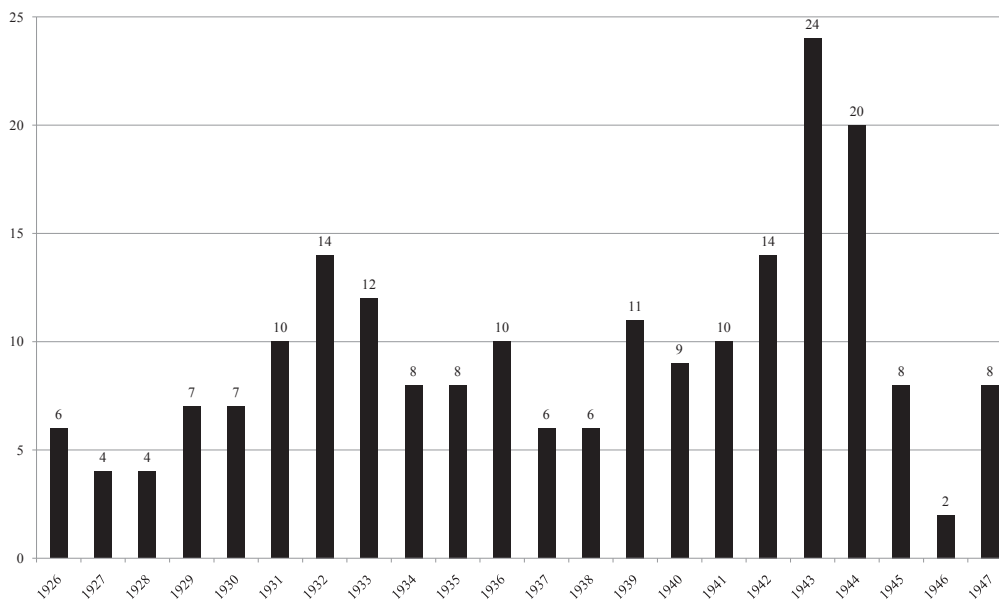
A különnyomat rendszerint 25 lapnál nem hosszabb. Ennyi még közölhető egy-egy folyóirat-számban. Néha a folytatásokban megjelent tanulmányt gyűjtik egy lenyomatba, ilyenkor előfordulhat hosszabb terjedelem is. Az ETF eleinte megtartotta a füzetterjedelmet. 1947-ig megjelent 208 számából 133 nem haladja meg a negyedszáz lapot. A többiek között is alig akad 50 lapnál terjedelmesebb. Tizenkét füzet 50–100 lap közötti. Száz lapon felüli terjedelmet mindössze hét füzet ért el, közülük kettő a 150–200, egy pedig a 200 lap feletti kategóriába illeszkedik. Eszerint a megjelent 208 szám összesen 6100 lapot tesz ki, vagyis átlagosan 29,32 lap esik egy füzetre. A legkisebb terjedelmű füzetek 9 laposak (146, 155, 178), a legterjedelmesebb 202 lap (103).

1991 után megváltozik a helyzet. Az önálló kiadványok többsége 100 lap feletti terjedelmű. A megjelent 51 számból csak 2 kisebb 25 lapnál, 6 már a 25–50 lapos kategóriába illeszkedik. 12 füzet 150 lapig terjed, 10 füzet 200-ig, 3 füzet 250, 4 pedig 300 lap alatti, egy pedig a 300 lapot is meghaladja. Úgyhogy ebben a korszakban 6703 lapot tesz ki az 51 szám terjedelme, átlagosan 134 lap esik egy füzetre. A legkisebb terjedelmű 7 lapos (222), a legnagyobb 359 lapos (236). Összesen az eddig megjelent számok 12 803 lapot tesznek ki, egy füzetre 49,43 lap jut.

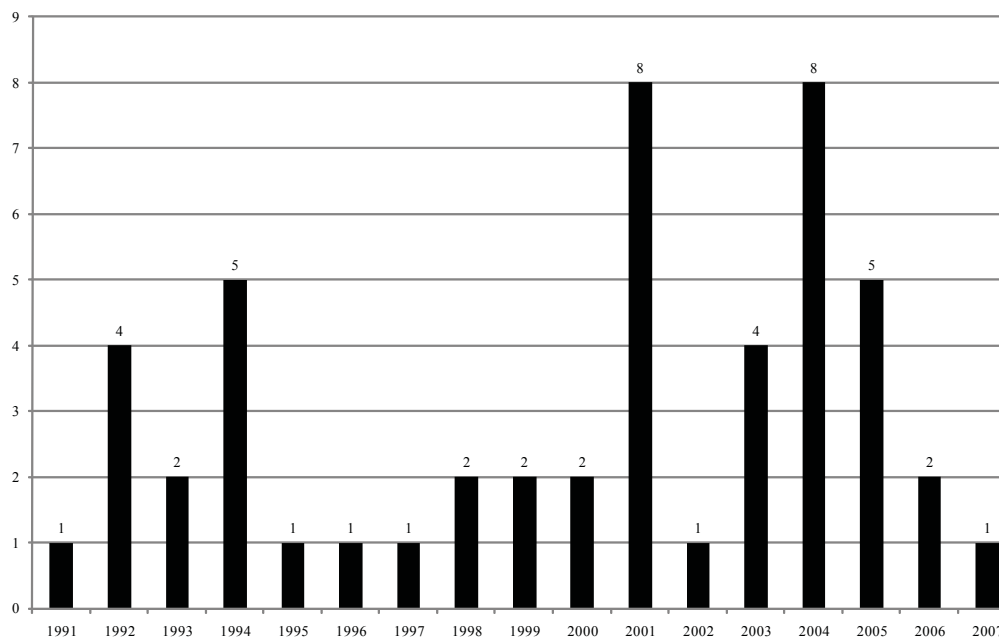
Az összes megjelent füzettel számolva kategóriánként ez a helyzet:

1–25 lap:	135 füzet	= 52,12 %
26–50 lap:	62 füzet	= 23,93 %
51–100 lap:	24 füzet	= 9,26 %
101–150 lap:	17 füzet	= 6,56 %
151–200 lap:	12 füzet	= 4,63 %
201–250 lap:	4 füzet	= 1,54 %
251–300 lap:	4 füzet	= 1,54 %
301–350 lap:	–	–
351–400 lap:	1 füzet	= 0,38 %
259 füzet		

Meggondolkoztató, hogy a sorozatcím „füzet” megjelölése még mennyiben illik a kiadványokra.

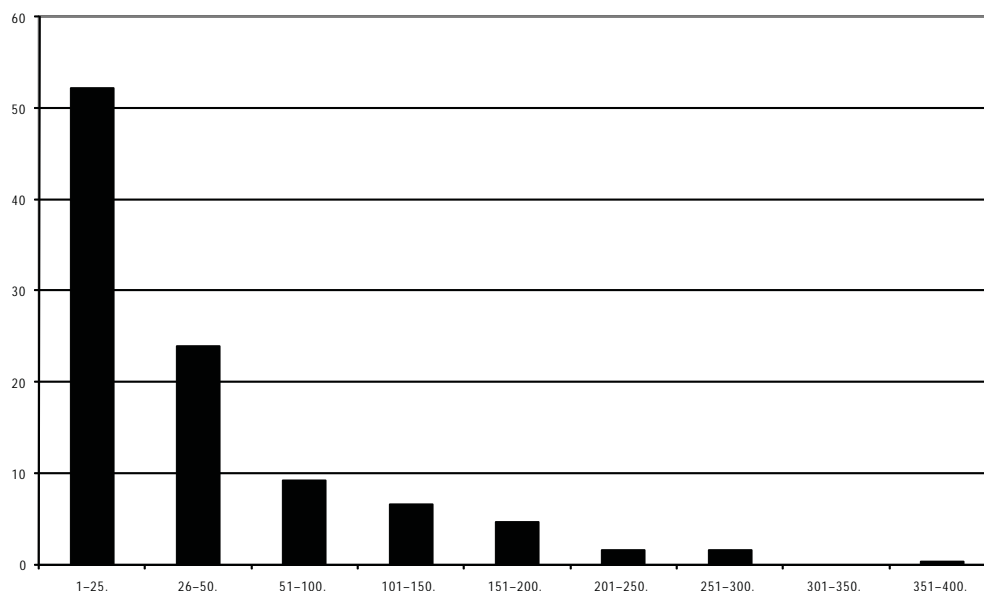

1. ábra. A füzetek évenkénti megoszlása 1926–1947

2. ábra. A füzetek évenkénti megoszlása 1991–2007

Az ETF-nek nem volt és jelenleg sincs periodikus jellege, úgyhogy arra vonatkozóan sem készült terv, hogy évente hány füzetet szeretnének megjelentetni. Lényegében a szerzők jelentkezésétől és az anyagi fedezettől függött és függ a füzetek gyakorisága. Mégis az évenként megjelenő füzettség utal a tudományos élet lanyhulására vagy pezsgésére, s nem utolsósorban a tudományos kiadásokra fordítható összegekre. A füzetek első megjelenési szakaszában jól kimutatható ez a helyzet – összefüggésben a politikai háttérrel. Az 1930-as évek elejéig évi 6–7 füzetet sikerült kihozni. 1931-ben 10-re, majd 14-re emelkedik a füzetek száma, s úgy 8–10 körül állandósul 1941-ig. Azután gyors növekedés áll be, ami a bécsi döntés utáni helyzettel hozható összefüggésbe: 1942-ben 14, 1943-ban 24, 1944-ben 20 füzetet hoznak ki. Azután megint lecsökken 8 körülre a füzettség. 1991 után a legtöbb évben 1–2 füzet jelenik meg. Vannak azonban „csúcsévek”, amikor 5 (1994), illetve 8 (2001, 2004) szám jön ki a sajtó alól. 2005-re is 5 szám esik, de a 255. szám máig sem jelent meg. Ezért számításainkban csak 259 füzetet dolgozhatunk.

3. ábra. A füzetek terjedelme

Az első 22 esztendőben (1926–1947) megjelent 208 füzet, eszerint az évi átlag 9,45 füzetet tesz ki. A következő 17 évben (1991–2007) 51 füzet látott nyomdafestéket, úgyhogy itt az évi átlag éppen 3 füzet. A 39 megjelenési év átlaga 6,64 füzet. A legkevesebb füzet, évi 1 darab hat esztendőre (1991, 1995, 1996, 1997, 2002, 2007) jellemző, a legtöbb füzet, 24 darab 1943-ban készült.¹⁰

¹⁰ Mi a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban az „Erdélyi Múzeum Könyvtára” egykori állományából származó 253660 jelzetű sorozatot használtuk, mely a 201. füzetig őrizte meg – néhány hiánnyal – a számokat. Ezenkívül van

Összegezés

Az ETF a maga 40. évébe lépő múltjával az erdélyi magyarság leghosszabb életű kiadványsorozata, s jelenleg az egyetlen szigorúan vett tudományos *könyvsorozat* (már így is minősíthetjük!). Megindulása egybeesik az önálló erdélyi tudományos élet szerveződésével, s jó ideig annak minden humán jellegű ágát átfogja. Az 1940-es években már csak a szellemi alkotók egy része marad körülötte, mivel több közlési lehetőség is adódik. Elsősorban a nyelvész, néprajzos és történész kutatóknak biztosít teret. Az 1990-es évektől a történészek, irodalomárok és nyelvészek látják el anyaggal, fő területévé az ülészakok előadásainak közzététele válik.

Az 1947-ig megjelent füzetekre a pozitivista számbavétel jellemző. Adatokat gyűjtenek, néha rendszereznek, egy későbbi épülethez hordják a köveket. Általában érezhető a befelé fordulás. Kevés dolgozat próbál európai mértékkel, világfigyelő tekintettel értékelni. György Lajos összehasonlító irodalmi kutatásai, Balogh Jolán és Biró József művészettörténeti elemzései, Balogh Artúr kisebbségpolitikai fejtegetései, Jancsó Elemér irodalomelméleti és nyelv- szociológiai tájékoztatói, Tavasz Sándor filozófiai összegezései túllépnek a hazai horizonton. Már a füzetek terjedelméből is ered, hogy nagyobb összefoglaló művek nem kerülhettek e sorozatba.¹¹ Az 1991-től megváltozott helyzetben viszont felszabadul a terjedelmi kötöttség, s így az akár száz oldalon felüli doktori értekezések, monográfiák válnak a meghatározó műfajjává. A munkatársak – néhány kivétellel – a történészek, nyelv- és irodalom szakosok köréből kerülnek ki. A többi tudományág – úgy tűnik – megteremtette a maga külön fórumát, közlési lehetőségét.

Az ETF erdélyi kiadványainak rendjében értéket képvisel, nyitott minden humán tudományág előtt. Remélhetően a jövőben szaporább megjelenéssel, szerzők megnyerésével kialakítja sajátos arcélét.

II. A füzetek könyvészeti leírása

Erdélyi Tudományos Füzetek Szerkeszti dr. György Lajos

1. sz. Rass Károly: *Reményik Sándor*. Cluj-Kolozsvár, Az Erdélyi Irodalmi Szemle kiadása. 1926. 16 p. EISZ 1925. 411–424.
2. sz. Pârvan Bazil: *A dákok Trójában*. Románból fordította: Ferenczi Sándor. Cluj-Kolozsvár, 1926. 12 p. EISZ 1926. 47–56.

még egy 222145 jelzetű sorozat is, mely részben kiegészíti az előbbi. Több füzet külön van iktatva. Úgyhogy a régi sorozat valamennyi füzete megtalálható Kolozsvárt. A sorozat füzeteinek jegyzéke – a megfelelő időhatárokon belül – Valentiny Antal 2. jegyzetben említett összeállításában, valamint Monoki István 3. jegyzetben említett könyvészetében is szerepel.

¹¹ A sorozatról méltatás található Dávid Gyula tanulmányában: *A romániai magyar könyvkiadás első két évtizede* (Korunk XXXVII[1978]. 999–1005), továbbá a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* első kötetében Katona Ádám-tól (1981. 521–522). Az újrainduló sorozatról lásd Gaal György: *Az Erdélyi Tudományos Füzetek új sorozata*. Helikon IV(1993). márc. 5., márc. 19.

3. sz. Bitay Árpád: *Gyulafehérvár Erdély művelődéstörténetében.*
Cluj-Kolozsvár, 1926. 13 p.
Pásztortűz 1926. 200–203.
4. sz. Bitay Árpád: *A moldvai magyarság.* Történeti áttekintés.
Cluj-Kolozsvár, 1926. 24 p.
5. sz. Szokolay Béla: *A nagybányai művésztelep.*
Cluj-Kolozsvár, 1926. 22 p.
EISZ 1926. 241–260.
6. sz. Balogh Ernő: *Kvarc az Erdélyi-medence felső mediterrán gipszeiben.* – *Quarz in den obermediterranen Gipsen des siebenbürgischen Beckens.* Német nyelvű kivonattal. Cluj-Kolozsvár, 1926. 26 p.
[Az EME Matematikai és természettudományi szakosztályának 1922. jan. 23-i szakülésén bemutatott dolgozat]
7. sz. György Lajos: *Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája.* 1925. év.
Írta és összeállította ~. Cluj-Kolozsvár, 1927. 26 p.
EISZ 1926. 425–450.
8. sz. Sebestyén József, Köpeczi: *A brassai fekete templom Mátyás-kori címerei.*
Cluj-Kolozsvár, 1927. 22 p.
EISZ 1927. 13–32.
9. sz. Karácsonyi János: *Új adatok és új szempontok a székelyek régi történetéhez.*
Cluj-Kolozsvár, 1927. 29 p.
EISZ 1927. 224–250.
10. sz. Gál Kelemen: *Brassai küzdelmei a magyartalanságok ellen.*
Cluj-Kolozsvár, 1927. 37 p.
EISZ 1927. 283–317.
11. sz. Tavasz Sándor: *Erdélyi szellemi életünk két döntő kérdése.*
Cluj-Kolozsvár, 1928. 12 p.
EISZ 1928. 3–12.
12. sz. György Lajos: *Két dialógus régi magyar irodalmunkban.*
Cluj-Kolozsvár, 1928. 43 p. 1 mell.
EISZ 1928. 28–68.
13. sz. Sebestyén József, Keöpeczi: *A Becse–Gergely nemzetség, az Apafi és a bethleni gróf Bethlen család címere.*
Cluj-Kolozsvár, 1928. 19 p. 3 mell.
EISZ 1928. 69–83.
[Ajánlás: „Kelemen Lajos barátomnak, mindnyájunk mesterének”.
14. sz. Ferenczi Miklós: *Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája.* 1926. év.
Összeállította ~. Cluj-Kolozsvár, 1928. 23 p.
EISZ 1928. 162–182.
15. sz. Gyárfás Elemér: *A Supplex Libellus Valachorum.* Székfoglaló értekezésül felolvasta az Erdélyi Irodalmi Társaságban Kolozsvárt, 1929. február 17-én.
Cluj-Kolozsvár, 1929. 16 p. [Francia és német összefoglalóval.]
EISZ 1929. 3–15.
16. sz. Rónay Elemér: *Kemény János fejedelem halála és nyugóhelye.*

- Cluj-Kolozsvár, 1929. 15 p.
EISZ 1929. 49–61.
17. sz. György Lajos: *Egy állítólagos Pancsatantra-származék irodalmunkban.*
Cluj-Kolozsvár, 1929. 15 p. [Francia és német összefoglalóval.]
EISZ 1929. 62–73.
18. sz. Ferenczi Miklós: *Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája.* 1927. év.
Összeállította ~. Cluj-Kolozsvár, 1929. 21 p.
EISZ 1929. 168–187.
19. sz. Sebestyén József, Keöpeczi: *A középkori nyugati műveltség legkeletibb határai.*
Cluj-Kolozsvár, 1929. 33 p.
20. sz. Szabó T. Attila: *Az Erdélyi Múzeum-Egylet XVI–XIX. századi kéziratok énekeskönyvei.*
1929. 26 p. [Különlenyomat az Erdélyi Irodalmi Szemle
1929. 3–4. füzetéből]
EISZ 1929. 281–304.
21. sz. Ferenczi Miklós: *Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája.* 1928. év,
pótlásokkal az 1919–1928. évekről. Összeállította ~. 1929. 36 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Irodalmi Szemle 1929. 3–4. füzetéből]
EISZ 1929. 400–432.
22. sz. György Lajos: *A francia hellénizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben.*
Az Erdélyi Múzeum-Egylet kiadása. Cluj-Kolozsvár, 1930. 22 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 35. évfolyamának 1. számából]
EM 1930. 69–88.
23. sz. Kántor Lajos: *Az Erdélyi Múzeum-Egylet problémái.* Az elnökség
megbízásából összeállította ~. Lugos, 1930. 24 p.
24. sz. Gál Kelemen: *A nemzeti nevelés román fogalmazásában.*
Cluj-Kolozsvár, 1930. 18 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 35. évfolyamának 1–3. számából]
EM 1930. 33–48.
25. sz. Tavasz Sándor: *Kierkegaard személyisége és gondolkozása.* Előadás az
EME Bölcsész-, nyelv- és történettudományi szakosztályának 1930.
február 6-iki ülésén. Cluj-Kolozsvár, 1930. 15 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 35. évfolyamának 4–6. számából]
EM 1930. 126–138.
26. sz. Papp Ferenc: *Gyulai Pál id. Bethlen János gr. körében.*
Cluj-Kolozsvár, 1930. 15 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 35. évfolyamának 4–6. számából]
EM 1930. 113–125.
27. sz. Csúry Bálint: *Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról.*
Cluj-Kolozsvár, 1930. 24 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 35. évfolyamának 4–6. számából]
EM 1930. 155–176.
28. sz. Bíró Vencel: *Püspökjelölés az erdélyi római katolikus egyházmegyében.*
Felolvasta a szerző az Erdélyi Kath. Akadémia 1930. november hó 19-én tartott közgyűlé-
sén. Cluj-Kolozsvár, 1930. 29 p.

- [Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 35. évfolyamának 7–9. számából]
EM 1930. 231–257.
29. sz. Teleki Domokos gróf: *A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár története*. Cluj-Kolozsvár, 1931. 14 p. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1930. aug. 28–30-án rendezett marosvásárhelyi vándorgyűlésének második napján tartott előadás.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 35. évfolyamának 10–12. számából]
EM 1930. 313–324.
30. sz. Hofbauer László: *A Remény című zsebkönyv története (1839–1841)*. Cluj-Kolozsvár 1931. 14 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 35. évfolyamának 10–12. számából]
EM 1930. 345–356.
31. sz. Ferenczi Miklós: *Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája*. 1929. év. Összeállította ~. Cluj-Kolozsvár, 1931. 22 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 35. évfolyamának 10–12. számából]
EM 1930. 383–402.
32. sz. Gyalui Farkas: *A Döbrentei-pályázat és a Bánk bán*. Felolvasás az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti-, nyelv, és történettudományi szakosztályának 1931. február hó 5-én tartott ülésén. Cluj-Kolozsvár, 1931. 15 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 36. évfolyamának 1–3. számából]
EM 1931. 1–13.
33. sz. Rajka László: *Jókai „Törökvilág Magyarországon” című regénye*. Felolvasás az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti-, nyelv, és történettudományi szakosztályának 1931. február hó 12-én tartott ülésén. 1931. 23 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 36. évfolyamának 1–3. számából]
EM 1931. 14–34.
34. sz. Temesváry János: *Hét erdélyi püspök végrendelete*. Közli: ~. Cluj-Kolozsvár, 1931. 27 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 36. évfolyamának 1–3. számából]
EM 1931. 35–59.
35. sz. Biró Vencel: *A kolozsmonostori belső jezsuita rendház és iskola Bethlen és a Rákóczy fejedelmek idejében*. Felolvasás az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti-, nyelv, és történettudományi szakosztályának 1931. február hó 26-án tartott ülésén. Cluj-Kolozsvár, 1931. 16 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 36. évfolyamának 4–6. számából]
EM 1931. 117–130.
36. sz. Szabó T. Attila: *Az Erdélyi Múzeum Vadadi Hegedüs-kódexe*. Felolvasás az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztályának 1931. január hó 28-án tartott szakülésén. Cluj-Kolozsvár, 1931. 27 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 36. évfolyamának 4–6. számából]
EM 1931. 131–155.
[Ajánlás: „Kelemen Lajosnak és György Lajosnak, munkámban támogatóimnak, ajánlom tanítványi tisztelettel és ragaszkodással”]
37. sz. Hidvégi gróf Mikó Imre szózata 1856-ban az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum-

- Egyesület megalakítása érdekében.* Közzéteszi Kántor Lajos.
Cluj-Kolozsvár, 1931. 21 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 36. évfolyamának 4–6. számából]
EM 1931. 182–200.
38. sz. Ferenczi Miklós: *Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája.* 1930. év.
Összeállította ~. Cluj-Kolozsvár, 1931. 19 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 36. évfolyamának 7–9. számából]
EM 1931. 312–328.
39. sz. Balogh Arthur: *A székely vallási és iskolai önkormányzat.*
Cluj-Kolozsvár, 1932. 16 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 36. évfolyamának 10–12. számából]
EM 1931. 341–354.
40. sz. György Lajos: *Eulenspiegel magyar nyomai.*
Cluj-Kolozsvár, 1932. 41 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 36. évfolyamának 10–12. számából]
[Felolvasás az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi
szakosztályának 1931. december hó 10-én tartott szakülésén]
EM 1931. 355–390.
41. sz. Dömötör Sándor: *A cigányok temploma.*
Cluj-Kolozsvár, 1932. 15 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 36. évfolyamának 10–12. számából]
EM 1931. 391–403.
42. sz. Kristóf György: *Báró Eötvös József utazásai Erdélyben.*
Cluj-Kolozsvár, 1932. 53 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 37. évfolyamának 1–3. számából]
EM 1932. 1–38.
43. sz. Hofbauer László: *Az Erdélyi Híradó története (1827–1848).*
Cluj-Kolozsvár, 1932. 18 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 37. évfolyamának 1–3. számából]
EM 1932. 57–72.
44. sz. Kristóf György: *Kazinczy és Erdély.* Emlékbeszéd az Erdélyi Múzeum-Egyesület
nagyenyedi vándorgyűlésének díszülésén, 1931. augusztus 28-án.
Cluj-Kolozsvár, 1932. 22 p.
Emlékkönyv 1931. 17–36.
45. sz. Asztalos Miklós: *A székelyek őstörténete letelepülésükig.*
Cluj-Kolozsvár, 1932. 21 p.
EM 1932. 123–141.
46. sz. Varga Béla: *Az individualitás kérdése.*
Cluj-Kolozsvár, 1932. 53 p.
EM 1932. 39–56., 142–173.
47. sz. Kemény Katalin: *Erdélyi emlékirók.*
Cluj-Kolozsvár, 1932. 63 p.
EM 1932. 180–240., 247–271.
48. sz. Dömötör Sándor: *Vida György facetái.*

- Cluj-Kolozsvár, 1932. 24 p.
EM 1932. 272–293.
49. sz. Oberding József György: *A mezőgazdasági hitelkérdés rendezésére irányuló törekvések a román törvényhozásban.*
Cluj-Kolozsvár, 1932. 23 p.
EM 1932. 308–327.
50. sz. Szabó T. Attila: *Közép-Szamos-vidéki határnevek.*
Budapest, 1932. 16 p.
[Különlenyomat a Magyar Nyelv XXVIII. évfolyamából]
Magyar Nyelv 1932. 58–62, 123–125, 177–179, 250–255, 321–322.
51. sz. Balogh Jolán: *Olasz falfestmények Gyulafehérvárt.*
Cluj-Kolozsvár, 1932. 6 p. 1 mell.
EM 1932. 328–331.
52. sz. Ferenczi Miklós: *Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája.* 1931. év.
Összeállította ~. Cluj-Kolozsvár, 1932. 19 p.
EM 1932. 362–378.
53. sz. Kántor Lajos: *Magyarok a román népköltészetben.*
Cluj-Kolozsvár, 1933. 21 p.
[Felolvasás az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályának 1932. február 4-i szakülésén]
EM 1933. 46–64.
54. sz. György Lajos: *Magyar anekdotáink Naszreddin-kapcsolatai.*
Cluj-Kolozsvár, 1933. 23 p.
[Felolvasás az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályának 1933. január 26-i szakülésén]
EM 1933. 65–85.
55. sz. Veress Endre: *Gróf Kemény József (1795–1855).*
Cluj-Kolozsvár, 1933. 118 p. 1 mell.
EM 1933. 3–38, 129–158, 257–306.
56. sz. Kántor Lajos: *Kölcsönhatás a magyar és a román népköltészetben.*
Cluj-Kolozsvár, 1933. 12 p.
57. sz. Tavasz Sándor: *A lét és valóság.* Az existenciálizmus filozófiájának alapproblémái.
Cluj-Kolozsvár, 1933. 36 p.
EM 1933. 174–206.
58. sz. Szabó T. Attila: *Adatok Nagyenyed XVI–XX. századi helyneveinek ismeretéhez.*
Cluj-Kolozsvár, 1933. 33 p.
EM 1933. 212–242.
59. sz. Imre Lajos: *A falunevelés irányelvei.*
Cluj-Kolozsvár, 1933. 31 p.
EM 1933. 307–334.
60. sz. Veress Endre: *A történetíró Báthory István király.*
Cluj-Kolozsvár, 1933. 38 p. 1 mell.
EM 1933. 377–412.
61. sz. Boros György: *Carlyle.*

- Cluj-Kolozsvár, 1933. 13 p.
EM 1933. 413–423.
62. Juhász Kálmán: *Két kolozsmonostori püspökcapát a XVI. században.*
Cluj-Kolozsvár, 1933. 24 p.
EM 1933. 424–445.
63. Biró József: *A kolozsvári Bánffy-palota és tervező mestere, Johann Eberhard Blaumann.*
Cluj-Kolozsvár, 1933. 20 p. 3 mell.
EM 1933. 446–463.
64. Ferenczi Miklós: *Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája.* 1932. év.
1933. 19 p.
EM 1933. 474–490.
65. Jancsó Elemér: *Az irodalomtörténetírás legújabb irányai.*
Cluj-Kolozsvár, 1934. 16 p.
EM 1934. 65–78.
66. sz. Kántor Lajos: *Erdély a világháborút tükröző román irodalomban.*
Cluj-Kolozsvár, 1934. 25 p.
EM 1934. 6–28.
67. sz. Veress Endre: *A moldvai csángók származása és neve.*
Cluj-Kolozsvár, 1934. 38 p.
EM 1934. 29–64.
68. sz. Oberding József György: *A kolozsvári Gondoskodó Társaság.*
Cluj-Kolozsvár, 1934. 37 p.
EM 1934. 79–107.
69. sz. Papp Ferenc: *Gyulai Pál a kolozsvári református kollégiumban.*
Cluj-Kolozsvár, 1934. 18 p.
EM 1934. 245–260.
70. sz. Ferenczi Miklós–Valentiny Antal: *Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája.* 1933. év. Ferenczi Miklós hagyatékát kiegészítve összeállította Valentiny Antal.
Cluj-Kolozsvár, 1934. 18 p.
EM 1934. 381–396.
71. sz. Balogh Jolán: *Márton és György kolozsvári szobrászok.*
Cluj-Kolozsvár, 1934. 106 p. 15 mell.
EM 1934. 108–136., 273–340.
72. sz. Kristóf György: *Szabolcska Mihály Erdélyben.*
Cluj-Kolozsvár, 1934. 62 p.
EM 1934. 185–244.
73. sz. Lakatos István: *Magyaros elemek Brahms zenéjében.*
Cluj-Kolozsvár, 1935. 11 p.
EM 1935. 32–40.
74. sz. Kristóf György: *Eminescu Mihály költeményei.*
Cluj-Kolozsvár, 1935. 21 p.
EM 1935. 13–31.
75. sz. Biró József: *A bonchidai Bánffy-kastély.*
Cluj, 1935. 36 p. 12 mell.

- EM 1935. 122–153.
[Ajánlás: „*Losonczy gróf Bánffy Miklós úrnak, e munka áldozatkész támogatójának ajánlva*”]
76. sz. Juhász Kálmán: *Műveltségi állapotok a Temesközben a török világban.*
Cluj, 1935. 19 p.
EM 1935. 154–170.
77. sz. Rajka László: *Jókai román tárgyú novellái.*
Cluj, 1935. 17 p.
EM 1935. 107–121.
78. sz. Venczel József: *A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom.*
Cluj, 1935. 32 p.
EM 1935. 219–248.
79. sz. Valentiny Antal: *Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1934. év.*
Összeállította ~. Cluj, 1935. 20 p.
EM 1935. 385–402.
80. sz. Biró József: *Magyar művészet és erdélyi művészet.*
Cluj, 1935. 28 p. 2 mell.
EM 1935. 336–361.
81. sz. György Lajos: *Anyanyelvünk védelme.*
Cluj, 1936. 23 p.
[Az EM 1935-ben indított „Nyelvművelés” rovatában megjelent írások]
82. sz. Grandpierre Edit: *A kolozsvári Szent Mihály-templom története és építészete 1349-től napjainkig.* Cluj, 1936. 47 p. 9 mell.
EM 1936. 19–60.
83. sz. Balogh Ernő: *Dr. Szádeczky-Kardoss Gyula 1860–1935.*
Cluj, 1936. 18 p. 1 mell.
EM 1936. 1–16.
84. sz. Kozocsa Sándor: *Históriás ének Bocskay Istvánról.*
Közli ~. Cluj, 1936. 11 p. 1 mell.
EM 1936. 61–69.
85. sz. Révész Imre: *Méliusz és Kálvin.* Viszonyuk a Stancaró elleni harcban, a szentháromságtani küzdelemben és némely másodrendű teológiai vitakérdésekben.
Cluj, 1936. 49 p.
EM 1936. 113–158.
86. sz. Szabó T. Attila: *Zilah helynévtörténeti adatai a XIV–XX. században.*
Turda, 1936. 43 p.
87. sz. Lakatos István: *Az új magyar műzene.*
Cluj, 1936. 17 p. [A címlapra tévesen 85. sz. van nyomtatva!]
EM 1936. 159–173.
88. sz. Rass Károly: *A mi regényirodalmunk.*
Cluj, 1936. 31 p.
EM 1936. 245–273.
89. sz. Valentiny Antal: *Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1935. év.*
Összeállította ~. Cluj, 1936. 18 p.

- EM 1936. 299–345.
90. sz. Monoki István: *Romániában az 1935. évben megjelent román–magyar és magyar időszi sajtótermékek címjegyzéke.*
Összeállította ~. Cluj, 1936. 33 p.
91. sz. Szabó T. Attila: *Nireş-Szásznyires település-, népiség-, népesedés- és helynévtörténeti viszonyai a XIII–XX. században.*
Cluj, 1937. 74 p. 3 mell.
EM 1937. 1–36, 131–146, 247–267.
92. sz. Jancsó Elemér: *Nyelv és társadalom. A nyelvészociológia feladatai és lehetőségei a magyar nyelvtudományban.*
Cluj, 1937. 20 p.
EM 1937. 37–54.
[Ajánlás: *Gombocz Zoltán emlékének*]
93. sz. Gyárfás Elemér: *Gyárfás Elek útinaplója 1844-ből.*
Közli ~. Cluj, 1937. 23 p.
EM 1937. 66–85.
94. sz. Jászay Károly: *Magyar luteránus megmozdulások Cluj-Kolozsváron (1798–1861).* Cluj-Kolozsvár, 1937. 21 p.
EM 1937. 283–400.
95. sz. Valentiny Antal: *Románia magyar irodalmának bibliográfiája.* 1936. év.
Összeállította ~. Cluj, 1937. 20 p.
96. sz. Kántor Lajos: *Czegei gróf Wass Ottilia, az Erdélyi Múzeum-Egyesület nagy jótevője.* Cluj, 1938. 22 p. 1 mell.
EM 1938. 85–106.
97. sz. Szabó T. Attila: *A transylvan magyar társadalomkutatás.*
Cluj, 1938. 22 p.
[Különlenyomat a Hítel 1938. évi 1. számából]
Hítel 1938. 1–22.
98. sz. Lakatos István: *A román zene fejlődéstörténete.*
Cluj, 1938. 28 p.
EM 1938. 117–142.
99. sz. Szabó T. Attila: *Kelemen Lajos tudományos munkásságának negyven éve (1897–1937).* Cluj, 1938. 20 p.
EM 1938. 143–160.
100. sz. György Lajos: *Dr. Bitay Árpád életrajzi adatai és tudományos munkássága.*
Cluj-Kolozsvár, 1938. 20 p. 1 mell.
EM 1938. 185–202.
101. sz. Szabó T. Attila: *Dés helynevei.*
Turda, 1937. 66 p.
102. sz. Valentiny Antal: *Románia magyar irodalmának bibliográfiája.* 1937. év.
Összeállította ~. Cluj, 1938. 22 p.
EM 1938. 321–240.
103. sz. *Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez.* Hetven néprajzi gyűjtő munkája alapján összeállította Makkai Endre és Nagy Ödön. Kolozsvár, 1939. 202 p.

104. sz. Szabó T. Attila: *Bábony története és települése*. 68 képpel és 1 táblával.
Kolozsvár, 1939. 63 p. 1 mell.
EM 1939. 35–62, 146–178.
105. sz. György Lajos: *Az Erdélyi Múzeum története 1874–1937*.
Kolozsvár, 1939. 41 p.
EM 1939. 4–20, 125–145.
[Bemutatta a szerző a M. Tud. Akadémia I. osztályának 1939. február 6-i ülésén.]
106. sz. Fábrián Béla: *Nagykend helynevei*.
Sft. Gheorghe-Sepsiszentgyörgy, 1939. 18 p.
- 107–108. sz. *Levéltári adatok faépítészetünk történetéhez*.
I. *Fatemplomok és haranglábak*. Gyűjtötte Herepei János és Szabó T. Attila.
Kolozsvár, 1939. 43 p.
II. *Székelykapuk és fazárak*. Gyűjtötte Szabó T. Attila.
Kolozsvár, 1939. 19 p.
109. sz. Kristóf György: *Az erdélyi magyar vidéki hírlapirodalom története a kiegyezésig*.
Cluj-Kolozsvár, 1939. 29 p.
EM 1939. 249–275.
110. sz. György Lajos: *Dr. Rajka László élete és tudományos munkássága*.
Cluj-Kolozsvár, 1939. 18 p. 1 mell.
EM 1939. 313–328.
111. sz. Lakatos István: *A muzsikus Ruzitskák Erdélyben*.
Cluj-Kolozsvár, 1939. 14 p.
EM 1939. 343–354.
112. sz. Valentiny Antal: *Románia magyar irodalmának bibliográfiája*. 1938. év.
Összeállította ~. Cluj-Kolozsvár, 1939. 20 p.
EM 1939. 395–412.
113. sz. Domokos Pál Péter: *Zemlén János kéziratos énekeskönyve (XVII. század)*.
Cluj-Kolozsvár, 1939. 12 p.
EM 1939. 355–364.
114. sz. Szabó T. Attila: *A kalotaszegi nagybirtokok jobbágyságának szolgáltatása és adózása (1640–1690)*. Cluj (Kolozsvár), 1940. 36 p.
EM 1940. 1–34.
115. sz. Nagy Géza: *Geleji Katona István személyisége levelei alapján*.
Cluj (Kolozsvár), 1940. 20 l.
EM 1940. 35–52.
116. sz. Kántor Lajos: *Párhuzam az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az Astra megalakulásában és korai működésében*. Cluj-Kolozsvár, 1940. 17 p.
EM 1940. 103–117.
117. sz. Palotay Gertrúd: *Árva Bethlen Kata fonalas munkái*.
Cluj-Kolozsvár, 1940. 24 p. 2 mell.
EM 1940. 118–139.
118. sz. Imre Lajos: *A közművelődés mint társadalmi feladat*.
Kolozsvár, 1940. 15 p.
EM 1940. 189–201.

119. sz. Balogh Arthur: *A Nemzetek Szövetsége húsz évi működésének mérlege*.
Kolozsvár, 1940. 15 p.
EM 1940. 202–214.
120. sz. György Lajos: *A magyar nábob*.
Kolozsvár, 1940. 27 p.
EM 1940. 215–239.
121. sz. Sebestyén József, Keöpeczi: *A Cenk-hegyi Brasovia-vár temploma*.
Kolozsvár, 1940. 19 p.
EM 1940. 269–284.
[Ajánlás: „Szent-kereszthegei Kratochvil Károly ny. m. kir. altábornagy úr Ő Nagyméltóságának, Erdély volt katonái s a Székely Hadosztály parancsnokának, a katonái Mária Terézia Rend lovagkeresztes vitézének stb., vészterhes időkből Erdély megmentésére és a bolsevizmus leküzdésére alakult Székely Hadosztály megszervezőjének, Európa keresztény kultúrája hősi védelmezőjének – parancsnokomnak hűséges ragaszkodással a Szerző”]
122. sz. Valentiny Antal: *Románia magyar irodalmának bibliográfiája*. 1939. év.
Összeállította: ~. Kolozsvár, 1940. 20 p.
EM 1940. 325–342.

Szerkeszti Szabó T. Attila

123. sz. Szabó T. Attila: *Újabb adatok és pótlások kéziratos énekeskönyveink és verses kézírataink könyvészetéhez*. Kolozsvár, 1941. 22 p.
EM 1941. 51–72.
124. sz. Ady László: *Magyarkapus helynevei*.
Kolozsvár, 1941. 21 p. 1 mell.
EM 1941. 80–98.
125. sz. Nyárády E. Gyula: *Kolozsvár környékének mocsárvilága*.
Kolozsvár, 1941. 30 p.
EM 1941. 105–132.
126. sz. Sebestyén József, Keöpeczi: *Régi székely népi eredetű műemlékeink*.
Kolozsvár, 1941. 17 p.
EM 1941. 36–50.
127. sz. Biró Vencel: *Gr. Batthyány Ignác 1741–1798*. Emlékezés születésének kétszáz éves évfordulójára. Kolozsvár, 1941. 14 p. 1 mell.
EM 1941. 7–19.
128. sz. Biró Sándor: *A Tribuna és a magyarországi román közvélemény*.
Kolozsvár, 1941. 99 p.
Részben: EM 1941. 145–182.
129. sz. Ferenczi István: *Régészeti megfigyelések a limes dacicus északnyugati szakaszán*. Kolozsvár, 1941. 28 p.
EM 1941. 189–214.
[Ajánlás: *Torma Károlynak 80 évvel ezelőtt megindított limes-kutatásai emlékéül*]
130. sz. Herepei János: *A dési református iskola XVII. és XVIII. századbéli igazgatói és tanítói*. Kolozsvár, 1941. 22 p.

- EM 1941. 215–234.
[Ajánlás: *Kádár József emlékének ajánlja Herepei János*]
131. sz. Palotay Gertrúd: *Régi erdélyi hímzés minta-rajzok*.
Kolozsvár, 1941. 18 p.
EM 1941. 243–258.
132. sz. Tóth Zoltán: *Iorga Miklós és a székelyek román származásának tana*.
Kolozsvár, 1941. 19 p.
EM 1941. 265–281.
133. sz. Jakó Zsigmond: *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának múltja és feladatai*.
Kolozsvár, 1942. 26 p.
134. sz. Entz Géza: *A csicsókeresztúri római katolikus templom*.
Kolozsvár, 1942. 22 p. 1 mell.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1942. évfolyamának 1. számából]
EM 1942. 46–66.
135. sz. Kristóf György: *Tudományos intézetek Erdélyben 1919-ig*.
Kolozsvár, 1942. 30 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1942. évfolyamának 1. számából]
EM 1942. 104–131.
136. sz. Balogh Ödön: *Néprajzi jegyzetek a csügési magyarokról*.
Kolozsvár, 1942. 38 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1942. évfolyamából]
EM 1942. 29–46.
[Megjegyzés: *Ezt a dolgot a szerző még 1933 táján küldte be a szerkesztőségnek. Kiadását a megszállás alatt a sajtóellenőrzés akadályozta meg.*]
137. sz. Debreczeni László: *Széljegyzetek egy népművészetünkről szóló munkához*.
Kolozsvár, 1942. 28 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1942. évi 1. számából]
EM 1942. 153–178.
138. sz. Imreh Barna: *Mezőbánd helynevei*.
Kolozsvár, 1942. 39 p. 2 mell.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1942. évfolyamából]
EM 1942. 300–336.
[Ajánlás: *Korán elköltözött Barnukám emlékének*]
139. sz. Mikó Imre: *A törvényhozói összeférhetlenség*.
Kolozsvár 1942. 20 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1942. évfolyamának 2. számából]
EM 1942. 224–241.
140. sz. Biró Vencel: *Gróf Zichy Domonkos Erdélyben*.
Kolozsvár, 1942. 22 p. 1 mell.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1942. évfolyamából]
EM 1942. 337–356.
141. sz. Entz Géza: *A dési református templom*.
Kolozsvár, 1942. 18 p. 4 mell.
142. sz. Tolnai Gábor: *Gróf Lázár János, a Voltaire-fordító*. Jegyzetek az erdélyi

- felvilágosodás történetéhez. Kolozsvár, 1942. 12 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1942. évfolyamának 3. számából]
EM 1942. 388–397.
143. sz. Herepei János: *Könyvészeti tanulmányok*.
Kolozsvár, 1942. 65 p. 1 mell.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1942. és 1943. évfolyamából]
Részben: EM 1942. 251–257, 363–387, 1943. 8–16.
144. sz. Nagy Géza: *Társadalmi ellentétek a régi erdélyi református egyházban*.
Kolozsvár, 1942. 18 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1942. évi 4. számából]
EM 1942. 500–515.
145. sz. Tóth Zoltán: *A román történettudomány és a székelyföldi románság kérdése*.
Kolozsvár, 1942. 31 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1942. évi 4. számából]
EM 1942. 530–558.
146. sz. Kelemen Lajos: *Radnótfája története*.
Kolozsvár, 1942. 9 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1942. évi 4. számából]
EM 1942. 493–499.
147. sz. Szabó T. Attila: *Dés települése és lakossága*.
Kolozsvár, 1943. 19 p.
[Különlenyomat az EME Désen, 1942. október hó 18–20. napján tartott
tizenhetedik vándorgyűlésének Emlékkönyvéből]
Emlékkönyv 1942. 79–95.
148. sz. Tavaszy Sándor: *A két Apafi fejedelem*.
Kolozsvár, 1943. 16 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1943. évfolyamából]
EM 1943. 51–66.
[Megjegyzés: *E kiadványsorozat az Akadémia helyesírási szabályait követi*]
149. sz. Németh Gyula: *Kőrösi Csoma Sándor lelki alkata és fejlődése*.
Kolozsvár, 1943. 15 p. 1 mell.
[Különlenyomat az EME Désen 1942. október 18–20. napján tartott
tizenhetedik vándorgyűlésének Emlékkönyvéből]
Emlékkönyv 1942. 5–17.
150. sz. Entz Géza: *Szolnok-Doboka középkori művészeti emlékei*.
Kolozsvár, 1943. 10 p. 4 mell.
[Különlenyomat az EME Désen 1942. október 18–20. napján tartott
tizenhetedik vándorgyűlésének Emlékkönyvéből]
Emlékkönyv 1942. 59–66.
151. sz. Makkai László: *Szolnok-Doboka megye magyarsága*.
Kolozsvár, 1943. 14 p.
[Különlenyomat az EME Désen 1942. október 18–20. napján tartott
tizenhetedik vándorgyűlésének Emlékkönyvéből]
Emlékkönyv 1942. 67–78.

152. sz. Györfly István: *Erdély virágtalan növényei (Cryptogamae) a kutatás jövőnéző megvilágításában.*
Kolozsvár, 1943. 40 p. 3 mell.
153. sz. Balogh Arthur: *Erdély nemzetiségi kérdései.*
Kolozsvár, 1943. 12 p.
[Különlenyomat az EME Désen 1942. október 18–20. napján tartott tizenhetedik vándorgyűlésének Emlékkönyvéből]
Emlékkönyv 1942. 142–151.
154. sz. Vita Zsigmond: *Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1940-ben, a bécsi döntés utáni időszakban és 1941-ben.* Összeállította ~.
Kolozsvár, 1943. 10 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1943. évi 1. számából]
EM 1943. 185–192.
155. sz. György Lajos: *A Benigni-könyvtár. Adatok a kolozsvári Egyetemi Könyvtár történetéhez.* Kolozsvár, 1943. 9 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1943. évi 1. számából]
EM 1943. 1–7.
156. sz. Gazda Ferenc: *Gróf Kemény József és Mike Sándor levelezése.*
Kolozsvár, 1943. 41 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1943. évi 1. számából]
EM 1943. 146–184.
157. sz. Makkai László: *Az erdélyi románok a középkori magyar oklevelekben.*
Kolozsvár, 1943. 31 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1943. évi 1. számából]
EM 1943. 17–45.
158. sz. Vita Zsigmond: *A Bethlen-kollégiumi színjátszás a XVII. és XVIII. században.* Kolozsvár, 1943. 13 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1943. évi 1. számából]
EM 1943. 67–77.
159. sz. Palotay Gertrúd – Szabó T. Attila: *Mezőségi magyar hímzések.*
Kolozsvár, 1943. 59 p. 34 mell. [Német nyelvű összefoglalóval]
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1942. évi 3–4., ill. 1943. évi 1. és 3. füzetéből]
EM 1942. 398–406, 516–529; 1943. 78–91, 428–449.
160. sz. Mikó Imre: *A magyar államnyelv kérdése a magyar országgyűlés előtt 1790–1825.*
Kolozsvár, 1943. 35 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1943. évi 2. számából]
EM 1943. 244–276.
161. sz. Borbély Andor: *Erdélyi városok képeskönyve 1736-ból.*
Kolozsvár, 1943. 21 p. 21 mell. [Német nyelvű összefoglalóval]
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1943. évi 2. számából]
EM 1943. 197–215.
162. sz. Entz Géza: *A középkori székely művészet kérdései.*
Kolozsvár, 1943. 13 p. 3 mell.

- [Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1943. évi 2. számából]
EM 1943. 216–226.
163. sz. Bogáts Dénes, Cs.: *Háromszéki oklevél-szójegyzék*. Gyűjtötte ~.
Kolozsvár, 1943. 181 p. 1 lev.
164. sz. Kristóf György: *Fadrusz Mátyás királya és Vörösmarty Szép Ilonkája*.
Kolozsvár, 1943. 19 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1943. évi 2. számából]
EM 1943. 227–243.
165. sz. Ferenczi István: *Csikkarcfalvi régiségek*.
Kolozsvár, 1943. 14 p. [Német nyelvű összefoglalóval]
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1943. évi 3–4. számából]
EM 1943. 416–427.
166. sz. Herepei János: *Scholabeli állapotok Apáczai Csere János Kolozsvárra
jövetele előtt*. Kolozsvár, 1943. 28 p. 1 mell.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1943. évi 3–4. számából]
EM 1943. 345–370.
167. sz. László Gyula: *Erdély településtörténetének vázlata Szt. István koráig*.
Kolozsvár, 1943. 22 p. 4 mell.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1943. évi 3–4. számából]
EM 1943. 371–390.
168. sz. Nagy Jenő: *Lakodalom a kalotaszegi Magyarvalkón*.
Kolozsvár, 1943. 17 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1943. évi 3–4. számából]
EM 1943. 391–405.
169. sz. Mozsolics Amália: *A magyarországi bronzkor kronológiájáról*.
Kolozsvár, 1943. 53 p.
170. sz. Vita Zsigmond: *A nagyenyedi Bethlen-kollégium ifjúságának irodalmi
törekvései a reform-korszak kezdetén*.
Kolozsvár, 1943. 26 p.
171. sz. Mikecs László: *A moldvai katolikusok 1646–47. évi összeírása*.
Kolozsvár, 1944. VIII+150 p.
172. sz. Jakab Antal: *Az erdélyi római katolikus püspöki szék betöltésének vitája
a XVII. században*. Kolozsvár, 1944. 18 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1944. évi 1–2. füzetéből]
EM 1944. 5–20.
173. sz. Kristóf György: *Reményik Sándor*.
Kolozsvár, 1944. 14 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1944. évi 1–2. füzetéből]
EM 1944. 21–32.
174. sz. Makkai Ernő: *Sipos Pál és Kazinczy Ferenc*.
Kolozsvár, 1944. 21 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1944. évi 1–2. füzetéből]
EM 1944. 33–51.
175. sz. Méri István: *Középkori temetőink feltárásmódjáról*. Megfigyelések a kidei XII–XIX.

- századi temető ásatásakor. Kolozsvár, 1944. 21 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1944. évi 1–2. füzetéből]
EM 1944. 89–107.
176. sz. Nagy Jenő: *Család-, gúny- és ragadványnevek a kalotaszegi Magyarvalkón.*
Kolozsvár, 1944. 11 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1944. évi 1–2. füzetéből]
EM 1944. 108–116.
177. sz. Zsákó Gyula: *Egy XVIII. századi torockói napló.*
Kolozsvár, 1944. 19 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1944. évi 1–2. füzetéből]
EM 1944. 157–173.
178. sz. Vita Zsigmond: *Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1942-ben.*
Összeállította ~. Kolozsvár, 1944. 9 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1944. évi 1–2. füzetéből]
EM 1944. 254–260.
179. sz. Palotay Gertrud: *A szolnokdobokai Szék magyar hímzései.*
Kolozsvár, 1944. 23 p. 17 mell. [Német nyelvű összefoglalóval]
180. sz. Márton Gyula: *Ördögösfüzes helynevei.*
Kolozsvár, 1944. 39 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1944. évi 1–2. füzetéből]
EM 1944. 218–254.
181. sz. Szabó T. Attila – Gálffy Mózes – Márton Gyula: *Huszonöt lap »Kolozsvár és vidéke népnyelvi térképé«-ből.* Bevezetéssel és jegyzetekkel közléteszi ~.
Kolozsvár, 1944. 42 p. 25 mell.
EM 1944. 424–463. (melléletek nélkül)
182. sz. Nagy Ottó, M.: *Gyarmathi Sámuel élete és munkássága.*
Kolozsvár, 1944. 85 p. 2 mell.
183. sz. Bónis György: *Hagyomány és haladás az erdélyi jog fejlődésében.*
Kolozsvár, 1944. 16 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1943. évi besztercei vándorgyűlésének Emlékkönyvéből]
Emlékkönyv 1943. 136–149.
184. sz. Venczel József: *A volt határőrezredek vagyonának sorsa.*
Kolozsvár, 1944. 19 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1943. évi besztercei vándorgyűlésének Emlékkönyvéből]
Emlékkönyv 1943. 119–135.
185. sz. Balogh Artúr: *Hűtlenségi per országgyűlési beszéd miatt.*
Kolozsvár, 1944. 16 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1944. évi 3–4. füzetéből]
EM 1944. 279–292.
186. sz. Balogh Jolán: *Pákei Lajos rajzai Kolozsvár építészeti emlékeiről.*
Kolozsvár, 1944. 13 p. 16 mell.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1944. évi 3–4. füzetéből]

- EM 1944. 293–303.
187. sz. Guoth Kálmán: *Eszmény és valóság Árpád-kori királylegendáinkban*. Kolozsvár, 1944. 46 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1944. évi 3–4. számából]
EM 1944. 304–347.
188. sz. Kovács Ágnes: *A kalotaszegi Ketesd mesekincse*. Kolozsvár, 1944. 40 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1944. évi 3–4. füzetéből]
EM 1944. 386–423.
189. sz. Tárkány-Szücs Ernő: *A juhtartás népi jogszabályai Bálványosváralján*. Kolozsvár, 1944. 14 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1944. évi 3–4. számából]
EM 1944. 364–475.
190. sz. Mikecs László: *Új erdélyi tudomány*. Jegyzetek az Erdélyi Tudományos Intézet működéséhez. Kolozsvár, 1944. 26 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1944. évi 3–4. számából]
EM 1944. 500–523.
191. sz. Búza László: *A Szocialista Szovjet Köztársaságok Uniója mint összetett állam*. Kolozsvár, 1945. 19 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1945. évi 1–2. füzetéből]
EM 1945. 14–30.
[Előadás a Kolozsvári Magyar Tudományegyetem és az Erdélyi Múzeum-Egyesület rendezte Szabad Egyetemen 1945. február 8-án.]
192. sz. Biró Vencel: *A kolozsvári jezsuita egyetem szervezete és építkezései a XVIII. században*. Kolozsvár, 1945. 15 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1945. évi 1–2. füzetéből]
EM 1945. 1–13.
193. sz. Gergely Béla – Szabó T. Attila: *A szolnokdobokai Tóki völgy helynevei*. †Gergely Béla gyűjtését levéltári adatokkal, jegyzetekkel kiegészítette és közzéteszi Szabó T. Attila. Kolozsvár, 1945. 36 p.
194. sz. Jakó Zsigmond: *Az elpusztult települések kutatása*. Kolozsvár, 1945. 17 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1945. évi 1–2. füzetéből]
EM 1945. 46–60.
195. sz. Faragó József: *A „Remény” harmadik kötetének kézirata*. Kolozsvár, 1945. 11 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1945. évi 1–2. füzetéből]
EM 1945. 37–45.
196. sz. László Gyula: *A korszerű régészeti múzeum*. Tanulságok a kievi Történeti Múzeum kiállításáról. Kolozsvár, 1945. 23 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1945. évi 1–2. füzetéből]
EM 1945. 67–87.
197. sz. Márton Gyula: *A szolnokdobokai Árpástó helynevei*. Kolozsvár, 1945. 39 p.

- EM 1945. 281–317.
198. sz. Balogh Artúr: *A jobbágyfelszabadítás egyik lelkes harcosa a reformkorban.*
[Galánthai Balogh János] Kolozsvár, 1945. 21 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1945. évi 3–4. füzetéből]
EM 1945. 161–179.
199. sz. Buza László: *Új nemzetközi jogi elvek az Egyesült Nemzetek san-franciscói Alapokmányában.* Kolozsvár, 1946. 26 p.
EM 1946. 7–30.
200. sz. György Lajos: *A magyar és az orosz irodalom kapcsolatai.*
Kolozsvár, 1946. 124 p.
[Részben különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1945. évi 3–4. füzetéből]
EM 1945. 195–210.
201. sz. Juhász István: *A székelyföldi református egyházmegyék.*
Kolozsvár, 1947. 176 p.
202. sz. Jakó Zsigmond: *Az erdélyi vajda kancelláriájának szervezete a XVI. század elején.*
Kolozsvár, 1947. 33 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1947. évi 1–2. füzetéből]
EM 1947. 50–80.
203. sz. Herepei János: *A gyalui iskola régi mesterei.*
Kolozsvár, 1947. 14 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1947. évi 1–2. füzetéből]
EM 1947. 30–41.
204. sz. Isák József: *Nemzethalál-félelem a régi magyar költészetben.*
Kolozsvár, 1947. 10 p. [Fejezet egy nagyobb tanulmányból]
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1947. évi 1–2. füzetéből]
EM 1947. 42–49.
205. sz. Ferenczi István: *Római épület maradványai Kovásznán.*
Kolozsvár, 1947. 15 p. [Francia nyelvű összefoglalóval]
EM 1947. 5–17.
[Megjegyzés: *Közleményem jegyzeteit még 1942 nyarán készítettem, s szinte érthetetlenül meg is maradtak. Több más, már megírt tanulmányomat nyomtalanul söpörte el a világháború.*]
206. sz. Gündisch Gusztáv: *Haller Péter gazdasági vállalkozásai.* Adalékok a XVI. századi erdélyi polgári életforma történetéhez. [Német nyelvű kéziratból fordította Jakó Zsigmond és Nagy Jenő.] Erdélyi Tudományos Intézet. Kolozsvár, 1947. 14 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1947. évi kötetéből]
EM 1947. 18–29.
207. sz. Kós Károly, ifj.: *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának faekéi.*
Kolozsvár, 1947. 16 p.
EM 1947. 81–94.
208. sz. Szabó T. Attila: *Erdélyi népi mesterek és tisztségviselők a XVI–XIX-ik századból.*
Levéltári forrásokból közlése ~. Kolozsvár, 1947. 28 p.

*

209. sz. Benkő Samu: *Nagy Géza a literátor és művelődésünk mindenese.*
Kolozsvár, 1991. 32 p.

A sorozatot szerkeszti Dávid Gyula

210. sz. Antal Árpád: *György Lajos életműve.*
Köllő Károly: *György Lajos irodalmi munkássága.* Könyvészeti adalék.
Kolozsvár, 1992. 80 p.
211. sz. Imreh István: *A fejedelmi gazdálkodás Bethlen Gábor idejében.*
Kolozsvár, 1992. 91 p.
212. sz. Demény István Pál: *A Szent László-legenda és Molnár Anna balladája.*
Kolozsvár, 1992. 47 p.
213. sz. *Emlékezés Széchenyi Istvánra Erdélyben 1991-ben.*
Csetri Elek, Fábíán Ernő, Benkő Samu, Nagy György írásai.
Kolozsvár, 1992. 52 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 54. kötet 1992. 1–4. füzetéből]
EM 1992. 1–51.
214. sz. Gaal György: *Berde Áron útja a természettudományoktól a közgazdaságtig.*
Kolozsvár, 1993. 48 p.
215. sz. Kovács András: *A radnóti várkastély.*
Kolozsvár, 1994.[!] 68 p. 16 mell.
216. sz. Muckenhaupt Erzsébet: *XVI. századi német reneszánsz típusú szignált
könyvkötések a csíksomlyói műemlékkönyvtár gyűjteményében.*
Kolozsvár, 1993. 23 p. 12 mell.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 55. kötet 1993. 3–4. füzetéből]
EM 1993. 1–23.
217. sz. Bura László: *A szatmári Református Kollégium és diákjai (1610–1852).*
Kolozsvár, 1994. 67 p.
218. sz. *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság kétszáz éve (1793–1993).*
Bartha János, Benda Kálmán, Benkő Loránd, Benkő Samu, F. Csanak Dóra,
Éder Zoltán, Éder Zoltánné, Egyed Emese, Enyedi Sándor, D. Nagy Anikó,
Péntek János, Pomogáts Béla, Szathmári István, Tófalvi Zoltán, Tonk Sándor,
Tóth István, Zsigmond Győző előadásai a marosvásárhelyi tudományos
ülésszakon, 1993. december 4–5-én. Kolozsvár, 1994. 100 p.
219. sz. *Emlékezés Kossuth Lajosra Erdélyben 1994-ben.* Az Erdélyi Múzeum-
Egyesület emlékülése. Kiss András, Csetri Elek, Orosz István, Egyed Ákos,
Pölöskei Ferenc, Imreh István, Benkő Samu előadásai. Kolozsvár, 1994. 64 p.
220. sz. *Szentkatolnai Bálint Gábor.* Borcsa János, Bodor András, Péntek János,
Berta Árpád, Bakk Pál és Senga Toru tanulmányai. [Szerkesztette Borcsa
János.] Kolozsvár, 1994. 37 p.
221. sz. Gaal György: *Magyarok utcája.* A kolozsvári egykori Bel- és Külmagyar utcák
telkei, házai, lakói. Kolozsvár, 1995. 188 p., 4 mell. [Román és angol nyelvű összefoglaló-
val]

222. sz. Jakó Zsigmond: *Ezerszáz esztendő*. Elhangzott az EME 1996. évi ünnepi közgyűlésén. Kolozsvár, 1996. 7 p.
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum LVIII. kötet 1996. 1–2. füzetéből]
EM 1996. 2–8.
223. sz. Benkő Elek – Demeter István – Székely Attila: *Középkori mezőváros a Székelyföldön*. Kolozsvár, 1997. 156 p. 51 mell. [Román és német nyelvű összefoglalóval]
224. sz. Egyed Emese: *Levevék fejemről Múzsák sisakomat*. Barcsay Ábrahám költészete. Kolozsvár, 1998. 172 p.
225. sz. Coroi Artúr: *Adalékok Háromszék iskolatörténetéhez*. Cs. Bogáts Dénes bejegyzései Berecz Gyula: Háromszék-vármegye népoktatási intézeteinek története című könyvébe. Közzéteszi ~.
Kolozsvár, 1998. 32 l.
226. sz. Vofkori Mária: *Társadalmi és gazdasági változások az udvarhelyszéki Havasalján a 17–18. században*. Kolozsvár, 1999. 95 p.
227. sz. Sájter Laura: *A magyar szecessziós dráma stílusa*.
Kolozsvár, 1999. 144 p.
228. sz. Kovács Kiss Gyöngy: *A Habsburg-uralom kiteljesedésének folyamata a korabeli magyar emlékirodalom láttatásában (17. század vége–19. század eleje)*. Kolozsvár, 2000. 116 p.
229. sz. Bicsok Zoltán: *Torda város története és státútumai. Csipkés Elek kézírata 1823-ból*. Kolozsvár, 2001.[!] 71 p.
230. sz. Sipos Gábor: *Az Erdélyi Református Főkonzisztórium kialakulása 1668–1713–(1736)*. EME – Erdélyi Református Egyházkerület.
Kolozsvár, 2000. 111 p.
231. sz. *Erdély a keresztény magyar királyságban*. Benkő Loránd, Bóna István, Jakó Zsigmond, Tonk Sándor, Vekov Károly tanulmányai. Benkő Samu előszavával. Kolozsvár, 2001. 136 p.
232. sz. Ajtay-Horváth Magda: *A szecesszió stílusjegyei a századforduló magyar és angol irodalmában*. Kolozsvár, 2001. 216 p.
233. sz. *Dialógus és retorika*. A III. Hermész táborban elhangzott előadások (Torockó, 1999. augusztus 25–27.) Kolozsvár, 2001. 96 p.
[Orbán Gyöngyi, Veress Károly, Gábor Csilla, Berszán István, Balázs Imre József, Hevesi Zoltán István, Orosz Judit, Muhi Sándor előadásai. Összeállította Orbán Gyöngyi.]
234. sz. Jan Andrea Bernhard: *Petrus Dominicus Rosius à Porta: Album Amicorum*. Egy magyarországon és Erdélyben tanult svájci diák emlékkönyve. Bevezető tanulmánnyal közzéteszi ~. Az előszót Tonk Sándor írta. Kolozsvár, 2001. 136 p.
235. sz. *Baranyai Decsi Csimor János emlékezete*. Benkő Samu, Holler László, Paczolai Gyula, Buzogány Dezső, Tóth István, Bányai Réka írásai.
Kolozsvár, 2001. 39 p. [Angol nyelvű összefoglalókkal]
[Különlenyomat az Erdélyi Múzeum LXIII. 2001/3–4. számából]
EM 2001. 1–37 p.
236. sz. *Mennyei barátom! Barcsay Ábrahám levelei Orczy Lőrínchez (1771–1789)*. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Egyed Emese. Kolozsvár, 2001. 359 p.

237. sz. Nagy-Tóth Ferenc – Fodorpatáki László: *Élettudományi kutatások Erdélyben*. Kolozsvár, 2002.[!] 64 p. [Angol nyelvű összefoglalóval]
238. sz. *Álmodónk, Vörösmarty*. Tanulmányok. Az 1999. december 10–11-i kolozsvári konferencia anyaga. Sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta Egyed Emese. Kolozsvár, 2001. 188 p.
[Debreczeni Attila, Zentai Mária, Szajbély Mihály, Egyed Emese, Horváth Andor, Lajosi Krisztina, Fried István, Székely Melinda, Török Ervin, Antal Ildikó, Bánházi Emőke, Nagy Zsófia, Gaal György, Pávai Gyula, Szabó Levente, Melczer Tibor, Amadeo di Francesco, Antal Árpád előadásai]

[A sorozatot szerkeszti Sipos Gábor]

239. sz. *Tudomány – egyetem – diszciplína*.
A Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Irodalomtudományi Tanszékének 2001. október 26–27-én megrendezett „házikonferenciáján” elhangzott előadások. Kolozsvár, 2003. 165 p. [Angol nyelvű összefoglalókkal]
[Orbán Gyöngyi, Páll Zita, Bodrogi Enikő, Varga P. Ildikó, Szilágyi Júlia, Gábor Csilla, Luffy Katalin, Tóth Zsombor, Egyed Emese, T. Szabó Levente, Balassa Péter, Dánél Mónika, Selyem Zsuzsa, Berszán István előadásai. Szerkesztette Berszán István.]
240. sz. T. Szabó Csilla: *A deverbális igeképzés a XVI–XVIII. században az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár adatanyaga alapján*. Kolozsvár, 2003. 152 p.
241. sz. M. Bodrogi Enikő: *Jósika Miklós műveinek fogadtatástörténete*. Kolozsvár, 2003. 198 p.
242. sz. *Debreczeni Márton emlékezete*.
Benkő Samu, Debreczeni-Droppán Béla, Egyed Ákos, gr. Mikó Imre, T. Szabó Levente írásai és Debreczeni Márton kiadatlan versei. Kolozsvár, 2003. 118 p.
[A 2002. január 26-i emlékülésen elhangzott előadások bővített és szerkesztett változata]
243. sz. Egyed Ákos: *Az erdélyi magyarság történetéből 1790–1914*. Kolozsvár, 2004. 140 p. [Német és román nyelvű összefoglalóval]
244. sz. Tar Gabriella-Nóra: *Gyermek a 18. és 19. századi Magyarország és Erdély színpadjain*. Kolozsvár, 2004. 120 p.
245. sz. Szilágyi N. Sándor: *Elmélet és módszer a nyelvészetben különös tekintettel a fonológiára*. Kolozsvár, 2004. 240 p.
246. sz. Benő Attila: *A kölcsönzó jelentésvilága*. A román–magyar nyelvi érintkezés lexikai-szemantikai kérdései. Kolozsvár, 2004. 176 p.
247. sz. Jeney-Tóth Annamária: *Míves emberek a kincses Kolozsvárott*. Iparostársadalom a 17. századi Kolozsváron. Az EME és a Debreceni Egyetem Történeti Intézete kiadása. Kolozsvár, 2004. 264 p.
248. sz. Benkő Elek: *Kolozsvár magyar külvárosa a középkorban*. A Kolozsvárba olvadt Szentpéter falu emlékei. Kolozsvár, 2004. 131 p. 1 mell.
249. sz. Egyed Emese: *Aranka György gyűjteménye*

- I. Az emberarcú intézmény. Tanulmányok Aranka György köréről. Szerkesztette ~.
Kolozsvár, 2004. 183 p.
[Egyed Emese, Király Emőke, Fekete Magdolna Beáta, Berki Tímea, Dohi Zsuzsanna,
Bíró Annamária, Kovács Eszter írásai]
250. sz. Dávid Gyula – Egyed Ákos – Kötő József: *Kossuth Lajos és Erdély*.
Tanulmányok. Kolozsvár, 2004. 61 p.
251. sz. Fóris-Ferenczi Rita: *A visszahatás kifejezése a magyar nyelvben, történeti
megközelítésben*. Kolozsvár, 2005. 148 p.
252. sz. Máthé Dénes: *A költői kép szemiotikai és irányzati vizsgálata a két világháború
közti magyar költészetben*. Expresszionizmus, szürrealizmus, tárgyas-intellektuális stílus.
Kolozsvár, 2005. 172 p.
253. sz. Végh Balázs Béla: *Kanonizáció a kisebbségi irodalmakban*.
Kolozsvár, 2005. 127 p. [Román és német nyelvű összefoglalóval]
254. sz. Balogh Judit: *A székelly nemesség kialakulásának folyamata*.
Kolozsvár, 2005. 256 p.
255. sz. [2009 májusáig nem jelent meg ilyen számú füzet.]
256. sz. *A nyelvész Brassai élő öröksége*. Az 1997. május 22–23-i emlékülés előadásai
Péntek János szerkesztésében. Kolozsvár, 2005. 136 p.
[Kiefer Ferenc, É. Kiss Katalin, Elekfi László, Varga László, Gaal György,
Péntek János, Grétsy László, Fazakas Emese, Haader Lea, Szépe György,
Terts István, Schmidt Erika, Wacha Balázs, Knecht Tamás, Lőrinczi Réka,
Horváth László, Békési Imre, B. Fejes Katalin, Nagy L. János előadásai]
257. sz. Gálffy Mózes: *Magyarói nyelvjárási tanulmányok*.
[Szerkesztette Murádin László.] Kolozsvár, 2005. 104 p.
258. sz. Sas Péter: *A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum elmenekített anyagának
pusztulása 1945-ben*. Kolozsvár, 2006. 286 p.
259. sz. Dáné Veronka: „Az őnagysága széki így deliberálja”. *Torda vármegye
fejedelemségkori bírósági gyakorlata*. Az EME és a Debreceni
Egyetem Történeti Intézete kiadványa. Debrecen–Kolozsvár, 2006. 212 p.
260. sz. Fazakas Emese: *A fel-, le- és alá- igekötők használati köre a kései
ómagyar kortól napjainkig*. Kolozsvár, 2007. 279 p.

Rövidítések és folyóiratok a könyvészetben

- EISZ – Erdélyi Irodalmi Szemle (Tudományos és kritikai folyóirat: 1924–1929)
- EM – Erdélyi Múzeum (Az Erdélyi Múzeum-Egyesület szakosztályainak közlönye: 1930–
1947, 1991–)
- EME – Erdélyi Múzeum-Egyesület
- Emlékkönyv 1931 – *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Nagyenyedén 1931. augusztus 28–30. nap-
jain tartott tizedik vándorgyűlésének Emlékkönyve*. Szerkesztette György Lajos főtítkár.
Cluj-Kolozsvár, 1932. 116 p.
- Emlékkönyv 1942 – *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Désén 1942. október hó 18–20. napján tar-
tott tizenhetedik vándorgyűlésének Emlékkönyve*. Szerkesztette Szabó T. Attila. Kolozsvár,
1943. 187 p.

Emlékkönyv 1943 – *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Besztercén 1943. szeptember hó 5–7. napján tartott tizennyolcadik vándorgyűlésének Emlékkönyve*. Szerkesztette Biró Vencel főtít-kár. Kolozsvár, 1944. 166 p.

Hitel (Nemzetpolitikai szemle: 1936–1944)

Magyar Nyelv (Közérdekű havi folyóirat a művelt közönség számára: 1905–)

III. A könyvészeti leírás névmutatója

(A nevek után a füzetszámok következnek. A szerzők álló betűvel, a címben említett nevek dőlt betűvel szedve; a szerző után a dőlt betűs szám szintén címbeli utalást jelent.)

Ady László 124	Benkő Loránd 218, 231
Ajtay-Horváth Magda 232	Benkő Samu 209, 213, 218, 219, 231, 235, 242
Antal Árpád 210, 238	Benő Attila 246
Antal Ildikó 238	<i>Berde Áron</i> 214
<i>Apáczai Csere János</i> 166	<i>Berecz Gyula</i> 225
Apafi Mihály 148	Berki Tímea 249
<i>Aranka György</i> 249	Bernhard, Jan Andrea 234
Asztalos Miklós 45	Berszán István 233, 239
Bakk Pál 220	Berta Árpád 220
Balassa Péter 239	<i>Bethlen Gábor fejedelem</i> 35, 158, 170
Balázs Imre József 233	<i>Bethlen István fejedelem</i> 35
<i>Bálint Gábor, Szentkatolnai</i> 220	<i>Bethlen János gr.</i> 26
Balogh Artúr (Balogh Arthur) 39, 119, 153, 185, 198	<i>Bethlen Kata, Árva</i> 117
Balogh Ernő 6, 83	Bicsok Zoltán 229
Balogh Jolán 51, 71, 186	Biró Annamária 249
Balogh Judit 254	Biró József 63, 75, 80
Balogh Ödön 136	Biró Sándor 128
<i>Bánffy György gr.</i> 63, 75	Biró Vencel 28, 35, 127, 140, 192
Bánházi Emőke 238	Bitay Árpád 3, 4, 100
Bányai Réka 235	<i>Blaumann, Johann Eberhard</i> 63
<i>Baranyai Decsi Csimor János</i> 235	<i>Bocskay István</i> 84
<i>Barcsay Ábrahám</i> 224, 236	Bodor András 220
Bartha János 218	Bodrogi Enikő, M[olnár] 239, 241
<i>Batthyány Ignác gr.</i> 127	Bogáts Dénes, Cs. 163, 225
Békési Imre 256	Bóna István 231
Benda Kálmán 218	Bónis György 183
<i>Benigni [József]</i> 155	Borbély Andor 161
Benkő Elek 223, 248	Borcsa János 220
	Boros György 61

- Brahms, [Johannes]* 73
Brassai [Sámuel] 256
 Bura László 217
 Buza László 191, 199
 Buzogány Dezső 235
- Carlyle, Thomas* 61
 Coroi Artúr 225
- Csanak Dóra, F. 218
 Csetri Elek 213, 219
Csipkés Elek 229
 Csúry Bálint 27
- Dáné Veronka 259
 Dánél Mónika 239
 Dávid Gyula 250
 Debreczeni Attila 238
 Debreczeni László 137
Debreczeni Márton 242
 Debreczeni-Droppán Béla 242
 Demény István Pál 212
 Demeter István 223
 Dohi Zsuzsanna 249
 Domokos Pál Péter 113
 Dömötör Sándor 41
- Éder Zoltán 218
 Éder Zoltánné 218
 Egyed Ákos 219, 242, 243, 250
 Egyed Emese 218, 224, 236, 238, 249
 Elekfi László 256
Eminescu, Mihai (Mihály) 74
 Entz Géza 134, 141, 150, 162
 Enyedi Sándor 218
- Fábián Béla 106
 Fábián Ernő 213
 Faragó József 195
 Fazakas Emese 256, 260
 Fejes Katalin, B. 256
 Fekete Magdolna Beáta 249
 Ferenczi István 129, 165, 205
 Ferenczi Miklós 14, 18, 21, 31, 38, 52, 64, 70
- Ferenczi Sándor 2, 48
 Fodorpataki László 237
 Fóris-Ferenczi Rita 251
 Francesco, Amadeo di 238
 Fried István 238
- Gaal György 214, 221, 238, 256
 Gábor Csilla 233, 239
 Gál Kelemen 10, 24
 Gálffy Mózes 181, 257
 Gazda Ferenc 156
Geleji Katona István 115
 Gergely Béla 193
 Grandpierre Edit 82
 Grétsy László 256
 Guoth Kálmán 187
 Gündisch Gusztáv 206
 Gyalui Farkas 32
 Gyárfás Elek 93
 Gyárfás Elemér 15, 93
 Györfly István 152
 György Lajos 7, 12, 17, 22, 40, 54, 81, 100, 105, 110, 120, 155, 200, 210
Gyulai Pál 26, 69
- Haader Lea 256
Haller Péter 206
 Herepei János 107, 130, 143, 166, 203
 Hevesi Zoltán István 233
 Hofbauer László 30, 43
 Holler László 235
 Horváth Andor 238
 Horváth László 256
- Iorga, Nicolae (Miklós)* 132
 Imre Lajos 59, 118
 Imreh Barna 138
 Imreh István 211, 219
 Isák József 204
István, Szent 167
 Jakab Antal 172
 Jakó Zsigmond 133, 194, 202, 222, 231
 Jancsó Elemér 65, 92
 Jászay Károly 94

- Jeney-Tóth Annamária 247
Jókai [Mór] 33, 77
 Juhász István 201
 Juhász Kálmán 62, 76
- Kálvin [János]* 85
 Kántor Lajos 23, 37, 53, 56, 66, 96, 116
 Karácsonyi János 9
Kazinczy [Ferenc] 44, 174
 Kelemen Lajos 99, 146
Kemény József gr. 55, 156
 Kemény Katalin 47
 Kiefer Ferenc 256
Kierkegaard, Søren 25
 Király Emőke 249
 Kiss András 219
 Kiss Katalin, É. 256
 Knecht Tamás 256
[Koloszvári] György szobrász 71
[Koloszvári] Márton szobrász 71
 Kós Károly, ifj. 207
Kossuth Lajos 219, 250
 Kovács Ágnes 188
 Kovács András 215
 Kovács Eszter 249
 Kovács Kiss Gyöngy 228
 Kozocsa Sándor 84
 Köllő [Engel] Károly 210
 Körösi Csoma Sándor 149
 Kötő József 250
 Kristóf György 42, 44, 72, 74, 109, 135, 164, 173
- Lajosi Krisztina 238
 Lakatos István 73, 87, 98, 111
 László Gyula 167, 196
László, Szent 212
Lázár János gr. 142
 Lőrinczi Réka 256
 Luffy Katalin 239
 Makkai Endre 103
 Makkai Ernő 174
 Makkai László 151, 157
 Márton Gyula 180, 181, 197
- Máthé Dénes 252
 Melczer Tibor 238
Méliusz [Juhász Péter] 85
 Méri István 175
Mike Sándor 156
 Mikecs László 171, 190
 Mikó Imre gr. 37, 242
 Mikó Imre dr. 139, 160
 Monoki István 90
 Mozsolics Amália 169
 Muckenhaupt Erzsébet 216
 Muhi Sándor 233
 Murádin László 257
- Nagy Anikó, D. 218
 Nagy Géza 115, 144
Nagy Géza, ifj. 209
 Nagy György 213
 Nagy Jenő 168, 176
 Nagy L. János 256
 Nagy Ottó, M[jindszenti] 182
 Nagy Ödön 103
 Nagy Zsófia 238
 Nagy-Tóth Ferenc 237
 Németh Gyula 149
 Nyárády E[razmus] Gyula 125
- Oberding József György 49, 68
 Orbán Gyöngyi 233, 239
Orczy Lőrinc 236
 Orosz István 219
 Orosz Judit 233
- Paczolai Gyula 235
Pákei Lajos 186
 Páll Zita 239
 Palotay Gertrúd 117, 131, 159, 179
 Papp Ferenc 26, 69
 Pávai Gyula 238
 Pârvan, Vasile (Bazil) 2
 Péntek János 218, 220, 256
 Pomogáts Béla 218
 Pölöskei Ferenc 219

- Rajka László 33, 77, 110
Rákóczi György I. 35
Rákóczi György II. 35
 Rass Károly 1, 88
Reményik Sándor 1, 173
 Révész Imre 85
 Rónay Elemér 16
Rosius à Porta, Petrus Dominicus 234
Ruzitska György 111
- Sájter Laura 227
 Sas Péter 258
 Schmidt Erika 256
 Sebestyén József, Keöpeczi 8, 13, 19, 121, 126
 Selyem Zsuzsa 239
 Sipos Gábor 230
Sipos Pál 174
Stancaró, Francesco 85
 Szabó Csilla, T[amás] 240
 Szabó Levente, T 238, 239, 242
 Szabó T. Attila 20, 36, 50, 58, 86, 91, 97, 99, 101, 104, 107, 108, 114, 123, 147, 159, 181, 193, 208
Szabolcska Mihály 72
Szádeczky-Kardoss Gyula 83
 Szajbély Mihály 238
 Szathmári István 218
Széchenyi István 213
 Székely Attila 223
 Székely Melinda 238
 Szépe György 256
 Szilágyi Júlia 239
 Szilágyi N. Sándor 245
 Szokolay Béla 5
- Tar Gabriella-Nóra 244
- Tárkány-Szücs Ernő 189
 Tavasz Sándor 11, 25, 57, 148
 Teleki Domokos gr. 29
Teleki [Sámuel gr.] 29
 Temesváry János 34
 Terts István 256
 Tófalvi Zoltán 218
 Tolnai Gábor 142
 Tonk Sándor 218, 231, 234
 Toru, Senga 220
 Tóth István 218, 235
 Tóth Zoltán 132, 145
 Tóth Zsombor 239
 Török Ervin 238
- Valentiny Antal 70, 79, 89, 95, 102, 112, 122
 Varga Béla 46
 Varga László 256
 Varga P. Ildikó 239
 Végh Balázs Béla 253
 Vekov Károly 231
 Venczel József 78, 184
 Veress Endre 55, 60, 67
 Veress Károly 233
 Vita Zsigmond 154, 158, 170, 178
 Vofkori Mária 226
Voltaire 142
Vörösmarty [Mihály] 238
- Wacha Balázs 256
Wass Ottilia gr. 96
- Zemlény János* 113
 Zentai Mária 238
Zichy Domonkos gr. 140
- Zsakó Gyula 177
 Zsigmond Győző 218

Transylvanian Scientific Booklets

Keywords: Transylvanian Museum Society, Hungarian scientific periodical, Transylvanian Scientific Booklets, literary, historical, ethnographical topics

The »Erdélyi Tudományos Füzetek« (Transylvanian Scientific Booklets) was started in 1926 as a collection of extracts from the first Hungarian scientific periodical of Transylvania after World War I, »Erdélyi Irodalmi Szemle« (Transylvanian Literary Review). These booklets of 20–30 pages dealt mostly with literary, historical and ethnographical topics. The editor of the review and of the collection was Lajos György. In 1930 he quitted the »Szemle« and restarted the periodical of the Transylvanian Museum Society, the »Erdélyi Múzeum« (Transylvanian Museum) which also published studies of natural sciences. From now on the collection published mostly extracts from this review, but there were included some studies published elsewhere, too. Beginning with 1941 Attila Szabó T. is the editor up to 1947 when both the review and the collection were prohibited. Up to this moment 208 booklets were published. In 1990 the Transylvanian Museum Society restarted its activity, and the review as well the collection were activated again. In this collection in the period 1991–2007 there were published 51 booklets. But these booklets are rarely extracts, they are in most cases large studies or even dissertations (Ph. D. theses). So the extent of the booklets is very often over 100 pages. The Transylvanian Scientific Booklets with its 259 numbers can be considered the most important scientific collection of the Hungarians from Transylvania. The bibliography of the collection and the complete list of contributors is published.

Kovács Kiss Gyöngy

Az Erdélyi Múzeum története és szerepe az erdélyi magyar tudományos életben

Az 1859-ben létrejött, valójában hármass szerepkört – tudományos gyűjtést, feldolgozást és tudományos szakirodalmi tájékoztatást – felvállaló Erdélyi Múzeum-Egyesület közlönyeként definiált kiadvány 1874-ben indul Finály Henrik nyelvész- és történészprofesszor szerkesztésében, és már címében felhívja a figyelmet arra, hogy a szerkesztői szándék szerint Döbrentei Gábor első erdélyi művelődési folyóiratának, az Erdélyi Múzeumnak a hagyományaira, tartalmi, illetve formai megjelenítésére alapoz.

A 18. századból eredő tradicionális európai irodalmi nyelvszokás azonban múzeum névvel nemcsak a tudományos gyűjteményeket illeti, hanem jelentésátvitellel a magaskultúra, illetve tudomány sajtóorgánumai, a tudományos folyóiratok is gyakorta szerepeltek ezzel a megnevezéssel. Ugyanakkor a viszonylag rövid életű Döbrentei-féle Erdélyi Múzeum emlékezetes nevet hagy maga után, már csak azért is, mert első és sokáig folytatásra nem talált magyar tudományos folyóirata volt az erdélyi részeknek. Így hát amikor a 19. század negyvenes éveinek egy erdélyi múzeum megszervezésére irányuló mozgalma felerősödik, a Döbrentei-cím még inkább emblematikussá válik, annál is inkább, mivel azonos a megalakítandó tudományos gyűjtemény megnevezésével.

Az időszaki kiadványok terve már az EME alapításának idején felvetődik.¹ Az 1859. november 26-ai közgyűlés határozatban rögzíti, miszerint az alakuló közgyűlés jegyzőkönyvét „mint külön emlékkönyvet” kívánja nyomtatásban megjelentetni, s ez a határozat nyer konkrét formát az 1860-ban induló *Az Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei* című sorozat megindításában. Az évkönyvek mintegy két évtizedig látják el feladatukat, mígnem 1878. március 21-én a közgyűlés megalakítja az egyes szakosztályokat, és a kiadványok gondozását szakosztályi feladattá minősíti. Az évkönyvek szerkesztését 1873-ig Brassai Sámuel múzeumi igazgató végzi, majd 1874-ben, az Erdélyi Múzeum beindulásával egyidejűleg a redakciós munkát Finály Henrik folytatja.

A folyóirat története – megalakulásától napjainkig – hét, egymástól részint koncepcionálisan-formailag elkülönülő, részint egymást nemcsak kronologikusan követő, de egymással szervesen összefonódó szakaszra tagolható,² alapul véve az 1874–1937 közti időszak György Lajos által öt egységre lebontott periodizálását.³

I. 1874–1882

1874. február 1-je az első füzet megjelenésének dátuma. A szerkesztő, Finály Henrik – a Múzeum-Egylet titkára, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja – az Egylet havi

¹ Alapszabályok I. fejezet, 6. paragrafus a. pontja

² Az Erdélyi Múzeum (felelős) szerkesztői: Finály Henrik (1874–1882); Schilling Lajos (1884–1887); Hegedüs István (1888–1890); Szinnyei József (1891–1893); Szádeczky Lajos (1893–1905); Erdélyi Pál (1905–1917); György Lajos (1930–1939); Szabó T. Attila (1941–1947); Benkő Samu (1991–1994); Csetri Elek (1994–1998); Antal Árpád (1998–1999); Kovács Kiss Gyöngy (1999–).

³ Dr. György Lajos: *Az „Erdélyi Múzeum” története. 1874–1937.* Kvár 1939. 6. (A továbbiakban: György Lajos)

értésítőjének, olyan kiadványnak szánja a közlönyt, ami mögött szervezeti-anyagi háttérként áll az Egyesület, szellemi háttérként pedig az 1872-ben alapított kolozsvári tudományegyetem nem egy kitűnőséggel büszkélkedő tanári kara. Finály Henrik ú. tárcalapra törekszik, olyan tartalmú periodikát kívánt szerkeszteni, amely ne annyira kimerítő értekezésekkel gyarapítsa a tudományt, hanem könnyed, némiképp ismeretterjesztő jellegű írásokkal ébresszen kedvet és érdeklődést az olvasókban a korszerű tudományos kérdések iránt.⁴ A folyóiratot ugyanakkor a „hitágazati hittan és a napi politika kivételével” minden tudományág számára nyitottnak tekintti. Beköszöntőjében a tudományos szakirodalmi tájékoztatás szükségességét, ám ugyanakkor buktatóit is felvázolja: „Tudományt, valóságos, komoly tudományt kényelmesen és játszva nem lehet elsajátítani. A legelső lépések a tudomány bármely ágában fáradsztó munkával, sőt, mondhatni, erőlködéssel járnak, amely annyival könnyebben bátortalanítja a küzdőt, mentől kevésbé bírja az első kezdettől felfogni és megérteni a célt [...] Éppen azért nem lehet a tudományos művelődés előrehaladását a komoly tudomány saját hódító erejétől várni, mert a tudomány e tekintetben valósággal hasonlít a mesebeli eldorádóhoz, amelynek áldásait és boldogságát csak az ismerheti, aki már benne van [...] A tudománynak hatalmas támogatásra van szüksége, hogy hódításokkal terjeszthesse birodalmát; ezt a legrégebb kor óta érzik és értik az avatottak, és ezért látjuk, hogy mindenfelé még áldozattal is követnek el mindent, hogy a tudományhoz vezető utakat egyengessék, a tudomány szerzésére való eszközöket és módokat szaporítsák és hozzáférhetőkké tegyék [...]”⁵ Finály bevezetőjéből egyértelműen kitűnik a szerkesztő álláspontja: a tudományt nem elég művelni, meg kell teremteni az intézményes kereteket ahhoz, hogy a tudományos eredmények minél szélesebb körben ismertekké váljanak, ellenkező esetben a tájékozatlanok nem igyekeznek erőiket tudásuk fejlesztésére fordítani, és végleg kívül rekednek a tudomány „eldorádóján”.⁶

A helyi, jelentős szerzők – György Lajos értékelése szerint – kezdetben szívesebben publikálnak Budapest-központú, országos terjesztésű folyóiratokban, mint egy olyan periodikában, amelynek olvasótábora gyakorlatilag csupán egy vidéki urbanitás viszonylag szűk értelmiségi köréből kerül ki, így a szerkesztőnek toboroznia kell: „Azokat a tudományos erőket, amelyek eddig még nem szerencsétlettek dolgozatokkal, arra kérjük, hogy jövőre ne kicsinyeljék lapunkat. Ha mindazok, akik Kolozsváron hivatva vannak rá, fölkeresik bármi apró dolgozatokkal, nemcsak olvasottá, hanem naggyá is fogjuk tehetni.”⁷

Az 1870-es évek a küzdelmek hőskora, amikor az Egylet és a szerkesztő az anyagi és szellemi pártolás oly mértékéről álmodozik, mely lehetővé tenné a folyóiratnak hetilappá alakítását. A törekvésnek azonban ekkor egyértelműen ellenállni látszik a potenciális szerzők elutasító magatartása, illetve az olvasóközönség közönye.

Az 1878. márciusi közgyűlés – elsősorban az egyetemi oktatók kezdeményezésére és sürgetésére – két szakosztályt (bölcseleti és természettudományi) hoz létre, és a kiadványokat a szakosztályok keretébe utalja, önállóságot biztosítva és szabad kezdet adva nekik. 1878 októberében a történeti szakosztály Finály Henrik szakosztályi titkár és folyóirat-szerkesztő elnöksége alatt meg is kezd működését. E lépés lényegbevágó változásokat hoz az Erdélyi Múzeum külsejében és lapstruktúrájában. Mind ez ideig a lap az egész Egylet folyóirataként működött,

⁴ Erdélyi Múzeum 1874. 131.

⁵ Finály Henrik: *A szerkesztőség bemutatja magát az olvasó közönségnek*. Erdélyi Múzeum 1874. 1–4.

⁶ Szabó T. E. Attila: *Természettudományos szakirodalom folyóiratainkban*. Korunk Évkönyv 1974. 203–215.

⁷ Erdélyi Múzeum 1876. 3.

tehát vegyesen tartalmazott szellemtudományi és természettudományi írásokat. 1879 januárjától az Erdélyi Múzeum borítólapjára az alábbi megjelölés kerül: „Az Erdélyi Múzeum-Egylet Történeti Szakosztályának Közlönye”, ettől kezdve pedig csak a bölcsészeti szaktudományok körébe vágó tanulmányoknak áll rendelkezésére.

1882-ben a Finály nevével fémjelzett korszak véget ér. Az indulástól kezdődően 1882-ig kilenc kötetet jegyez a neve. Ezt az időszakot talán leginkább az enciklopédikus hozzáállás jellemzi, az a törekvés, hogy az Erdélyi Múzeum az Erdélyi Múzeum-Egylettel karöltve Kolozsvárt tudományos gócponttá, a lapot pedig a budapesti folyóiratokkal versenyképes kiadvánnyá alakítsa. E törekvés azonban nem jár átütő sikerrel, aminek az oka elsősorban a szűk anyagi lehetőségek és a Múzeum terjedelmi korlátaiban kereshető.

György Lajos megítélése szerint tudománypolitikai szempontból az első kilenc kötetnek alig tulajdonítható más jelentőség, mint a tapogatózó útkeresés a tudományos élet megszerzése felé és az elindulás az Erdélyi Múzeum tulajdonképpeni feladatának a kidolgozása irányában.⁸

Ami a vonatkozó időszakban a lap tartalmát illeti: számszerűleg, főképp az első öt évben, a természettudományos írások dominálnak. 1879-től egyfajta irányváltás figyelhető meg klasszika-filológiai, irodalmi, történelmi tanulmányok vonatkozásában, ugyanakkor a nem elhanyagolható terjedelemgyarapodás egyértelműen a tudományos jelleget is jelentékenyen emeli.

A periódus releváns szerzői között megemlíthetők Koch Antal, Genersich Antal, Brassai Sámuel, Finály Henrik, Schilling Lajos, Szabó Károly, Torma Zsófia.

A kiadvány első szakasza az 1882. december 1-jén megjelent füzettel és Finály Henrik szerkesztői búcsúszavával zárul le.

Az 1883-as évben, elsősorban a történeti szakosztály válsága és iránykeresése miatt a megjelenés szünetel.

II. 1884–1891

Az 1884. év első füzeté már nem Erdélyi Múzeum megnevezéssel jelenik meg, a lap borítójára az eredetinel hosszabb és valamelyest definíciószerűbb cím kerül: Az Erdélyi Múzeum-Egylet Bölcsélet-, Nyelv- és Történelemtudományi (1888–1891 között: Történettudományi) Szakosztályának Kiadványai. A címváltoztatás és a gesztus, miszerint ekkortól újra I. kötet megjelöléssel jelenik meg a kiadvány, egyértelműen új kezdetre utal.

Az 1883-ban újjászervezett Bölcsélet-, Nyelv- és Történelemtudományi Szakosztály nemcsak a címmel szakít, de megszünteti a lap folyóirat jellegét is, és visszatér az 1860 óta hagyományos évkönyvforma füzetes kiadványokhoz. Négy éven keresztül nincs feltüntetve a Kiadványokon a szerkesztő neve, ez idő alatt azonban a szerkesztést a választmánnyal együtt Schilling Lajos egyetemi tanár, szakosztályi titkár végzi.⁹

Ebben az időszakban a Kiadványok csak olyan dolgozatokat publikál, amelyeket előzőleg a szakosztályi üléseken meghallgatnak, és a választmány kiadásra minősíti őket. „Míg az előző időszakban az Erdélyi Múzeum a nagyközönség érdeklődését magához kapcsolni törekedett, megváltozott formája semmit sem törődött a szaktudósok szűk csoportján kívül állók esetleges

⁸ György Lajos 13.

⁹ Erdélyi Múzeum 1894. 120.

igényeivel.”¹⁰ Ez az az időszak, amelyben a Kiadványok csupán egyetlen „civil” előfizetővel rendelkezik, a példányok tudományos és oktatási intézményekhez kerülnek.¹¹ Nem volt ezeknek egyéb hibájuk – állapítja meg Brassai Sámuel egy elnöki megnyitójában –, azon kívül, hogy azok se akarták elolvasni, akik ingyen kapták meg.¹²

A szakosztálynak és a szerkesztőnek rövidesen rá kell döbennie arra, hogy e kiadványforma nem kielégítő, mi több, szakítani kell az elefántcsonttoronyból szemlélődő tudósi magatartással is. A tudománynak nem szabad elzárkóznia, közkinccsé kell válnia, és az Erdélyi Múzeum-Egyletnek meg kell teremtenie a maga művelt olvasótáborát – hangzanak egyre gyakrabban a kritikus szavak. E felfogás egyik markáns képviselője Hegedüs István kolozsvári egyetemi tanár, aki 1887-ben előterjesztést olvas fel, mely a Kiadványoknak havi folyóirattá való alakítását célozza. Miután a szakosztály 1888-ban újra fontolóra veszi a közönség közönyt magatartását, a közgyűlés kimondja: a Kiadványok kéthavi folyóiratként jelenjék meg, címlapján pedig ekkortól feltűnik a redaktor neve is: „Szerkeszti a szakosztály választmányával egyetértve Hegedüs István.”

Jóllehet a Hegedüs-korszak, az előbbi szakaszhoz viszonyítva kétségtelenül a tudományos fellendülés periódusa, sajnálatosan rövidnek bizonyul, miután Hegedüs István 1890-ben a budapesti egyetemre távozik.

Helyét Szinnyei József egyetemi tanár veszi át, aki 1891-től szerkeszti a lapot.

Az 1884–1891-es időszak a fejlődés és a tudományos értégyarapítás időszaka. A lap folyóirat jellegének megszűnésével egyértelműen és deklaráltan a szakosztály keretén belüli tudományművelés kizárólagos közlönyévé válik. A dolgozatok, melyek nagy részét – főként az első években – a megjelenést megelőzően a szakosztályban mutatják be, terjedelmileg, de tudományos értékben is felülmúlják az előző évek iránytalan termelését.¹³ Tárgykörük is igen változatos: irodalomtörténet, művelődéstörténet, történelem, filozófia, esztétika, pedagógia, klasszika-filológia, archeológia, jogtudomány egymás mellett található meg a Kiadványokban, amelyben a publikációk mintegy háromnegyed részben honismereti jellegűek.

A szakasz kiemelkedőbb szerzői közül, a teljesség igénye nélkül, megemlíthető Brassai Sámuel, Finály Henrik, Szabó Károly, Torma Zsófia, Jakab Elek, Kőváry László, Hegedüs István, Török István.

III. 1892–1905

1892-ben az első két füzet újra Erdélyi Múzeum címmel jelenik meg, és ezzel új szakasz kezdődik a lap történetében. Az 1892. januári közgyűlés ugyanis elfogadja a felvetést, miszerint a sok szóból álló Kiadványok szintagma tulajdonképpen nem tekinthető címnek, sokkal inkább címmagyarázatnak. Így a következő 14 évfolyamon keresztül a lap borítóján címként az Erdélyi Múzeum. Az Erdélyi Múzeum-Egylet Bölcsélet-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályának kiadványa megnevezés szerepel. A közgyűlés ugyanakkor elfogadja azt a javaslatot, miszerint a kéthavonkénti megjelenést legalább évi tíz lapszám váltsa fel, illetve

¹⁰ György Lajos 15.

¹¹ EME Kiadványok 1884. 343.

¹² EME Kiadványok 1888. 152; György Lajos 16.

¹³ György Lajos 18.

hogy a tudományos dolgozatokon kívül irodalmi, irodalomkritikai közlemények is kerüljenek az anyagok közé.

Az 1892–1905 közötti időszakban a Múzeum évi tíz-tíz füzettel jelenik meg, ami terjedelmileg is lehetővé teszi az addigiaknál nagyságrenddel több anyag publikálását.

Azt követően, hogy Szinnyei József 1893-ban a budapesti egyetemre távozik, a közgyűlés Szádeczky Lajos egyetemi tanárt választja meg szerkesztőnek, aki felszólalásában leszögezi: prioritásként kezeli a folyóirat színvonalának megtartását, illetve a lehetőségek szerinti emelését. Szádeczky Lajos 1893 szeptemberétől 1905 végéig szerkeszti a Múzeumot, mely időszakban egyik fő törekvése az olvasók bevonása a lap mögé, az olvasótábor növelése. Ez látható módon sikerül is neki: az előbbi időszak 160-as példányszáma 1896-ig 400-ra, 1897-ben 500-ra, 1898-ban 550-re-re nő.¹⁴ Ezek azok az évek, amelyekben „munkatársai sorába a bölcsészeti-, nyelv- és történettudomány kiváló szakművelői csoportosultak, nemcsak Erdélyből, hanem az egész Magyarországról, sőt annak határán túlról is, Londontól Bécsen át Bukarestig. Többé-kevésbé kezdett megvalósulni a szakosztálynak az a hagyományos törekvése, hogy Erdély fővárosát tudományos irodalmi gócponttá alakítsa s annak középpontjává az Erdélyi Múzeumot tegye.”¹⁵

A Szádeczky szerkesztette Múzeumban a történeti irány uralkodik. A tartalomnak több mint háromnegyed része erdélyi tárgyú, művelődés-, színház-, család- vagy akár sajtótörténet. Több tanulmány jelenik meg a románság és a szászág története tárgyában. És ami egyértelműen újítás az előző szakaszhoz képest: már nemcsak olyan dolgozatok kerülnek megszerkesztésre, amelyek elhangzottak a szakosztályban, hanem olyanok is, amelyek nem kapcsolódnak sem a szakosztályi tevékenységhez, sem az Együlethez, esetenként tematikában még Erdélyhez sem. A folyóiratba való beválogatások elsődleges kritériuma – a szerkesztői szándék és gyakorlat szerint – ezek tudományos kvalitása. Ekkortájt jelennek meg olyan hézagpótló tanulmányok, amelyek számottevőeknek bizonyulnak a következő nemzedékek számára is. A korszak régi, az előző periódusokból ismert és újabb szerzői között megtalálható Brassai Sámuel, Szádeczky Lajos, Márki Sándor, Gál Kelemen, Kelemen Lajos, Kristóf György, Perényi József, Petri Mór, Horger Antal stb. A kolozsvári helytörténeti anyagok sorában ebben az időszakban jelenik meg Lindner Gusztávnak a kolozsvári kalandos társulatokkal foglalkozó tanulmánya, a hóstátiak temetkezési gyakorlatára rávilágító írása, amelyek folytatásaként K. Kovács László menti át korunkba a városi gazdatársadalomnak a végtisztességet illető szokásrendjét.¹⁶

A tudományos prosperitás éveit azonban lassan a válság éveit váltják fel. Ennek jelei a századfordulón éreztetik először hatásukat. A gyengülő anyagi helyzetet súlyosbítja egy egyre vehemensebbé váló vita az Egyesület hivatása és rendeltetése körül a szakosztályok és a gyűjteménytárak igazgatói között.

Apáthy István és mások 1904 márciusában az alapszabályok átdolgozása céljából tervezetet nyújtanak be a választmányhoz, miszerint az EME változtassa meg eddigi strukturáját, szüntesse meg a szakosztályokat és ezek kiadványait, illetve az addigi széles körű tudományos és irodalmi munkásságot a gyűjteményes táruk kezelésébe tartozó új kiadványokkal valósítsa meg, olyan formán, hogy ez elsősorban a táruk ismertetését célozza.¹⁷ Szádeczky Lajos válaszul

¹⁴ György Lajos 22.

¹⁵ György Lajos 22.

¹⁶ K. Kovács László: *A kolozsvári hóstátiak temetkezése*. Kvár 1944.

¹⁷ Erdélyi Múzeum 1904. 168; György Lajos 26.

tanulmány formájában kifejtette: a múzeumi táruk nem önálló szervek, csupán eszközök, melyek rendeltetése a tudományos munkásság elősegítése és szolgálata.¹⁸

A vita a két fél – a muzeális és az akadémikus irányzat – között annyira kiélesedett, hogy Szádeczky Lajos szerkesztő az 1904. márciusi közgyűlésen egyesületi titkári státusáról lemondott.¹⁹

IV. 1906–1917

Az 1906. év lényeges változást hoz mind az Egyesület, mind az Erdélyi Múzeum életében: az akadémiai és a muzeális irányzat közti vita az utóbbi győzelmével lezárul. Az 1905-ben kidolgozott és 1906. január 1-jén életbe lépett új alapszabály a bölcsészeti szakosztály rendeltetéséről és feladatáról tűzi ki, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtárának, levéltárának, kéziratárának, régiségtárának az anyagát a „honismeret előmozdítására” feldolgozza, s folyóiratát is e cél szolgálatába állítsa.

Az 1906. januári közgyűlés szakosztályi titkárrá s mint ilyent a szakosztályi kiadványok szerkesztőjévé az akadémikus irány egyik erős ellenzójét, Erdélyi Pál könyvtárigazgatót nevezi ki. Az általa 1906–1917 között szerkesztett kötetek koncepciója, struktúrája látványosan különbözik az előbbi periódusok évfolyamaitól.

Az új folyam I. kötetében a legszembetűnőbb, hogy egyrészt főképp a felolvasóülések anyagaiból szelektál, másrészt, hogy az anyagtest tematikailag az Egyesület gyűjteményeihez, a könyvtárhoz, levéltárhoz, kéziratárhoz, az érem- és régiségtárhoz kapcsolódik. Mind formailag, mind tartalmilag nyilvánvalóan azoknak az igényeknek a kielégítésére törekszik, amelyeket irányában a szakosztály és a tudomány szolgálatára rendelt gyűjtemények feldolgozása megfogalmazhatott. „Kétségbevonhatatlan, hogy több évtizedes iránykeresés és próbálkozás után ebben az időszakban és Erdélyi Pál szerkesztésében vált az Erdélyi Múzeum a hivatását és rendeltetését legjobban megközelítő, valóságos múzeum-egyesületi folyóirattá” – fogalmazza meg értékítéletét György Lajos.²⁰ A szakosztályi és a múzeumi cél természetesen kapcsolódik azzal a törekvéssel, hogy a folyóirat beilleszkedjék az összmagyarság globális tudományos világába, megőrizve lokális jellegét, az Erdélyre vonatkozó problematikák képviselőjeként.

Az évfolyam első két száma már 1000–1000 példányban, majd 1907–1914 között évi hat füzetben 700–800 példányban jelenik meg.

A fellendülés azonban ez esetben is néhány év múlva lanyhulni kezd. Az 1909. januári tisztújító közgyűlésen Erdélyi Pál lemond titkári státusáról, ám megtartja a szerkesztői státust. Lemondása indokául hangsúlyozza: munkáját a maga teljességében a folyóirat szerkesztésének kívánja szentelni. Lépése helyességét a lap és a lap körüli munka tudományos sikerei bizonyítják. (1909-ben például Posta Béla tízéves érem- és régiségtári igazgatóságának megünneplésére egy 11 ívnél nagyobb terjedelmű füzetet jelentet meg barátai és tanítványai dolgozataiból.) Erdélyi Pál kapcsolatai azonban az évek során kezdenek meglazulni a szakosztállyal, 1911-ben főtítkárrá választják, ekkortól már nemcsak egy szakosztály szempontjait, hanem az egész egyesület érdekeit kell képviselnie.

¹⁸ Erdélyi Múzeum 1904. 152–160.

¹⁹ Erdélyi Múzeum 1904. 213.

²⁰ György Lajos 28.

Ugyanakkor 1906-ban megalakul a jog- és társadalomtudományi szakosztály is, így a folyóirat keretei egyre szűkebbnek bizonyulnak az eddigi tudományágak reprezentációjára. 1908-ban a jog- és társadalomtudományi szakosztály önállósítja kiadványait, 1910-ben az érem- és régiségtár is, mikor Pósta Béla szerkesztésében önálló folyóiratot indít.²¹

A Múzeum, természetszerűen, tartalmi beszűkülésével némiképp teret veszít, hátrországában a gyűjtemények közül a könyvtár és a levéltár marad meg csupán.

Amikor az 1910-es években a folyóirat újra visszatér a kiindulási ponthoz, és kizárólagosan a bölcsészeti szakosztály kiadványaként funkcionál, fölmerül a gondolat, hogy kívánatos volna általános jellegű tudományos dolgozatokat is közölnie. A muzeális lendület megtorpanása magát Erdélyi Pált is meggyőzte arról, hogy a tisztán tudományos célt szolgáló szakosztályi és muzeális folyóirat helyett sokkal célszerűbb lenne egy olyan általános jellegű kiadványt szerkeszteni, amely az Egyesület nagyon különböző, minden rendű, rangú, állású és műveltségű tagjaihoz igyekeznék közelebb férközni,²² s kizárólag Erdély politikai, szellemi múltjának a feltárására, nyelvének és nyelvjárásainak ismertetésére, földjének és művészetének a leírására törekednék.²³ Jóllehet az indítvány a választmány elé kerül, megvalósítása nem történik meg, így a folyóirat továbbra is a múzeumi szolgálat és a szakosztályi érdekeltség között örlődik.

Az 1915. év új változást hoz a lap életébe, ekkor, főként a háború okozta gazdasági nehézségek, az anyagi keretek beszűkülése miatt évi két füzetben jelenik meg, 1916-ban pedig egyáltalán nem.

1917-ben azonban egy kötetben napvilágot lát az 1916–1917-es összevont évfolyam, igaz, az előbbi okok miatt ez is hatféle, rossz minőségű papírra nyomtatva.

Amikor pedig 1919-ben az Egyesület szellemi vezérkarából számosan elhagyják Kolozsvárt, még nem lehet előre látni, milyen jövő vár, ha egyáltalán vár-e valamiféle jövő, az Erdélyi Múzeumra. A tárgyalt időszakban a laptematikát a kivált régészet és jogtudomány helyett a történettudomány dominálja, igen sok művelődéstörténeti anyaggal.

A szerzők közül megemlíthető Buday Árpád, Erdélyi Pál, Kelemen Lajos, Krenner Miklós, Papp Károly, Pósta Béla, Roska Márton, Veress Endre, Biró Vencel, Lukinich Imre, Kristóf György, Márki Sándor, Schilling Lajos, Békefi Remig, Bartók György, Apáthy István, Gyárfás Tihamér, gr. Teleki Domokos, gr. Teleki Samu, György Lajos, Szekfű Gyula. Ebben e periódusban közli a folyóirat Kohn Hillel és Zsakó Gyula egyetemi hallgatók írását és felbecsülhetetlen értékű fényképeit a Házsongárdi temető régi sírköveiről. Ugyancsak ebben az időszakban jelenik meg az Erdélyi Múzeumban Komáromy Andor munkája a kolozsvári boszorkányperekről, amely úttörője lesz a boszorkányperek ma már teljességre törő kutatásainak és forráskiadványainak.

V. 1930–1941

Az 1918-tól 1929 végéig tartó évek, amelyekben az Erdélyi Múzeum megjelenése szünetel, olyan mélyreható politikai átalakulások időszakát képezik, amelyek implicite minden téren új kihívást jelentenek, és az addigiaktól merőben eltérő feladatmegjelölési definíciók

²¹ Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából. Az Erdélyi Múzeum címlapján azonban továbbra is megmaradt az „érem- és régiségtár közlönye” kitétel, ez csak 1914-ben kerül le a lapról.

²² Az EME Évkönyve 1912. 94; György Lajos 32.

²³ Az EME Évkönyve 1913. 71; György Lajos 32.

megfogalmazásának szükségszerű kényszere elé állítják a kulturális, szellemi és tudományos törekvéseket.

Az 1920. október 1-jei szakosztályi ülésen Ravasz László teológiai tanár elnöklete alatt bizottságot hoznak létre, amelynek egyik célja azoknak a módzatoknak a kidolgozása, amelyek lehetővé teszik az Erdélyi Múzeum újraindítását. A terv megvalósítására azonban újra csak az anyagi keretek szűkössége miatt nincs mód, így a szakosztálynak egyelőre be kell érnie azzal, hogy működését a szakosztályi előadássorozatokra korlátozza.

Átmeneti megoldást jelent azonban az, hogy 1924 januárjában Kolozsváron Borbély István unitárius gimnáziumi tanár és Kovács Kálmán unitárius püspöki titkár Erdélyi Irodalmi Szemle címmel tudományos és kritikai folyóiratot alapít, amely bizonyos mértékben átveszi a szünetelő Erdélyi Múzeum funkcióit. A Szemle nagy vonalakban azt a célt szolgálja, amit az EME alapszabályainak 1. pontja a magyar tudományosság művelése elé tűzött. A lap szerkesztését 1926-ban György Lajos veszi át, és folytatja az Erdélyi Múzeum újraindításáig. Az új folyóirat munkatársai jobbára a Múzeum munkatársai, így az Erdélyi Irodalmi Szemle egyfajta összekötő kapocs szerepét tölti be az EME feladatteljesítésében.²⁴

1930-ban, nem utolsósorban Wass Otilia hagyatékának köszönhetően válik lehetségessé az első világháborút követő, többéves kényszerszünet után az Erdélyi Múzeum újraindítása, amikor is a folyóirat átveszi, illetve magába olvasztja az Erdélyi Irodalmi Szemlét.

Ugyanabban az évben az Egyesület főtítkáráként György Lajos nyer megbízást az újrainduló Erdélyi Múzeum szerkesztésére. Ekkor a címdalton az „Erdélyi Múzeum-Egyesület szakosztályainak közlönye” megnevezés szerepel, a lap tervezett megjelenése évi négy füzet.

1930-ban az Erdélyi Múzeum visszakerül szinte ötven évvel azelőtti kiindulási pontjához, illetve oda, ahova már egyszer az 1910-es évek elején visszatért: arra a feladatra vállalkozik, hogy a bölcsészeti, természettudományi, orvostudományi, jog- és társadalomtudományi szakosztályok általános érdekű erdélyi tárgyú referátumainak közös közlönye legyen, s azonkívül az Egyesület működésére vonatkozó közleményeknek is helyet adjon.

1934-ben az orvostudományi szakosztály ismét megindítja a maga Értesítőjét, ennek ellenére 1937-ig a folyóirat életében sem tartalmilag, sem strukturálisan lényeges változás nem következik be, azt leszámítva, hogy az 1936. év 2–3. füzeté Múzeum címmel jelenik meg.

A kettős, muzeális és szakosztályi megfelelés feladatpárosából a lap, gyűjteményei állami birtoklása okán és gyenge anyagi helyzete miatt, értelemszerűen csak az egyiknek, a szakosztályi megfelelésnek képes eleget tenni. Ekkorra már az Erdélyi Múzeum nemcsak a gyűjteményekkel, de az egyetemmel is elveszti kapcsolatait jelentős részét. Így most arra törekszik, hogy valamennyi szakosztálynak az igényét arányosan kielégítse az elhangzott előadások publikálásával. Megjelentet azonban olyan, eredetileg nem szakosztályi előadásnak készült tudományos anyagokat is, amelyek minőségi voltak miatt erre alkalmasnak bizonyulnak.

Bár ebben az időszakban az összes szakosztály közlönyeként működik, jellegét elsősorban a bölcsészeti-, nyelv- és történettudományok körébe tartozó – az anyagok mintegy háromnegyedét kitevő – publikációk határozzák meg. Ez időszakban a lap kiemelt figyelmet fordít arra, hogy az Egyesület múltjára és jelenére vonatkozó adatok minél nagyobb teljességben kerüljenek nyilvánosságra hasábjain.

²⁴ Vö. Kántor Lajos: Erdélyi Múzeum 1930. 1–2. Lásd továbbá Tavasz Sándor: uo. 229–230; György Lajos 35.

A régi munkatársak mellé újak kerülnek, többen a határon túlról is: Tavaszy Sándor, Szabó T. Attila, Kántor Lajos, Bitay Árpád, Eckhardt Sándor, Széll Kálmán, Tulogdy János, Gyalui Farkas, Nagy Géza, Balogh Jolán, Herepei János, Jancsó Elemér, Venczel József, László Dezső, Brüll Emánuel, Gyárfás Elemér stb.

VI. 1941–1947

E szakaszban a Szabó T. Attila szerkesztette Múzeum negyedévi füzetek megjelenését tervezi, ez a terv azonban nem valósul meg maradéktalanul, hiszen már az első évben, 1941-ben kénytelen összevont számokkal megjelentetni az 1–2., illetve 3–4. füzeteket.

Az évi tartalomjegyzékben feltüntetett rovatok: Tanulmányok; Kisebb közlemények; A Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály hivatalos közleményei; A Természettudományi Szakosztály közleményei; Szemle; Adattár; Nyelvművelés; Az Erdélyi Múzeum-Egyesület közleményei.

Ezekben az években hangsúlyosan is jelentkezik a román–magyar együttélés problematikájának elemzése (Bíró Sándor: *A Tribuna története*, EM 1942. 2. 193; 3. 1–29; Maksay Ferenc: *Magyar–román együttélés az erdélyi részeken*, EM 1942. 2. 242–251; Tóth Zoltán: *A román történettudomány és a székelyföldi románság kérdése*, EM 1942. 4. 530–559).

1943-ban megjelenik a *Jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1942. évi kiadványairól*. „Örömmel jelenthetem, hogy a tudományos kiadványok terén a visszatérést közvetlen időben tapasztalható nehézségek, melyek főként a kiadványok szellemi feltételeinek megteremtése körül pillanatnyilag némi visszaesést okoztak, teljesen eltűntek, olyannyira, hogy az Egyesület kiadványok tekintetében az elmúlt évet fennállása óta egyik leggazdagabb évének tekintheti. [...] Az Egyesület központjának, a Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi, valamint a Jog- és Társadalomtudományi Szakosztálynak folyóiratát a szerkesztésem alatti teljes első évben sikerült terjedelemben jelentősen továbbfejlesztem. [...] Hogy ezt éppen ilyen nehéz időben megtehettük, elsősorban az Egyesület megértésének köszönhető. A választmány anyagi támogatása csak a megszokott keretekben való megjelenést tette volna lehetővé. A Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály elnökének, dr. György Lajos egyetemi tanárnak megértése és vezetése alatt álló Szakosztály anyagi támogatása tette lehetővé azt, hogy a folyóirat ez évben az eddigi 24–26 ív terjedelem helyett csaknem 42 íven jelenhetett meg. Ugyancsak György Lajos eszközölte ki a Magyar Tudományos Akadémia jelentős anyagi támogatását is” – olvasható a szerkesztői jelentésben.²⁵

1944-ben szintén összevont formában jelenik meg a lap 1–2., illetve 3–4. füzeté, míg a címlapon a lapmegnevezés magyarul, németül és franciául olvasható. Szintén 1944-ben fogalmazza meg Szabó T. Attila a maga szerkesztői koncepcióját, melynek lényege: nagy vonalakban folytatni kívánja elődje, György Lajos szerkesztési gyakorlatát, azonban „a változott viszonyoknak a folyóirat célkitűzéseiben bizonyos változást kellett előidézniük”.²⁶ Létrejön a Szemle rovat, amelyben „alkalomadtán a legkiemelkedőbb jelentőségű művekről vagy olya-

²⁵ Szabó T. Attila: *Jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1942. évi kiadványairól*. Erdélyi Múzeum 1943. 1. 57, 60.

²⁶ Szabó T. Attila: *Jelentés az „Erdélyi Múzeum” 1941–1943. évi működéséről*. Erdélyi Múzeum 1944. IV. 264.

nokról is jelentetek meg ismertetéseket, amelyeknek alapos kritikai ismertetése tudományos és különleges erdélyi szempontból feltétlenül kívánatos”²⁷

Ekkortól megszűnik a Nyelvművelés rovat, így a lapnak négy állandó rovata marad: Tanulmányok, Kisebb közlemények, Szemle, Adattár. A folyóirat 1943-tól külön lapszámozott mellékletként közli az EME tárainak, szakosztályainak és tisztviselőinek évi jelentését. Szabó T. Attila a lapot deklarálta is fokozottan és elsősorban az Erdélyre vonatkozó kutatások tudományos folyóiratává kívánja tenni. Szerkesztői szándéka elsősorban olyan dolgozatok közlése, amelyek az Erdélyi Nemzeti Múzeum Tárainak múzeumi anyagára támaszkodnak. Ugyanakkor kapcsolatot kíván kiépíteni más intézményekkel is, például az Erdélyi Tudományos Intézettel, a Székely Nemzeti Múzeummal, és folytatja előde(i) gyakorlatát, a vidéki tudományművelők felkarolása vonatkozásában.

A háború utáni, nyomorúságos anyagi lehetőségek következtében 1946-ban négy összevont füzettel megjelenő Múzeumban „A szerkesztő” aláírással az alábbiak olvashatók: „Hetvenkét éves történelme folyamán az Erdélyi Múzeum sok mindent megért. A tudományosság egész területét felölelő folyóiratként indult el, de aztán érdeklődési köre a tudományos követelmények haladásával egyre szűkült, és végül is ma a szellemtudományok körénél állapodott meg. Az Erdélyi Múzeum erdélyi – egészséges tudománypolitikai viszonyok között – egyetemes magyar vonatkozásban is mindig jelentős tudományos folyóirat volt, ma pedig az egész magyar nyelvterületen az egyetlen olyan régi tudományos időszakai sajtótermék, amely megjelenésében szünetet nem tartott. [...] Az Erdélyi Múzeumnak az ezután következő évtizedekre vonatkozólag sem lehet más célkitűzése, mint amely eddig volt: a szellemtudományok erdélyi és magyar közlönye marad.”²⁸

Az első oldalon pedig egy körlevél szólítja meg az Erdélyi Múzeum barátait, és arról értesít, hogy a háború utáni nehéz anyagi helyzet és a megváltozott körülmények miatt a Múzeum 1946-ban négy összevont számmal is csupán az 1944-es folyam évi terjedelmének egynegyedét képes megjelentetni.

1947-es, szintén négy összevont füzetével a lap a hetvenéves Kelemen Lajost köszönti mint „az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egyesület leghűségesebb, legodaadóbb munkatársát, hívét és támogatóját”: ennek megfelelően „Kelemen Lajos hetvenedik születésnapjára a félszázados munkatársnak ajánlja tisztelettel és hálával az Erdélyi Múzeum”. Megjegyzendő: Erdély története egyik legjobb ismerőjének első tanulmánya 1897-ben éppen az Erdélyi Múzeum hasábjain jelent meg. A köszöntőben Tavaszy Sándor a tudóst, a kiváló, segítőkész embert méltatja, és ezt teszi Szabó T. Attila is, szerkesztőként és Kelemen Lajos tanítványaként. A pártállami hatalom azonban – magyar „felelősei” közreműködésével – megghiúsította a folyóirat megjelenését.

Az említett, 1947-es füzetek újrakiadásban 1990-ban jelentek meg a Magyar Néprajzi Társaság és a Magyar Nyelvtudományi Társaság jóvoltából, az alábbi utószóval: „Az LII. – 1947. évi – kötetet nemcsak kiszedték, hanem az íveket ki is nyomtatták, de a fűzésre és a kötésre már nem kerülhetett sor, mert terjesztését a hatóság nem engedélyezte. Döntő többségét bezúzták, de szűkebb körben megmaradt néhány, és 10–12 hajtogatott példánya eljutott a magyarországi könyvtárakba is. [...] Most, amikor az Erdélyi Múzeum-Egyesület

²⁷ Uo. 265.

²⁸ A szerkesztő: *A hatvanadik kötet és a kétszázadik szám*. Erdélyi Múzeum 1946. 1–4. 99–100.

újraindulásával felmerült annak a reménye, hogy az Erdélyi Múzeum is újra megjelenhet, a Magyar Nyelvtudományi Társaság és a Magyar Néprajzi Társaság arra gondolt: ezt a hiányzó évfolyamot újra ki kell adni.”²⁹

Az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek az 1950-es, hatalom általi felszámolásával az Erdélyi Múzeum is – legalábbis időlegesen – megszűnik létezni.

Az 1941–1947-es új folyam a maga igényes, kritikai szemléletű adatgyűjtésével, a történeti források hiteles feldolgozásával és tájékoztató közléseivel mind a mai napig közérdekű forráskincs. Nyelvészek, irodalomtörténészek, történészek, régészek, jogtudósok, néprajzkutatók egész sora járul hozzá hasábjain a honismeret és a nemzetiségi tudat erősítéséhez. Ekkor jelennek meg Csűry Bálint, Szabó T. Attila, Márton Gyula népnyelvi közleményei, György Lajos, Kristóf György, Jancsó Elemér, Tóth Zoltán irodalomtörténeti tanulmányai, Balogh Jolán, Biró József, Entz Géza művészettörténeti és műemlékvédő írásai, László Gyula, Ferenczi István régészeti, Bíró Vencel, Bitay Árpád, Veress Endre, Keöpeczi Sebestyén József, Makkai László, Jakó Zsigmond történelmi, Mikó Imre, Buza László, Bónis György jogtudományi tanulmányai. Nagy szolgálatot tett a folyóirat György Lajos, Ferenczi Miklós, Valentiny Antal és Vita Zsigmond erdélyi magyar könyvbibliográfiáinak és Hofbauer László sajtótörténeti elemzéseinek közreadásával. Az új folyamban, kiemelt hangsúlyt kapott a helytörténet, elsősorban Borbély Andor és Kelemen Lajos publikációin keresztül,³⁰ az Adattár rovatban pedig rendszeresen megjelennek Herepei János közleményei, amelyekből összeáll Erdély művelődéstörténetének a mai napig nélkülözhetetlen gyűjteménye.³¹

Az új folyam lapszámaiban-köteteiben ekkor már világosan kirajzolódik egy erdélyi „valóság tudomány” fejlődésmenete.³²

Szintén ebben a periódusban készül el az Erdélyi Múzeum repertórium. A repertórium összeállításának gondolata már régebben, 1909-ben felvetődik, az Erdélyi Múzeum-Egyesület ötvenéves fennállásának jubileuma lakalmából, amikor Köblös Zoltán és Valentiny Antal könyvtárosok vállalják is az Egyesület összes addig megjelent kiadványai név- és tárgymutatójának elkészítését. E kezdeményezés azonban több, jobbra külső ok miatt nem finalizálódik, így 1937-ben György Lajos EME-főtitkár és Erdélyi Múzeum-szerkesztő újra javaslatot tesz a most már szinte 50 évfolyamot kivető folyóirat tárgymutatójának elkészítésére. A munkára Valentiny Antal kap megbízást, ő azonban, miután a kolozsvári Egyetemi Könyvtár élére kerül, felszaporodott teendői miatt Entz Gézát bízta meg a munka sajtó alá rendezésével. A kötet Valentiny Antal és Entz Géza összeállításában 1942-ben napvilágot is lát.³³

A munkát néhány évtizeddel később Váczi Leona folytatja, aki összeállítja az Erdélyi Múzeum 1938-tól 1947-ig terjedő kilenc évfolyamából válogatott bibliográfiát.³⁴

²⁹ Balassa Iván – Benkő Loránd: *Utószó*. Erdélyi Múzeum 1947. 1–4. (1990)

³⁰ *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. Buk. 1981. 324.

³¹ *Adattár a XVIII. századi szellemi mozgalmak történetéhez. Herepei János cikkei*. I–III. Szerk. Keserű Bálint. Bp–Szeged 1965–1971.

³² Balogh Edgár: *Folyóiratkulturánk öröksége*. Korunk 1965. 7–8. 1082–1084.

³³ *Az Erdélyi Múzeum név- és szakmutatója. (1874–1917, 1930–1937)*. Összeállította Valentiny Antal és Entz Géza. Kvár 1942.

³⁴ Váczy Leona: *Erdélyi Múzeum repertórium 1938–1947.*; Váczy Leona: *Az Erdélyi Múzeum repertórium*. Korunk 1966. 9. 1354–1356.

VII. 1991–

Indulásától kezdve a leghosszabb kényszerszünetet az 1947–1991-es periódus jelentette az Erdélyi Múzeum életében. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1990-es újraindításakor sajnálatosan nélkülözni kényszerül azokat az anyagi javakat, „amelyeket a bolsevista-nacionalista pártállam elorzott tőlünk, s melyeknek visszaszámaztatása érdekében az új hatalom birtokosai eddigelé még jelzésértékű gesztust sem tettek” – olvasható az rendszerváltás utáni első lapszám beköszöntőjében,³⁵ amelyben a szerkesztő a folyóirat céljait is rögzíti: „Folyóiratunk Erdély földje és népei múltjának, jelenének és jövődjének minden felmerülhető kérdését szakszerűen, módszeresen, szigorú tudományos tárgyyszerűségre törekvően és a napi politika esetlegességeitől óvakodva kívánja tárgyalni.”³⁶

Az LIII. kötetével induló legújabb folyam címlapján az alábbi megnevezés szerepel: Erdélyi Múzeum. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti-, Nyelvi- és Történettudományi, valamint Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztályainak közlönye. Az évente négy lapszamba szerkesztett, magát ekkor két szakosztály folyóirataként definiáló folyóirat, amelynek szerkesztői Benkő Samu, Dávid Gyula, Faragó József, Mócsy László, az első két évben négy-négy összevont füzetben jelenik meg, míg 1993-tól évente kétszer, két-két összevont lapszámmal. Az 1993. 1–2. füzetből a címlapon feltűnik az akkori felelős szerkesztő, Benkő Samu neve.

Ez az a periódus, amikor a jelenleg is alkalmazott lapstruktúra kialakul a maga rovataival: Főlaptest, Műhely, Szemle, In memoriam, Egyesületi Közlemények.

Az 1994. 3–4. füzetrel felelősszerkesztő-váltás következik be a lap életében, Benkő Samut Csetri Elek követi, míg a szerkesztőség összetétele változatlan marad.

1995-től a Múzeum angol, román, magyar tartalomjegyzékkel, valamint az egyes tanulmányok végére csatolt angol nyelvű kivonatokkal jelenik meg.

1997-től újra módosul a szerkesztőség összetétele, Csetri Elek felelős szerkesztői munkáját Faragó József, Egyed Emese, Vetési László és a szerkesztőségi titkári teendőket felvállaló Kerekes György segíti.

Egy évvel később, 1998-ban a Múzeum felelős szerkesztői feladatainak ellátásával az Egyesület Antal Árpádot bízta meg, aki Egyed Emese, Kovács András, Tánzos Vilmos, Veress Károly, Vincze Mária és Kerekes György szerkesztőkkel végzi a redakciós munkát.

Az 1999. 3–4. füzetből a felelős szerkesztői megbízatást Kovács Kiss Gyöngy veszi át. Ekkor a szerkesztőség Ilyés Szilárdal, az Egyesület munkatársával egészül ki, Vincze Mária helyére pedig Szász Alpár Zoltán lép.

A lap életébe a 2004. 3–4. füzetből újabb módosulás következik be, ekkortól a folyóirat nemcsak a két szakosztály, de az Elnökség lapjává is válik, amint az a belső címlapon feltűnik: Erdélyi Múzeum. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Elnökségének, Bölcsészeti-, Nyelvi- és Történettudományi, valamint Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztályainak közlönye.

³⁵ Benkő Samu: *Köszöntjük az olvasót*. Erdélyi Múzeum 1991. 1–4.

³⁶ Uo.

A 2007-es évtől kezdődően a kolofonban a szerkesztők nevei mellett feltűnik a külföldi akadémikusokból, egyetemi tanárokból álló szerkesztőségi tanácsadók névsora: Barta János, Gebei Sándor, Konrad Gündisch, Monok István, Velkey Ferenc.

A lap 2004-től a bukaresti Oktatási és Kutatási Minisztérium Akkreditációs Tanácsa (CNCSIS) által tudományosnak minősített folyóirat.

Az 1991-től kezdődő időszakban honosodik meg a súlypontos szerkesztés gyakorlata, terjedelmesebb, esetenként az egész laptestet kitöltő, illetőleg a karcsúbb súlypontokkal, melyek közül csak néhányat említünk: *Honfoglalás* 1100 (1996. 1–2.); *Népe ségtörténet* (1997. 1–2.); *Szórványkérdés* (2003. 3–4.); *Erdély a magyar középkor-kutatásban* (2005. 3–4.); *Politikai identitás* (2006. 1–2.); *Felvilágosodás, Erdély* (2007. 3–4.).

Egy alapjában megváltozott világban, a 20. század végén, a globalizáció egyre erőteljesebb térhódításának körülményei közepette újraindított Erdélyi Múzeum 1991 óta megjelenő lapszámai – hangsúlyosan 1999-től a szerkesztői szándék szerint – kettős, szakosztályi, ugyanakkor a szakosztály tevékenységén túlmutató feladatot kíván ellátni. Elsősorban olyan tudományos szakirodalmi tájékoztatás fóruma kíván lenni, amely szerkesztési koncepciójának tengelyében az erdélyi és az európai hagyomány ötvözete áll: az önismeret, az etnikumközi párbeszéd, a térség kulturái közti kapcsolatok építése, az európai integráció programjának képvisellete a globális és lokális kérdések elemzésével. Az Erdélyi Múzeum egyfajta híd szerepét igyekszik betölteni az erdélyi és az egyetemes magyar tudomány publikálás között.

Főként történeti, irodalmi, bölcsészeti, nyelvészeti, néprajzi, filozófiai, jog-, közgazdaság- és társadalomtudományi tanulmányokat jelentet meg. Szerzői között 1990 óta is jelen vannak az erdélyi és kárpát-medencei magyar tudományosság releváns képviselői. Ugyanakkor tág teret kínál a kolozsvári és erdélyi egyetemek magyar diákjainak, magiszteri hallgatóknak, doktorandusoknak.

Az Erdélyi Múzeum története utóbbi tíz évének alakulásában túlságosan érdekeltek vagyunk, ezért e periódus felülvizsgálatát és értékelését szerencsésebbnek véljük az utókorra bízni. Az utóbbi tíz év szerkesztői szándéka szerint azonban a folyóirat egyértelműen a szellemi tájékozódást és az európaiságot kívánja szolgálni, sajátosan kisebbségi szemleként, nemzetiségi intézményként.

The History and Role of the Erdélyi Múzeum in the Hungarian Scientific Life of Transylvania

Keywords: Erdélyi Múzeum (Transylvanian Museum), annuary, European and Transylvanian tradition

The annuary of the Transylvanian Museum Society (Erdélyi Múzeum-Egyesület) was founded in 1874 and lead by Henrik Finály, professor of linguistics and history. Chronologically, the history of the annuary may be divided in seven, from the point of view of concept and form quite distinctive and yet related periods. The annuary has mainly published studies in social and human science and several articles in the field of natural science. Since its existence the annuary assumes two aims: to present the activity of the society's departments and publish studies written by domestic and foreign authors. The publication acts like a forum offering specialized information that combines European and Transylvanian tradition with topics from the field of interethnic dialogue, self-knowledge and preservation of heritage. Editors-in-chiefs of the annuary: Henrik Finály (1874–1882); Lajos Schilling (1884–1887); István Hegedüs (1888–1890); József Szinnyei (1891–1893); Lajos Szádeczky (1893–1905); Pál Erdélyi (1905–1917); Lajos György (1930–1939); Attila Szabó T. (1941–1947); Samu Benkő (1991–1994); Elek Csetri (1994–1998); Árpád Antal (1998–1999); Gyöngy Kovács Kiss (1999–).

Egyed Emese

Irodalomtudomány az Erdélyi Múzeumban

Az Erdélyi Múzeumot fel kell fedezni.

Alapításának 150. évfordulóján érdemes megvizsgálunk, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület kisebb-nagyobb megszakításokkal megjelent folyóirata, az Erdélyi Múzeum milyen kutatási eredményekkel gazdagította az irodalomtudományt. Kényszerszünetei, újraindulásai, sőt belső szerkezeti változásai ellenére ugyanarról a Kolozsvárt szerkesztett és kezdetben magyar nyelvű tudományos, aztán szűkebben történet-, nyelv-, irodalomtudományi, filozófiai munkákat közlő folyóiratról van szó, amelynek koherenciáját, időbeli kontinuitását a benne ható tudományok latens dialógusa és a magyar nyelvű vagy magyar vonatkozású kulturális kincshez való kapcsolódása adja. A folyóirat Erdély egész területére kiterjedő tudományos igényeket fogalmaz meg, sőt eredményeit tekintve nem éri be regionális érvényességgel. A Múzeum-Egyesületben (időnként és végül az egyesület első, humán tudományi szakosztályában) folyó munka megjelenítése, a felsőoktatás céljainak szolgálata és a tudomány színvonalas népszerűsítése azonban olyan vállalásokat jelent, amelyek egyidejű megvalósítása nem volt könnyű. Ezért a régi és az újabb közleményeket egymással szembesítve vizsgáljuk a folyóirat irodalomtudományi identitását.

Mivel is foglalkozott az irodalomtudomány azóta, hogy az Erdélyi Múzeum (1874-ben) megindult? Helyét kereste a nemzeti nyelvű irodalmak rendszerében, közzétett korábban hozzáférhetetlen anyagokat – egyszersmind próbálta egyetlen szerzőhöz, intézményhez rendelni, használói körét felderíteni. A magyar irodalom európai kapcsolódási lehetőségeit, forrásait, fogadtatását, oktathatóságát kutatta, rangsorolta az irodalmi műveket, ezzel kapcsolatban (újra) értékelt szerzőket, ízléscsoportokat, műhelyeket. Belsőleg tagolódott, kutatási területeit más tudományok módszereivel vizsgálta át, igyekezett egzaktabbá tenni kifejezéstartárát, új olvasásmódokkal kísérletezett, elméleteket vizsgált az irodalom jelenségeinek és termékeinek megértése céljából.¹

Az Erdélyi Múzeum közleményeinek áttekintése szűk keretben arra nyújt lehetőséget, hogy benne az 1880-as évektől kezdve megjelent irodalomtudományi anyag témáit, műfajait jelezzük, a programírásokra és a szakosztály munkásságára is figyelve vázoljuk irodalomtudományi profilját, társadalmi beágyazottságát. A régi és új folyóiratszámok sokszor többet mondanak párhuzamos olvasásban, szembesítésben, így a kronologikus elemzés fegyelméhez nem tudunk minden esetben ragaszkodni. Ez a vizsgálat lehetővé teszi, hogy felismerjük, milyen tudomány- és irodalomszemléletet képviselt története során a folyóirat, és összefüggéseket fogalmazzunk meg arra vonatkozóan, hogyan alakult az irodalomkutatás diszciplináris helyzete, mi jellemzi a szerzők és olvasók viszonyát. Ha más folyóiratok kontextusába helyezve, a kiadvány tartalmait a politikatörténet eseményeitől nem függetlenül olvassuk, körvonalazódik

¹ Hadd idézzük a folyóirat egyik ifjú szerzőjét: „... az ismeretelméletileg elgondolt irodalmi hermeneutikának a tudományosság kritériumaival kell rendelkeznie, tudományként pedig tényeket és adatokat kell átdolgoznia ismeretekké ahhoz, hogy létrejöhön az irodalmi elemzés, az irodalomtudomány e központi kategóriája. És végső soron honnan máshonnan tudná ezeket az adatokat nagyobb biztonsággal beszerezni, mint éppen az irodalomtörténetből és az irodalomszociológiából, az irodalom empirikus tudományáiból?” Bóné Ferenc: *Kimerítő irodalmi hermeneutika*. Erdélyi Múzeum (a továbbiakban EM) 2003. 1–2. sz. 98.

az is, helyi, területi vagy átfogóbb érvényességű-e a tudomány illetén művelése. Egy biztos: a lapban közzétett – tematikus, területi vagy más szempontú – kutatások a tudományművelést folyamatában láttatják.

A kiadvány vizsgálatának története

A folyóirat kolozsvári indulása (1874) szinte egybeesik a Budapesten szerkesztett Magyar Nyelvőrrel, a Századokéval, az Egyetemes Philológiai Közleményekével. Csaknem ötven évfolyama után, amikor összefoglalja az Erdélyi Múzeum-Egyesület megvalósításait, Kántor Lajos már a folyóirat eredményeiről is szólhat.² A politikai és szaktudományos feltételek hullámzását taglalja, *szakelőadások – népszerűsítő előadások* bontásban veszi számba azt, ami a szakosztályokban elhangzott; ezekből általában a szakelőadások kerültek be a folyóiratba. Vizsgálódása nemcsak az egyesület kettős feladatvállalását mutatja, hanem azt is, hogy az Erdélyi Múzeumot szakmabeli olvasóknak szánták elsősorban, és szerkesztői a polihisztor értelmiségi (és olvasó) típusában hittek.

1939-ben György Lajos már könyvnyi terjedelemben foglalja össze a folyóirat történetét.³ Az egyesületen és szerkesztőségen belül feszültségről ad hírt, főleg a célok mibenléte és a (csoportos) szerepértelmezés tekintetében. Úgy véli, a múzeumi gondolattól az akadémiai felé mozdult el a kiadvány; értékeli a tudományos erők célszerű összefogását, a helyi tudományos életben azonban aggasztó jeleket vél felfedezni; „a kolozsvári tudósok nagyon elégtlenül vettek tudomást a helybeli folyóirat próbálkozásairól, de azért cikkeiket és tanulmányaikat szívesebben küldözgették a fővárosi szakközlönyökbe azzal a számítással, hogy így szélesebb olvasó réteg vesz tudomást eredményeikről” – írja.⁴ Kitér a tudományos élet és a közlemények dialektikájára (általában a felolvasóülések anyagát közli a lap), de azt is jelzi, a honoráriumok megszüntetése ártott a közlési kedvnek. A szerzők sorában észlelhető elbizonytalanodást egyebek mellett a kiadványformáknak elég gyakori változásával magyarázza.

A közönség közömbösségének ellenében tett erőfeszítéseket taglalva azt vizsgálja, hogyan változott a kiadvány elnevezése az évek folyamán, illetőleg azt is, kinek a munkája kerül a lapba: a közönség, az egyesületi tagság, a szakosztály vagy az Egyesület tudományos eredményével megkereső külső kutató munkája. Kritikát is megfogalmaz; sajnálja az egyesületi és múzeumi gondolat alárendelését az egyetemi konkrét feladatoknak és – ennek következtében – a pártoló lakosságréteg egy részének elvesztését: „Önzetlen, naiv mecénása lett az Egyesület az Erdélyi Múzeummal egy olyan tudományos irányú munkálkodásnak, amely önmagában értékes volt ugyan, de nem az Egyesület érdekeit és fő célját szolgálta.”⁵ Az állami és a magánalapítású intézmények közötti térben a magyar főváros szellemi vonzáskörétől távolodó vagy attól elzárt tudományos élet fokozatos gyöngülésére figyelmeztet; úgy véli, hogy az egyetem önmagában nem működik kulturális központként: „Az egyetemnek a maga erejéből kellett

² *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület problémái.* Az elnökség megbízásából összeállította Kántor Lajos. Lugos 1931 Erdélyi Tudományos Füzetek. (ETF) 23. sz.

³ György Lajos: *Az Erdélyi Múzeum Egyesület háromnegyed százados tudományos működése 1859–1934.* ETF 105.

⁴ György Lajos: *i. m.* 289–331. 298.

⁵ György Lajos: *i. m.* 301.

volna tudományos közlönyét megteremtenie, a múzeumnak pedig tárai fejlesztésére kellett volna minden erejét összpontosítania. Ehelyett a múzeum az egyetemmel karöltve az Egyesülettől független s rendeltetésén kívül álló tudománypolitikát űzött, azt akarta elérni, hogy Kolozsvárt tudományos gócponttá varázsolja s az Erdélyi Múzeumot a fővárosi folyóiratok versenytársává növelje.”⁶

A kolozsvári egyetemen finnugor nyelvészetet oktató Szinnyei József lapszerkesztővé választása 1891-ben annak az elképzelésnek a jegyében történhetett, hogy a felsőoktatási szférát jobban bevonják a folyóirat szerzői-olvasói körébe. Szinnyei egy év múlva Magyarországra távozott. Az 1892–1905 közötti időszakban már hangsúlyosabb az irodalomtudományi közlemények jelenléte a folyóiratban. A kiadvány olyan olvasóval számol, akit érdekelnek az emberi szellem diszciplínákba rendezett eredményei, szívesen követi őket létrejöttük folyamatában, és a bölcsélet, a nyelvről való ismeretek, a történelmi tárgyú tudományos írások közelében arra is fogékony, amit az úgynevezett szépirodalom tanulmányozása jelent.

Ami az Erdélyi Múzeum – tervezett – közönségét illeti, kutatók, értelmiségiek és érdeklődő, művelt olvasók számára készült a lap; szerkesztői kezdetől arra számítottak, hogy a felfedezésnek nyilvánosságra van szüksége, attól válik erőteljesebbé, egyértelműbbé, sőt inspiratívabbá. 1895 januárjában (Szádeczky Lajos szerkesztése idején) egy *Felhívás és kérelem* című írás vet számot a tényleges helyzettel; a folyóirat e szerkesztői levél szerint azért jött létre, hogy „második középpontja legyen a magyar nemzeti tudományosságnak”, „fő tekintettel mindig Erdélyre” „az erdélyi részeket valóságos irodalmi központtá tegye”. Sajnálattal állapítja azonban meg a felhívás szerzője, hogy „a közönség pártolása nem áll arányban az Erdélyi Múzeum-Egylet anyagi áldozatával és munkásai buzgalmával”;⁷ tehát a kiadvány anyagi gondokkal küzd, és közönségének érdeklődése nem állandó.

A tudányszervezés folyamatos gondja az egyesület választmányi tagjaira, a szakosztályok vezetőire és a lap felelős szerkesztőire nehezedik. Az egyesület első szakosztálya feladatait és a folyóirat jellegét vizsgálva Rajka László a továbbiakban két irányt és három konkrét tevékenységi formát javasol gróf Mikó Imre egyesületalapító eredeti elgondolásához hűen: „Az egyesület fejtsen ki két irányban munkásságot: az egyik legyen a gyűjtőtevékenység, a másik a feldolgozó és tudományos munka.”⁸ Nem szól a tudomány-népszerűsítésről, a képzésről, de a szakosztály és a folyóirat saját feladatkört lát el az EME-kiadványok rendszerében, és az egyesület tagságához (sok tanárhoz, lelkészhez, tanult főhöz) el is jut.

A lap története gyűjteményei, „a táruk” feldolgozása révén különösen összekapcsolódik 1909 után az egyetemi könyvtárával.⁹ Valentiny Antal könyvtárigazgató és Entz Géza 1942-ben

⁶ György Lajos: *Az „Erdélyi Múzeum” története. 1874–1937.* 1939. 1. 4–20, 2. 125–145; 100–102. Ha kijelentését az irodalomtudomány szempontjai felől közelítjük meg, a táruk sorában itt a könyvtára és a kéziratos irodalomra gondolhatunk. Az Erdélyi Múzeum könyvtára a 20. század elejétől áll az egyetem olvasói és kutatói rendelkezésére (mint az egyetemi könyvtár része), a kéziratos anyag azonban nemcsak itt, hanem több őrzőhelyen található, nem is volt mindig hozzáférhető a kutatás számára. A könyvtár közlönyeként is működik a lap Erdélyi Pál szerkesztése idején: a 23. évfolyam kötetétől a 34-évfolyamáig.

⁷ EM 1895. 1. sz., a szöveg a belső címlapon található, a szerző neve nincs feltüntetve.

⁸ Rajka László: *A Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály története. 1860–1934.* = *Az erdélyi Múzeum-Egylet háromnegyed százados működése 1859–1934.* Szerk. György Lajos. Az Erdélyi Múzeum-Egylet kiadása, Cluj–Kolozsvár 1937. 3–36, különösen 3.

⁹ Már Finály Henrik, az Erdélyi Múzeum-Egylet könyvtárosa is foglalkozott a régi magyar könyvek kiválogatásával, Szabó Károly múzeumőr és egyetemi könyvtáros érdeme a könyvtári katalógusok szakszerű készítése mellett a bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi művek külön teremben való elhelyezése. Ferenczi Zoltán megkezdte, Gyalui

készíti el a folyóirat *Az Erdélyi Múzeum név- és szakmutója (1874–1917, 1930–1937)* című reptóriumát, amely a szövegek besorolása, rendezése révén maga is értelmezés. Ebben a szakcikkek tárgyalása a korabeli tudományosság rendszerét követi az *Irodalomtudomány – Théorie, science et technique littéraires* fejezettől a *Magyar irodalomtörténet – Histoire de la littérature hongroise*-ig. A francia nyelvű fejezetcímreszek arra utalnak, hogy a szerkesztők a nemzetközi tudományos világ felé nyitottak.¹⁰

Ugyanebben az évben jelenik meg Kelemen Lajosnak *Az EME története* című összefoglalója, amelyben az egyesület és időszaki kiadványa irodalomtörténetére is kitér, bár ő inkább a magyar nyelvű szakírói munkásságra vonatkoztatja a kifejezést; a történelem-, nyelv- és bölcsészettudományi szakosztály megalakulásával (1883. okt. 19.) hozza kapcsolatba az irodalom művelésének fellendülését; felidézi Hegedüs István egyetemi tanár nagy perspektívájú tervét is egy kolozsvári kulturális és irodalmi centrum létrehozásáról. Az elképzelés a folyóirat profilján is változtatni kívánt: a szépirodalmi rész szigorú kritika alapján megválogatott irodalmi termékeket, valamint méltányos és igazságos kritikai szemlét tartalmazott volna; javasolta a tudomány és a szépirodalom termékeinek rendszeres bírálatát és a külföldi irodalom figyelemmel követését is.¹¹

Ennek az óhajnak feleltethető meg az, hogy kilépve a szakosztályi keretből, időnként irodalmi körök aktuális tevékenységéről is tájékoztatott a lap: 1904 decemberében *Erdélyi irodalmi társulatok gyűlései* címmel az Erdélyi Irodalmi Társulat kéthavi munkájáról és a Marosvásárhelyt újraindult Kemény Zsigmond Társaság decemberi estjéről írt (a tudományos előadásokat műfordítói, költői bemutatkozások keretezték). Ez utóbbi társaságban „Szádeczky Lajos rendes tag tartott szabad előadást: Rákóczi és társai törökországi emlékeiről, a konstantinápoly-galatai sírokról, Izmiden a Thököly sírjáról s a kisázsiai Virágok mezejéről, Rodostón az emigránsok még meglévő emlékeiről, Bercsényi és társai sírjairól stb.; felhívta a figyelmet arra is, hogy két és fél év múlva lesz 200-adik évfordulója annak, hogy Rákóczit éppen Marosvásárhelyt az erdélyi fejedelemségbe iktatták 1707. ápr. 5-én, melynek emlékét illő lesz megünnepelni”.¹² A Rákóczi-emigráció szöveges hagyatéka mint feldolgozandó örökség jelentkezik ebben a hírben, de a ma annyira szívesen tanulmányozott kultuszképződés jelei is körvonalazódnak. A művelt közönségre, annak türelmére és sokirányú érdeklődésére, egyszerűsmind áldozatkész rokonszenvére számított a lap valamennyi szerkesztője. Szádeczky Lajos például eredményekről, érdemleges tudományos irodalmi kutatásokról számol be, kevesli a

Farkas véglegesítette a Kézirattár és a Régi Magyar Könyvtár külön katalógusát immár a könyvtár új épületében, Erdélyi Pál könyv-, folyóirat- és kéziratrészeleket különített el a könyvtárban, és ez az olvasó és a kutató munkáját egyaránt megkönnyítette. Lásd Gurka Balla Ilona: *A Kolozsvári Egyetemi Könyvtár aktuális problémái és fejlesztési szándékai – Egyetemi könyvtár az információs társadalomban*. Tudományos és műszaki tájékoztatás 53. évfolyam (2006) 11–12. sz.

¹⁰ Valentiny Antal–Entz Géza: *Az Erdélyi Múzeum név- és szakmutója, 1874–1917, 1930–1937*. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása. Kvár 1942. Tanulságos a rendszerezés (itt a francia nyelvű részeket elhagyjuk): Irodalomtudomány; Egyetemes irodalomtörténet; Germán népek irodalma; Román népek irodalma; Román népek irodalomtörténete; Latin irodalom; Latin irodalomtörténet; Görög irodalom; Görög irodalomtörténet; Más népek irodalma; Más népek irodalomtörténete; Magyar irodalom; Általános magyar irodalomtörténet; Erdélyi irodalomtörténet; Magyar költészet; Magyar drámai irodalom; Magyar szépirodalom; Magyar anekdoták; Más műfajú irodalmi alkotások; Magyar irodalomtörténet.

¹¹ Kelemen Lajos: *Az E.M.E. története* = Emlékkönyv az Erdélyi Múzeum-Egyesület félévszázados ünnepére. 1859–1909. Erdélyi Pál (szerk.). Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Kvár 1909–1942. 66.

¹² EM. 1904. 10. sz. 598–599. Az Izmid nyilván nyomdahiba, a helység neve Izmit (az ókori Nikodémia).

közönség felől érkező támogatást. Ez a gond meghatározza a folyóirat életét, és e dialógusnak inkább óhajtása, semmint megvalósulása érzékelhető a későbbiekben is. Petelei István kora társadalmi kérdései iránti érzékenységgel a Kolozsvári Kalauzban el is marasztalja az egyesületet azért, mert szerinte a közzétett tudományos tárgyak életidegenek és múltorientáltak.¹³

Hegedüs István a folyóirattól azt várta, „tudomány és szépirodalom egyesítése által hasson oda, hogy művelt, olvasó közönséget teremtsen magának; a tudomány, költészet és művészet kérdéseit komoly, beható módon tárgyalja; a szépirodalom legmagvasabb és legértékesebb termékeit nyújtsa, hogy a női közönség is kedvet kapjon az irodalomnak oly termékei iránt, melyek alkotása gondosabb, lassúbb munkát igényel”.¹⁴ Írók csoportosulása és hasonló tudományos szemléletű szerzők érdekszervezete perspektívát jelent a kiadványok számára. Jó, ha a szépirodalom és az irodalom tudományos vizsgálata időnként találkozik egymással, a közönség pedig nem fordul el saját szerzőitől, de ennek megvalósítása erőfeszítéseket igényel. E kérdés fölött Szentimrei Jenő egy bécsi emigráns lap, a Tűz szerkesztőjének, Gömöri Jenőnek felhívására válaszolva felelősséggel tűnődik 1922. évi levelében. Tollán a tudatos közönségformálás mint aktuálpolitikai szükséglet jelenik meg: „itt is van közönség, de mondhatja úgy is egész bátran, hogy itt sincs közönség. Három oldalról vagyunk úgyszólván teljesen védetlenek [...]. És most szervezkedjünk? Hogy? Alakítsunk újabb nemzedék irodalmi társaságot? Nekünk Erdélyben az irodalmat elakadémikusítani nem szabad. A mi irodalmunknak állandó ható tényezőnek kell maradni. [...] Ebből fel kell ébreszteni, vagy elpusztul az utódállamok magyar irodalma. Ha már közönség lett belőle, lépésről lépésre igényesebbé lehet őket tenni, míg elérkezik az irodalom valódi élvezetének ízléséhez.”¹⁵

1942 márciusában kelt, az Erdélyi Múzeum-Egyesület évfordulós kiadványához illesztett zárószavában Szabó T. Attila történelmi jelentőségű feladatok és célok létével indokolja, miért is lát több évtizedes késéssel napvilágot az Erdélyi Múzeum eredetileg fennállása félszázados ünnepére készült *Emlékkönyve*; a nagyszabású munkát a háborús gondok félbeszakították, közben Seprődi Lajos akkori szakosztályi titkár összefoglaló írása is a Bölcsész- és Nyelv- és Történettudományi Szakosztály történetéről elveszett.¹⁶

Balogh Edgár a Korunkban, majd a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*ban szolt a folyóiratról.¹⁷ Szükszavúan és nem is elfogulatlanul ítélkezve a „pozitívista jellegű adatgyűjtés, a hiteles feldolgozás és a tájékoztató közlés” hármasságában állapítja meg a lap jellemzőit. Sommás összefoglalója végérvényesen a múltba telepítette az Erdélyi Múzeumot, és csak néhány szerzőjét nevesítette; a tárgyak valóban széles skálájából a honismeretet és a román–magyar kapcsolattörténetet emelte ki;¹⁸ „az irodalomtudomány köréből Balogh Edgár, György

¹³ Petelei kritikus viszonyulására az Erdélyi Múzeum tudományos közleményeihez Kozma Dezső figyelt fel. Kozma Dezső: *Az Erdélyi Múzeum első két évtizedének történetéből*. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények (a továbbiakban NyÍrK) XV. 1971. I. 114–120.

¹⁴ Kelemen Lajos: *i.m.* 65.

¹⁵ *Gyökerek után kutatva. A kolozsvári Vasárnap és Vasárnapi újság (1921–1925)*. Antológia. Válogatta, bevezetővel, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta Szabó Zsolt. Kriterion Könyvkiadó, Kvár 2006. 19–20.

¹⁶ Végül Rajka László készítette el.

¹⁷ *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. Főszerk. Balogh Edgár. Kriterion Könyvkiadó, Buk. 1981. I. kötet. 509. Vö. Váczy Leona: *Az Erdélyi Múzeum repertórium*. Korunk 1966. 9.; Balogh Edgár: *Folyóiratkulturánk öröksége – az Erdélyi Múzeum*. Korunk 1965. 7–8 sz. 1079–1082.

¹⁸ Ennek irodalomtörténeti vonatkozása például Kántor Lajos: *Erdély a világháborút tükröző román irodalomban*. EM 1934. 6–28; Moldován Gergely: *Sinkay György élete és munkái*. EM 1890. 517–535; Bogdan-Duică: *Ion Barac* (ismertetés, jegyzi: Szabó T. Attila) 1935. 4–6. 194. A magyar–román, román–magyar irodalmi kapcsolatok

Lajos, Kristóf György, id. Kántor Lajos, Jancsó Elemér, Tóth Zoltán irodalomtörténeti és komparatista írásokat publikál” – szűkítette a képet.¹⁹

Kozma Dezső a Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményekben foglalkozott az Erdélyi Múzeum első évfolyamainak elemzésével, kiemelve a folyóirat irodalomtudományi anyagát.²⁰ Az önismeret hiányát rója fel a lap szerkesztőségének, másrészt az egyetemi oktatószemélyzetnek a kolozsvári helyzetből való elvágyódását, a kolozsvári tudományos élet eseménytelenségét jelöli meg a szaktudományos kiadvány gondjai forrásaként.

Az egyesület és folyóirata, illetőleg az egyetem viszonyát példázhatja Kristóf György pályája. Amikor Gaal György doktori disszertációt szentelt az irodalomtörténész egyetemi tanár tudományos pályájának, az Erdélyi Múzeumtól és a mögötte álló Egyesülettől a hatalom már két évtizede megvonta a működés jogát. Kristóf 1901-ben kezdett közölni a folyóiratban, később a Budapesti Szemlébe, az Egyetemes Philológiai Közönybe, a Keleti Újságba, az Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közönybe, majd az Irodalomtörténetbe, az Irodalomtörténeti Közleményekbe is adott írásokat (és a sort folytathatnók). Igaz, 1916 és 1930 között az Erdélyi Múzeum megjelenése az értelmiség általános útkeresése miatt szünetelt, de a már ismert szerző a húszas években az Erdélyi Irodalmi Szemlében adta közre munkáit.²¹ Kristóf 1926-ban elfogadta az EME szakosztályi elnöki funkciót, de egy év múlva le is mondott. 1938-ban még megjelenteti *Erdély tudományos élete az abszolútizmus korában az Erdélyi Múzeum Egyesület megalakulásáig című* írását, a kiadványban azonban egyre kevesebbet publikál.²² Születésnapjára ajándékkal 1939-ben a tudományos erők összehangolását kérte tanítványaitól – ebből az összehangolódásból egy köszöntő kötetre futotta is.²³

Erdélyi magyar irodalomtörténet-írás (1920–1944) című, a kolozsvári Helikon hasábjain megjelentetett összefoglalójában Pomogáts Béla antropológiai érvekkel magyarázza a folyóiratban napvilágot látott tudományos munkák jellegét. 19. századi örökségnek tartja az évforduló-kedvelést, gyakorlatilag a kisebbségi sors ellensúlyozásaként elképzelt kultuszképzést, másrészt azonban – a személyiségek történelemformáló erejébe vetett hittel – kisportrékat

kutatását a folyóirat kényszerszünete alatt másutt, például a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények hasábjain lehetett követni (Engel Károly, Kozma Dezső, Szabó Zoltán írásai), továbbá a Kriterion és a Dacia kiadó körüli szakmai műhelyekben (Dávid Gyula, Balogh Edgár), Románia Akadémiája kolozsvári kirendeltségén (Engel [Köllő] Károly, Faragó József, Mózes Huba), a Korunk folyóirat műhelyében.

¹⁹ Az első folyóirat utolsó füzetét 1917-ben jelent meg; az új folyóiratot 1930-ban havi füzetekben György Lajos EME-főtárgyaló szerkesztette; 1941-től negyedévi füzetekben Szabó T. Attila. (1947-ben szűnt meg LII. kötetével.) A sorozat 1990-ben indult újra.

²⁰ NyIrK 15. évf. 1971. 1. sz. 113–121.

²¹ A Keresztény Magvető mellékleteként 1924–1929 között évi tíz számmal megjelenő Erdélyi Irodalmi Szemle munkatársai közt a korábbi és a későbbi Erdélyi Múzeum több szerzőjét látjuk (György Lajost, Jancsó Elemért, Blédy Gézát). Lásd *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. Főszerk. Balogh Edgár. Kvár 1981. I. 493–495.

²² Szakosztályi előadást ebben az időszakban is tartott Kristóf György: *Az esztétikai becslés a mai közszellem befolyása alatt* címmel. Lásd erről részletesebben dr. Gaal György doktori disszertációját: *Kristóf György élete, irodalomtörténeti és tanári munkássága* (1980. BBTE Kolozsvár). Lásd még Kántor Lajosnak *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története 1924-től napjainkig* című összefoglalóját: EM 1930. 1. 1–17. sz.

²³ Nem munkaközösség, hanem szerzői közösség jött létre 1939-ben, „a tanítványok ugyanis 16 magyar intézetben szétszórtan működnek és évjárat szerint is különböznek. Az idői és térbeli elszigeteltséghez járul az az akadály, hogy a szükséges tudományos folyóiratok és szakkönyvek hiányában tudományos munkát végezni csak törhetetlen akarattal lehetséges” – írják a szerkesztők, Jancsó Elemér, Nagy Géza, Pellion Ervin, Reischel Artur, Sántha Alajos és Szabó T. Attila *Az Emlékkönyv története és célja* című írásukban = *Magyar irodalomtörténet 1939. Emlékkönyv Kristóf György hatvanadik születésnapjára*. Minerva Nyomda és Műintézet. Kvár 1939.

rajzol a vizsgált korszak egyetemi oktatóiról és a közéleti szerepléstől sem visszariadó kutatóiról Kristóf Györgytől Krenner Miklósig, Jancsó Béláig, György Lajostól Kelemen Lajosig. Vonzza ez a kultúrával politizáló irodalomtudósi magatartás, a folyóirat sajátos értékeit a helyi szükségletek és helyi erők összekapcsolásában jelöli meg: „Az Erdélyi Múzeum a magyar folyóiratirodalom történelmi jelentőségű műhelye volt (a romániai rendszerváltozás után felújítva ma is az!). A folyóirat mindenekelőtt az erdélyi történelem és művelődéstörténet folyamatainak hiteles feltárására törekedett, munkamódszerét ezért elsősorban a pozitivistá tudományosság szabta meg. Irodalomtörténeti tevékenysége elsősorban György Lajos, Kristóf György, id. Kántor Lajos és Jancsó Elemér, nyelvészeti írásai Csüry Bálint és Szabó T. Attila nevéhez fűződnek, és természetesen tág teret adott történelmi, művészet- és zenetörténeti, néprajzi, valamint helytörténeti tanulmányoknak is.”²⁴

A nyelvész, irodalmár, művelődéstörténész kutatók e szintézisreemtő szándékban a harmónia képét keresik. Kevésbé tekinti rózsásnak a tudományművelés helyzetét a romániai magyarság könyvhasználati szokásaiban a könyvek tárgy-mivoltát, presztízserértékét egy az EME szakosztályi ülésen bemutatott előadásában Cs. Gyimesi Éva. Értékelése szerint a társadalomtudományok erdélyi magyar művelői általában azzal a hivatástudattal éltek, hogy az „erdélyi magyar tudományosság” a nemzeti közösség fenntartásának szolgálatában áll: legitimitását valójában tudományon kívüli – a kisebbségi helyzettel magyarázott – társadalmi szükségletek indokolják. Hiányolja a helyi teljesítmények és a nemzetközi tudományosság közötti kapcsolat elevenségét, sőt létét. A kolozsvári Magyar Irodalomtudományi Tanszék mellett működő tudományos műhelyt bemutató dolgozata a helyzet értékelését adja, egyszersmind a többnyire a „magyarságtudományhoz” rendelhető tudományos kiadványok kritikátlan megítéléséről is szól. Gyakorlatilag tudományos periféria és centrum viszonyát érzékeli az erdélyi magyarság és a nemzetközi tudományosság különállásában: „A bizonyos értelemben mindig is öncélú és szabad, minden haszonelvűségtől mentes tudományos vizsgálódás és ismeretszerzés eszményét némiképp feladva a romániai magyar társadalomtudományi műhelyek a közösség számára hasznosnak vélt munkálkodást részesítették előnyben: a nemzeti önazonosságában veszélyeztetett kisebbségi társadalom igényeinek próbáltak megfelelni. És volt mire alapozniuk, hiszen Erdélyben az is vásárolt történelmi, nyelvészeti, irodalom- és néprajztudományi kiadványt mint identitásszimbólumot, akinek szakmailag semmi köze nem volt ezekhez a területekhez. Ezek a könyvek népszerűek voltak az anyaországiak körében is, hiszen elsősorban érzelmi funkciót hordoztak: magának Erdélynek a jelképeivé váltak. De ez a közönségsiker vajon kárpótolhat-e annak a szakmai presztízsnak a hiányáért, amit a nemzetközi tudományos fórumok elismerése biztosíthatna? Különös, hogy annak a Bolyainak a szülőföldjén, akire épp egyetemessége okán vagyunk oly büszkék, ilyen – a természet- és társadalomtudományokat élesen elválasztó – kettős mérce alakulhatott ki, mely által mintegy felmentést nyert minden nemzeti-nevezett tudomány az alól, hogy önmagának állított kritériumait az egyetemes normákhoz közelítse.”²⁵ Egyetemes közvetítő fogalmak használatától és a nyugat-európaival kompatibilis tudományműveléstől várja tehát Cs. Gyimesi Éva a szakmai színvonal emelkedését a régióban és a kutatási eredményeknek a nemzetközi tudományosságba való bekapcsolását.

²⁴ Helikon 2008. XIX. évfolyam. 2. (496.) sz.

²⁵ Cs. Gyimesi Éva: *Az irodalomtudomány új műhelye*. EM 1996. 3–4. 322–328. Elhangzott az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályának 1996. május 14-i felolvasóülésén.

Kovács Kiss Gyöngy, aki tíz éve megbízott felelős szerkesztője a folyóiratnak, az erdélyi és az európai hagyomány ötvözetét állítja az Erdélyi Múzeum programja tengelyébe, az erdélyi és az egyetemes magyar tudomány publikálás fórumaként képzei el a lapot, globális és lokális kérdéseket elemző, a térség kultúrái közti kapcsolatok építése eszközeként. Áttekintve a folyóirat történetét a kiadvány belső szerkezetében megragadható tudományos szemléleti változásokra is figyel.²⁶

Az újraindult folyóirat egyes számainak és közleményeinek számbavétele, a világhálón való közzététele 2009-re meg is valósult az Elektronikus Periodika Archivum programban: www.epa.oszk.hu/00900/0097, *néhány tétel (1880-as évek, évfolyamok, egyes írások, oldalak) pótlására bizonyára nem kell sokáig várni.*²⁷ Remélhető, hogy az irodalomtudományi kutatás is érdemben hasznosítja az ilyen módon hozzáférhető anyagot.

Tudományos tartalmak

Az Erdélyi Múzeumot indulásakor Finály Henrik nyelvész és történész szerkesztette; minden tudományággal foglalkozni kívánt, hogy a két évvel korábban alapított kolozsvári tudományegyetem tanárai helyben tehessék közzé kutatási eredményeiket. Ez a cél azonban sokszor változott az Erdélyi Múzeum-Egyesület tudománypolitikai helyzete és önmeghatározása, illetőleg a lapszerkesztő(k) és a szakosztály viszonya függvényében. Elnevezése a Döbrentei Gábor által szerkesztett, első erdélyi magyar művelődési folyóiratának, az Erdélyi Múzeumnak (1814–1818) nevét elevenítette fel, de tartalmaiban annál rendszeresebb kívánt lenni, bár a lapelőd változatosságát meg kívánja őrizni ma is (kimondottan szépirodalmi anyagnak csak mint irodalomtörténeti újdonságnak közlésére vállalkozik Műhely – a valamikori Adattár funkcióját is őrző – rovatában).

A régi Erdélyi Múzeumban szemléztek szépirodalmi műveket is, és – legalábbis a műfordítások-kísérletek bemutatása erejéig – volt szépirodalmi jellegű olvasmány is a folyóiratban. Amikor Erdélyi Pál szerkesztette a folyóiratot, olvasmányosságra törekedett, a folyóirat magyar irodalmi jellegű anyaga arányaiban bővült; az 1912. évi 2. füzetben például Berde Mária Baumberg Gabriella költőnőről (Batsányi Jánosnéról) írott tanulmányát több kép teszi emlékezetessé,²⁸ Torkos László a prozodiáról, Erdélyi Pál az erdélyi könyvtárakról közöl tanulmányt, B. K. P. szignójú szerzőtől jegyzéket olvashatunk Bethlen Kata könyvtáráról, Köblös Zoltán pedig folytatja a Régi Magyar Könyvtár tételeinek közlését. Ekkoriban több füzetre terjedő folytatásokban is megjelentek tanulmányok. Egy időben a szépirodalmi kiadványok, folyóiratok ismertetése is a lap olvasóbarát technikái közé tartozott; hírt adott a Waldapfel Imre szerkesztésében megjelent *Horatius nosterről* (Kerényi Károly bevezetésével),²⁹ Tamási Ábel a

²⁶ Kovács Kiss Gyöngy: *Az Erdélyi Múzeum helye és szerepe az erdélyi magyar tudományos életben*. Szabadság 2009. május 4. 8.

²⁷ Az internet térhódítása (hozzáférhetővé tétel – új ismertszerzési formák, olvasási szokások kialakulása) és az Erdélyi Múzeum egyes lapszámainak, illetve az egyesület egyéb kiadványainak megjelenése a világhálón egészen új helyzetet hoz létre a kutatásban is.

²⁸ EM 1912. 1. sz. 3–54, 2. sz. 105–126

²⁹ EM 1935. 7–9. sz. 307. Az ismertetést S. I. jegyzi.

rengetegben című regénye megjelenéséről³⁰ és arról, hogy Csiky Gergely Plautus vígjátékaiból fordított.³¹

Története során az Erdélyi Múzeum olyan folyóiratokkal közölt azonos periódusban irodalomtudományi kutatási eredményeket, mint a Budapesti Szemle, a Nyugat, az Erdélyi Helikon, 1924 és 1929 között a Keresztény Magvető és az Erdélyi Irodalmi Szemle, a Pásztortűz, illetőleg az Irodalomtörténeti Közlemények, az Irodalomtörténet, az Egyetemese Philologiai Közöny, az egyetemese bölcsészettudományi karainak szakközlönyei; 1991-es újraindulása után – hogy csak néhányat említsünk – a Literatúra, a Helikon, a Holmi, az Irodalomismeret, az Erdélyben szerkesztett lapok közül a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, a Látó, a Korunk, a Művelődés, a Helikon.

Szerzői, kisebb műhelyei sem légüres térben léteztek. Az Erdélyi Múzeum-Egylet szakosztályaival (és így az Erdélyi Múzeum szerkesztői és szerzői közösségével) csaknem azonos időben munkálkodott, ha inkább szépirodalmi vagy tudománynépszerűsítő hangsúllyal is a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság (1876-tól), Aradon a Kölcsey Egyesület (1881), Kolozsváron az EMKE (1885-től), az Erdélyi Irodalmi Társaság (1888-tól), az Erdélyi Kárpát-Egyesület (1891-től), némileg későbbi alapítású a nagyváradi Szigligeti Társaság (1892), a temesvári Arany János Társaság (1903), működik a nagyszebeni Verein für Siebenbürgische Landeskunde (1841-től kezdve), 1861-től kezdve pedig egyre nagyobb erdélyi bázissal a román ASTRA (Egyesület a román nép irodalmáért és kultúrájáért).³² Az Erdélyi Helikon 1926 és 1944 között tartotta összejöveteleit Marosvécsen, 1941 után Kolozsváron. A magyar nyelvű humán tudományossággal mindezek az egyesületek valamilyen módon kapcsolatba kerültek.

Nemcsak a magyarnyelvűség, hanem a tudományos ismeretek számára is meg kellett nyerni a folyóirat olvasóit, a kiadvány a tartalmi gazdagság szakirányú változatosságával érdeklődést és jó nyelvismeretet feltételezett az olvasók részéről, sőt több idegen nyelv ismeretét is. Az irodalomtudományi anyagot is tartalmazó időszakos sajtótermék időnkénti „megtorpanása” a szaktudományosság egzisztenciális problémáival hozható kapcsolatba, de Trianon után emellett a kisebbségi helyzet bizonytalanságával is. A mindenkori tudománytámogatóktól való függés, a közönség rokonszenvének keresése minden időben nehezíti a napi politikától való távolságtartást, bár a folyóirat erre alapításától kezdve törekedett. Anyagi gondjai és a nyelv presztízsének a politikai rendszertől függő változásai mellett a magyarországi tudományos és irodalmi rendszerhez való kapcsolódása függvényében alakul története, ennek a viszonyoknak sérülése a szerzői és olvasói viszonyulás és a tudományos tartalmak alakulásában is változásokat hoz. Amikor egy Babits Mihály nem utazhat Marosvásárhelyre felolvasni,³³ a körülmények erdélyi útvonalra módosítására kényszerítenek egy Móricz Zsigmondot, vagy éppen szélsőséges véleményekkel szemben kell az irodalom függetlenségét védelmezni (Tamási Áron-interjú, 1938,

³⁰ EM 1933. 1. sz. 98–100. A művet Kristóf György ismerteti.

³¹ EM 1884. 1. sz. 314–338. Az ismertetést Brassai Sámuel jegyzi.

³² Dávid Gyula: *A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság hetven esztendeje. = A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság levelesládája. Levelek, iratok, adatok.* S. a. r., jegyzetek Marosi Ildikó. Kriterion Könyvkiadó, Buk. 1973. 8.

³³ „Az önök f. év (1934) szeptember 17-i kérvényére hivatkozva van szerencsénk tudomásukra hozni, hogy a Minisztérium nem engedélyezi a kért előadások megtartását Babits Mihály író, magyar alattvaló számára. Főigazgató (s. k. olvashatatlan) Ügyosztályvezető (s. k. olvashatatlan)” = *A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság levelesládája.* 558.

Pásztortűz)³⁴ – az irodalomkutatás fóruma ajánlatosabbnak látja a régi irodalom politikailag talán kevésbé kockázatos tanulmányozását.

Az Erdélyi Múzeumban korán kialakult a régi irodalom kutatásának hagyománya. Mindig is erőssége volt az irodalmi múlt vizsgálata, ezen belül kitüntetett hely illette meg a költészet történetét. A *Bocskor-daloskönyv* énekeiből a múzeumi könyvtár őre, Ferenczi Zoltán közölt mutatványt,³⁵ Szabó T. Attila a *Vadadi Hegedűs-kódexet* mutatta be.³⁶

Jancsó Elemér – a vidéki helyzetben – különösen fontosnak tartja a tudományosságnak a nyelv és a színház ügyével való összekapcsolását „A nyelv, a színészet és a tudomány ügyét csak nemzeti alapon és intézményesen lehet megoldani” – írja a Pásztortűz hasábjain, az Erdélyi Múzeum-Egyesület intézményi előzményeit firtatva, a lapelőd szerkesztője, Döbrentei Gábor munkásságára emlékezve.³⁷ A drámai irodalom tekintetében a folyóirat több figyelmet szentelt az antik dráma és az iskoladráma kérdéseinek, de történetében a nemzettörténeti dráma is jelentős tárgy. A lapelőd, a Döbrentei-féle Erdélyi Múzeum tette közzé a híres történelmi drámapályázatot *Eredetiség s jutalomtétel* címmel. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület folyóirata több írást is közöl a *Bánk bán*-témában; kiemelendő e tárgykörből is Gyalui Farkas revelatív közleménye, *A Döbrentei-pályázat és a Bánk bán*, amely a magyar színháztörténetnek is megkerülhetetlen forrása lett,³⁸ valamint Janovics Jenő *A Bánk bán nyomában* című írása.³⁹

Balázs Imre József 2003-ban megjelent folyóirat-panorámájában az irodalomtudomány helyzetét a fórumok szerint újragondolva konstatálja az erdélyi fórumok önelvű munkálkodását: „A periodikák közül a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények (NyIrK)* adhatna a legtermészetesebb módon teret a tudományos apparátussal készült irodalomtudományi dolgozatok számára, de rendszertelen megjelenése, pénzügyi és terjesztési gondjai miatt az elmúlt évtizedben nem tölthetett be vezető szerepet. Helyét nagymértékben az *Erdélyi Múzeum* című, évente négy (olykor két-három összevont) számot megjelentető periodikának sikerült átvennie. Ennek tágabb profilja folytán az irodalomtudományi jellegű írások filozófiai, történelmi vagy egyéb társadalomtudományi szövegek mellett jelennek meg. Az itteni irodalmi tárgyú publikációk széles kört ölelnek fel, talán mégis a régebbi magyar irodalomra vonatkozó kutatások vannak túlsúlyban, e korszak kutatóit sikerült a lapnak műhelyszerűen maga köré gyűjtenie”–

³⁴ „...az európaiság számomra, az író és szellemi ember számára, semmi egyéb, mint érték és szellemi magatartás. Az értéket mindenekelőtt a művészi forma adja meg, a szellemi magatartást a nemes mondanivaló. De nem ismerem el a forma művészi értékét nemes mondanivaló nélkül, és a mondanivalót nem ismerem el nemesnek a forma művészi értéke nélkül. Együtt állnak vagy buknak. Az alkotásnak ez a színvonalas összhangja az európaiság.” *Időszelű írói vallomás*. Tamási Áron nyilatkozata új regényéről, az európaiságról, a transzszilvánizmusról és az „írói” falukutató munkáról. Pásztortűz XIV. évf. 1938 március, 162–163. (A cikk aláíratlan.)

³⁵ EM 1898. 372–383, 441–455, 510–522, 570–577. A kódexet *Bocskor János énekeskönyve 1710–1739* címmel Csörsz Rumen István tette közzé (Domokos Pál Péter hagyatékából). Kriterion Könyvkiadó, Kvár 2003.

³⁶ EM 1931. 7. sz. 131–155., 8. sz. 441–455, 9. sz. 510–522., 578–605. sz. 578–605.

³⁷ Az 1938-beli közlemény elgondolkodtató állítása, hogy az első Erdélyi Múzeum két szellemi centrum vetélkedésének lett az áldozata. Élünk a gyanúperrel, hogy e („Pest–Transzilvánia”) vetélkedést saját korában érzekelte Jancsó Elemér, s vetítette vissza több mint száz évvel korábbi időre: „A Múzeumot 1818-ban Döbrentei kénytelen megszüntetni. A folyóirat halálának főoka, a közönyön kívül, a Pesten 1817-ben meginduló »Tudományos Gyűjtemény«. Tulajdonképpen Transzilvánia és Pest versenyt jelentette az irodalmi élet irányításáért e két folyóirat. Ebben a versenyben Pest győzött.” Jancsó Elemér: *Döbrentei Gábor*. Pásztortűz 1938. (XXIV. évf.) 3. 134–136. 136.

³⁸ EM 1931. 1. sz. 1–13.

³⁹ EM 1942. 1. sz. 67–84.

állapítja meg Balázs Imre József.⁴⁰ A folyóirat 1991-gyel kezdődő peridusát végigtekintve megállapíthatjuk, hogy valóban több a régebbi irodalommal kapcsolatos közleménye, de ez nem csupán az erdélyi, sőt kolozsvári magyar lapok kortárs irodalomra való „beállítottságával” magyarázható, hanem azzal is, hogy a táruk tanulmányozásában és az Egyesület szakosztályi munkájában is általában intenzívebben vettek részt a régebbi irodalmat kutató szerzők.

Az irodalombírálat és különösen a vitaanyag elég ritka a folyóirat hasábjain. A kritikátörténet klasszikus darabjaiból itt Bartók György *Kölcsey kritikája és a kritikai művészet*⁴¹ című értekezését, dr. Boros Gábor *Berzsenyi esztétikai és kritikai munkássága* című tanulmányát⁴² említjük, és kiemeljük a bírálók sorából Brassai Sámuel, mint akinek írásait a műfordítás történetében is számon kell tartani. „Fiók Károly úrnak sem nyelvtudományát, sem fordító tehetőségét nem akarom kétségbe hozni, sőt mind a kettőt szívesen és örömelem elismerem [...] lehetőleg szeplőtlen műveket hozzon létre, melynek mind a szanszkrtr (!) irodalom barátai, mind a magyaréi méltán büszkélkedhessenek”⁴³ – zárja tanulmányát Brassai. A továbbiakban az időközben megjelent új fordítást méltatja, és a Budapesti Szemle bírálójával szemben „különösen könnyen folyó és erőltetetlen magyarságáért” a két fordító közül Mihalek Manónak nyújtja a pálmát.

Szerzők, művek

A kiadvány a szabadság, az elvárások, remények, egyszersmind a tiltás, az anyagi és függőség metszéspontjában létezett indulása idejétől. A korábbi évfolyamok szerzői az Erdélyi Múzeum-Egyesület kutató tagjai, az egyetemi könyvtár és az egyetem munkatársai, hírlapírók, középiskolai tanárok, írók. Többnyire erdélyiek. Ferenczi Zoltán, Gálos Rezső, György Lajos⁴⁴, Gyalui Farkas, Kristóf György, Szabó T. Attila, Szamosi János jegyzi a folyóirat régebbi folyamait legtöbb irodalomtudományi közleményét. A kisebbségi létben a magyar (szép- és szakirodalmi) bibliográfiát is befogadta a lap.⁴⁵ A mai szerzők sorában is a felsőoktatásban is érdekelt szerzők vannak túlsúlyban.

Hogy az 1991-ben újraindult folyóiratban kik közölnek és milyen természetű írást, az új helyzet összefüggéseiben érdemes vizsgálni. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület újraelakult, jogi helyzetét részben rendezte, de anyagi létéért naponta meg kell küzdenie, és az újraelapítók lelkesedése a pályázatok korszakában új feladatokat ró a tudomány művelőire és szervezőire. Az 1991-ben újraindult folyóirat létrejött idején a szakközleményeket, tudományos kéziratokat több fórum is várta Kolozsváron: a Studia Universitatis Babes-Bolyai (2-3 éves átfutású) román nyelvű közlöny, a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények (bukaresti nyomda, 2-3

⁴⁰ Balázs Imre József a Korunk 2003. januári számában megjelent írásával Egyed Emesének a Sapientia-könyvek *Tizenkét év* című kiadványában megjelent erdélyi irodalomtörténeti helyzetképét egészíti ki.

⁴¹ EM 1911. 1. sz. 33–52, 2. sz. 119–132.

⁴² EM 1895. 12. évf. 4. sz. 192–208; 5. sz. 260–269; 6. sz. 320–334.

⁴³ Brassai Sámuel: *Könyvismertetés*. EM 1886. 1. 314–347.

⁴⁴ Munkásságát Antal Árpád értékelte stílusosan a György Lajos által kezdeményezett Erdélyi Tudományos Füzetek sorozatban Antal Árpád: *György Lajos életműve*. Az EME kiadása. Kvár 1992. ETF. 210. György Lajos műveinek repertóriumát Köllő Károly állította össze.

⁴⁵ Lásd *Románia magyar irodalmának bibliográfiája*. 1936. év. Összeállította Valentiny Antal. EM 1937, az évi utolsó lapszám végére kötve.

éves lemaradás), az Igaz Szó utódjaként működő marosvásárhelyi Látó és további kolozsvári folyóiratok, a Helikon (az Utunk folytatója), a Művelődés és a Korunk.

Lakó Elemér olvasmánytörténeti tanulmánya, *A Kolozsvári Unitárius Kollégium könyvtára kölcsönzőinek magyar irodalmi és politikai olvasmányai 1813–1848 között* csak 1994-ben jelenik meg, a helyzet következménye: koncepciók per következtében elszenvedett szabadságvesztése, a közléstől való eltiltása megírásakor nem tette lehetővé a tanulmány közreadását. Dávid Gyula *Kisebbségi irodalom – világirodalom* címmel olyan tanulmányát közli, amelyet az 1980-as évek Romániájában nem volt megengedett külföldi szakmai konferencián bemutatni.⁴⁶

A kiadvány szerzői egyébként soha nem törekedtek arra, hogy kutatásaik eredményeit kizárólag az Erdélyi Múzeumban közöljék. Több műhelybe kapcsolódtak be publikációikkal, gyakran ugyanannak a kutatásnak különböző fázisai nyilvánossá tételére más-más fórumot választottak. Ez nem baj, sőt a belterjesség ellenében hat: a szerzőknek és műveiknek más szerkesztői kollektíva, más közönség előtt is helyt kell állniuk. A sajtó erdélyi történetének huszadik századi fejezetét vizsgálva Fleisz János arról a folyamatról értekezik, amelynek során Kolozsvár az időszaki kiadványok terén a huszadik század harmincas éveiben megszerezte (magyar sajtótermékeket illetően) az elsőséget.⁴⁷ Az egyre szakszerűbben tanulmányozott olvasóközönség és egyre célszerűbben megszervezett sajtótermékek közötti viszony sikerességére szerveződött szellemi erők egyrészt mindent elkövettek a megfelelő anyagi bázis megszerzése és folyamatosságának biztosítása érdekében, másrészt számot vetettek a terjesztés mindenkori fontosságával és azzal, hogy a már elismert szerzők jelenléte erősíti a kiadványt. Ugyanazok a szerzők ritkán közöltek egymástól szellemiségüket tekintve nagyon különböző sajtóorgániumokban. Ez részben a humán tudományos kutatási eredmények szerzőire is érvényes.

A könyvismertetés jó alkalmat teremt a tudományos műhelyek és sajtótermékek közti kommunikációra.⁴⁸ Csak néhány példa az Erdélyi Múzeum tájékoztató-értelmező kísérleteire: ismertetik benne Merényi Oszkár Berzsenyi-monográfiáját,⁴⁹ Arany Lászlónak a magyar politikai költészetéről írott munkáját,⁵⁰ Horváth János *A magyar irodalmiság kezdetei, Az irodalmi műveltség megoszlása* című irodalomtörténetét,⁵¹ Zolnai Béla *Irodalom és biedermeier* című stíluselméleti tanulmányát,⁵² Hippolyte Taine *Studien zur kritik und Geschichte* című könyvét.⁵³ A lapban Brassai Sámuel hívja fel az olvasók figyelmét a szanszkrit *Pancsatantra* népszerű

⁴⁶ „Ez a tanulmány tizenöt évvel ezelőtt készült egy, a franciaországi Tours-ban rendezett nemzetközi kollokviumra, a részvétel lehetősége reményében. A kollokvium témája: *A kisebbségi irodalmak autonómiája* azonban akkor, 1984-ben eleve gyanúsán hangzott, noha szervezői a »kisebbség« fogalmát nem csak etnikai értelemben fogták fel, s az előadások egyike-másika a »női irodalommal«, az egy országon és nyelven belüli »regionális irodalmakkal« is foglalkozott. Bár munka közben egyre világosabbá vált számomra, hogy ezzel az előadással nemhogy kijutni nem fogok a kollokviumra, de el sem küldhetem, az mégiscsak elkészült, aztán bekerült a fiókba.” A témát – a Kuncz Aladár kezdeményezte Erdélyi Helikon-beli rovatot – azóta többen közelítették meg (Pomogáts Béla, Kántor Lajos például), de érdemi feldolgozása tudomásom szerint nem történt meg. Talán ez is indokolja a munka mostani közlését.

⁴⁷ Fleisz János: *Az erdélyi magyar sajtó története. 1890–1940*. Pro Pannonia kiadói alapítvány, 2005. Lásd Kolozsvár sajtója c. fejezetét *i.m.* 55–66.

⁴⁸ Ezzel kapcsolatosan nem hallgatható el a terjesztés gondja és a visszajelzések gyér volta. A virtuális szerzők egy része a havi rendszerességgel megjelenő Korunkban vagy a Látóban publikál szívesebben, illetőleg tudományos „pontoszerzés” érdekében küldi magyarországi lapok szerkesztőségeibe munkáit.

⁴⁹ EM 1937. 4. sz. 376. Ismerteti S. I.

⁵⁰ EM 1903. 1. sz. 56. (Aláíratlan)

⁵¹ EM 1935. 7–9. sz. 304–305. (Aláíratlan)

⁵² EM 1935. 7–9. sz. 307. Ismerteti S. I.

⁵³ EM 1902, 3. sz. 164–165. Ismerteti Rác István.

változatára, a *Hitopadésára*,⁵⁴ ugyanő ismerteti Fiók Károly *Sakuntala*-fordítását.⁵⁵ Jancsó Elemér Virányi Elemérnek az észt irodalom történeti megközelítésére vonatkozó könyvéről ír kritikát,⁵⁶ Vajda János verskötetét Ravasz Árpád,⁵⁷ König György Musset-könyvét Elek Oszkár mutatja be.⁵⁸

A lap jelentős irodalomtudományi kiadványokat ismertetett: Thienemann Tivadar *Irodalomtörténeti alapgondolatok* című monográfiáját,⁵⁹ Schöpflin Aladár *A magyar irodalom története a XX. században* című könyvét,⁶⁰ kritikai kiadásokra hívta fel a figyelmet, a *Régi magyar költők tára* köteteire, a Jókai-levelezésre. Az irodalmi élet hírei sorában nem csak helytörténeti érdekességű Versényi György *Vörösmarty Kolozsvárt* című tanulmánya.⁶¹ A folyóirat szövegközlései ritkábbak a tanulmányoknál, de nem jelentéktelenek: például Bányai Elemér („Zuboly”) Csokonai Széchényi Ferenchez és nejéhez írott leveleit adja közre 1905-ben, e leveleket nem az Erdélyi Múzeum Táraiban, hanem a Nemzeti Múzeum budapesti könyvtárában azonosította a közreadó.⁶²

Kik írnak irodalomról a lapba, kik válnak Erdélyi Múzeum-szerzővé mostanság? A mindenkori választmányi tagok, az EME tisztségviselői az egyesületi életben aktívabban részt vevők és az általuk felkért szerzők. Kutatással is foglalkozó egyetemi tanárok, múzeumi, könyvtári alkalmazottak, doktorandus hallgatók. Magyarországi vagy Nyugat-Európában élő kutatók ritkábban vannak jelen a lapban. Az Írországból élő Kabdebó Tamás egy ideális könyvtár terve,⁶³ Arany Zsuzsanna a Kosztolányi-művek kritikái kiadása filológiai problémái témakörében publikál, Lőrincz Csongor a kortárs olvasáselemelések felől közelít az irodalom jelenségeihez,⁶⁴ Bellaghé Nagy Rózsa halotti beszédek poétikáját elemzi,⁶⁵ Mózes Huba verstani és műfajteni kérdéseket vizsgál.

Vannak olyan műfajok, amelyek magánélet és nyilvánosság határán új meg új kutatási megközelítést hoznak, ilyenek a levelek: Dávid Gyula Jókai leveleinek kritikái kiadását méltatja, a szegedi Labádi Gergely a levélműfaj elméleti alapjait kísérli meg modellálni, Vallasek Júlia Papp Ferenc angol nyelvű családi levelezését értelmezi⁶⁶ a folyóirat 1991 utáni korszakában, Sepsiszentgyörgyön őrzött Kós Károly leveleket publikál Székely Zsolt.⁶⁷

⁵⁴ Brassai Sámuel: *A Hitopadeša bevezetése és első meséje (fordításkisírtmény)*. EM 1884. 1. sz. 77–89.

⁵⁵ EM 1887. 394–423.

⁵⁶ EM 1931. 10–12. sz. 425.

⁵⁷ EM 1896. 4. sz. 186–189.

⁵⁸ EM 1913. 1. sz. 61–64.

⁵⁹ EM 1931. 4–6. sz. 213–215. Kristóf György a második kiadást ismerteti.

⁶⁰ EM 1937. 4. sz. 378. Az ismertetést S. I. jegyzi

⁶¹ EM 1900 10. sz. 553–563.

⁶² EM 1905. 8. sz. 432–438.

⁶³ Felolvasásának, amelynek szerkesztett változata található a lapban az Erdélyi Múzeum-Egyesület egy sokáig dédelgetett terve, az egységes kolozsvári könyvtár elképzelése adott aktualitást.

⁶⁴ Lőrincz Csongor: *A nyelvi materialitás időbelisége az irodalmi olvasásmódokban*. EM 2005. 1–2. sz. 38–65.

⁶⁵ Itt jegyezzük meg, hogy a teológia művelésével az Erdélyi Múzeum nem foglalkozott, bár a régi irodalom körébe sorolható bizonyos egyházi műfajok tudományos megközelítésétől nem zárkózott el, ma pedig a régi irodalom vizsgálata ilyen szempontból is reneszánszát éli, az újabb lapszámokban ismét jelen van a régi irodalom többféle megközelítésben. Lásd Gábor Csilla: *Az „utilitás” szempontjának értelmezéséről a 17. század magyar irodalmában*. EM 1998 1–2. 85–60.

⁶⁶ Vallasek Júlia: *Portré levelekben* EM 1998. 3–4. 197–212

⁶⁷ Székely Zsolt: *Kiadatlan Kós Károly-levelek*. EM 2004. 1–2. 51–57

Az irodalomtörténet megírása, kiegészítése, a totalitárius rendszer által tiltott szerzők újraolvasása is megjelenik a kiadványban. Köllő Károly (Engel Károly) *Bánffy Miklós, az Erdélyi Lapok főszerkesztője* (1912–1913) címmel kezdi el Bánffy Miklós-vizsgálatát, ha a rehabilitálást nem is; emlékeztet az író irodalmi munkásságára, teljesítményére, erdélyi korszakára.⁶⁸

Ma a doktori disszertációjuk érdekében végzett kutatási eredményeiket gyakran publikálják a folyóirat hasábjain az irodalom kutatói, a később doktori disszertációvá (és több esetben Erdélyi Tudományos Füzeté) váló kutatási beszámolók, értekezések azt jelzik, hogy Erdélyben az irodalomtudományi kutatások egyik fontos fóruma az Erdélyi Múzeum. Itt jelentek meg a következő értekezések: Végh Balázs: *Kanonalkotás a húszas évek kisebbségi irodalmaiban*,⁶⁹ Tóth Zsombor: *Bethlen Miklós Imádságoskönyvének puritánus sajátosságai*,⁷⁰ János Szabolcs: *Szíveket, s Emberséges Embereket formáljon. Színházelméleti nézetek az 1790–1820-as években*,⁷¹ Bartha Katalin Ágnes: *Egy kolozsvári Macbeth-produkció, 1812*,⁷² Karsay Magdolna: *„Nem éppen könnyű dolog...” Péterfy Jenő írása Henrik Ibsenről*,⁷³ Szabó Levente: *Hogy a nemzet önmagára ismerjen benne – Gyulai Pál és a nemzeti identifikáció narratívái*,⁷⁴ Bodó Márta: *Iskolai színpad, színpadi kultúra a két világháború közötti Erdélyben egy ifjúsági lap tükrében*,⁷⁵ Korondi Ágnes: *A Liber de modo bene vivendi szerzősége és szövegkörnyezetei a késő középkori magyar nyelvű kolostori kódexirodalom tükrében*,⁷⁶ Demeter Zsuzsa: *„Magyar Ovidiusok” és „Impostorok” a 17–18. század fordulóján*,⁷⁷ Szilveszter László Szilárd stílustörténeti tanulmányt közöl *Késő modern tendenciák Dsida Jenő* verseiben címmel.⁷⁸ E közlemények a kutatóműhelyekbe (doktoriskolákba, kutatócsoportok, szerkesztőségek munkájába) való bepillantást is lehetővé teszik, és a folyóiratot mint irodalomtudományi műhelyt is megjelenítik. Másrészt, amennyiben ugyanabban a tárgykörben új kutatási eredmények születnek, ezek egymással egy lap (tudomány)történetében is egybevetethetők, mint például az iskoladráma-kutatások,⁷⁹ a Teleki család irodalomtudományi működésére vonatkozó⁸⁰ vagy a költészet-történeti-közlejtészet-i vizsgálódások.

A tanulmányok és a korszerű tudományosság összefüggése

György Lajosnak magyar prózatörténeti vagy a francia hellénizmus magyar jelenlétét tárgyaló közleményei, Szabó T. Attilának a kéziratok verseskönyvekre, korai szerelmi versekre vonatkozó vizsgálata, Dézsi Lajosnak, Jancsó Elemérnek a magyar irodalomtörténeti, filológiai,

⁶⁸ EM 1994. 3–4. sz. 21–27.

⁶⁹ EM 1998. 3–4. sz. 189–197.

⁷⁰ EM 1999. 3–4. sz. 210–220.

⁷¹ EM 2002. 3–4. sz. 45–55.

⁷² EM 2004. 3–4. sz. 136–146.

⁷³ EM 2005. 1–2. sz. 66–75.

⁷⁴ EM 1999. 1–2. sz. 108–118.

⁷⁵ EM 2005. 1–2. sz. 76–85.

⁷⁶ EM 2005. 3–4. sz. 156–164.

⁷⁷ EM 2004. 3–4. sz. 57–68.

⁷⁸ EM 2008. 3–4. sz. 66–76.

⁷⁹ Ezen belül K. Boér Sándor drámáival Ferenczi Zoltán (EM 1890. 369–387) és újabban Bartha Katalin Ágnes is foglalkozott.

⁸⁰ F. Csanak Dóra: *A naplóíró Teleki József*. EM 1993 3–4.; D. Nagy Anikó: *Ifjú gróf Teleki Domokos*. EM 1994. 1–2 sz.; Egyed Emese: *A gvászkönyv mint az életrajz kiegészítése*. EM 2002. 3–4. sz.

eszméletörténeti kutatásai ma is figyelmet érdemelnek, és külön dolgozatra érdemes a folyóirat irodalomtudománnyal kapcsolatos credója. Dézsi Lajos Szegeden őrzött kézírathagyatéka mint az Erdélyi Irodalmi Társaság közlönyének, illetőleg az Erdélyi Múzeumnak kontroll szövegvilága is elképzelhető.⁸¹

Egyébként a kéziratok anyagi rendszerezésének, közzétételének és irodalomtudományos szemléletének összefüggéseire Szabó T. Attila, a kolozsvári filológiai kutatások rendíthetetlen munkása világít rá *Újabb adatok és pótlások kéziratok énekeskönyveink és verses kézírataink történetéhez* című, az Erdélyi Tudományos Füzetek 123. darabjaként (1941-ben) megjelent írásában: „a kéziratok anyagi [...] éppen kor- és ízléstörténeti szempontból jelent új, eddig nem méltányolt adatokat a szellemi történet munkásai számára is. Semmiféle nyomtatott forrás nem állítja elének egy-egy kor szellemi arculatát olyan pontosan, olyan természetes közvetlenséggel, mint ezek a sok forgatástól szakadozott, hánytvetett kéziratok. Az irodalomtörténet, a szellemi történet kövületei ezek...”⁸² Az irodalomtudomány újabb identitását a társadalomtörténeti összefüggésekben és az olvasás egyéni folyamatának lélektani-filozófiai alapon való újraértelmezésében jeleníti meg Szabó T. Attila.

Az Erdélyi Múzeum mai helyzete nemcsak abban tér el a 19–20. századiétól, hogy ma sokkal több a szakfolyóirat, s ezek sorában számos az irodalomtudományi alapvetésű, hanem abban is, hogy az információk áramlása gyorsabb lett, tárolásuk új technikáknak köszönhetően egyszerűbb, feldolgozásuk komplexebb módokon végezhető. (A Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményeket, a szintén Kolozsvárt, a Román Akadémia által 1957-ben indított, évente két lapszámmal megjelenő, magyar nyelven kiadott folyóiratot főleg az, hogy a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem tanárai használják publikációs térként, anyagi körülményeinek szűkössége és az, hogy szabad árusításba nem kerül, teszi hasonlónak az Erdélyi Múzeumhoz.)

A folyóirat leginkább egyéni kutatások részeredményeit közli, de nem mondott le arról, hogy már a szakosztályi rendszerhez képest is hagyományörző módon különböző tudományterületekről származó közleményeket publikáljon (a hermeneutikai vizsgálódás mind a művészet, ezen belül az irodalomelmélet, mind a filozófia vagy művészetelmélet szemléletéből mint a teológiai tudományokból kisarjadt, a művelődéstörténet és az irodalomtörténet vagy éppen a kulturális kontaktusok elmélete vállalhatja az imagológiai jellegű értekezéseket, nyelvészet és irodalmi komparatiztika a műfordításra vonatkozókat⁸³ és a sort hosszan folytathatnók).

Az egyéni kutatások rendjén gyakori a disszertációk közlése, készülő könyvek egy-egy előtanulmányának fejezetnyi terjedelmű jelenléte a lapban.

Tény, hogy a folyóirat fiatalabb kutatók számára folyamatosan fórumot biztosít, a diszciplináris sokféleség tematikus konvergenciájára teremt alkalmat súlypontos vagy tematikus számaival (ilyen volt a Széchényi István-, a Baranyai Decsy János- vagy a Wesselényi-súlypontos szám). Máskor az irodalomtudományi konferenciák anyaga az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozatban jelenik meg: *Álmodónk, Vörösmarty, Tudomány, egyetem, diszciplína* (a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Irodalomtudományi tanszéke vagy ennek az EME-vel, ill.

⁸¹ Lásd a *Dézsi Lajos kézírathagyatéka* című katalógust Monok István szerkesztésében (Hungaria, Szeged 1989) Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Bibliothecaria Tomus Fasciculus I.

⁸² Szabó T. Attila: *Újabb adatok és pótlások kéziratok énekeskönyveink és verses kézírataink történetéhez*. ETF. 123. Kvár 1941.

⁸³ Király Emőke: *Aranka György fordítói munkássága*. EM. 2006. 3–4. 107–125; Varga P. Ildikó: *Fordítói nézőpontok a finn Kalevala magyar átültetéseiben*. EM 2008. 1–2.

az EME első szakosztályával közösen szervezett konferenciáin bemutatott tanulmányok): a kolozsvári magyar tanszék kutató tanárainak, doktorandusainak 1992-es konferenciája:⁸⁴ a Baranyai Decsi Jánosnak szentelt marosvásárhelyi konferencia, ritkább esetben a lapszámot teljes terjedelmében a tanácskozás anyaga közlésének szentelik: *Felvilágosodás, Erdély. A 2006. október 12–14-i kolozsvári tanácskozás anyaga.*⁸⁵

„Közötliség”. Egyetem versus kutatóintézet

Kiemelt jelentőségű az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek és kiadványainak a kolozsvári egyetemmel való kapcsolata. Ennek problematikus voltát az Erdélyi Múzeum indulásakor és a fordulatok éveiben lehetett leginkább tapasztalni. A szaktudományosság saját lapokat igényelt, a szakosztályokban zajló tudományosság, amelynek fóruma kívánt lenni e lap is, gyakorta került (anyagí kereteit és közönlőségét tekintve) versenyhelyzetbe olyan kiadványokkal, mint az Irodalomtörténeti közlemények (MTA Budapest), a Magyar Könyvszemle, a Philológiai Közöny. A lap történetére visszapillantva Balogh Edgár 1965-ben a Korunk hasábjain elfogultan ítélik a korábbi tudományos igyekezetek és ezeken belül az Erdélyi Múzeumban közöltettek fölött (elsősorban a György Lajos, majd Szabó T. Attila főszerkesztése által fémjelzett folyóiratkorszakra utal), az évről évre közzétett bibliográfiák hasznosságát ismeri el csupán, bár (nyilván a kor cenzúraviszonyaira is gondolva) a honismeretként jelölhető helyi anyaggyűjtésnek és -értelmezésnek is „megkegyelmez”.

Kutatás, tudományterjesztés és tehetséggondozás egyszerre követhető a folyóirat utóbbi évtizedének irodalomtudományi termésében, és a magyarnyelvűség nemcsak a magyar irodalom vizsgálatát jelenti. Ennek is van hagyománya: az EME első szakosztálya nemcsak a magyar irodalom kutatását tekintette feladatának. Egy évfordulós kötetben Csengeri János valósággal mentegeti a klasszika-filológus Szamosi Jánost, hogy Szofoklész magyar recepciójáról csak elkezdte kutatásait. Értékeli azonban a fiatalok felé fordulását: a tudomány népszerűsítését, új fordítások létrehozását és kiadását, továbbá megbízható, a klasszikusokon nevelkedett tanárok képzését – mint Szamosi által is szorgalmazott, megvalósítható, tisztességes célt – fogalmazza meg: „nevelnünk kell a gimnáziumokban olyan nemzedéket, mely a klasszikusok tanulmányozása iránt fogékony legyen; le kell küzdenünk a régi nyelvek iránt kétségtelenül uralkodó ellen-szenvet a tudomány népszerűsítésével és azzal, hogy gondoskodunk a klasszikusok élvezhető műfordításairól; és nevelnünk kell derék, igazi filológus tanárokat.”⁸⁶

Fontos a lapban a tudományos környezet; egymás „közelében” megjelent, több tudományág módszereit, eredményeit ötvöző munkák jelenléte. Az irodalomtudomány a néprajz és antropológia, a történelem, a könyvszakma, a bölcsészet, a teológiai tudományok, a nyelvtudomány sugárzásában újat képes hozni: fiatal filológusok szakszerűen írnak a diszciplináris határmezsgyén. A folyóirat irodalomtudományi természetű közleményeinek jelentős része a tájékoztatást szolgálja a kommunista korlátozás alól felszabadult, mennyiségileg is egyre jelentősebb és

⁸⁴ Dávid Gyula: *Az értékváltás kérdései irodalmunkban* (Érték és értékrend az egyetemes magyar irodalomban. Az 1992-es kolozsvári konferencia előadásai). EM 1995 1–2. 156–157. A konferencia anyagát a Hungarológiai Intézet adta ki Budapesten.

⁸⁵ EM 2007. 3–4. a teljes lapszám.

⁸⁶ Csengeri János: *Szamosi János 1840–1909. = Emlékkönyv az Erdélyi Múzeum-Egyesület félézázados ünnepére 1859–1909.* Szerk. Erdélyi Pál. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása. Kvár 1909–1942. 217–222.

ezért egyre nehezebben áttekinthető magyar nyelvű sajtótermékek sorában. Antal Árpád *A fél évszázada várt Monokiról* című recenziója például a bibliográfiák összefüggésében mutat rá Kuszálík Péter teljesítményének jelentőségére. Kuszálík könyve az *Erdélyi hírlapok és folyóiratok 1940–1989*. (Bp. 1996) Monoki István 1941-es, Budapesten kiadott munkáját, a *Magyar könyvtermelés a román uralom alatt (1919–1940)* című bibliográfiáját folytatja, egyszersmind az 1989-es politikai fordulat után kiadott magyar nyelvű könyvészeti áttekintések sorát bővíti. (Ezek a Romániai Magyar Bibliográfiák sorozatban, Dávid Gyula szerkesztésében jelennek meg.⁸⁷)

Énirodalom

A művészi próza és az önvizsgálat, személyes történelemkép és a hétköznapok íráshasználata mutatkozhat meg az önéletírások, naplók, visszaemlékezések formájában, amelyre néhány forrásközlés, több értelmezés erejéig az Erdélyi Múzeum is teret ad (történészek, irodalomkutatók, lélektudósok tudományos céljaira). Ilyen például a költőként és helyi írástudó lelkészként jelentős Gyöngyössi János önéletírása.⁸⁸ Az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményeiből származó könyvek, kéziratok feldolgozása nyomon követhető az Erdélyi Múzeum közleményeiben is. A teljesség igénye nélkül említjük, hogy Szigethy Lajos *Cserei Mihály és históriája* című tanulmánya jelzi az önéletírás műfaja iránti hatalmas tudományos és olvasói érdeklődést.⁸⁹ *Erdélyi emlékirók* címmel Kemény Katalin ír a folyóirat 1932-es füzeteibe (folytatásokban).⁹⁰ Vitázik Máté Károlynak az 1928-os Minervában megjelent, az önéletírás műfaját meghatározó írásával. Gyulay Lajos naplói szövegeinek módszeres kiadását a szegedi tudományegyetem Klasszikus magyar tanszékének munkacsoportja végzi jelenleg (Labádi Gergely). E szövegeket a kolozsvári Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár őrzi, az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményéből származnak, kiadásuk korábban kezdődött, az Erdélyi Múzeum főszerkesztőjeként is dolgozó történészek, Csetri Eleknek és az ELTE professzorának, Miskolczi Ambrusnak és V. András Jánosnak köszönhetően. (E sajtós prózastílust képviselő, a magánélet történetét is illusztráló, évtizedeken át vezetett naplókön alapuló, kétkötetes válogatást Murádin Jenő ismertette az Erdélyi Múzeumban.⁹¹)

⁸⁷ Tóth L. Kálmán és Gábor Dénes munkája, a *Romániai magyar könyvkiadás 1944–1949* 1992-ben Kolozsváron jelent meg, Szigethy Rudolf és Ujváry Mária *Romániai magyar könyvkiadás 1950–1953* című könyve 1994-ben és a Szigethy Rudolf-szerkesztette *Romániai magyar könyvkiadás 1990–1998* 2003-ban, a Nagy Mária által szerkesztett *Helikon-repertórium 1990–2004* című kiadvány 2005-ben az EME kiadásában.

⁸⁸ *Rass Károly: Gyöngyössi János önéletírása*. EM 1938 4. 281–290. A kérdésnek avatott továbbkutatója támadt Keszeg Anna személyében.

⁸⁹ EM 1894. 429–451.

⁹⁰ EM 1932. 6. sz. 180–204. ill. 7–12. sz. 241–271.

⁹¹ Murádin Jenő: *A naplóíró Gyulay Lajos. Gyulay Lajos naplói a forradalom és szabadságharc korából 1848. március 5.–1849. június 22.* I. kötet: Csetri Elek–Miskolczi Ambrus: *Gyulay Lajos és világa*. Bevezetés a naplókhoz. 323 lap. II. kötet: *Gyulay Lajos naplói*. Sajtó alá rendezte: V. András János–Csetri Elek–Miskolczi Ambrus. 410 lap. ELTE Román Filológiai Tanszék, Központi Statisztikai Hivatal Levéltára. Kiadása, Bp. EM 2003. EM 2004. 3–4. 165–166.

Komparatisztika

Balogh Edgár a román–magyar „kölesönviszonylatok”, kulturális kapcsolatok tudományos kutatását kérte számon a folyóirattól, és ilyen értelemben szólt elismerően Kristóf György munkásságáról, mint aki a kolozsvári román egyetem magyar nyelv és irodalom tanára volt, „nemcsak az erdélyi magyar irodalom- és sajtótörténet kutatója, hanem szigorú bírálója a magyar Eminescu-műfordításoknak is”.⁹²

Meltzl Hugó csak néhány írással van jelen a lapban (például *Észrevételek Petőfi összes műveinek kritikájához*⁹³), de elmondható, hogy maga a stílustörténeti vagy motívumtörténeti komparáció elve több közlemény értelmezési módját meghatározza, hogy csak néhányat említsünk: Szamosi János: *Medea a világirodalomban*,⁹⁴ Rácz Lajos: *Két új Iliász-fordítás*,⁹⁵ Gálos Rezső: *Mikes és a Gesta Romanorum egyik példája*,⁹⁶ György Lajos: *Adatok a Bánk bán külföldi tárgyátörténetéhez*,⁹⁷ Csűry Bálint *Pápay Páriz Ferenc Faust-anekdótája*,⁹⁸ György Lajos: *A francia hellénizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben*, és ugyanabban a lapszámban közli *Az első magyarra fordított angol regény címmel* regénytörténeti, egyszersmind műfordítás-történeti dolgozatát⁹⁹ (György Lajos munkásságáról Antal Árpád írt monográfiát¹⁰⁰).

Ennek a komparatív vizsgálati módszernek az 1991-ben indult új sorozatban újra nagy lehetőségei vannak, lásd például Demeter Zsuzsa: „*Magyar Ovidiusok*” és „*Impostorok*” a 17–18. század fordulóján¹⁰¹ című stílustörténet és irodalmi szemiotika határán létrejött tanulmányát.

Az irodalom szemlélete

Mi az irodalom, hogyan közeledjék a fővárosoktól távol kibontakozó műhelyek régi és új műveire, a könyvtár-, színház-, sőt média-, néprajz- és egyéb humán tudományok erős fejlődésével mi marad az irodalomkutatás saját tárgya és esetlegesen fejlesztett könyvtárai, gyakran elapadó anyagi forrásai, képzett fiataljai külföldre áramlása idején hogyan hozhat létre érdemleges eredményeket, s milyen nyelven közölje?

E kérdésekkel a romániai magyar irodalomkutatás és oktatás is szembesül; végigtekintve az Erdélyi Múzeum újabb évfolyamain a válaszok különféleségére figyelhetünk fel. Orbán Gyöngyi *Talált tárgy a befogadás köztes beszédhelyzetében*¹⁰² című tanulmánya a kortárs irodalom megértéséhez nélkülözhetetlen értelmezői fogékonyságról beszél, Angi István kritikát írva

⁹² Balogh Edgár: *Erdélyi Múzeum* = Engel Károly–Balogh Edgár: *Folyóiratkulturánk öröksége*. Korunk XXIV. évf. (1964) 7–8. 1083–1084.

⁹³ EM 1874. 1. 14–21.

⁹⁴ EM 1889 110–121, 187–1205, 283–302.

⁹⁵ EM 1904. 3. sz. 147–149.

⁹⁶ EM 1909. 308–309.

⁹⁷ EM 1930. 4–6. 195.

⁹⁸ EM 1931. 233–234.

⁹⁹ EM 1930. 1–3. 69–88, illetve 91–92.

¹⁰⁰ Antal Árpád: *György Lajos életműve*. Az EME kiadása, Kvár 1992. ETF 210.

¹⁰¹ EM 2004. 3–4.

¹⁰² EM 1999. 1–2. 64–75

fejt ki a hermeneutika irodalomban is érvényesíthető elveit,¹⁰³ ugyanabban a lapszámban Végh Balázs *Kanonalkotás a húszas évek kisebbségi irodalmaiban* a politikatörténeti értelemadást hangsúlyozza, Gömöri György *Egy magyar peregrinus levele William Sancroft-hoz* című filológiai „bujdosástörténeti” írása a műveltség reszpublikájáról beszél.¹⁰⁴ Keszeg Anna: *Soi-même comme un autre. Paul Ricoeur kései hermeneutikája*¹⁰⁵ az irodalomelmélet egyik megújítójának szemléletváltozásáról beszél.

Lokális érték

Az erdélyi irodalomtudomány történetét olyan jelentős kutatói vállalkozások soraként határozták meg az elmúlt másfél évszázadban, mint az Összehasonlító Irodalom-történelmi Lapok megindítása, a kéziratos énekeskönyvek kutatása (benne a virágének-költészet szép darabjaival), a felvilágosodás koráé (benne Aranka György hagyatékának és a magyar színházi mozgalom okmányainak vizsgálatával), a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon, az Erdélyi Helikon teljesítménye (például az általa létre hívott, Szerb Antal-féle *Magyar Irodalom Történet* és az új erdélyi magyar irodalom).

E nagy vállalkozásoktól nem független időszaki természete szerint a kutatóműhelyekbe is bepillantást engedő folyóirat, az Erdélyi Múzeum a munkák folyamatát mutatja részközleményeivel, értelmező kísérleteknek ad teret. Indulásától kezdve törekedett az Erdély-vonatkozások, ritkábban a tudományosság tágabb értelemben vett eredményeinek bemutatására, szerzőit nemcsak Erdélyben kereste. Hogy melyik korszakában ez mennyire sikerült, annak bemutatása meghaladná e tanulmány kereteit, mindenesetre például a húszas években ennek az igénynek különös szerepet tulajdoníthatunk: a politikum ellenében kívánt hatni. A lokális értékek és az egyetemességigény viszonyát taglalja K. Lengyel Zsolt *Kulturális kapcsolatok, regionalizmus, szövetkezési kompromisszum (Szempontok a korai transzszilvanizmus vizsgálatához 1918–1928)* című, az Erdélyi Múzeumban megjelent írásában.¹⁰⁶

Az irodalmi kultuszok

Ez a tematika nagyobb hangsúlyt kap a 19. század végén. A magyar irodalom klasszikusának utóéletét az összehasonlító irodalomtörténeti kutatások helyi nagysága jegyzi: Meltzl Hugó: *Észrevételek Petőfi összes műveinek kritikájához*,¹⁰⁷ *Petőfi pamphletistái és panegyristái. A költő XXV. végnapjának ünnepélyére*.¹⁰⁸ Már György Lajos értékeli (1939-ben) a folyóirat első évfolyama Petőfi-számát.¹⁰⁹ Az erdélyi Petőfi-kultuszhoz bizonyára az Erdélyi Múzeum gyakorlata is hozzájárult, amely évente közölt Petőfivel kapcsolatos kutatási eredményeket.

¹⁰³ Angi István: *A dialógus poétikája*. Orbán Gyöngyi *Ígéret kertje*. Kolozsvár c. 1999-ben Kolozsváron megjelent könyvéről. EM. 2001. 3–4.

¹⁰⁴ EM 2000. 1–2. 14–16.

¹⁰⁵ EM 2004. 3–4. 90.

¹⁰⁶ EM 1992. 1–4. 128–142.

¹⁰⁷ EM 1874. 14–21.

¹⁰⁸ EM 1874. 93–116.

¹⁰⁹ EM 1874. 6. sz.

Nem kizárólag Ferenczi Zoltán könyvtárigazgató Petőfi-szenvedélyéről van szó, íme néhány adat a folyóiratból tanulmánytól a nyelvművelő cikkig és a kiadói hírig: Ferenczi Zoltán: *Petőfi tanuló évei Aszódon és Selmeczen*;¹¹⁰ Hentaller Lajos: *Petőfi, mint követjelölt*;¹¹¹ Ferenczi Zoltán: *Petőfi életrajza* (Ism. Versényi György);¹¹² Ferenczi Zoltán: *Petőfi halálának emlékezete (Kolozsvárt a márc. 15-i ünnepen mondott beszéd a költő halálának 50. éve alkalmából)*;¹¹³ Csernátoni Gyula: *Petőfi*;¹¹⁴ Gopcsa Endre: *Petőfi „Apostol”-a*;¹¹⁵ Rencz János: *Petőfi költészetének méltatása*;¹¹⁶ *Petőfi stenogramja*;¹¹⁷ *Petőfi Almanach*, szerkesztette Ferenczi Zoltán;¹¹⁸ Oláh Gábor: *Petőfi képzete*;¹¹⁹ Pap Károly: *A Petőfi Almanach: A Petőfi-ház felavató ünnepe alkalmából*;¹²⁰ *Petőfi első teljes népies kiadása*;¹²¹ Hartmann János: *Petőfi-tanulmányok*;¹²² Isov Kálmán: *Petőfi műveinek zenei bibliográfiája*;¹²³ Péterfy Jenő: *Petőfi Sándorról*;¹²⁴ *Zweig István és Alexander Petőfi*;¹²⁵ Kristóf György: *A Szeptember végén múzsája?*;¹²⁶ az újabb évfolyamokban Bónis Johanna: *Szendrey Júlia kézírata a Marosvásárhelyi Történelmi Múzeumban*.¹²⁷

Ha nem is ilyen intenzitással, de már-már a kultusz fogalmaival leírható tisztelettel tanulmányozzák a lap korábbi és újabb szerzői Wesselényi Miklós, Jósika Miklós, Teleki Sámuel, Aranka György műveit, életét.

Az irodalomtudomány műfajismereti, formatörténeti kérdései

A forma vizsgálata mint nyelvi-esztétikai kérdés megjelenik a lap tematikájában. A hagyományos műfajtipológiai aspektusok mellett, mint amilyen a regény mibenléte vagy a költői formák ismerete a 20–21. század fordulóján, az átmeneti műfajok sora, az olvasó formaértelmező jelenléte is hangsúlyosabbá lesz a lapban. A magyar nyelvű verses örökség jegyzékét bővíti Kanyaró Ferenc *Virágénekek a XVII. és XVIII. századból*¹²⁸ című írásával. Szabó T. Attila *Újabb adatok és pótlások kézíratos énekeskönyveink és verses kézírataink történetéhez*¹²⁹ című tanulmányát közli. Ez a pótlás két korábbi írásának bővítése, az Erdélyi Irodalmi Szemle 1929/1–2 számában megjelent, az Erdélyi Múzeum-Egyesület kéziratgyűjteményére vonatkozó jegyzék-

¹¹⁰ EM 1890. 449–482.

¹¹¹ EM 1894. 8. sz. 578–579. Az ismertetőt Gy. Jegyzi.

¹¹² EM 1896. 10. sz. 488–489.

¹¹³ EM 1899. 25–136.

¹¹⁴ EM 1900. 1. 156–157 I A könyvismertetést V-y jegyzi.

¹¹⁵ EM 1902. 10 sz. 516.

¹¹⁶ EM 1902. 9. 425–441, 10. 482–495.

¹¹⁷ EM 1906. 1. sz. 61–62.

¹¹⁸ EM 1909. 376–391. A művet Pap Károly ismerteti.

¹¹⁹ EM 1909. 6. sz. 410–414. A könyvismertetést H. j. jegyzi.

¹²⁰ EM 1909 5. 376–391.

¹²¹ EM 1909. 415. (egyszerű híradás)

¹²² EM 1910. 298–303. A könyvismertetést Knr és I. z. jegyzi.

¹²³ EM 1930. 1–6. sz. 208. Ismerteti Kekel Béla.

¹²⁴ EM 1914. 1. sz. 130. Ismerteti Borbély István.

¹²⁵ EM 1936. 1. sz. 89–90. (Nyelvművelő cikk.)

¹²⁶ EM 1937. 201–207.

¹²⁷ EM 2000. 62. kötet, 1–2. sz. 72–74.

¹²⁸ EM 1892. 9. évf. 9. sz. 546–557.

¹²⁹ EM 1941. 1. sz. 51–70 (az ETF 123. számaként ugyanazon évben önállóan is megjelent).

kére,¹³⁰ majd az ezt kibővítő, Zilahon 1934-ben megjelent munkájára épül: *Kézírtos énekeskönyveink és verses kézírataink a XVI–XIX. században*. E tanulmányok a szerencsésebbek közé tartoznak, hiszen bekerültek a magyarországi irodalomtudományi közleményekbe, a fentiek éppenséggel a Stoll Béla által az MTA programjában végzett kézírtos verseskönyv-bibliográfiába,¹³¹ illetőleg alapját képezték a konkrét folklórkutatásoknak is.

Prozódiaíróról a folyóiratban kevesebbet írnak: Mózes Huba *A versformák a posztmodern kor irodalmában* (könyvismertetés Szepes Erika *Magyar költő – magyar vers* című, 1990-ben megjelent könyvéről), ugyanő narrációelméleti kérdésekről is értekezik a lapban *A regényműfaj, amint változásaiban határozza meg önmagát*¹³² című írásában.

A folyóirat hasábjai, illetőleg a belőle „elkülönülő” bibliográfiák az olvasástörténet, könyvés és könyvtárismeret jegyében hoztak létre jegyzékeket, adattárakat az irodalomtudományi kutatások céljaira. Szabó Károly *Magyar könyvészete* az Erdélyi Múzeum havi gyakorlati megjelent ívein kapott először nyilvánosságot Az olvasmánytörténet az irodalomtudomány egyik legfontosabb forrása, hadd utaljunk itt Vita Zsigmond tanulmányára: *A Virágkosár, egy reformkori nagyenyedi ifjúsági zsebkönyv*,¹³³ és az Erdélyi Múzeum munkáját az Erdélyi Tudományos Füzetekben egyes szerzőkhöz rendelve is felmutató összefoglalására.¹³⁴

Azt, hogy mennyire fontos a tudományos munka kontinuitása és a kommunikáció megfelelő formáinak kimunkálása, illetőleg az intézmények és a kultúra eszménykeresőinek kapcsolata, egy a Székely Nemzeti Múzeum munkatársa által az Erdélyi Múzeumban publikált Kós Károly levél részletével illusztrálni lehet. A Székely Nemzeti Múzeum évkönyveiről, de főleg a múlt és a jelen tudáselemeinek összefhangolásáról van szó: „Ilyen körülmények között kaptam leveledet, amely az időközben kapott több más felbontatlan levéllel együtt összezsomagolva a többi, megőrzendő régebbi kéziratomat, feljegyzéseimet, leveleimet stb. tartalmazó csomaggal együtt egy kancsóba került, hogy majd egyszer, alkalmas időben elővegyem, és lerőjam adósságaimat.

De ez az alkalmas idő két évig váratott magára.

Az elmúlt télen aztán megkaptam a Kabay Gábor jó barátommal együttesen nekem dedikált »Múzeumi Közlemények« 1973-as kötetét, ami eszembe juttatta a Te egykori leveledet, illetve az én arra adandó válaszadósságomat. Mire előkerestem a kancsóból a levélcsomagot, és abból kihalásztam a leveledet, a »Múzeumi« kötetbe tettem be, a kötetet pedig a dolgozóasztalomra: figyelmeztetésül a levél megválaszolásának kötelezettségére és a múzeumi kötet megköszönésére.

És most végre megpróbálom jóvátenni mindkettővel szembeni mulasztásomat.[...] építészeti tevékenységem elejétől: 1907-től 1944-ig terjedő szakaszának minden dokumentációs anyaga (vázlatok, tervrajzok, műleírások, levelezések stb.) 1944 őszén, sztánai otthonom minden többi berendezésével, emlék- és értéktárgyaival együtt, tehát teljes egészében elpusztult.

¹³⁰ Szabó T. Attila: *Az Erdélyi Múzeum Egylet XVI–XIX. századi kézírtos énekeskönyvei*. Erdélyi Irodalmi Szemle 1929. (VI. évf.) 1–2 sz. 281–304.

¹³¹ *A magyar kézírtos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*. Összeállította Stoll Béla, 1963. Második, javított és bővített kiadása: Balassi Kiadó, Bp. 2002.

¹³² EM 1998. 1–2. sz. 162–164.

¹³³ EM 1995. 1–2. sz. 42–49.

¹³⁴ Gaal György: *Az Erdélyi Tudományos Füzetek múltjának áttekintése*. Szabadság 2009. május 9. 4. A tanulmány az Erdélyi Múzeum-Egyesület jubileumi felolvasóülésén hangzott el 2009 májusában.

Ami keveset azóta építészként csináltam, azok a merőben megváltozott viszonyokhoz és lehetőségekhez alkalmazkodni kényszerült igénytelen, szegényes, jórészt jellegtelen szükségmunkák voltak, melyek dokumentációs anyagának túlnyomó részét – elkészültük után – eldobtam, megsemmisítettem.

Építési munkásságom szívem szerint legkedvesebb és művésziileg legjellegzetesebb alkotásának, a Székely Múzeumnak minden adatát már csupán emlékezetem, valamint a Múzeum 1929-es emlékkönyve és az 1973-as kiadványának néhány tanulmánya őrzik számomra” – írja 1976-ban Kós Károly Székely Zoltánnak.¹³⁵

Az irodalomtudomány szemléletbeli sokfélesége, a tudós magatartásának jellege, szaknyelv változása megmutatkozik a lap közleményeiben. Másrészt a lap belső tagolása és hagyományosabb műfajtipológiája, olvasótáborának remélt tágassága a szövegek nagyfokú belső szakosodása ellenében hat. Itt vetődik fel a kérdés, hogyan valósítható meg a tudomány korszerű színvonalon való művelése és az anyanyelvhasználathoz való ragaszkodás. Az új lapszerkesztési koncepcióba már bekerül az idegen nyelvű kivonat (legalábbis a főlaptest tanulmányai esetében), mégsem biztosított a lap idegen nyelvű szemlézése.

A nemzetközi Magyar Filológiai Társaság és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat 1986-ban Budapesten *Hungarológiai alapkönyvtár* címmel könyvjegyzéket adott ki.¹³⁶ Ebben az Erdélyi Múzeum (a folyóiratok a történelem, nyelvtudomány, irodalomtudomány és néprajz területéről című jegyzékben) nem szócikk, bár például a nála csak két évvel korábban alapított Magyar Nyelvőr itt van, és olvasható itt kolozsvári tudományos periodikum címe is: a Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményeké (ekkor 29. évfolyamánál tart). Igaz, az Erdélyi Múzeum 1986-ban nem létezett, bár alapításától kezdve 1947-es betiltásáig jelentős irodalomtudományi anyagot is közölt. Több mint negyvenévi kényszerszünet után és új körülmények között kelt új életre. A háttérben álló, munkásságát szakosztályokban kifejtő Egyesülettel együtt a tudományosságának egy olyan fórumává lett, amelyen a humán tudományok európai irányváltásait lehet lemérni, másrészt azt is jelzi, miben áll az erdélyi-romániai irodalomtudományi kutatók regionális specifikuma. Hogy csak néhány tükröt tartsunk: klasszika-filológia dolgában jó indulás után szerzőit vesztette, nem méretkezhetik az Egyetemes Philológiai Közlönnel. Világirodalmi kitekintés dolgában problémaérzékenységet mutatott, bár akkora bátorságot nem, mint Meltzl Hugó *Acta comparationis*; a népszerű irodalom vizsgálatától nem zárkózott el, de kevesebbet valósított meg, mint a könyves szakmában a Könyvszemle; szépirodalmi anyagban nem kelhetett versenyre a Nyugattal, az Erdélyi Helikkonnal (és nem művelte az eszszét); irodalomtudományban az Irodalomtörténeti Közlemények és az Irodalomtörténet volt csaknem a kezdetektől versenytársa, amely körülhatároltabb közönségnek szólt, és biztonságosabb anyagi háttérrel, állandóbb személyi összetételű intézmény közelében valósította meg közönség, intézmény és kutató rendszeres kapcsolatát.

Mégis: az Erdélyi Múzeum irodalomtudományi (magyar irodalomtörténeti, világirodalmi-komparatistikai, klasszika-filológiai, irodalomelméleti, olvasástörténeti) anyaga felfedezésre vár, és az a tudományművelési tudatos és örökösen vitatott újrakezdő jellegű rendszer is,

¹³⁵ Székely Zsolt: *Kiadatlan Kós Károly levelek*. EM. 2004. 1–2. sz. 51–57.

¹³⁶ Szerkesztette Nyerges Judit közreműködésével V. Windisch Éva. Irodalomtudományi bibliográfia: Tódor Ildikó és B. Hajtó Zsófia. Bp. TIT.

amelynek részét képezte. A szakosztályi felolvasás, aztán az előadás vitakérdések után létrehozott változatának közlése, végül tudományos füzetként önálló alakú megjelentetése a dolgozatok érlelésére és javítására, nyilvánossá tevésére adott alkalmat. Lassanként ki is alakította a tudományos életnek egy sajátos formáját, amelyben ezek a munkafázisok természetessé váltak (ezért is volt nehéz a rendszer ellehetetlenítését átélni-túlélni). A tudománynak mindig vannak olyan eredményei, amelyek nem szórakoztatóak, vagy nem tudnak tekintettel lenni a tudományon kívüli tényezőkre.

A periférián való lét, aztán a kisebbségi helyzet és az ebből való örökös szervezeti, anyagi és egyéb gondok árnyékában élt az Erdélyi Múzeum, ebből kíván fiatal, az irodalomtudomány különböző területein egyre jobban tájékozódó szerzői révén kitörni. A lap belső tagolása, tartalmi-diszciplináris jellegzetessége nem volt független mindenkori felelős szerkesztőjétől, az egyesület bekapcsolódásától a tudományos intézmények hálózatába. Ennél azonban jelentősebb eredménye e folyóirat-történeti áttekintésnek az értő, támogató közönségért való megújuló küzdelem és a (főleg Budapesttel mint szakmai versenytárral való) folyamatos, többnyire burkolt, talán presztízsszinezetű, de alapjában véve szakmai vetélkedés felismerése. Talán, amikor nem tiltották megjelenését, éppen ez óvta meg – például irodalomtudományi közleményei révén – a Múzeum-Egyesület e kiadványát a megszűnéstől, és ez ad szerzőinek, olvasóinak további termékeny lendületet. *Citius, altius*.

Historical Literature in the Erdélyi Múzeum (Transilvanian Museum)

Keywords: Transylvanian Museum, literature, European context – local culture, studies, essays, book reviews, reading sessions

The review *Erdélyi Múzeum* was established in 1874, in Kolozsvár/Cluj, publishing studies and articles from various disciplines in Hungarian language. Being forced multiple times to cease its appearance for shorter or longer periods of time during the course of its history, the review appears now regularly, publishing studies, essays and book reviews in the field of human disciplines. By doing so, it contributed considerably to researches and studies in the field of literature: it published studies regarding the book and manuscript collection of the academic society in Transylvania, the *Erdélyi Múzeum-Egyesület* (Transylvanian Museum Society), as well as studies revealing the European context of the local literature and culture. Especially significant are the thematic issues of the review, dedicated to Sándor Petőfi, Miklós Wesselényi, István Széchenyi, János Baranyai Decsi, or the Transylvanian Enlightenment. The present paper analyses also the connection between the studies published in the review and the reading sessions organized within the *Erdélyi Múzeum-Egyesület*, as well as the book series of the *Erdélyi Múzeum-Egyesület*, the *Erdélyi Tudományos Füzetek* (Transylvanian Scientific Booklets).

Olosz Katalin

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az Erdélyi Múzeum népköltéssel kapcsolatos tevékenysége (1859–1948)

Magyarázkodással kell kezdenem: mi okon-jogon hozakodom elő az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel és annak folyóiratával az egyetemi néprajzi oktatás száztizedik évének megünneplésére szervezett konferencián?¹ Hiszen az egyesületnek, melynek népköltéssel kapcsolatos tevékenységéről szólni szeretnék, alapszabályzatban rögzített célkitűzései között a néphagyományok gyűjtése és vizsgálata soha nem szerepelt, néprajzi szakosztálya nem volt sem a múzeumi gyűjteményeknek, sem magának az egyesületnek.² Igaz ugyan, hogy a honismereti kutatások előmozdítása kezdettől fogva alapvető célkitűzése volt az Egyesületnek, de 1859-ben, az Erdélyi Múzeum-Egyesület (akkor még Egylet) életre hívásának idején, nemkülönben a 19. század folyamán, honismeret címszó alatt a hazai föld régészeti, történeti, jog- és művelődéstörténeti, földrajzi, geológiai, természetrajzi megismerését szorgalmazták, a néprajz mint szaktudomány még ismeretlen fogalom volt akkor.³ Mint ahogy egyetemi oktatás sem volt Kolozsváron az Erdélyi Múzeum-Egyesület megszületésének idején. A kolozsvári tudományegyetemet közel másfél évtizeddel később, 1872-ben alapították – ez az az időpont tehát, amikortól a két intézmény kapcsolatáról egyáltalán beszélhetünk. És beszélünk is kell, hiszen az Erdélyi Múzeum-Egyesület az újonnan létesített felsőfokú tanintézetnek már alapításakor segítségére sietett: tulajdonjogának fenntartása mellett az egyetem használatába engedte át valamennyi múzeumi gyűjteményét, könyvtárát, kéziratárát és levéltárát. Két évvel később az Egyesület újabb gesztust tett az egyetem irányába: 1874-ben, Finály Henrik jeles nyelvész és történész szerkesztésében megindította Erdélyi Múzeum címmel tudományos folyóiratát, tág teret nyitva „a hitágazati hittan és a napi politika kivételével” minden tudományágnak, s tudományos fórumot teremtve a kolozsvári tudományegyetem professzorainak eredményeik közzétételére.⁴

A folyóirathoz fűzött remények és elképzelések azonban eleinte nem teljesültek: tudományos értekezések gyéren érkeztek mind az egyesületi szakosztályok, mind pedig az egyetemi oktatók részéről. Ennek okát részben abban látta a Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály háromnegyed százados történetét összefoglaló Rajka László, hogy az egyetemi

¹ Az előadás 2008. október 18-án hangzott el Kolozsváron a BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszéke és a Kriza János Néprajzi Társaság által szervezett tudománytörténeti konferencián.

² Az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek olyannyira nem állt szándékában múzeumi gyűjteményeit néprajzi részleggel bővíteni, hogy 1899. február 12-én Herrmann Antal az EME ülésén olvasta fel néprajzi gyűjtési útmutatóját, mellyel az Erdélyi Kárpát-Egyesület Mátyás-házban berendezendő néprajzi múzeumának létrehozását és anyagának gyarapítását igyekezett támogatni. Lásd Herrmann Antal: *Tájékoztató a néprajzi gyűjtés dolgában*. Erdélyi Múzeum (a továbbiakban EM) XVI(1899). 119–120.

³ Jó évtizednek kellett még eltelnie, hogy az első néprajzi gyűjteményt befogadja a Magyar Nemzeti Múzeum, de akkor is nem hazai néprajzi anyagot, hanem Xantus János távol-keleti gyűjteményét, mely megvetette az alapját a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának.

⁴ Finály Henrik: *A szerkesztőség bemutatja magát az olvasó közönségnek*. EM I(1874). 1–5.

tanárokat kiépített személyi és tudományos kapcsolataik másfelé vonzották, a testületi szellem csak lassan, fokozatosan alakult ki közöttük.⁵ Az okok mélyebb gyökerére Finály Henrik tapintott rá 1876-ban,⁶ amikor rámutatott az Erdélyi Múzeum-Egyesület ambivalens voltára, mely megalakulásától fogva végigkísérte az Egyesület működését: az Erdélyi Múzeum-Egyesület nem tudós társaságként jött létre, hanem tagdíjat fizető jelentkezők alakulataként. 1859-ben ugyanis – Mikó Imre eredeti szándéka ellenére – nem engedte a kormány, hogy tudós társaságot alkossanak; csak egy múzeumi gyűjteményeket létrehozó és fenntartó egyesület megalakulását hagyta jóvá. A kezdeti szándék és megvalósulás közötti eltérés ódiuma tulajdonképpen végigkísérte a Múzeum-Egyesület működését, melyben időről időre hol az 1859-es alapszabályban rögzített múzeumi elgondolás kapott hangsúlyos szerepet, hol pedig az akadémiai törekvések erősödtek fel. Nincs itt helye annak, hogy akár csak vázlatosan is kitérjünk az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyakori átszervezésére a két említett elv valamelyikének érvényesülése függvényében, sem arra, hogy milyen címváltoztatások és szerkesztői elgondolások mentén változottalakult az Egyesület periodikája. Egy dolgot azonban mint állandó jellemzőt ki kell emelnünk: bármelyik irányba is tolódott el a hangsúly az Erdélyi Múzeum-Egyesület és szakosztályainak működésében, az Egyesület és annak időszakai kiadványai (folyóirata, évkönyvei, emlékkönyvei, tudományos füzetei) mindvégig nyitottak voltak bármely tudományág művelői számára.

E nyitottságnak beszédes bizonyítéka, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület első tudományos ülésén, 1860. február 25-én Gyulai Pál *Adalék népköltészetünkhöz* címmel bemutathatta és méltathatta népköltési gyűjtésének néhány darabját – gazdag nemzetközi összehasonlítás és esztétikai elemzés kíséretében.⁷ Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy az előadás vegyes érzelmeket keltett a hallgatóságban: csodálatot és csodálkozást, örömet és visszatetszést egyaránt.⁸ A tény azonban tény marad: az Erdélyi Múzeum-Egyesület indulásától fogva nyitottnak mutatkozott a tudományos vizsgálódás bármely területe iránt, lett légyen az kanonizált tudományág vagy éppen alakulóban lévő szakterület. Így kaphatott helyet – változó intenzitással és eredménnyel – a népköltészet és néprajz iránti érdeklődés is az Egyesület életében – a bölcsélet, neveléstudomány, jogtudomány, klasszika-filológia, nyelvészet, irodalomelmélet és irodalomtörténet, könyvészet, történettudomány, régészet, művelődés- és művészettörténet mellett.

A népköltészet iránti érdeklődés eleinte alig-alig van jelen az Egyesület életében. Gyulai Pál előadása után évtizedeknek kell eltelnie, míg újból felszínre kerülnek népköltészeti témák az Egyesület felolvasóületein s azt követően folyóiratának lapjain. E késlekedés semmiképpen sem az Erdélyi Múzeum-Egyesület közönyének tudható be, sokkal inkább annak

⁵ Rajka László: *A Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály története. 1860–1934.* = *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület háromnegyedszázados tudományos működése. 1859–1934.* Szerk. György Lajos. Cluj-Kolozsvár 1937. 7–9.

⁶ Finály Henrik: *Titkári jelentés.* EM III(1876). 67–69.

⁷ Gyulai Pál: *Adalék népünk költéséhez.* (Kivonat) Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Évkönyvei I(1859–1861). 46–48; Uő: *Adalék népköltészetünkhöz.* Budapesti Szemle IX(1860). XXX. szám, 272–299; Uő: *Jegyzet az „Adalék népköltészetünkhöz” című értekezéshez.* Uo. 300–302.

⁸ Gyulai így számolt be barátjának előadása fogadtatásáról: „Az Erdélyi Múzeum-Egyesület első tudományos ülésén felolvasott értekezésemmel is megbuktam. A jó erdélyi mágnások nagyon csodálkoztak, hogy a kocsisoktól és szolgálóktól került költemények boncolásával merem mulattatni őket. Különcség és észfitogatás az egész – volt a rövid, de kimerítő ítélet.” (Gyulai Pál levele Csengery Antalhoz, 1860. március 10. = Somogyi Sándor: *Gyulai Pál levelezése 1843-tól 1867-ig.* Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Somogyi Sándor. Bp. 1961. 405.) – Gyulai előadása azonban más vonatkozásban is hatott: ez adott döntő indítást Kriza Jánosnak ahhoz, hogy a *Vadrózsákat* végre tető alá hozza.

az egyszerű tényállásnak, hogy azokban az évtizedekben indul meg a magyar népköltészet tudatos gyűjtése és kiadása – magyarán a népköltészet megismerése és vele párhuzamosan egy új tudományág formálódása-alakulása. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület a 19. század hatvanas-hetvenes-nyolcvanas éveiben, amikor is igen hangsúlyosan Pestre összpontosultak a szellemi erők, nem jelenthetett olyan tudományos központot, mely istápolója lehetett volna a formálódó folklórtudománynak. A folklórvizsgálatok – alapszabályaiból következően – a későbbiek során sem kaptak központi szerepet az Egyesület tevékenységében, az irodalomtörténet árnyékában azonban karakterisztikus kutatási területek otthonává lett a kolozsvári tudományos műhely a 20. században.

A folklórorientációt tulajdonképpen csak a 19. század nyolcvanas éveitől követhetjük nyomon az Erdélyi Múzeum-Egyesület tevékenységében, attól fogva azonban hol erőteljesebben, hol visszafogottabban megnyilvánuló, de állandó jelenlétével számolhatunk. Az Egyesület ilyen irányú tájékozódása kimutathatóan az egyetemi oktatással összefüggésben jött létre: a kolozsvári tudományegyetem magyar nyelv és irodalom professzorának, Imre Sándornak népdalt vizsgáló felolvasásai/közleményei jelentették a nyitányt, majd a 19. század utolsó éveitől látványosan erőre kapó néprajzi vizsgálatok uszályában bontakozott ki a 20. század első évtizedeiben. A trianoni döntés után több mint egy évtizedig szünetelt a folyóirat megjelenése, csak 1930-tól indult újra, s töltötte be 1947-ig a magyar nyelvű tudományosság egyetlen fórumának szerepét. A harmincas években a lap igyekezett minél tágabb lehetőséget nyitni az egyetem nélkül maradt tudományos erőknek, a negyvenes években pedig az újraindított kolozsvári magyar nyelvű egyetemi oktatás tanszemélyzetének és a felnövekvő új néprajzos generációnak biztosított lehetőséget kutatási eredményeik közzétételére.

Az évek, évtizedek folyamán az Erdélyi Múzeumban sokféle folklórtárgyú publikáció látott napvilágot, ezek azonban tulajdonképpen öt tematikai csoportba sorolhatók: 1. gyűjtések; 2. a népköltészet elvi-elméleti problémái, módszertani kérdések; 3. a folklórjelenségek történeti szemléletű vizsgálata; 4. folklór és irodalom közti átmeneti műfajok bemutatása; 5. a román népköltészet ismertetése, román–magyar folklórkapcsolatok. A következőkben ezeket szeretném röviden vázolni.

1. Áttekintve az Erdélyi Múzeum ötvenkét évfolyamát megállapíthatjuk, hogy a folklórgyűjtés és annak szorgalmazása nem volt erős oldala sem az Egyesületnek, sem a folyóirat szerkesztőinek. Sok évtizedes működése alatt az Egyesület soha nem bocsátott ki gyűjtési felhívást, soha nem buzdított gyűjtésre, és az is csupán egyetlen alkalommal fordult elő az Egyesület életében, hogy anyagi támogatást nyújtson terepmunkát végző folklórgyűjtőnek: 1908 nyarán Seprődi János máramarosi ruténok körében végzett népzenei gyűjtésének költségeit fedezte, beleértve a gyűjtéshez szükséges eszközök (fonográf, viaszhengerek) biztosítását is. Ezt az egy esetet leszámítva soha nem kezdeményezett gyűjtőmunkát, a folyóirat szerkesztői pedig soha nem ismertették elvárásaikat a folklórszövegek lejegyzése, közlése tekintetében. Mindezek következtében az Erdélyi Múzeum köteteiben csak véletlenszerűen bukkannak fel kisebb-nagyobb folklórgyűjtések, melyek mind a lejegyzés módját, mind a szövegek hitelességét, műfaji megoszlását vagy rendszerezését tekintve igen tarka képet mutatnak. A gyűjtők esetleges jelentkezésének következtében az arányok eltorzultak mind a népköltészeti műfajokat, mind pedig a gyűjtőpontok földrajzi elhelyezkedését illetően: többnyire csak a Székelyföld és Kolozsvár közvetlen környéke került a gyűjtők szemhatárán belül, műfaji megoszlás tekintetében pedig a népi prózai hagyományok teljes mellőzését figyelhetjük meg. Az Erdélyi

Múzeumban jelentkező gyűjtők kizárólag csak a verses hagyományokra figyeltek, és azon belül is a balladát részesítették előnyben. További arányeltolódást jelent az is, hogy a verses népköltészet darabjait Domokos Pál Péter 1937-es csiki gyűjtésétől⁹ eltekintve dallam nélkül tették közzé feljegyzőik, akik között korábbról már ismert gyűjtőkkel és teljesen ismeretlenekkel egyaránt találkozunk.

Sebesi Jób neve 1888-ban ismerősen csenghetett a folyóirat szerkesztői előtt, hiszen pár évvel korábban jelent meg a Magyar Népköltési Gyűjtemény harmadik kötetében a Benedek Elekkel közös székelyföldi gyűjtése.¹⁰ Az viszont már kevésbé valószínű, hogy tudtak volna Gyulai Pál észrevételeiről, amelyekben a Benedek–Sebesi-féle balladák egy részének népi eredetét vonta kétségbe.¹¹ Ennek tulajdonítható, hogy az Egyesület akkori periodikája minden kritika nélkül elfogadta és közölte Sebesi két terjedelmes balladaközleményét,¹² melyeknek hitelességét már a kortárs Sebestyén Gyula is megkérdőjelezte,¹³ a szakmai közvélemény pedig utólag egységesen hamisítványoknak tekintette. Sebesi tudatos hamisítási szándékáról árulkodik az a tény is, hogy a „balladák” mellé teóriát is gyártott: úgy közölte hamisítványait, mint annak bizonyítékait, hogy a hegyvidéki (székely) és az alföldi balladatípus között létezik egy átmeneti forma, az „erdélyi ballada”, amely oldottabb, nem annyira drámai, mint a székely (tulajdonképpen a régi stílusú) balladák többsége, de nem is annyira lírába hajló, mint az alföldi betyárballadák. Teóriája igazolására a régi székely balladák egyikét-másikát „feldúsította” ismétlésekkel, állandó jelzők sokaságával, vagy pedig új stílusú baleset- és bűntényballadákkal próbált meggyőző lenni.

A szakmai utókor egyértelműen elvetette Sebesi Jób hamisítványait, a 19. század végi – 20. század eleji szakirodalomban azonban gyakran találkozunk Sebesi e közleményeire való hivatkozással. Így van ez Kanyaró Ferenc esetében is, aki két alkalommal, 1906-ban és 1909-ben közölt székelyföldi népballadákat az Erdélyi Múzeumban,¹⁴ és a változatok számbavételekor rendszeresen hivatkozott Sebesi említett közléseire. Ez azonban mit sem von le Kanyaró publikációinak értékéből, melyek régi stílusú klasszikus balladákkal és baleset-, bűntény- és siratóballadák változataival gazdagították a korabeli balladaismeretet. Meg kell emlékeznünk még a verses népköltészet két másik, kevésbé ismert gyűjtőjéről: Versényi Györgyről, aki a 20. század elején jelentkezett a Kolozsvár-környéki népdalokat, népies műdalokat és balladákat vegyesen tartalmazó gyűjtésével,¹⁵ melynek sajtósági rendszerelési módjával nem érthetünk egyet, de szövegközléseiről számon kell tartanunk. Székely Pál 1944-es bálványosváraljai gyűjtését meg a gyűjtőpont megválasztásának jelentőségéért, nagyolt fonetikus szövegfeljegyzéséért és nem utolsósorban a rögzített szövegek fontosságáért kell jó emlékezetünkben megtartanunk.¹⁶

⁹ Domokos Pál Péter: *Régi csiki népdalok*. EM XLII(1937). 319–338.

¹⁰ Kriza János–Orbán Balázs–Benedek Elek–Sebesi Jób: *Székelyföldi gyűjtés*. Bp. 1882. (Magyar Népköltési Gyűjtemény III.)

¹¹ Lásd Gyulai Pál jegyzeteit a balladákhöz: Kriza János–Orbán Balázs–Benedek Elek–Sebesi Jób: *i.m.* 444–445.

¹² Sebesi Jób: *Erdélyi népballadák*. Az Erdélyi Múzeum-Egyelet Bölcsélet-, Nyelv- és Történelemtudományi Szakosztályának Kiadványai V(1888). 132–150; Uő: *Adalékok népköltésünkhöz*. Uo. 498–516.

¹³ Sebestyén Gyula: *Sebesi Jób újabb népköltészeti gyűjtései*. Egyetemes Philológiai Közöny XIII(1889). 409–411.

¹⁴ Kanyaró Ferenc: *Régi székely balladák*. EM XXIII(1906). 49–52; Uő: *Régibb székely népballadák változatai*. EM XXVI(1909). 335–342.

¹⁵ Versényi György: *Kolozsvárvidéki népdalok*. EM XVIII(1901). 253–268, 331–348.

¹⁶ Székely Pál: *Bálványosváraljai ballada- és dal-szövegek, töredékek*. EM XLIX(1944). 197–201.

Székely Pál gyűjtése egyúttal a folklórgyűjtésben bekövetkezett szemléletváltásról is árulkodik: a szövegHITELESSÉG igényének egyre inkább dialektológiai vonzatai is jelentkeztek. Ennek folklorisztikai hozadékaként könyvelhetjük el, hogy nyelvjáráskutató nyelvészeink (Csűry Bálint, Balogh Ödön, Nagy Jenő) gyűjtésében szokásleírásokkal, néprajzi-népköltészeti feljegyzésekkel találkozhatunk az Erdélyi Múzeum lapjain a harmincas-negyvenes években.¹⁷ A népszokások iránti érdeklődést más vonatkozásban is felkarolta az Erdélyi Múzeum-Egyesület: a kolozsvári református teológiai intézet hallgatóinak hetven falura kiterjedő, téli néphagyományokat felölelő gyűjteményét az Erdélyi Tudományos Füzetek 103. számaként hozta nyilvánosságra az Egyesület 1939-ben.¹⁸

A szövegközlések mellett – ritkábban ugyan, de találkozunk olyan írásokkal is az Erdélyi Múzeum-Egyesület időszaki kiadványainak lapjain, melyek a gyűjtött anyag feldolgozását-értelmezését tartalmazzák. Itt mindenekelőtt Seprődi János kitűnő tanulmányára hivatkozhatunk, melyben szülőfaluja, Kibéd táncait ismertette és osztályozta igen alapos megfigyelések alapján,¹⁹ de idézhetjük Konsza Samu székely katonadalokat elemző írását is.²⁰

2. Bármennyire szórványos és esetleges volt a gyűjtési eredmények bemutatása az Erdélyi Múzeumban, visszatekintve úgy tűnik, hogy a folyóirat folklórral kapcsolatos tevékenységének sokkal maradandóbb részét képezik a gyűjtött és közzétett folklóradatok, mint a népköltészet elméleti-elvi problémáinak vagy a folklórvizsgálatok módszertani kérdéseinek szentelt írások. A folklór mibenléte, a szóbeli költészet sajátosságai, a népdal műfaji problémái, képeinek szerkezete, a népdal fajai körül köröznék Imre Sándor tanulmányai az 1880-as évek derekán-végén.²¹ Ezek az írások azonban Erdélyi János koncepciójához viszonyítva nem sok újat hoztak, így ma már csak tudománytörténeti adalékként tarthatjuk számon. Egyetlen vonatkozásban azonban Imre Sándor meghaladta Erdélyi elgondolásait: a népdalok természeti kezdőképének értelmezése dolgában. Erdélyivel ellentétben felismerte, hogy a népdal érzelmi-gondolati tartalma és a természeti kezdőképek között az esetek túlnyomó többségében kimutatható a szerves összefüggés, néha azonban kultúrtörténeti ismeretek is szükségesek ennek kiderítéséhez.

A műfajelméleti vizsgálódások mellett több szerző is foglalkozott verstani-stilisztikai kérdésekkel. Volt aki irodalomelméleti oldalról közelített például a refrén kérdéséhez²² vagy a magyar verselés jellegzetességeihez és problémáihoz,²³ de volt kifejezetten folklórorientáltaságú

¹⁷ Csűry Bálint: *Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról*. EM XXXV(1930). 155–176; Balogh Ödön: *Néprajzi jegyzetek a gyimesfelsőlóki és gyimesközéplóki csángókról*. EM XXXVII(1932). 332–353; Uő: *Néprajzi jegyzetek a csügési magyarokról*. EM XLVII(1942). 29–46; Nagy Jenő: *Lakodalmok a kalotaszegi Magyarvalkón*. EM XLVIII(1943). 391–405.

¹⁸ Makkai Endre–Nagy Ödön: *Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez*. Hetven néprajzi gyűjtő munkája alapján összeállította Makkai Endre és Nagy Ödön. Kolozsvár 1939. (Erdélyi Tudományos Füzetek 103).

¹⁹ Seprődi János: *A székely táncokról*. EM XXVI(1909). 323–334.

²⁰ Konsza Samu: *Katonadalok a székely népköltészetben*. = *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Sepsiszentgyörgyön 1933. augusztus 27–29. napjain tartott tizenkettedik vándorgyűlésének Emlékkönyve*. Kvár 1934. 52–58.

²¹ Imre Sándor: *A népdal alkata s képei*. Az Erdélyi Múzeum-Egylet Bölcsélet-, Nyelv- és Történelemtudományi Szakosztályának Kiadványai II(1886). 83–118; Uő: *Népköltés, népdal. Gondolat-töredékek*. Uo. 267–316; Uő: *A magyar népdal nemei*. Uo. VI(1889). 382–402.

²² Csernátóni Gyula: *A refrain és alkalmazása a magyar költészetben*. Az Erdélyi Múzeum-Egylet Bölcsélet-, Nyelv- és Történelemtudományi Szakosztályának kiadványai, III(1886). 159–200.

²³ Torkos László: *A magyar verselmélethez*. EM XXIX(1912). 72–83, 150–158, 221–238.

vizsgálója is az alliteráció és gondolatrítmus már Gyulai által felvetett problémakörének, méghozzá finn–magyar összehasonlító kontextusban.²⁴

Említettem már korábban, hogy az Erdélyi Múzeum tudományos horizontján kívül rekedtek a folklórjelenségek vizsgálatának módszertani problémái. A folyóirat ötvenkét évfolyamában mindössze egyetlen olyan tanulmányt találunk, melyben azok az elvi szempontok fogalmazódtak meg, melyeknek érvényesülniük kellett volna a folklórgyűjtéstől kezdve a folklórjelenségek vizsgálatáig bárhol és bármikor. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy ez a tanulmány – Gunda Béla írása²⁵ – inkább az etnográfia problémáira kereste a választ, de érintőlegesen a folklórvizsgálatokra is kiterjedt. *A funkcionalizmus kérdése a néprajzban* címmel a kolozsvári egyetem néprajzprofesszora annak a meggyőződésének adott hangot, s fejtette ki nézeteit 1945-ben, hogy a népi kultúrát csak mint szerves egészet szabad és kell vizsgálni, nem külön az anyagi és külön a szellemi kultúra jelenségeit, hiszen bármely civilizáció funkcionális egységet alkot, minden mindennel összefügg, bármelyik kultúra intézményei, jelenségei, tárgyai kölcsönösen meghatározzák egymást, s ennek következtében több funkciót is betöltenek a társadalom életében. A néprajzi kutatásnak éppen az lenne a feladata, hogy a népi kultúrát egységében szemlélje és vizsgálja, ne tagolja mesterségesen külön szegmensekre az egymással szoros kapcsolatban álló dolgokat, jelenségeket. Gunda Béla tanulmányának az Erdélyi Múzeumban megfigyelhető konkrét hatásáról nem számolhatunk be: alig két évvel e tanulmány megjelenése után, 1947-ben megszűnt a folyóirat, s hamarosan a néprajztanszék is. Gyanítjuk azonban, hogy az Erdélyi Múzeumban közölt írás gondolatai már korábban is ismertek lehettek Gunda tanítványai körében és a negyvenes években felnövekvő néprajzos-folklorista nemzedék előtt, mert az Erdélyi Múzeum utolsó évfolyamaiban néhány olyan tanulmányra bukkanunk, melyek bizonyos folklórjelenségeket, szokáshagyományokat funkcionalitásuk oldaláról közelítenek meg. Így jár el Faragó József a mezősegi Pusztakamarás táncéletének vizsgálata során vagy a magyarkapusi legényavatást elemző írásában,²⁶ de Kovács Ágnes is, aki a kalotaszegi Ketesd mesekincsét a mesemondás funkcionalitásának függvényében tárta fel és értelmezte.²⁷

A folklórvizsgálatok módszertanáról ha nem is születtek átfogó összefoglalások, módszertani kérdések érintésével-taglalásával gyakorta találkozunk az Erdélyi Múzeum lapjain a különböző kiadványok szemlézése kapcsán. E műfajnak kiváló képviselője és egyben kérlelhetetlen szigoráról közismert művelője Seprődi János volt, aki elvszerű, de olykor a kíméletlenségig szókimondó bírálataiban rendre-rendre felvázolta azokat a követelményeket és elvárásokat, amelyek a szakszerű és megbízható népzenei gyűjtésnek és általában mindenféle folklórgyűjtő és publikáló tevékenységnek elengedhetetlen feltételei.²⁸

²⁴ Vikár Béla: *A Kalevala és a székely népköltés*. EM XVI(1899). 72–90.

²⁵ Gunda Béla: *A funkcionalizmus kérdése a néprajzban*. EM L(1945). 180–194.

²⁶ Faragó József: *A tánc a mezősegi Pusztakamaráson*. EM LI(1946). 31–46; Uő: *Legényavatás Magyarkiskapunon*. EM LII(1947). 112–118.

²⁷ Kovács Ágnes: *A kalotaszegi Ketesd mesekincse*. EM XLIX(1944). 386–423.

²⁸ Lásd Seprődi János: *Két újabb népköltési gyűjtemény* [az MNGY VI. és VII. kötetéről]. EM XXIII(1906). 150–166; Uő: *Magyar népköltési gyűjtemény VIII. kötet. Dunántúli gyűjtés*. Gyűjtötte és szerkesztette Dr. Sebestyén Gyula. EM XXIV(1907). 56–58; Uő: *A magyar népdal zenei fejlődése*. EM XXV(1908). 293–327, 349–367; Uő: *Felelet dr. Fabó Bertalan válaszára*. EM XXVI(1909). 233–243; Uő: *Cântece populare românești din comitatul Bihor (Ungaria). Culese și notate de Béla Bartók profesor la Academia regală de muzică din Budapesta. București, 1913*. EM XXXI(1914). 229–232; Uő: *Népköltési gyűjteményeink hiányai*. EM XXXII(1915). 164–206.

3. Elvi-elméleti szinten az Erdélyi Múzeum-Egyesület nem foglalkozott a folklórjelenségek történetiségének problematikájával sem. Folyóiratának lapjain azonban sűrűn találkozunk olyan kisebb-nagyobb adatközlő írásokkal, melyek a történeti szemlélet jegyében születtek. A forráskutatás, bizonyos szövegek, szokások, hiedelmek történeti előzményeinek, a közeli vagy távoli múltban való meglétének felderítése a századforduló éveitől kezdve, de különösen a két világháború közötti időben kedvelt elfoglaltsága volt nemcsak a folklórra szakosodott írástudóknak, de történészeknek, irodalomtörténészeknek és nyelvészeknek egyaránt.²⁹ Boszorkánypercek, népi gyógyászati emlékek, szokáshagyományok hiedelemanyagát bányászták ki a levéltári anyagból,³⁰ vagy – fordított eljárással – a régészeti leletek titkainak megfejtéséhez saját koruk hiedelmeit hívták segítségül,³¹ közmondásokat, szólásokat hoztak felszínre a régi szövegemlékekből, de előkerült például 18. századi betlehemes játék³² vagy olyan konkrét, datálható eseményhez kapcsolódó népi verselő hírverse is, melyet néhány évtized múlva népballadaként jegyeztek fel a gyűjtők.³³ A szövegemlékek felderítése mellett az Erdélyi Múzeum munkatársait erőteljesen foglalkoztatták a témavándorlás ország- és nyelvhatárokon, évszázadokon vagy akár évezredekben átívelő jelenségei is.³⁴ Az ebbe a témakörbe vágó írásokat a pozitívista jellegű adatgyűjtés, a hiteles feldolgozás és a megbízhatóság avatja fontos, forrásértékű közleményekké a ma embere számára.

4. A negyedik témakör, mely karakteresen kirajzolódik az Erdélyi Múzeum munkatársi gárdájának tevékenységében, a folklór és irodalom közti átmeneti műfajok tanulmányozásához kapcsolódik. Olyan alkotások vizsgálatához, melyek eredetük, megformálásuk, írásos létformájuk folytán irodalmi alkotásoknak tekinthetők, változatokban bujdosó létük, gyakran szóbeliségbe átcsapó életformájuk, kifejező eszközeiknek népi gyökerei viszont a folklórjelenségekhez kapcsolják. Ez a témakör volt a legtesthezállóbb a múzeumi csoportosulás s azon belül is a múzeumi gondolat hívei számára, hiszen a kutatások egy része közvetlenül a

²⁹ Szabó T. Attila: *Lupuj vajda történetének ismeretlen változata*. EM XXXV(1930). 311; Uő: *Egy ismert és egy ismeretlen kuruckori ének*. EM XXXV(1930). 271–277; Uő: *Adalékok és szempontok a magyar diákénekítés irodalomtörténeti vizsgálatához*. = *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Nagyenyeden 1931. augusztus 28–30. napján tartott tizedik vándorgyűlésének Emlékkönyve*. Kvár 1932. 52–62; Uő: *Két népdalunk szövegének forrása*. EM XLVI(1941). 259–264; Sza [Szabó T. Attila]: *A diák dicsérete*. EM XLIX(1944). 486–487; Uő: *Egy állítólagos Kemény-ének*. EM L(1945). 120–122; Konsza Samu: *Adalék a népköltészeti termék születéséhez*. EM XLIV(1939). 291–293; Árvay József: *Szentivánnapi népszokásaink legrégebb említése*. EM LII(1947). 99–100; Pálffy Márton: *Cserei Mihály történeti adomái és apotegmái*. EM XL(1935). 249–268.

³⁰ Szamosi János: *Egy régi görög álmoskönyvről*. EM X(1893). 205–219; ***: *A babona áldozata*. EM XV(1898). 473; Komáromy Andor: *A kolozsvári boszorkánypercekről*. EM XVIII(1901). 185–201; Török István: *Apróságok*. EM XXV(1908). 272; Király Pál: *A magyar boszorkányok* (Komáromy Andor oklevéltára nyomán). EM XXVIII(1911). 165–169; Debreczy Sándor: *Apaffi Anna orvosságos könyve (1677)*. EM XLV(1940). 322–324; Sza [Szabó T. Attila]: *Néhány adat a „babonás helynevek”-hez*. EM XLVII(1942). 271; Uő: *A himlő népies gyógyítása Erdélyben a XIX. század elején*. EM L(1945). 275.

³¹ Roska Márton: *A tűz*. = *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Vajdahunyadon 1911. október 7–9. napján tartott hatodik vándorgyűlésének Emlékkönyve*. Kvár 1912. 72–93; Uő: *Az őskori temetkezés zsugorító módja okáról*. EM XXX(1913). 31–40; Uő: *A nap a babonákban*. EM XXV(1908). 254–255.

³² Szabó T. Attila: *Egy XVIII. századközépi népies betlehemes játék*. EM LI(1946). 121–127.

³³ Dömötör Sándor: *Balogh Józsi balladája*. EM XXXV(1930). 196–197; Szabó T. Attila: *Balogh Józsi balladáinak változatai*. EM XXXV(1930). 372–373.

³⁴ Binder Jenő: *Néhány népies trufánk rokonsága*. EM IX(1892). 388–409; Imre Lajos: *Adalék a cinkotai kántorról szóló adomához*. EM XXVI(1909). 307–308; Gálos Rezső: *Mikes és a Gesta Romanorum egyik példája*. EM XXVI(1909). 308–309; Uő: *A cinkotai kántorról szóló adomához*. EM XXVIII(1911). 74–75; Elek Oszkár: *A remete és az angyal*. EM XXXI(1914). 168–175; Dömötör Sándor: *A cigányok temploma*. EM XXXVI(1931). 391–403.

múzeumi gyűjteményekhez kapcsolódott: azoknak a kéziratos világi énekeskönyveknek a feltárását, tanulmányozását és megismertetését jelentette, melyek közül sokat az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményei mentettek meg az elkallódástól, vagy amelyeket a kutatók fedeztek fel erdélyi köz- vagy magángyűjteményekben. A kéziratos világi énekeskönyvek kutatásában úttörő volt Kanyaró Ferenc, aki a kilencvenes évek folyamán több alkalommal is jelentkezett 17-18. századi énekeskönyvek, virágénekek vagy a kéziratos énekeskönyvek tréfás és csúfolódó darabjainak bemutatásával.³⁵ Kanyaró kezdeményezését hamarosan Ferenczi Zoltán folytatta a *Bocskor daloskönyv* énekeinek közzétételével,³⁶ Erdélyi Pál Horváth Ádám gyűjteményének ismertetésével,³⁷ illetve Domokos Pál Péter egy 17. századi kéziratos énekeskönyv bemutatásával³⁸ – hogy csak a legmarkánsabb eredményeket jelezzem –, majd a két világháború közötti időszakban Szabó T. Attila kutatásaiban és kéziratos énekeskönyv-katalógusában teljessétek ki az ilyen irányú vizsgálódások.³⁹

Folklor és irodalom határmezsgyéjén egyensúlyozó prózai műfajnak, az anekdotának a kutatásával tett szert országos hírnévre és szaktekintélyre György Lajos irodalomtörténész, egyetemi tanár, az Erdélyi Múzeum-Egyesület egyik meghatározó személyisége, aki tudományos eredményeinek jelentős hányadát az Erdélyi Múzeum lapjain, illetve az Erdélyi Tudományos Füzetekben hozta nyilvánosságra. A Till Eulenspiegel magyar nyomait, a magyar anekdoták Naszreddin-kapcsolatait vagy a vándoraneidoták eurázsiai kapcsolatrendszerét feltáró tudós az anekdota műfajának eredetéről, nemzetközi kapcsolatairól, folklor és irodalom határkérdéseiről nyújtott széles körű tájékoztatást az általa szerkesztett Erdélyi Múzeum lapjain.⁴⁰

Folklor és irodalom határkérdéseivel szembesültek azok a kutatók is, akik a népkönyveknek az irodalomban és a néphagyományokban betöltött szerepét vizsgálták.⁴¹

5. Végezetül szólnom kell az ötödik témakörrel is – az idő rövidege miatt azonban már csak az említés erejéig. A román népköltészet ismertetésének/népszerűsítésének kezdeményezője – az Erdélyi Múzeum-Egyesület felolvasóuléseinek gyakori szereplője – Moldován Gergely volt, aki származásánál fogva és tudományos érdeklődésének megfelelően a 19. század végén – 20. század elején számos tanulmányban foglalkozott a román népszokásokkal, a román nép hiedelemvilágával, népköltészetének sajátosságaival, érzelem- és gondolatvilágá-

³⁵ Kanyaró Ferenc: *Virágénekek a XVII. és XVIII. századból*. EM IX(1892). 546–557; Uő: *Régi magyar virágénekek (Solymosi József daloskönyve)*. EM X(1893). 69–101; Uő: *Tréfás versek és gúnyénekek a régi magyar népies költészetből*. EM XX(1903). 494–516.

³⁶ Ferenczi Zoltán: *A Bocskor daloskönyv énekei*. EM XV(1898). 372–383, 441–455, 510–522, 570–577.

³⁷ Erdélyi Pál: *Horváth Ádám gyűjteménye*. EM XXV(1908). 238–253.

³⁸ Domokos Pál Péter: *Zemlény János kéziratos énekeskönyve (XVII. század)*. EM XLIV(1939). 355–364.

³⁹ Szabó T. Attila: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület XVI–XIX. századi kéziratos énekeskönyvei*. Erdélyi Irodalmi Szemle VI(1929). 284–304 és Erdélyi Tudományos Füzetek 20; Uő: *Kéziratos énekeskönyveink és verses kéziratunk a XVI–XIX. században*. Zilah 1934; Uő: *Újabb adatok és pótlások kéziratos énekeskönyveink és verses kéziratunk könyvésztéhez*. EM XLVI(1941). 51–70.

⁴⁰ György Lajos: *Eulenspiegel magyar nyomai*. EM XXXVI(1931). 355–390 és Erdélyi Tudományos Füzetek 40; Uő: *Magyar anekdotáink Naszreddin-kapcsolatai*. EM XXXVIII(1933) 65–85 és Erdélyi Tudományos Füzetek 54; Uő: *Vándoraneidoták*. EM XLIII(1938). 13–26; Uő: *A magyar nábob*. EM XLV(1940). 215–239. – Az anekdotakutatás további eredményeit lásd Dömötör Sándor: *Vida György facetiái*. EM XXXVIII(1932). 272–293; Csűry Bálint: *Pápai Páriz Ferenc Faust-aneidotája*. EM XXXVII(1932). 233–234.

⁴¹ Imre Lajos: *A magyar Faust*. EM X(1893). 236–253; Gálos Rezső: *Mikes és a Gesta Romanorum egyik példája*. EM XXVI(1909). 308–309.

val.⁴² A két világháború közötti időszakban pedig Kántor Lajos folytatott beható kutatásokat a román–magyar folklórkapcsolatokról, illetve a románok magyarságképéről, amint az a román népköltészetben megnyilvánul.⁴³

Összegzésül ismételten hangsúlyozni szeretném, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület, jól-lehet célkitűzései között soha nem szerepelt a néprajzi-népköltészeti gyűjtés és kutatás, nem zárkózott el e fiatal tudományszakok művelése elől; folyóirata pedig, mely nem volt néprajzi szakfolyóirat, tág teret és lehetőséget biztosított a néprajzi-népköltészeti kutatások eredményeinek közzétételére, olyannyira, hogy utolsó évfolyamai – az egyetem tanszemélyzetének és fiatal diplomásainak köszönhetően – mind tematikai gazdagságuk, mind szakmai színvonaluk tekintetében akár néprajzi közlönyként is megállták volna helyüket.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület a kolozsvári tudományegyetemtől formálisan mindvégig független volt, valójában azonban úgy működött, mint az egyetem tudományos háttérintézménye. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a tény, hogy a népköltészeti-néprajzi orientáció azokban az időszakokban kapott hangsúlyosabb szerepet az Egyesület életében s következtésképpen folyóirata lapjain, amikor az egyetemen néprajzi oktatás folyt: a századforduló körüli években és a 20. század negyvenes éveiben.

The Transylvanian Museum Society and the Transylvanian Museum Activity Concerning Folklore (1859–1948)

Keywords: Transylvanian Museum Society, Transylvanian Museum, folklore, folk poetry, reading meetings, Romanian-Hungarian folkloric interchanges

The Transylvanian Museum Society was founded in 1859. The society's statutes, never proposed to research folklore, but the interest for the folk poetry was all the time present, with various intensity, in the society's activities as well as in reading meetings or in the society's papers. In the Transylvanian Museum, there were published many articles related to folklore, which can be categorized into five thematic groups such as: 1) collecting activities, 2) the theoretical, conceptual and methodological topics, 3) the historical view on folklore phenomena, 4) the transition genre between folklore and literature, 5) the review of the Romanian folk poetry and the Romanian-Hungarian folkloric interchanges. This paper review the achievements on that five domains and it reasons on the fact that the folklore-orientation was more emphatic in the society's history when ethnography was taught at the University in Kolozsvár (Cluj), near the turn of the 19th century and during the 40's in the 20th century.

⁴² Moldován Gergely: *A mőcokról*. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsélet-, Nyelv- és Történelemtudományi Szakosztályának Kiadványai IV(1887). 79–115; Uő: *A román nép varázsköltészete*. Uo. V(1888). 1–23, 81–114; Uő: *A szárnyasok a román nép eszmevilágában*. Uo. V(1888). 259–294; Uő: *A román nép hitvilágából*. Uo. VII(1890). 73–91, 174–190, 271–297; Uő: *A román katona lelki világa*. EM XIX(1902). 113–130; Uő: *A szerető leírása a román népdalban*. EM XXII(1905). 255–270; Uő: *A tündérnök a román népmesében*. EM XXXI(1914). 133–144, 214–218; Uő: *A szerelem a román népdalban*. EM XXXIII–XXXIV(1916–17). 73–102.

⁴³ Kántor Lajos: *Kölcsönhatás a magyar és román népköltészetben*. = *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Nagybányán 1932. augusztus 25–28. napján tartott tizenegyedik vándorgyűlésének Emlékkönyve*. Kvár 1933. 29–38; Uő: *Magyarok a román népköltészetben*. EM XXXVIII(1933). 46–64.

Csetri Elek

Móricz Zsigmond és Kelemen Lajos, az Erdélyi Múzeum-Egyesület történetíró levéltárosa

A magyar irodalomtörténet számon tartja Móricz Zsigmond magyarországi író és Kelemen Lajos erdélyi tudós-történész kapcsolatát. Utóbbi, az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltárosa-ként közismert volt arról, hogy alkotó munkájukban nemcsak kutatókat, hanem írókat is szívesen útbaigazított és segített. Mivel szülőföldje történetének egészen fiatal kora óta kiváló ismerője volt, ha a magyar írók valamelyike Erdély történetéből akart témát választani, rendszerint Kelemen Lajoshoz igazították, aki nemcsak legendás memóriájáról, hanem szolgálat- és segítőkészségéről is ismert volt. Eötvös Károly, amikor a Báthoriak korához szándékozott anyagot gyűjteni, Erdélybe utazott, és Kelemen Lajost kereste fel, aki értékes adatokkal-forrásokkal támogatta. Hatvány Lajos a Wesselényi Miklós-naplók ügyében fordult hozzá. Az erdélyi írók is – például Kuncz Aladár és Nyíró József – gyakran keresték fel történelmi kérdésekkel-kérésekkel. Nyilvánvaló, hogy a történész segítsége csak a múlt eseményeinek tisztázására terjedt ki, a gyűjtött történeti anyag művészi megfogalmazása mindig a szépírók dolga volt.

Megjegyzendő azonban, hogy noha történész-levéltáros volt, Kelemen Lajost az íróársadalom tagjának is tekintették, hiszen írásaival állandóan jelen volt az erdélyi sajtóban. Mint az Erdélyi Irodalmi Társaság és a Kemény Zsigmond Társaság tagja gyakran vett részt az egyesületek irodalmi estjein, ülésein, bankettjein és egyéb összejövetelein. Ilyen alkalmakkor vagy kávéházi asztal mellett és baráti összejöveteleken jóformán minden erdélyi íróval találkozott és eszmecsere-t folytatott.

Természetes tehát, hogy az Erdély-trilógián dolgozó Móricz Zsigmondot 1926-os kolozsvári látogatása idején az írók a legismertebb történész szakemberrel, Kelemen Lajossal ismertették meg, aminek nyomán később közeli kapcsolat és hatékony együttműködés alakult ki közöttük. Kelemen Lajos különböző közlésein kívül Szabó T. Attila leírásaiból is tájékozódhatunk arról, hogy az Erdélyi Múzeum történész-levéltárosa miként segítette Móricz Zsigmondot az Erdély-trilógia történeti háttérének, cselekménymozzanatainak és a regény alakjainak megelevenítésében.¹

Kelemen Lajos Naplója (a továbbiakban: Napló) és több korabeli tudósítás az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak az Országos Levéltár Kolozsvári Igazgatósága által őrzött Kelemen Lajos személyi levéltári anyagában található. A tudósítások közül a legfontosabbakat Kőmíves Nagy Lajos írta,² de van egy Móriczra vonatkozó cikke Ligeti Ernő ismert erdélyi írónak is. A fenti írások olvastán abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy több vonatkozásban kiegészíthetjük, illetve helyesbíthetjük azt a képet, amelyet az eddigiek alapján kettőjük kapcsolatáról a tudománytörténet kialakított. „A történeti múlt nagy és gyenge jellemeire vonatkozó anekdotikus történetek pazar ismerőjétől Móricz bizonytalannal nem egy olyan dévaj-tréfás vagy tragikus

¹ Szabó T. Attila: *Móricz Zsigmond és Kelemen Lajos találkozásai*. = Uő: *Nyelv és irodalom*. Válogatott tanulmányok és cikkek. V. Buk. 1981. 208–214.

² Más néven: Kőmíves Lajos. Kelemen Lajos a Naplóban Nagy Lajos néven emlegeti.

történetet hallhatott, amely minden egykorú elbeszélőforrásnál jobban rávilágított a korra és benne az egykori társadalom alakjaira” – írja Szabó T. Attila Kelemen Lajosra gondolva.³

Az író 1926. évi erdélyi látogatása egy szélesebb művelődéspolitikai esemény, a kolozsvári Magyar Színházban tartott első román–magyar kultürestély része volt, melyről Ligeti Ernő számolt be a Keleti Újság hasábjain. Ligeti Móriczot a „legnagyobb magyar regényíró”-ként értékeli.⁴ Tudósításából megtudjuk, hogy az író romániai körútjának első állomása Nagyvárad volt, ahol kijelentette, hogy szándékában áll Bukarestbe is utazni és Octavian Gogával találkozni. A Körös-parti város meglátogatása után Móricz után 1926. december 4-én, szombaton, az esti vonattal megérkezett Kolozsvárra.

Mindenütt ünnepélyes fogadtatásban volt része. Ha a határállomásról négylovas hintó röptette Nagyváradra, Kolozsvár pályaudvarán három szónok is üdvözölte: az újságírók nevében Szabó Imre, a „Helicon Irodalmi Szabadcsoport” részéről Kós Károly, míg „az irodalombarátok nevében” Kuncz Aladár beszélt. A pályaudvaron „barátai és hódolói meleg ovációban részesítették”, azután pedig a szervezők dr. Öváry Elemér kolozsvári ügyvéd és közéleti férfi vendéglátó házába kísérték.⁵

Szabó T. Attila jól sejtette, hogy a személyes kapcsolatfelvétel Kelemen Lajos és Móricz között 1926-ban történt, és hogy előtte a regényíró kétszer már járt Erdélyben.⁶ Móricz a *Tündérbkert* megjelenése előtt valóban volt Erdélyországban, mégpedig 1914-ben és később 1918-ban Kolozsváron, ahol egy Nyugat-estélyen vett részt. 1918-ban Babitscsal és Schöpflin Aladárral együtt érkezett.⁷

Kelemen Lajos Naplójából és Kőműves cikkéből fény derül arra, hogy Móricz harmadszor 1926. december 4–12. között tartózkodott Kolozsváron, közben innen hosszabb-rövidebb időre más városokba is ellátogatott. Igaz, hogy a Kelemen-napló bejegyzéseiben a Móricz–Kelemen találkozásokon van a hangsúly, de a forrásokból a nagy regényíró egész programja kidomborodik, megtudhatjuk törekvéseit, hogy kik voltak ismerősei-barátai, kikkel érintkezett, stb.

Az író erdélyi regénye előkészítésére, a történelmi levegő elővarázsolására, a korhűség érzetetésére nemcsak a múltra vonatkozó adattár bővítésével követett el mindent, hanem adatokat gyűjtött az egykori szókincsre, társadalmi szokásokra-hagyományokra, érintkezési formákra vonatkozóan is. Mint ahogyan igaz, hogy a *Tündérbkert* 1922. évi megjelenése előtt Móricz legalább két ízben már járt Erdélyben, trilógiája első kötetének írása közben rájöhettek, hogy az események színterének, az erdélyi tájnak és életérzésnek megismerése, a történelmi emlékek megtekintése nagy segítségére lehet regénye folytatásában. Minthogy az otthoni nyelvészeti tanulmányok, régi szókincs megismerése után az egykori erdélyi nyelv archaizáló volta leginkább a helyszínen nyújthatott számára legtöbbet. Amint az alábbiakból kiderül, Móricz fő információs támpontja ebben is a hallatlan memóriájú és tudású levéltáros, Kelemen Lajos által felkutatott és bemutatott iratanyag lehetett.

³ Szabó T. Attila: *i. m.* 209–210.

⁴ Ligeti Ernő: *Móricz Zsigmond Kolozsváron*. Keleti Újság 1926. dec. 5.

⁵ Ligeti: *i. m.* 2.

⁶ Szabó T. Attila: *i. m.* 209.

⁷ Kőműves Lajos: *Móricz Zsigmond a Tündérbkert folytatásához jött Erdélybe adatokat és impresszókat szerezni*. Keleti Újság 1926. december 7. – Móricz 1914. februárjában Kós Károly meghívására Sztánán járt, és részt vett egy farsangi mulatságon.

Az író 1926. decemberi utazásának úticélját kísérője, Kőmíves Nagy Lajos hírlapi cikke már címében találóan fogalmazta meg: *Móricz Zsigmond a Tündérvár folytatásához jött Erdélybe adatokat és impressziókat szerezni*. Munkája második kötetének központi személyiségéül az író „a magyar, illetve erdélyi történelem legrobosztusabb hősét”, a „nagy fejedelem” történelemformáló alakját, Bethlen Gábort választotta – állapítja meg Kőmíves. A cikkíró más fogalmazásban így ír: „Bethlen Gábor szellemidézéséért jött az erdélyi bércek közé.” Móricz pedig regényhőséről, Bethlen Gáborról ezt nyilatkozta az újságírónak: „Nagyobb, nemesebb, tökéletesebb figurája nem volt a magyar történelemnek.” Maga Móricz saját úticéljáról így vall: „Bejárom Erdélyben azokat a helyeket, könyvtárakat és levéltárakat, ahol a legkisebb nyomát is fellelhetem a fejedelem emlékének.”⁸ Világosan látszik, hogy a *Tündérvár* megjelenése után Móricz úgy érezte, hogy a trilógia további kötetének megírásához el kell mélyítenie a fejedelem kora Erdélyre vonatkozó ismereteit.

Móricz és Kelemen együttléte és a magyarországi író kolozsvári programja Kelemen Naplója 1926. december 18-i bejegyzéséből és Kőmíves cikkeiből napról napra, sőt néha óráról órára követhető. Saját vallomása szerint Móricz első impressziója az erdélyi vendégszeretet volt, ami lelke mélyéig megráztta. Az író a határállomáson a román határőrtiszt azzal fogadta, hogy négylovas hintó várja és „Biharpüspöki kedves népe”.⁹ December 4-én, szombaton már Kolozsváron volt. Vasárnap a neves író az Újságírók Klubjában tartózkodott, ahol bemutatták neki Kőmíves Nagy Lajos újságírót, a Keleti Újság munkatársát. A továbbiakban Kőmíves volt leghűségesebb kísérője, a románból fordító „cicerone”, aki interjút is készített az íróval. Kőmíves Móricz nagy tisztelője lévén mint „a magyar föld őszerejű megnyilatkozását” üdvözölte, „egyszerű, közvetlen”, a „józanosság és ítélletesség” vonásait árasztó személyiségnek látta. Azt írja róla, hogy „szemeiben kedélyes humor csillogásával simogatta” az embert, „lelkében tökéletes egyensúly” uralkodott. „Erdélyi magyarok tárt szívvel fogadjuk az új magyar irodalom tömör acélból öntött alakját” – jellemzi a fogadtatás hangulatát az újságíró.¹⁰

Kőmíves cikkéből kiderül az is, hogy történelmi adatgyűjtését Móricz mindenekelőtt Kelemen Lajosra alapozta. „Nagy segítséget várok adatgyűjtésemhez Kelemen Lajostól, akit ugyan még eddig nem ismertem, de úgy emlegetik előttem mint Erdély élő történelmét” – bocsátotta előre az író. Mint tudjuk, várakozásában nem is csalódott.

Lássuk most már, hogy miként vélekedett a történetíró Kelemen Lajos a nagy íróval való találkozásról: „December 8-án ismerkedtem meg Móricz Zsigmonddal. Nagy Lajos, a Keleti Újság munkatársa szólott nekem, hogy Móricz fel akar keresni” – újságolja Kelemen Lajos.¹¹ Délután 5 órában egyeztek meg és a regényíró aznap este fél hatkor lakásán kereste meg a történetíró-levéltárost, aki a kályha melletti karosszékbe, maga mellé ültette. „Én vázoltam itteni sorsunkat, s láthatólag sok minden újság volt neki. Aztán sor került Bethlen-regényére. Láttam, hogy nagy készüléssel jött már, s mondtam, hogy itt miféle anyagot kaphat még. Meghívtam

⁸ Kőmíves: *i. m.* 5.

⁹ Kőmíves: *i. m.* 5.

¹⁰ Uo.

¹¹ Napló, 1926. dec. 18. – Kelemen Lajos az íróval történt első találkozás után csaknem két héttel, egyetlen bejegyzésbe zsúfolva írta le a Móriczsal való találkozás momentumait. Akkoriban a kislánya betegsége miatt is sok gondjába volt. Ezért a Naplóban megjelölt időpontok nem egészen pontosak. Adatait minden esetben össze kell vetnünk a Móriczot kísérő Kőmívesnél szereplő dátumokkal. Az ismerkedés például nem december 8-án, hanem 6-án történt. Kelemen csütörtöki találkozásukat is emlegeti, holott akkor Móricz Nagyenyeden volt. Magunk a Móricz kolozsvári tartózkodására vonatkozó dátumokat a Kelemen-idézetekben meghagytuk, saját szövegünkben azonban helyesbítettük.

a Levéltárba¹², hogy eredeti dolgokat mutassak neki. Mondtam, hogy én már nyolc év óta nem foglalkoztam Bethlen Gábor korával, de azért pár dolgot mégis tudtam mondani neki, s Bethlen kolozsvári tartózkodásairól, itteni nagy konyhakiadásairól, a városi levéltár erről szóló följegyzéseiről, az 1626-i színi előadásról stb. bőven tudtam informálni. Háromnegyed hét felé ment el s vele mentem az Újságíró Klubig, hol találkozója volt.” Mivel másnap Vajdakamarásra készült, Kelemen felhívta a figyelmét az útra és az „egykori tófenék völgyre is”, amit regényében megörökíthet. Kelemen Lajos az írónak nyújtott információit azzal a szívességgel is megtoldta, hogy másnap kivitte az autóbusszállomásra azt az adatot, hogy mióta volt Bethlen-birtok Vajdakamarás. Az író autóbussa azonban előbb indult, így akkor nem találkozhattak.¹³

Aznap este, közvetlenül az első találkozás után, a friss benyomás hatása alatt, Kőmíves Nagy Lajos megörökítette Móricz Zsigmondnak Kelemen Lajosról alkotott véleményét és a találkozás jelentőségét. Az író ezt mondta Kelemenről: „Angyal. Hogy mit tud ez az ember. Először azt mondta, hogy nyolc év óta nem adta elő a történelmet a katedrán. Különbösen sem foglalkozott intenzívebben Bethlen Gáborral és korával. E bevezetés után elkezdett beszélni és úgy ömlött szájából számomra az értékesebbnél értékesebb adat, mint egy kifogyhatatlan garatból. Csak egy nagy baja van. Az, hogy nem vihetem magammal Pestre, hogy ő csak folyton beszéljen, én meg mind, amit mond, regénybe stilizáljam. Ez az ember valósággal szent. Tömör ezüstből van verve. Nem hiú csillogású aranyból, hanem vert ezüst fényű ezüstből. Amikor beszélt és néztem tiszta és becsületes arcát, kerestem feje körül a glóriát. Ezzel váltam el tőle:

– Ne haragudj, hogy egy banális közhelyet mondok, de nem tudok egyebet: élő lexikon vagy.

Akkor szerénykedve háritotta el magától az elismerő megjegyzést.

– Igen-igen – mondotta –, csak hogy sok kihullott már belőle.

– Boldog lennék – mondtam –, ha az enyém lenne mind, ami még megmaradt benned. Csütörtökön és pénteken egész nap együtt leszek Kelemen Lajossal. Kimondhatatlan kincs az én számomra. Becsüljétek meg ezt a nagyszerű embert.

Sokáig hallgatott, majd felrezenve elmerüléséből ezzel zárta le szavait:

– Délelőtt azt kérdezte tőlem, megérezte-e Erdélyt. Kelemen Lajossal találkoztam és megéreztem.”¹⁴

Lehet, hogy a Kőmíves feljegyzésében szereplő Móricz-jellemzés Kelemenről nem szó szerinti, de lényege és legfőbb pontjai megfelelnek a valóságnak, nagyjában-egészében tükrözik az író első és döntő benyomását Kelemenről.

Móricznak igen sűrű programja volt, és azért nagy időzavarral küszködött. Így a tervezett csütörtök és péntek helyett kedden, december 7-én és szombaton, december 11-én voltak együtt többen. Móricz az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában, minden valószínűség szerint kedd délben látogatta meg a történettudóst. A találkozás mindössze 20 percig tartott, miután az író telefonon hívták, és Szabó Verához kellett mennie, „aki lemintázta”. Ilyenformán az idő rövidege miatt nem nézhettek meg az írásos forrásokból „szinte semmit”. Kelemen, hogy a látogatást viszonzozza, még aznap a Móriczot vendégül látó dr. Óváry Elemér Monostori úti lakásán kereste meg. Az ebéd miatt rövidre szabott találkozáskor Kelemen fontos mozzanatra

¹² A Levéltár Kelemen számára az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárát jelentette, melynek otthona akkor az Egyetemi Könyvtár II. emelete volt.

¹³ Napló, uo.

¹⁴ Kőmíves: *i. m.* 5.

hívta fel a regényíró figyelmét: „Itt vázoltam most pár szóban a középkori mezőségi tavak érdekes vízimadár- és állatéletét s azt ajánlottam neki, hogy nézze meg jól a helyet, ha lehet, menjen el Szovátra, hol most is láthat ily tavat, s ha megfelel terveinek, szerepeltethetné a tóvilágot a regényben [...] Móricz Zsigmond felragyogó arccal hallgatta, amiket mondtam s szinte fölkiáltott.

– Hiszen, amiket Te most mondtál, az egy nagy ajándék nekem! Én az ecsedi láp közelében éltem s láttam azt a tóéletet, amiről beszélsz.

– Akkor csak a mezőségi kopár hegyekkel kell beszégetned az ecsedi lápot s átköltöztetve ide, megírhatod, amiket ismersz – feleltem, s előre örvendek neki, hogy ezt ő mily szépen megírja, ha rászánta magát” – számol be naplójában a történetíró.¹⁵

Ez alkalommal Móricz megkérdezte Kelemtől, hogy nem menne-e vele Nagyenyedre és Gyulafehérvárra, de – szolgálati elfoglaltságára hivatkozva – Kelemen csak nyáron tudott volna az utazásra időt szakítani. Ajánlotta, hogy akkor szívesen elkísérné bárhova. Már az első találkozás során feltűnt Kelemennek, hogy Móricz „szép készüléttel jött”, az író pedig elámulat tudósunk ismereteinek gazdagságán, majd a levéltárban rövid beszélgetésre és futólag „eredeti dolgok” rövid bemutatására került sor.

Ezt követően – valószínűleg december 11-én, szombaton – az Erdélyi Nemzeti Múzeum Bástya utcában lévő Régiségtárában találkoztak, ahol az író éppen Roska Márton régésszel beszélgetett. Kelemen Lajos így örökíti meg a találkozást: „Együtt néztük meg a fegyvereket, Bethlen Gábor nyergét – melyet ő kicsinynek ítélt s erre kipróbáltuk –, Bethlen István vadásztőrét. Egy órát ültünk ott. Távozva, öt percre az EKE [Erdélyi Kárpát-Egyesület] múzeumába is benéztünk.”¹⁶

Miután Móricz udvariassági látogatást tett Ion Agârbiceanunál, Kelemennel együtt Orient Gyula gyógyszerészet-történész egyetemi tanárhoz tértek be. Látogatásuk oka az volt, hogy Kelemennél jártában, az Egyetemi Könyvtárban Móricz felfigyelt Orientnek a történettudós asztalán fekvő, újonnan megjelent és neki ajándékozott alkimista tárgyú könyvére (*Az erdélyi és bánáti gyógyszerészet története*. Kolozsvár, 1926). A szíves vendéglátás jegyében Orient elővette ezt a könyvét, és Móricz roppant érdeklődéssel olvasgatta – írja Kelemen. Orienttől megtudták, hogy az alkimista fôlszerelést a Vegytani Intézetből széthordták, s túlnyomó részben Bukarestbe vitték. Végül abban állapodtak meg, hogy Orient lemásoltat egyes részleteket a könyvből. Innen Móricz egyenesen az Újságírók Klubjába ment, a tiszteletére adott vacsorára. „Én oda este 1/2 8-kor kaptam meghívást. Nem mentem el. – Másnap egész délelőtt vártam, de nem jött. Délután derült ki aztán, hogy majdnem reggel 5 óráig ottmaradt a Klubban s elaludt.”¹⁷

Zsúfolt programja ellenére Móricz a közeli Vajdakamarásra is kiment néhány órára. Két Kolozsváron töltött nap után, a Bethlen-regény két fontos színterére és a magyar művelődés két erdélyi központjába, Nagyenyedre és Gyulafehérvárra látogatott. December 8-án, szerdán Kőmíves Nagy Lajos társaságában vonaton indult útnak. Kőmívesnek köszönhetjük, hogy rendelkezésünkre áll az író elkövetkező napjainak története, amiből mi a Kelemenre vonatkozó részt ragadjuk ki.

¹⁵ Napló, 1926. dec. 18.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

Vonaton utaztak. Apahida után az író a kopár vidékre figyelt fel, amire egyébként Kelemen Lajos már korábban felhívta a figyelmét. Aztán elővette irattáskáját, és mosolygó arccal azt mondta útitársának: „Fogjunk hozzá a munkához, mert tudod, barátocskám, Kelemen Lajos barátom gondoskodott róla, hogy a vonaton se tétlenkedjem.” Az Erdélyi Múzeum néhány számát kereste elő – emlékezik Kőmíves –, amelyeket azért válogatott ki számára Kelemen, mert több Bethlen-tanulmány van bennük. Móricz Zsigmond lapozgatott a folyóiratokban, aztán kissé bosszúsán jegyezte meg: – Mennyi érdekes adat, milyen szorgalmasak ezek a történészek és mégis milyen keveset mutat, amit produkálnak! Mintha a folyóiratok olvastán bizonyos elégedetlenség húzódná meg az író szavai mögött.”¹⁸

Ezt követően Kőmíves érdekesen és részletesen beszámol Móricz nagyenyedi és gyulaféhevári látogatásáról, amely Bethlen-regénye megírásakor rendkívül hasznos volt számára. A kiszálláson meleg szeretettel fogadták. Pénteken Gyulaféhevárról visszautazott Kolozsvárra.¹⁹

A két dél-erdélyi város meglátogatására nem térünk ki, mindössze annak jelentőségére utalunk. Gyulaféhevár azért volt fontos Móricz számára, mivel felépítésén, egy európai ország fővárosához méltóvá fejlesztésén, fejedelmi udvarának csiszolásán, Akadémiája felállításán, vára megerősítésén Bethlen sokat fáradozott és érte sokat áldozott. Bethlen Gábor olyan sikerrel építkezett, hogy a fejedelmi udvar pompás kútjával, elegáns palotájával, annak berendezésével, csodás szőnyegeivel és gobelinjeivel meglepte az idegeneket. Azt a színhelyet, ahonnan a nagy fejedelem kormánypalcájával Erdélyország ügyeit intézte, a palotát, ahol hadjáratai után megpihent, és olyan jól érezte magát Akadémiája tudós professzorai körében, az impozáns székesegyházat, ahol egykoron szakavatott zenekar és énekegyüttes szólamai hirdették a művelődés terjedését. A Kelemennel meglátogatott Orient Gyula könyve irányította Móricz figyelmét a természettudós Bisterfeld akadémiai professzorra, aki alkimista „boszorkányos könyvet” írt.

Móricz látni óhajtotta a török dúlással elpusztított székváros mellett Nagyenyeden menedéket talált kálvinista főiskolát, a Kollégiumot, magába szívni annak ódon levegőjét és a falai között fuvalló alkotó szellemiséget. Azt a környezetet, amelyben Bethlen kora óta jobbágyivadékok és székely fiatalok is szabadon tanulhattak, a „nemesítő iskolát”, melynek padjaiból olyan tanítványok emelkedtek ki, mint Bethlen Miklós kancellár, Misztótfalusi Kis Miklós betűmetsző és nyomdász vagy Körösi Csoma Sándor, a modern Tibet-tudomány megalapítója.

A marosvásárhelyiek azt szerették volna, ha utolsó itt-tartózkodási napján, december 11-én, szombaton Móricz a városukban lép fel, erre azonban már nem kerülhetett sor, mert ekkor szerepelt a kolozsvári közönség előtt. Ekkor történt az utolsó Móricz–Kelemen találkozás, és ekkor búcsúztak el egymástól. Kelemen Lajos rossz hangulatban találta az író. „Estefejelementem elbúcsúzni tőle. Itt volt az öccse is. Nagyon izgatott volt, mert elveszítette az értékes sétabotját s azt az aranyfoglalatú ceruzáját, melyre esküvője napján a felesége saját kezű aláírása volt aranyba gravírozva. Jött, ment s minden percben a ceruzáról beszélt. Háromnegyed órát voltam nála s onnan hazafutva siettem a színházba s részt vettem az előadásán. Közel előttem ült Orient és a felesége. Elhozta az alchimista könyv teljes gépírási másolatát, melyet szegény

¹⁸ Kőmíves Lajos: *Móricz Zsigmond Bethlen Gábor városában*. Keleti Újság. 1926. december 8.

¹⁹ Tájékoztató érdekében közöljük Kőmívesnek Móricz nagyenyedi és gyulaféhevári látogatására vonatkozó cikkeinek adatait. A már idézett íráson kívül Kőmíves még két cikket írt: *A Bethlen-vár boltíves termében ünnepelték a nagyenyediek Móricz Zsigmondot*. Keleti Újság 1926. dec. 10; *Gyulaféheváron, a régmúlt fejedelmi és a ma koronázó városában*. Keleti Újság 1926. dec. 12.

nyomorék Walton reggeltől estig 40 oldalra legépet. A Patria uszító cikke elmaradt. Móricz másnap elutazott. Utóbb tudtam meg, hogy a Siguranța adta neki az elutazási tanácsot.”²⁰

Móricz eredményes erdélyi látogatására árnyékot vetett az egyik román lapban, a Patriában megjelent cikk és annak nyomán az író eluraló rossz hangulat. Az epizódról naplójában Kelemen szintén megemlékezik. Mikor a Régiségtárból és az EKE-múzeumból eltávoztak, a velük tartó Kuncz Aladárral, a hármastársaság körében érdekes beszélgetés zajlott le, amiről Kelemen így számol be: „Móricz a Kuncz tanácsára Agârbiceanuhoz, a Patria főszerkesztőjéhez indult vizitbe. Pușcariu professzornál mint a tudományosság egyik kiváló reprezentánsánál járt már s ez nagyon szívesen fogadta. Útközben azonban kiderült, hogy egyik román lap azt a nyilatkozatot adta szájába, hogy a Horthy és Bethlen uralom az irodalmat tönkretette. Bosszankodva mondta, hogy ő ilyent nem mondott, mire megnyugtattam, hogy az efféle hazudozások itt mindennaposak. Mikor pedig Kuncz azt is megmondta, hogy a Patriánál ellene úszító cikk van beadva, kijelentette, hogy most már nem megy el a szerkesztőhöz, mert olyan színe lehet a dolognak, hogy érdekből és félelemből megy. Kuncz kapacitálta, hogy ne a szerkesztőségbe, hanem Agârbiceanu lakására menjen vizitbe. Ide sem akart most már elmenni s csak akkor változtatta meg a szándékát, midőn Kunczcal én is azt mondtam, hogy ezt megteheti, mert az egy udvariassági tény. A szerkesztőt kétségtelenül lekötelezi s ha úriember, a cikket nem adja ki. Ha pedig kiadja: az reá fog vallani. Mindenesetre ő ne vegyen semmiben tudomást a cikkről, csak hajtsa végre szándékát, a látogatást. Végre így is lett.”²¹

Nagy horderejű művelődési esemény volt Móricz Zsigmond kolozsvári előadása, melyről a Keleti Újság már csak röviden emlékezik meg. A színházban „táblás ház” előtt az író két egyfelvonásos darabját (*Mint a mezőnek virágai; Kend a pap?*) mutatták be, majd Móricz dörgő tapssal kísért előadása következett az európai irodalom mai állásáról. Ebben hangsúlyozta az irodalom és az írók válságos, nehéz helyzetét a nyugati országokban, majd kifejtette, hogy ennek megfelelően a magyar irodalom sem lehet jobb helyzetben. Utána azonban derűlátóan nyilatkozott a kibontakozásról. Végül egy novellát olvasott fel. A tudósítás azzal a gondolattal zárul, hogy a székéről felemelkedő közönség „egy hosszú időre érvényszerűen ható, bensőséges találkozás emlékével távozott”.²²

Az édesapja emlékét könyvben megörökítő Móricz Virág is megemlékezik a kolozsvári napokról: „Kolozsvárott is felolvasott, tömött színházban, ha nem is olvasók, de magyarok előtt. Másnap Bethlen Gábor munkatársainak és ellenfeleinek ivadékainál járt, grófkornál. Senki sem volt az előadásán, senki sem olvasott tőle soha semmit, a Nyugatot még nem látták. Sőt Bethlen Gábor sem élő hagyomány itt. Harmadnap gazdag nagypolgárok kapták be magukhoz. Ezek lelkesedtek az irodalomért, jajgatták, hogy el vannak szakadva a magyar kultúrától, de mindent elolvasnak, amit csak a cenzúra beereszt. [...] De talált könyvtárosokat, tanárokat, szerény komoly tudósokat, akik annál többet meséltek aztán neki a nagy fejedelemről. Forrásmunkákra figyelmeztették, elvezették régi írásokhoz, könyvekhez, számadásokhoz. S a szájhagyomány végtelen kincsét öntötték. Gyallay Domokos a legpletykásabb ember a világon. A legfrissebb pletykákat tudja a tizenhetedik századból – mesélte boldog nevetéssel.”²³ Az író szavai olvastán joggal merül fel a gyanú, hogy a 17. századi történetek elmondója nem egyedül Gyallay

²⁰ Napló 1926. dec. 18.

²¹ Uo.

²² Keleti Újság 1926. dec. 12.

²³ Móricz Virág: *Apám regénye*. Bp. 1954. 302.

lehetett, hanem mellette a historikus Kelemen Lajos is szolgálhatott hasonló történetekkel, aki köztudomás szerint ontotta magából az apró elbeszéléseket, anekdotákat. Azért beszélünk gynúról, mert Gyallay történelem–latin szakos tanár, jó tollú író és kiváló elbeszélő, anekdotázó volt, akinek a neve magyarországi írói körökben ismertebb volt a Kelemenénél, s talán innen eredeztethető, hogy Móricz lánya a pletykákat kizárólag Gyallayhoz köti. A pletykák Móricz Virágnál valószínűleg anekdotákat, adomákat is jelentenek.

Az édesapja benyomásait megőrző Móricz Virág sok mindent elárul Móricz erdélyi útjáról, ott szerzett tapasztalatairól, kapcsolatairól. Noha a csaknem három évtizedes emlékek sokban elkoptak, elhomályosultak, a korszak (1950-es évek) osztályharcos kényszere pedig, amikor a regényíró lánya munkáját írta és kiadta, elkerülhetetlenül oda vezetett, hogy bizonyos dolgok feledésbe merüljenek, mások pedig felnagyítva-sarkítva kerüljenek bemutatásra. És ha az értékelésben Móricz lánya édesapja kolozsvári írástudó ismerősei közül egyedül Gyallay Papp Domokos nevét jegyezte fel, forrásainkból láthattuk, hogy kapcsolatai szélesebb írói körre terjedtek ki. A Kelemen-naplóból tudjuk, hogy Móricz az irodalom olyan kulcsfigurájával került kapcsolatba, mint Kuncz Aladár, de az Újságírók Klubjában számos más írástudóval is. Arról már szóltunk, hogy a kolozsvári pályaudvaron fogadásán Kuncz Aladáron kívül Kós Károly is üdvözlőbeszédet tartott. Gyulafehérváron és Nagyenyeden ugyancsak jelentős világi és egyházi értelmiségiekkel találkozott.

Látogatásának fő célja regénye történeti háttérének adatgyűjtése volt ugyan, de Móriczot az erdélyi helyzet és irodalmi törekvések is érdekelték, és az itteni írókkal való kapcsolatfelvételre is gondja volt. Sőt Kelemen Lajostól azt is megtudjuk, hogy az irodalmi körök meghívottjaként érkezett Erdélybe. Erre utal az Újságírók Klubjában tiszteletére rendezett díszvacsora és előadás ténye is. Ezt támasztja alá az is, hogy Kolozsváron dr. Óváry Elemér neves irodalombarát ügyvéd, ismert közéleti személyiség vendége volt. A teljesebb kép érdekében elmondjuk, hogy Óváry felesége, a híres orvosprofesszor, Purjesz Zsigmond Olga nevű leánya már évek óta házukban irodalmi szalont tartott fenn, s azt írók, újságírók, egyetemi tanárok, orvosok, művészek, ügyvédek és más értelmiségiek látogatták. A házaspár fia, Óváry Zoltán orvosprofesszor emlékirataiban elmondja, hogy szüleinek Monostori út 19. szám alatti háza szalonjában Móriczon kívül olyan személyiségek is megfordultak, mint Ady, Bartók, Dohnányi és Kuncz Aladár. De a házban gyakran rendeztek kamarazeneesteket, melyeknek legnépszerűbb darabjai Beethoven, Schubert művei és Mozart vonósnégyesei voltak.²⁴

Óváry Zoltán elbeszéli, hogy Móricz 1935-ben is az Óváry-ház vendége volt. Hasonló előzmények után érthető, hogy 1941-es kolozsvári látogatása után Móricz oly nagy lelkesedéssel ír erdélyi útja egyik fénypontjáról, a kolozsvári könyvnapokról. Nem véletlenül mondja édesapja könyvnapi szerepléséről Móricz Virág, hogy „majd szétszedték”.²⁵ Nyilván barátai, íróársai és ismerősei 1926-ban is mindent megtettek kényelmére és elképzelései teljesítésére. Az író leánya elbeszéléséből tudjuk, hogy az apa a harmas regény írását megelőzően otthon nemcsak könyvtárakban búvárolta az erdélyi múlt gazdag történeti szakirodalmát, hanem valóságos kis könyvtárat gyűjtött a 17. századi forráskiadványokból és történeti szakirodalomból.²⁶ Idevág Móricz Virág megjegyzése, hogy édesapja 1926-ban „Szlovenszkóból Erdélybe ment, Bethlen

²⁴ Óváry Zoltán: *Emlékeimből*. Angolból fordította Horváth-Tholdy Péter. Kvár, 2004. 34–37.

²⁵ Móricz Virág: *i. m.* 524.

²⁶ Szabó T. Attila: *i. m.* 208.

Gábort keresni”.²⁷ Az sem véletlen, hogy erdélyi útja előtt az író a Felvidéket járta, hiszen Bethlen Gábor életének hosszú szakasza, három hadjárata Észak-Magyarországon játszódott le, és az ottani Besztercebányán választották meg magyar királynak.

A Napló alapján látható, hogy milyen új anyagokkal-adatokkal, korhű forrásokkal segítette Kelemen Móriczot, a levéltáros az író. Kelemen ugyanis 1927. január 5-én azt írja, hogy a második adatsomóban elküldte Móriczknak néhány egykori erdélyi katona és Egerházy István udvari festő életének vázlatos rajzát, több „veszekedő-feleselést egy székelyföldi vallatásból, pár jó mondást”.²⁸ Kelemen kötelességének tartotta, hogy Móriczknak rendszeresen anyagokat-adatokat küldjön. Hiszen Kőmíves tudósításából tudjuk, hogy mikor Nagyenyedre utazott, irattáskájából Kelemen által előkészített, Bethlenre vonatkozó folyóiratokat vett ki. Mikor eddig a levéltáros arról beszél, hogy második küldeményét juttatta el Móriczknak, világos, hogy előtte első küldeménynek is lennie kellett.

A második küldeménnyel tudatta az adatszolgáltató Kelemen Móriczcal a kolozsvári Szent Mihály-plébániatemplomnál látott égi tüneményt, „azt az érdekes és csodálatos látványt, melynek a régi unitárius kollégium sarkáról Gyallay Domokossal együtt voltunk tanúi. A nagytemplom keresztjéről egy óriási függőleges sötét sáv meredt az égnek. Mintha száz drótszállal a tornyot akarta volna felhúzni az égbe. Ettől jobbra violaszínű, balra szennyessárga volt az ég. Egyszerre aztán a nagytorony mögött egy hatalmas, óriás méretű, a kölni dóm tornyához hasonló, de fiókostorony árnyéka jelent meg az égen [...] A nagy árnyéktorony pár perc alatt elhomályosult és eltűnt, de az égből meredő drótkötélforma sötét ibolya sáv sokáig látszott azután is.”²⁹

A látomás, a „természeti csoda” móriczi változata a regényben a következőképpen jelentkezik: „A templom tornya felett valami violaszín köd, amelyet, hogy jobban néztek, olyan volt, mintha fonalak ereszkedtek volna alá a nagy magasságokból. Nyílegyenesen szöktek fel ezek a szálak a mennyboltozatig, mintha isteni jel kötötte volna a tornyot az éghez. A fejedelem nagy fekete szeméit merően függesztette a természeti csodára s amint ott állott s nézett, lassan, mintha a torony mögött egy másik torony nőtt volna roppant magasságba. Különös volt ez a második torony, gótikus óriási építmény formáját mutatta, ezer csipkével s apró tornyocskákkal, tisztára kivehetetlen volt, olyan volt, mint a Szent István-tornya Bécsben, vagy olyan volt, mint a János Jelenéseinek tornya, mely néz keletre, nyugatra, északra és délre.”³⁰

Kelemen Lajos Szabó T. Attilának egy harmadik látomásváltozatot mondott el, amelyben Kelemen szeme előtt „a Mátyás-szobor mögött álló szentegyház tornya fölött és mögött a fehéres, szürkés, lilás felhők kavargásából néhány percre egy hatalmas sárkány képe rajzolódott ki. Döbbenet nézte ezt az életében először és utoljára látott természeti csodát.”³¹

Ilyenformán a kolozsvári látomásnak három változata áll rendelkezésünkre, ezt a hármat kell összehasonlítani. Megállapítható, hogy a Móricz-regénybe foglalt látomás és a Kelemen-napló bejegyzése között nagy a hasonlóság. Ami érthető is, hiszen Móricz regénybeli megelevenítésébe a Kelemen által mindjárt az író 1926-os látogatása után, 1927. január első napjaiban neki küldött friss információ került bele. A Szabó T. Attila által rögzített látomás viszont a

²⁷ Móricz Virág: *i. m.* 302.

²⁸ Napló, 1927. jan. 5.

²⁹ Uo.

³⁰ Móricz Zsigmond: *A nagy fejedelem*. Athenaeum, Bp. 1939. 3–4.

³¹ Szabó T. Attila: *i. m.* 212.

másik két változatban nem jelentkező sárkánymotívummal később születhetett Kelemen Lajos képzeletében és vált elbeszélése tárgyává. Az, hogy Kelemen Móricz látogatása után mintegy két héttel már a második adatcsomót küldte új író barátjának (az elsőt már azelőtt nyilván eljuttatta hozzá), újólag fényt vet Kelemen Lajos önzetlen segítőkészségére, arra a gyorsaságra, ahogyan hallatlan tudásával, gyors kutatási eredményeivel sietett az író szakmai támogatására.

A csodálatos kolozsvári látomás szerepeltetése a két szellemi nagyság együttlétének legismertebb gyümölcse. Az írónak természetesen megengedhető volt, hogy lényegében az igazat mondva, mozzanatokban a maga elképzeléseinek és képzelőerejének megfelelően alakítsa meseszövegét. Anélkül hogy kicsinyíteni akarnók a regényíró érdemeit, e sorok írója előtt költőibbnek, látványosabbnak tűnik a csodálatos látomásnak Kelemen Naplójában szereplő változata.

A Móricz–Kelemen kapcsolat egy másik összefüggésére Láng Gusztáv hívta fel a figyelmet. Az irodalomtörténész felismerte, hogy Móricz Bethlen-regényének mindentudó Kelemen deákja Kelemen Lajosra emlékeztet.³²

A naplóbejegyzések után világossá válik, hogy erdélyi regényciklusának történelmi tanulmányozása mellett Móricznak más célja is volt. Mégpedig az erdélyi íróársadalom tagjaival, általa ismert vagy ismeretlen írókkal és újságírókkal, az elszigetelt erdélyi magyar írástudókkal való kapcsolat felvétele, illetve újrafelvétele. Ugyanakkor pedig az általa tartott előadás alkalmával Móricz az erdélyi magyarsághoz is szólni kívánt. Kérdés, hogy Móricz személyiségének tömegmozgósító ereje a különböző városokban vagy az általa mondottaknak volt-e szerepe abban, hogy a román titkosszolgálat távozását tanácsolta.

Kelemen később is találkozott Móricz Zsigmonddal. Először talán 1930-ban vagy 1935-ben, mikor ugyancsak *A nagy fejedelem*hez gyűjtött adatokat és erdélyi élményeket. Másodszor pedig 1941 nyarán, mikor a könyvnap ünnepelt írójaként körúton járt.³³ (Az utóbbi eseményről Szabó T. Attila is megemlékezik, akivel Móricz Kelemen Lajosnál ismerkedett meg.³⁴)

Móricz Zsigmond nem maradt hálátlan a Kelemen-től kapott segítségért. Szabó T. Attila írja le, hogy Móricz *A nagy fejedelem* megjelenése után saját kezű ajánlósorokkal és aláírásával hitelesítve juttatta el Kelemen Lajosnak műve egy példányát, amelyben köszönetet mond a látomásért.³⁵

Lajos Kelemen, the Transylvanian Museum Society's Historian-Archivist and Zsigmond Móricz

Keywords: Lajos Kelemen, historian, archivist, Zsigmond Móricz, writer, The Great Prince

The author presents how in the second half of the 1920s Lajos Kelemen, a historian and archivist from Cluj, assisted the Hungarian writer, Zsigmond Móricz, to write his novel entitled *A nagy fejedelem* (*The Great Prince*). The novel is part of a cycle of novels dealing with the history of Transylvania. In 1926 the writer, who visited Transylvania, met Kelemen personally and consulted with him. Kelemen also provided useful historical data later on. These data, on the one hand, refer to the characters of the novel (to Prince Gábor Báthory and to several minor characters), and on the other hand, also helped the writer to be able to depict the Transylvanian landscape, to use the archaic Hungarian language of the 17th century adequately, and to present contemporary customs and cultural life.

³² Szabó T. Attila: *i. m.* 213.

³³ Szabó T., *i. m.*, 209–214.; Óváry, *i. m.* 36; Móricz V., *i. m.* 525.

³⁴ Szabó T., *i. m.* 213.

³⁵ Szabó T., *i. m.* 211.

Veres Ildikó

Varga Béla, a filozófus

„A hit éppenúgy, mint a Kijelentés paradox. Ennélfogva a hitről alkotott felfogások rendkívül különbözők, annyira, hogy a hit fogalma szinte kibogozhatlan szövevénybe van elrejtve. A hit lényegében nemcsak irracionális, hanem egyenesen kimondhatatlan.”¹

Lét, érték, ítélet mint alaproblémák

Ebben a rövid tanulmányban még csak felvázolni sem áll módunkban Varga Béla² gondolatgazdag filozófiáját, csupán néhány ma is releváns kérdés megnyitásával és a filozófus-teológus válaszainak a megkeresésével próbálkozhatunk a lét, az érték, a hit vonatkozásaiban.

Varga Béla filozófiai munkásságának nagy részét a „fennállástanra”, a *hyparchológiára* terjesztette ki, melynek alapkérdése a létező mivolta és az, hogy miképpen létezik. Módszertanilag a logikai vizsgálódások nyújtanak ehhez alapot, amelyek mintegy *proomionként* vezetnek el a fenomenológiai vizsgálódásokhoz. Ez utóbbiak során deríthető ki a dolgok „hogyanlétezése”. Mint mondja: „A kérdések tehát a következő rendben sorakoznak egymásután. Meg kell tudnunk, hogy mi a tárgy általában, vagyis mi a logikai föltétele annak, hogy a valami, a dolog, a tárgy jelentése létrejöhessen. Ez tisztán logikai munka, melynek a tárgyakhoz semmi köze. A kutatásnak ezt a területét éppen ezért *logikai síknak* nevezhetjük.

Az ún. *phaenomenologiai* síkban már a tárgy, illetve a tárgyak valamilyen módon megjelennek.”³

Amikor a metafizika helyét keresi kora tudományos és filozófia diszciplínái között, a történetileg kialakult felfogások nem kínálnak számára egyértelmű meghatározást. A három filozófiai alaptudomány, a logika, metafizika, ismeretelmélet értelmezésekor – mondja – csupán

¹ Tavaszy Sándor: *Református keresztyén dogmatika*. Kvár 1932. 272.

² Varga Béla 1886. október 6-án (máshol október 23-át jelzik) született Tordán, s ott kezdte el középiskoláit, majd Kolozsvárott érettségizett 1904-ben. Apai indíttatása (aki görög–latin szakos tanár, majd iskolaigazgató volt Tordán) arra készítette, hogy érettségi után a kolozsvári bölcsészkarra iratkozzon be; ott kapott oklevelet latin és görög nyelvből, majd filozófiából, esztétikából és pedagógiából (1905–1911). Ezután Berlinben, Lipszében, Genfben, bővíti e diszciplínákból ismereteit. 1911-től a kolozsvári unitárius főgimnázium rendes tanára, majd 1915-ben egyetemi magántanári képesítést nyer logikából a kolozsvári egyetemen. Pedagógiai pályafutása 1918-ban a kolozsvári református (később római katolikus) tanárképző főiskolán folytatódik, ahol filozófiát és pedagógiát ad elő, majd az unitárius teológián tanítja ugyanezeket a tárgyakat. 1917-ben az EME Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályának titkára lesz, amiről 1925-ben lemond, de továbbra is megmarad a választmány tagjának. 1926-ban Oxfordban és Manchesterben tölt egy fél évet, ahol elsősorban teológiával foglalkozik. Hazatérése után 1928-ban az unitárius egyház főjegyzője és a Dávid Ferenc Egylet ügyvezető elnöke, majd 1938-ban – egyetemi teológiai katedráját feladva – unitárius püspökké választják. 1929-ben megtartja székfoglaló előadását az Erdélyi Irodalmi Társaságban a fausti és a karamazovi lélekről. 1940-ben lemond a püspöki tisztségről, és a kolozsvári egyetem neveléstudományi tanszékének tanára lesz. A Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választják. Tovább folytatja tudományos munkásságát 1942. április 10-én bekövetkezett haláláig.

³ Varga Béla: *A subsistentia fajai. Adalékok a hyparchológiához*. Bp. 1928. 4.

kijelöljük a helyét a filozófiai tudományok között, de ezzel még nem határoztuk meg a funkcióját, szerepét. Varga szerint bármilyen nehéz is, a metafizikának törekednie kell arra, hogy a racionalizmus és az empirizmus közötti ellentétet feloldja, s bármily nehéz is, meg kell találnia azt a középútat, amelyen elkerülheti a realizmus és az idealizmus túlzásait egyaránt. Ezek elővételezésével az ontológia két vonatkozásban kerül kifejtésre munkásságában: egyrészt mint metafizika, a végső elvek vizsgálata (ehhez kapcsolódik a logika), másrészt mint lételmélet (hyparchológia vagy fennállástan), amely a létezés „hogyan”-ját kutatja. A vargai okfejtésben a létezés előfeltételei tehát az ontológiai mellett pszichológiai és logikai jellegűek.

A lét és az érvényesség gondolatának gyökereivel Varga szerint már a platóni dialógusokban, különösen *A szofistában* találkozunk, Arisztotelésznél pedig a valóság–igazság–fogalom–jelentés egymáshoz való viszonyának értelmezésekor jelentkeznek. A középkori filozófiai irodalomból Grosseteste lincolni püspök írásaiban vél felfedezni némi magyarázatot a lét és az érvényesség közötti különbségre. Grosseteste, Ágostonra, Anselmusra építve, az igazság és a valóság egy és ugyanaz elvet képviselve teszi fel a kérdést: honnan ered a dolgok igazsága, mi annak a kritériuma? Mivel minden létező az örök logosz megnyilvánulása, minden, ami van, és ahogyan van – igaz. „Az igazság a lét teljessége, tehát a hiánynélküliség.”⁴ Varga szerint Grosseteste nem tudta még definiálni az érvényesség fogalmát, csupán az igazság főbb jellemzőinek leírásához jutott el: így az igazság egy, szükségképpen, nem kell hozzá elismerés, se nem teremtett, se nem okozott és örökkévaló (azaz kezdet és vég nélküli).

A modern logizmus megalapítójának, Bolzanónak igazságelmélete ad új szempontokat Varga számára az érvényesség fogalmának továbbfejlesztéséhez, de igazából Lotze az, aki ténylegesen és egyértelműen megkülönböztette az érvényességet a léttől. Lotze a létezőből indul ki és jut el az érvényességhez. A tárgyak léteznek akkor is, ha nem tárgyai senki ismeretének, létük az elgondolástól független, s ez a lét Lotze szerint a valóság. Lét és érvényesség között nincs kapcsolat, mindkettő önmagán nyugvó alapfogalom. Lotze is visszanyúl Platónhoz, mivel a „lét és az érvény” problémája legvilágosabban nála tűnik fel. (Szerinte Platón azért nem használta az érvényesség kifejezést, mert nem találta a megfelelőjét a görög nyelvben.)

1. Az egyik alapvető összefüggés, amelyet értelmezni kell a továbbiakban, az, hogy a létező mint „olyan” elsősorban a *hatás* egyetemes és objektív mechanizmusában mutatkozik meg, mely az összes létező kölcsönhatásában jelen van. Ha tehát a létezés annyit jelent, mint hatni, akkor a létező fajai eszerint állapíthatók meg, illetve visszavezethetők különféle tevékenységekre.

A realitás, a létező tárgyi struktúrája magában foglalja az elemi egységeket (érzéki minőségeket), ezek koordinációit (tér- és időbeliséget) s a velük összefüggésben létrehozott kategóriákat. Mindebből kiindulva lehetséges a valóság végső elemeinek kutatása, amely már a logikum s ezzel együtt a jelentés filozófiai értelmezését követeli meg.⁵

A létezőre vonatkozó megismerést mint intuitív és diszkurzív tevékenységet elemezve Varga kitér arra, hogy miként jelennek meg az értékek mint specifikus világintenciók, egyfajta felsőbb egységben bennefoglaltatott absztrakciók, érvényességek. Szerinte az értékek izoláló jellegűek, így a jó vagy a szép értékének érvényessége teljesen független a valóságtól. Ugyanakkor, amíg a morális és az esztétikai értékek vonatkozhatnak a szemléleti valóságra,

⁴ Varga Béla: *A logikai érték problémája és kialakulásának története*. Bp. 1922. 24.

⁵ *I. m.* 92.

addig a logika és a matematika alapelvei nem. Miben áll tehát az intuitív megismerés jelentősége? Ez nem áll másban, mint a jelentés megismerésében, vagyis abban, hogy ismertté teszi számunkra a világ tárgyai rejtett önértékűségének vonásait. Az intuitív megpillantásban a tartalom sokfélesége, az egységes „nem szemléleti tudás”⁶ van jelen. A diszkurzív szétbontás az intuíció mellett ellenkező előjellel lép fel. Minden eshetőséget elemezve Varga arra a következtetésre jut, hogy az érték csak mint vonatkozás fogható fel, ami azt jelenti, hogy „...egészen sajátos, a többi relációtól több tekintetben különböző mozzanat. Az értékviszony folytán keletkezett értékvalóságok tehát a dolgok egy sajátos fajtát képviselik, [...] amelyeknek ismét egészen sajátos összefüggéseik vannak, amelyek függetlenek mind az alanytól, mind a tárgytól, amelyek kapcsolatán felépülnek.”⁷

Varga szerint a jelentés értelmezéséből ki kell iktatni mindenfajta szubjektivitást és irracionálisitást. E probléma megoldásakor inkább Bolzanóhoz, mint Kanthoz kapcsolódik, két vonatkozásban. A „Vorstellung an sich” két elemet rejt: a gondolkodástól való függetlenséget és azt, hogy „nem valóság, sőt nem is vonatkozik okvetlen a valóságra”.⁸ A jelentés tisztán logikai, megmarad, akár gondolom, akár nem, akár képezi a megismerés tárgyát, akár nem, így az igazság az ítélettől függetlenül is létezik, az ítélet előtt is érvényes. A jelentés tehát a valóságnak se nem szüleménye, se nem toldaléka.

Ha a jelentés a logikai törvények valóságon keresztül való aspektusának foglalatja, ha egymással állandó vonatkozásban állnak a jelentések, akkor az ítéletek hivatása lesz ezek feltárása. Vagyis: az ítélet logikai érvényessége az ítélet jelentésében keresendő, s az ítéletben a logikai tartalom, az egységes jelentés az, ami maradandó.

Ezek után várható, hogy Varga felteszi a kérdést: melyek az értékek sajátos jellemző vonásai? A valóság immanens logikai mozzanata, „a jelentés nem létező, nem szemlélhető, nincs időben, s végül igaz”.⁹ De mi a valóság? Leibniz alapján adja meg erre a feleletet: az létezik, ami hat; reális valóság az, ami valamelyes módon hat. Ha valami hat, ez föltételez egy másikat, akire vagy amire hat;¹⁰ ugyanakkor tér- és időfüggetlen. Azaz: „ami értékes volt egy pillanatban, az értékes mindörökké, vagyis tértől és időtől független.”¹¹

Az érték és a valóság két dimenzióban kapcsolódik össze. Egyrészt, ha a valóság és a szubjektum vonatkozását tekintjük, akkor beszélünk hatásbeli vagy eszközi értékekről (élv- és haszonértékek); másrészt létezik a dolog belső logikai értéke a fentebb elemzett módon, amely független a szubjektum ítéletétől, s ezért *önérték*nek nevezi a korabeli irodalom. Itt Varga elsősorban Böhm Károly értékfelfogásából merít. „Az önérték – írja – független az egyéni megítéléstől, tehát »impersonalis«, »superindividualis« [...] nem összemérhető, mint a hatásbeli értékek, hanem abszolút természetű. Nincs értelme azt mondani, hogy valami »igazabb«, mint a másik, ellenben valami lehet élvezetesebb, hasznosabb.”¹² Az önérték másik két fajtában, a szépben és a jóban benne van az igazság, hiszen nélküle nem létezik az előző kettő. A szép és a jó is jelentésük logikai tartalma által válik értéké.

⁶ Varga Béla: *Valóság és érték. Kutatások a logikai érték problémájára vonatkozólag*. Kvár 1915. 12.

⁷ Varga Béla: *A subsistentia fajai. Adatok a hyparchológiához*. 42–43.

⁸ Varga Béla: *Valóság és érték*. 14.

⁹ *I. m.* 27.

¹⁰ *I. m.* 28–29.

¹¹ *I. m.* 34.

¹² *I. m.* 34–35.

Amíg a jó megfelel az értékesség feltételeinek, a szép, azon túlmenően, hogy magában foglalja azokat a belső logikai dimenziókat, melyeket az igaz és a jó is magában foglal, a szemléleti jellege folytán sajátos. Varga az „irracionális elemek betolakodásának” nevezi a színek, formák, alakok s elrendezettségük világát, amelyek bonyolultabbá teszik a szép értékkritériumainak elemzését.

A valóság- és értékítéletek átgondolásakor Varga jelzi, hogy a „valóságítélet a tárgy lét-vonatkozásait igyekszik kiemelni. Az értékítélet azonban a tárgy értékességére, illetőleg az értéket kifejező jelzők tulajdonságok, megállapítására szorítkozik.”¹³ Az értékítéletek sajátos természete – mint a fentiekből is következik – a megismerés intuitív módjában rejlik, s az igaz, a jó, a szép értékjelzők speciális intencióiban keresendő.

2. Varga felfogása szerint a valóság másik koordinációs ereje a hatás mellett az *idő*, amelynek a megmaradás a végső alapja, s mint ilyen Varga szerint az erő fogalmával együtt elemzendő, melyet itt nem áll módunkban kifejtetni.

Azonban Vargánál az egyik igen lényeges kulcsprobléma e vonatkozások átgondolásához a valóság és jelentés individualitása, és viszonyuk tisztázása, hiszen „...a reális tárgy és a jelentés individualitása nem fedik egymást. A valóságban minden egyes tárgynak (pl. a fának) van individualitása, míg a logikai síkban több tárgynak a jelentése ugyanaz...”¹⁴

A jelentés a szellem alkotása, azé a szellemé, amely a megismerésben is domináns elem. A tudat fogalmában a megismerés elemei összekapcsolódnak. Azonban ennek a problémának a részletes elemzése Vargánál elmarad, s ezért szinte fejest ugrunk a valóság és a tudat, öntudat kérdéseibe. A megoldás kulcsa – ezt Varga is jól látja – az intencionalitás, a tudat „valamiről tudásának” a kérdése, amely nem esik messze a kanti transzcendentalizmustól. „... abban, hogy »tud valamiről« – s ez a lényege – már benne foglaltatik, hogy nem lehet substancia, mert a substanciáról is tud. A tudat tud az Énről is, vagyis az utóbbi lehet a tudat tárgya. Ebben az esetben öntudatnak nevezzük.”¹⁵ Ezzel biztosítva van bármely tárgynak a megismerhetősége, vagy a megélhetősége, amely konstitutív eleme. A megismerés ilyen módon közvetlen, és a tudat szempontjából funkcionális, illetve a tudat funkcionális vonatkozások összefüggése.¹⁶

A szellemi alkotások, elsősorban az esztétikai és morális értékek megalkotásakor teremt újat önmagából a tudat. A két értékvilágnak – ehhez részben Kantból, részben Böhmből merít elemzéseiben Varga – önértéke van. Ez nem jelent mást, mint a szellem önálló sodott jelenlétét a világban. A világ lényegében azonban benne van az igazság, hiszen bármely tevékenység az igazság megvalósítására törekszik, az emberi szellem célja az igazság keresése és megvalósítása. A tudat aktív teremtő ereje, a logikai struktúra alapvető jelentőségű az esztétikai jelentésben. Ennélfogva a szépség nem gondolható el az igazság nélkül, ám az, ami igaz, még nem biztos, hogy szép is. Azonban „... minden művészetben egy értelmes jelentés nyer reális kifejezést olyan formában, mely az esztétikai hatás fölkeltésének szolgálatában áll”.¹⁷ Az esztétikum elemzésekor Varga kiemelt fontosságúnak tartja a tartalom és a forma egységét, amely a jelentést mint az esztétikai tárgy lényegét adja. Az erkölcsi érték értelmezésekor – itt újra a kanti

¹³ I. m. 38.

¹⁴ Varga Béla: *A logikai érték problémája és kialakulásának története*. Bp. 1922. 98.

¹⁵ I. m. 107.

¹⁶ Vö. i. m. 112.

¹⁷ I. m. 124.

hatás érvényesül elsősorban – kitekint az akarat, a jó akarat és a jó szándék, az erkölcsi törvény, a kötelesség problémáira.

A logikai érték, a logikum Varga felfogása szerint tehát „átfogó erejű” a világban, s most már „csak” az a kérdés, hogyan alakul ki. Ebben a vonatkozásban a logikai értéket Varga összekapcsolja az érvényességgel. Ennek felfogása nem nyilvánvaló és nem egyértelmű a filozófia történetében kialakult konstrukciókban, de Varga, Leibnizre utalva, a következőképpen látja megoldhatónak: „Legfennebb azt mondhatjuk, hogy az érvényesség a lehetősége annak, hogy bizonyos értékek kialakuljanak s ennyiben »scientia possibilium continet aeternas veritates, quae ab actualibus phaenomenis nunquam violantur«,¹⁸ ennek mintegy kiegészítése tovább: neque aliam in phaenomenis habemus aut optare debemus notam realitatis, quam quod inter se pariter et veritatibus aeternis respondent.¹⁹ Ennek a lehetőségnek a »miért«-jére azonban nem találunk feleletet, s így bele kell nyugodnunk abba, hogy az érvényesség valami egyszerű felbonthatatlan mozzanatot, amelynek kijegecesedését elsősorban az egyetemes érvényű elvekben, az »észelvekben« kell keresnünk.”²⁰ Az érvényesség nem vezethető le a világból, és fordítva, a világ sem az érvényességből! Egy azonban világos: az érvényesség a világban valósul meg, „...a világ és az érvényesség minden érintkezése egy törvény szülője, mely a jelentésben válik a megismerés számára megközelíthetővé, s amely éppen logikai alkatánál fogva örök értékkel bír. A tény és a törvény tehát soha el nem választható s a legszorosabb funkcionális összefüggés áll fenn közöttük.”²¹

Dolog, jelentés, értékesség tehát ott és akkor függ össze, amikor az önmegvalósítás, a tevékenység minőségeit elemezzük az individualitás szintjén. Annál értékesebb egy dolog, minél nagyobb tartalmi és formai intenzitással valósul meg benne a logikum.

Individualitás és lélek

Az individualitás problémájának filozófiai elemzése nem nélkülözheti a fentiek tisztán látását, hiszen Varga koncepciójának koherenciája a jelzett összefüggések koherenciájában jelentkezik. Az általános érvényű fogalmak (érték, jelentés, törvény, hatás stb.) sokasága az individuális létben konkretizálódik.

Az ontológiai megalapozásnál, mint láttuk, Varga Leibnizre hivatkozik: a létezés hatáskifejtés, létezni tehát annyi, mint hatni. A hatás elővételezi az önfenntartást és az ön-megalapozottságot. A hatás *transiens*, s ebben az értelemben az individualitás is definiálható. Ily módon „miden létező, amely hatást fejt ki, individuális, vagyis olyan, amely a maga egyéni alkatában minden mástól elütő”.²² Varga a pszichológiai vonatkozásokra is kitér, a lelki élet s különösen a szellem világa, a szellemisség értelmezésére, amely a saját korában erőteljes elemzésnek

¹⁸ „a lehetséges dolgok tudománya örök igazságokat tartalmaz, amely igazságokat soha nem fertőzik meg az aktuális fenomének”

¹⁹ a jelenségekben sem bírjuk soha, illetve nem is kell óhajtánunk a realitás másik olyan jelét, mint amelyet maguk között és az örök igazságok között megfelelnek (v. „mint amelynek a jelenségek maguk között és az örök igazságok között megfelelnek”).

²⁰ *I. m.* 137–138.

²¹ *I. m.* 138; vö. E. Cassirer: *Leibniz System*. Marburg, 1902. 213. l.

²² Varga Béla: *A subsistentia fajai*. 9.

alávetett. Elemzéseit tárgyát az öntudatos lelki élet képezi, a tudatalattira, a nem tudatos rétegre mint alapra való különös tekintettel.

Mit is jelent a szellemiség, vagyis a szellemi élet alánya? Ez olyasmi, ami hozzátartozik a szellemi kozmoszhoz, és alapvetően jellemző rá a spontaneitás és a szabadság. Itt kapcsolja be Varga Béla az öntudat problémáját, ami a *Kolozsvári Iskola* több gondolkodója számára (Böhm, Bartók, Tavaszy) egyik központi kérdéskör, ugyanúgy, mint a szellem egyéb más vonatkozási pontjainak elemzése (ilyen például Bartóknál az életmező és a szellem kapcsolata).

Varga Brentanót, Husserlt citálva elemzi az intencionalitás problémáját: „a lélek tudatosító tevékenységének két fontos jellemző tulajdonsága van. Az első az, hogy mindig valami tárgyra irányul. Ezt nevezzük az öntudatos lelki élet intencionális karakterének. Minden öntudatos lelki művelet valami tárgyra irányul, habár nem mindig egyformán. A képzetben valamit maga elé állít, az ítéletben valamit elismer vagy elvet, a szerelemben szeret, a gyűlöletben gyűlöl, a kívánságban kíván. Semmiféle fizikai tünemény nem tud hasonló jelenséget felmutatni, s azért helyesen mondja Brentano, hogy az intencionális jelleg a pszichikai tünemények legjellemzőbb sajátossága.”²³

A lelki mechanizmusok működése szempontjából Varga kiemelkedő szerepet tulajdonít a tér- és időbeliségnek. Minden ezzel kapcsolatos vitát átgondolva nyilvánvalóvá teszi, hogy a lelki funkciók nincsenek olyan értelemben térben, mint a tárgyak, ezért határtalanabbak az érzések, vágyak, gondolatok, viszont az időhöz-kötöttségük egyértelműbb. Így válik érthetővé, hogy a „lelki élet, bármily kompakt individuális egység, tud produkálni olyant, ami nemcsak hogy nem individuális, hanem teljesen általános, egyetemes jellegű. Az öröm, bánat, gyűlölet s minden indulat mindig egyéni, a gondolat azonban lehet nem egyéni is, s kétségtelen, hogy az ilyen egyéniségüket vesztett vagy jobban mondva, egyéniségüktől felszabadult gondolatok legalábbis logikailag magasabb rendűek, mint azok, amelyek eltörülhetetlenül magukon hordják az egyéniség bélyegét.”²⁴ Így válik egyértelműbbé a lelki élet individualitása és oszthatatlansága.

Az individualitás szubszisztenciális kérdései felvetik a reláció hasonló vonatkozású problémáit. A kérdés az, hogy a reláció szubszisztenciája miben különbözik az alapul szolgáló tagok létezési módjától. Az bizonyos, hogy a relációnak nincs önállósága, nincs individualitása, hanem függési viszonyt jelent.

Varga Béla alapvető relációként kezeli azt a viszonyrendszert, amely a reális tárgyi világ és a szellemi világ között húzódik meg, s amely felveti a megismerés, az érték, a kultúra, a gondolat és a tett közötti reláció problémáit. A létező tárgyi világ, valamint a szellemi világ relációja az érték és a kultúra vonatkozásában kiemeli a *Sollen* modalitását, azt, amikor – gondolja tovább a sort Varga – az értékek megvalósulásában érhetjük tetten a *Sollent*, amikor a történelmi események és az értékek összekapcsolódnak. Vagyis Varga Béla értelmezésében az események összessége adja a történelmet, s ezt összekapcsolva az érték fogalmával megkapjuk a kultúrát. Ez a túl leegyszerűsített és kissé zavaros értelmezés aztán ilyen és hasonló megfogalmazásokhoz vezet: „a kultúrában az emberi alkotásnak egy fajával van dolgunk, amelynek szülőanyja

²³ I. m. 20.

²⁴ I. m. 23.

nem a phantasia, hanem az emberi akarat, amely az egyénektől független alkotásokban tárgyi-
asul meg.”²⁵

Ismeretelméletileg vizsgálva a relációproblémát, az derül ki, hogy az alanyi és a tárgyi oldal relációjára épülő világba vannak beágyazva az ismeretvilág alanyi és tárgyi vonatkozásai egyaránt. A megismerés törvényeit egyik oldal sem foglalja magában teljességgel, mondja Varga. Az ítéleti tárgyban Varga megtalálja a fennállásnak egy másik módját: a „megállást”. S hogy mit is rejt e furcsa elméleti fogalom? „A kétféle fennállási mód között még az is különbség – írja –, hogy aminek lehet existenciája, annak megelőzőleg »megállásnak« kellett lennie. Pl. ha a kormányozható léghajóról beszélek, akkor ennek még nincs existenciája (1910-ben), de van megállása, mert egy az időtől független (ideális) tárgyat jelez. További különbségek a következők: a megállás területén nem érvényes az oki szemlélet, ami létezik, az empirikus, ami megáll, az a priori. A megállásnak két formája van: a tiszta és a vegyes. Tiszta megállása van az oly objectiveknek vagy más tárgyakkal, amelyeknek a reális valósággal semminemű érintkezésük nincs, míg vegyesek azok, amelyek a valóság bizonyos mozzanataival érintkezve, esetleg annak időbeli meghatározottságában is részesek lehetnek. Egyébként az egyik subsistenciális formának a másikba való átmenete kizárt dolog. Amint ebből látható, az ítélet-egységben megjelenő tárgy (objectiv) a subsistenciának egy olyan fajtát képviseli, amellyel eddig még nem találkoztunk.”²⁶ Mindezek kapcsán Varga visszacsatol az értékhez, amelyet szintén átmeneti fennállásnak nevez. Ha a tapasztalat és a gondolkodás a létezőre irányul, a cselekvés pedig valamire, amit meg akarunk valósítani, akkor nyilvánvaló a szellem átmenetisége. S itt alapvető a különbség a valóság és a megvalósulás között. A lehetőség és a szükségképpeniség közti egyensúly felbillen, és helyébe „die Unruhe des Tendierers” kerül, a szükségképpeniség dominál. A „kell”, a megvalósítás aktív erejét látjuk előtérbe kerülni, amely csak ott működik, ahol nincs természeti kényszer, eredménye pedig a minősített etikai érték lehet.

Amíg az etikai érték csupán a cselekedetre korlátozódik, az esztétikai érték mutatja leginkább az érték kettősségét. Ennek megvalósulási területe természetéből következően tágabb, mint az etikaié, s mindkettőnek az alapja a logikai érték.

Miután az „általában” vett szellem működését átgondoltuk, a következőkben vizsgáljuk meg, hogy mit jelent az individualitás kérdésköre a fentiek vonatkozásaiban.

Az idő, a tér és az individualitás három alapvető tényező, amelyek meghatározzák az egyes szubszisztenciákat. E hármas tagozódást vizsgálva Varga az alábbi végkövetkeztetésre jut: „Az első a természeti és lelki valóság. A második – a középső réteg – a különböző relációk következtében létesült tartalmak fennállása, végül pedig a harmadik, amit érvénynek nevezünk, az első és második síkban mutatkozó tartalmi sokféleséget magasabb egységekben mutatja.”²⁷ Ez a hármas megkülönböztetés azonban csak általános keret, amelyen belül ismét lényeges különbségekre bukkanunk.

A valóság két részét, a természetit és a szellemit élesen elhatárolva egymástól világossá válik, hogy az individualitás az utóbbi területén valósul meg a legteljesebben. Ha az előzőt anorganikus világnak nevezzük, ahol vannak fizikai, kémiai, kristallografiai konstansok, az utóbbiban mint organikusban az *entelecheia* és a moralitás alapvető, akkor néhány kémiai kivételtől

²⁵ I. m. 32.

²⁶ I. m. 34–35.

²⁷ Varga Béla: *Az individualitás kérdése*. Kvár 1932. 10.

eltekintve azt mondhatjuk, hogy az individuum csak az organikus világban jelenik meg, legfelső fokon a moralitásban. A kérdés metafizikai háttérét elemző gondolkodók Arisztotelésztől Drieschig az *entelecheiát* úgy tekintik mint az individualitás meghatározó alapelemét, létrehozóját. Varga bár figyelemreméltónak tartja e megközelítést, nem ismeri el prioritását a logikai és pszichológiai elemzésekkel szemben.

Az individualitás fogalmának teljességét az egyetlenség és a belső minőség adja. A minőségi jellemzők a dolog belső szerkezetét alkotják. Ebben a belső struktúrában bizonyos vonások az egyik individuumnál másodrendűek, míg más individuumnál elsőrendűek lehetnek. Minél erőteljesebbek az elsőrendű minőségű vonások, amelyek involválják az egyedüliséget, annál határozottabb az individuum logikai alkata.²⁸

Varga amikor elkezd az individualitás kérdésének tényleges tárgyalását, elkülöníti a fogalmak értelmezésének egy felső és egy alsó határát. A felső a logikai sík, az alsó az individualitás, amely ott kezdődik, ahol az előbbi végződik. A logikai sík a fogalom, az individuális a tárgy. „Az individuális sík fizikai variabilitása végtelen, a logikai síké vele szemben korlátozott, legáltalában a megismerés szempontjából.”²⁹

Feltevődik a kérdés, hogy miután az eddigiek a „valamire” mint egészre vonatkoztak, a rész mint olyan lehet-e individuális. Itt az ismert sigwarti Akropolisz példát említve Varga a következőt jelzi: „Valamely résznek vagy darabnak individuálitását vagy annak ellenkezőjét nem az dönti el, hogy egy nagyobb egység tagjai, vagy hogy még kisebb részekre bontható, mert hiszen minden rész és darab ilyen, hanem csakis az, hogy a tartalomnak az az egésze, összessége, amelyből kiszakított, általa és benne felismerhető-e egész határozottsággal. Minden rész vagy darab lehet individuális, ha a maga sajátosságában képes meghatározni azt a specifikus, individuális egészet, amelynek része. A rész vagy darab individuális akkor, ha egy olyan relációnak egyik tagja, amelynek másik relátuma egyértelműleg határozható meg. Ilyen rész vagy darab talán kevés van, de ha csak egyetlenegy is van, akkor is két fontos tanulság állapítható meg ebből, és ez az, hogy individuális lehet az is, ami nem egész, és hogy individuális lehet egy reláció is.”³⁰ A relációk tehát az individualitásnak egy meghatározott megjelenési módját jelentik, de nem önállóak, mert függenek a relátumok individualitásától.

Mindezek alapján miben áll Varga Béla individualitás fogalma? Első megközelítésben: az individualitás a logikai érvényesség kapuja a világba. „Jól meghatározott individuumnak neveztük azt, amelynek jelentése egy tárgyra utal. Kevésbé jól meghatározottnak pedig azt, amely több különálló, de logikai tartalmában, jelentésében azonos dologra vonatkozik. Vannak olyan jelentések, amelyek nem valósulnak meg individuumokban. A jelentéshez tehát nem feltétlenül tartozik hozzá az individuálitás, azonban minden individuálitáshoz hozzátartozik egy jelentés. A kérdés éppen az, hogy mit jelent, amikor valamely jelentésnek individuumban kell megvalósulnia.”³¹ Minden individuum az azonosság, a koordináció és a szubszumció sajátos megjelenése, kifejezése. „Az első jelzi a tartalmi vonások intenzív egybetartozását, a második az individuumnak a vele azonos típusú individuumok között való elhelyezkedését, míg az utóbbi a rendszerbeli elhelyezkedést, vagyis az osztályt. Az utóbbi kettőnél a logikai síkban mozgunk, s így elvi nehézségek csak az elsőnél tűnnek fel. Míg az identitás a tartalmi vonások intenzív

²⁸ *I. m.*

²⁹ *I. m.* 5.

³⁰ *I. m.* 16.

³¹ *I. m.* 22.

egybetartozását jelzi, a *subsumptio e* vonások extensiv áttekinthetőségét foglalja rendszerbe. Sem egy, sem több tartalmi vonás felhalmozása nem adja az individuálitást, hanem a tartalmi vonások intenzív összefonódásának egységében kifejezésre jutó jelentés. Azért az individualitás magvához analitikus úton eljutni nem lehet. Az analitikus és a szintetikus módszer együtt adja a megközelítő megoldást. Továbbvezethet esetleg, különösen a szellemi és lelki individualitásnál az intuición, amennyiben beszélhetünk ilyenről, amelynek feladata az volna, hogy a megismerhető tapasztalati adatok alapján vessen egy pillantást az irracionális mozzanatok tömkelegébe. Ez azonban már túlmegy a tudományos vizsgálódás határain.³²

Az individualitás, mint az eddigiekből is kiderült, nem mindig utal feltétlenül a létezésre, függetlensége az egzisztenciától az érvényesség problémakörére utal vissza.

„Az existencia és az individualitás tehát nem korrelatív fogalmak; egymásra való vonatkozásuk nem szükségképpen. Minden individualitás egy logikai, érvényes mozzanat hordozója, amelynek lehetnek existenciális vonásai is. Az individuum mindenütt az a közvetítő, amely lehetővé teszi bizonyos subszisztenciáknak bizonyos logikai mozzanatokkal való sajátos egyesülését. Az előbbiekből következik, hogy az individualitás a substantiával sem azonosítható. Igen találó Duns Scotus következő megjegyzése: *Prio consequitur individuum. Individuum enim per se et primo existit, essentia (substantia) non, nisi per accidens. A substantia és az accidens viszonya mindig pusztán kauzális. Amit azonban individualitásnak nevezünk, az a kauzalitáson túlra utal. Ahol csak kauzalitás van, ott tulajdonképpen nincs individualitás. Mindez mellett tanúskodik, hogy valamely dolog individuális egysége nem jelenti szükségképpen annak substantiális egységét. Egy individuumban több substantia is helyet foglalhat.*”³³

A természetben a lelki és a szellemi világban vizsgálva az individualitást, mint már említettük, kiemelt szerepet kap a köztes sík a realitás és a szellemiség között, vagyis a lelki élet. Ezen elemzések kapcsán érvel emellett, hogy az individualitásra irányuló megismerési folyamatban a gondolati és szemléleti mozzanat összekapcsolódásában fontos szerep jut az időnek, fontosabb, mint a térnek. Minden individuum életébe sokkal mélyebben nyúl bele az idő, mint a tér. Kétségtelen, hogy az idő a lelki élet alapvető meghatározója az öntudat mellett. Individualitásunk alapja saját magunk létezésének, életérzésének tudomásulvétele, s a lélek problémája, a vallásos vagy/és társadalmi kapcsolatokban építkezve, a természettel elveszített kontaktus. Miből alakul ki az egyéni karakter, az individualitás? Varga Hoesslin elméletéhez kapcsolódva³⁴ gondolja át a lelki élet fejlődési síkjait:

- 1) ahonnan ered: a lelki élet, a normák szintje;
- 2) amiből ténylegesen kifejlődik: a karakter;
- 3) a vágyak, kívánságok, törekvések;
- 4) az érzékek síkja, amely már az általánoshoz áll közelebb.

Ilyeténképpen világos, hogy a lelki élet individualitásának alapja nem az Én aktusaiban rejlik, hanem a nem-tudatosban, a tapasztalat fölöttiben. Varga Volgelt citálja: „a lélek azt a tapasztalat fölötti, belső, nem tudatos, individuális Valamit jelenti, amely által az empirikus Én ténylegesen fennálló összefüggéstelensége megszűnik s ennek helyébe rend, egység és jelentés kerül. Eszerint az egyéni lelki élet minden megnyilvánulása a legegyszerűbbitől kezdve,

³² I. m. 24.

³³ I. m. 43.

³⁴ Vö. *Die Abstufungen der Individualität*. 1929. 11; *Das Problem der Individualität*. 1928. 67.

amilyen lehet pl. egy mozdulat, a legkomplikáltabbig bele van ágyazva a léteknél ama nem tudatos egészébe, amely minden szavunkban és tettünkben megnyilvánul.³⁵ Az életaktusok ugyanakkor értékelő aktusok is, amelyek a lelki élet legegyszerűbb megnyilvánulásai. A lelki élet két vonatkozásban meghatározó az individualitás számára: egyrészt az élmények, másrészt az alkotások létrejöttében. Hogyan? Élmények útján válhatnak individuálissá olyan tartalmak, amelyek önmagukban, eredendően nem azt az érzelmet és jelentést hordozták, amelyek kialakulnak az individuális élmény szituációjában. Az alkotások kilépnek a megélés világából, s önálló életet élve teoretikusan azt a kérdést teszik fel, hogy individuálisak-e vagy sem. E vonatkozásban egy sajátos kettőségről beszélhetünk: „Kétségtelen, hogy vannak szellemi alkotások, amelyek annyira objektívek, annyira függetlenek lesznek alkotójuktól, a szellem alkotómunkájától, hogy számukra egészen megszűnik az az individualitás, amelynek már eredetüknél fogva is részesei lehetnének. Az ilyen tárgyak individualitásáról pusztán abban az értelemben lehet beszélni, mint bármely természeti tárgyéról. Vannak azonban olyan szellemi alkotások, amelyeknél az individualitásnak több, egymástól megkülönböztethető oldaláról lehet szó. Egyfelől arról, amely őket általában mint tárgyakat illeti meg, másfelől arról, amelynél fogva magukon viselik alkotójuk szellemének bélyegét. Az individualitás ezen, mondhatni kettős oldalának megvalósulását láthatjuk a művészetben, de ott sem minden esetben, tehát nem minden művészi alkotásban egyformán. Leginkább a zenénél, amely a legsubjektivebb. Egy Beethoven-darab nemcsak annál fogva individuális, mint bármely zenedarab, hanem külön azért is, mert »beethoveni«. Lehet egy zenedarab individuális anélkül, hogy alkotója szellemének jellegzetessége rajta felismerhető volna, de kétszeresen individuális akkor, ha ez utóbbi külön is hozzájárul egyéni sajátosságainak kiemeléséhez. Ebben az esetben a tárgy alkotója szellemének mintegy gyújtócsomója. Olyan objektivitás, amelyen átvillan a szellem, amely ha el is szakad a subjektumtól, megtartja annak bélyegét. De nemcsak a zenében, hanem a többi művészetek mindenikénél vannak olyan esetek, amikor az egyéniség hatalmas erővel nyilatkozik meg az alkotásokban (»ibseni«, »rhodini« vonások).³⁶

A lelki élet további vizsgálata két, a konkrét elemzések síkjában keletkezett tanulmányban történik meg. Az 1909-ben keletkezett *A lelkiismeret* és a húsz évvel későbbi *A fausti és a karamazovi lélek* (1929) című tanulmányaiban Varga a vallás és az irodalom vonatkozási pontjait figyelembe véve gondolja át a két alrendszer koordinátáin belül a fenti kérdésköröket.

A lelki élet különösképpen az erkölcsi értékek vonatkozásában domináns, hiszen az akarát mint a cselekvés alapvető meghatározója és a lelkiismeret lényeges pontokon függenek össze.

A lelkiismeret „becslési processzus” Varga szerint ezzel kapcsolódik – többnyire elvetve a metafizikai-teológiai irányzatot – az axiológiai értelmezéshez.

A böhmi öntét fogalmát alkalmazva Varga jelzi, hogy az önállóság folyamatában az élvezet és a kín (siker–sikertelenség) valamelyike kíséri a tevékenységet, de az utóbbinak, a kinnak, a fájdalomnak primátusa van. Kant is látta ezt. „Azzal azonban – mondja Varga Béla –, hogy a fájdalom primátusát fogadtuk el, még nem állítottuk azt, hogy a fájdalom állandó érzés. Mert az énnel örök célja minden hiánynak elhárítása, ami fájdalmat okoz és a maga változatlan épségének megőrzése, [...] mert az én szabadulni akar a folyton ránehezülő hiányoktól.”³⁷

³⁵ I. m. 47.

³⁶ I. m. 51.

³⁷ Varga Béla: *A lelkiismeret*. Kvár 1909. 51.

A lelkiismeret részt vesz a három alapérték fajainak (logikai, etikai, esztétikai) megállapításában. Varga itt Rickert, Windelband, Wundt vonatkozó nézeteit veszi át Böhm mellett.³⁸

A megvalósulásban megnyilvánuló akarat kiindulópontja – itt Schopenhauerre utal – Varga szerint is a hiány. A folyamatban egy sajátos nyugalmi állapot következik be akkor, amikor az Én meghozza becsülő ítéletét.

A lelkiismeret és a kötelesség vizsgálatakor két kérdés merül fel Varga Béla számára:

- 1) Milyen irányba vezeti az embert?
- 2) Miért abba az irányba?

Varga itt ismét Böhm elméletéhez fordulva gondolja át azt a problémát, amely a kényszerűség és a kötelesség kapcsán jelentkezik. Az öntudat választja szét a kettőt. A normativitás a kötelezőben foglaltatik, s illetéknéppen az önérték fajai, illetve azok megvalósítása a kötelezők. Mivel az önérték a lelkiismeret legmagasabb foka, az abszolút lelkiismeretnek erre kell hallgatnia.

Hogyan alakul a probléma a társadalom kapcsán? A nagy történelmi személyiségek ragaszkodnak ahhoz az ideálhoz, amelyet lelkiismeretük szerint megvalósítandónak tartanak. Itt a legerősebben érzékelhető az értékek ütközése, ütköztetése a jelen és a jövő között. A lelkiismeret szabadsága ott és akkor valósulhat meg, ha megszűnnek az önfenntartási hiányok, s így a szabadságfok növekedése együtt jár a lelkiismeret fokának emelkedésével.

A hit paradoxonai

Az egyik legfontosabb kérdése Vargának, hogy mit jelent mindez a vallás, a hit vonatkozásában. A lelkiismeret, a hit és a vallás összefüggését több filozófiai és teológiai írásában értelmezi, s mivel ez a kérdés elsősorban a vallásbölcselet tárgyát képezi, e gondolatkörben csak az itt relevánsakat, a leglényegesebbeket emeljük ki.

Mielőtt rátérnénk Varga koncepciójára, röviden kitekintünk a kortárs filozófus-teológus nemzedék, a Kolozsvári Iskola két másik meghatározó alakjának, Tavasz Sándornak és Makkai Sándornak az idevágó nézeteire.³⁹

Tavasz így ír a veszélyeztetett kisebbségi létben, 1920 után: „A gond (Sorge) a világban való létezés módja, a kivetetés a világba. Az életet a halál, a Semmi világítja meg. Amint Heidegger mondja: a halálból fenyegetett pillanatok világítják meg a létezését.”⁴⁰ E gondban élő ember a kiindulópont Tavasz filozófiájában és teológiájában, amely azt a konkrét szituációt is jelenti, amelyben Isten megszólítja az embert. E szituációban az ember részéről alapvető a hit, amely minden döntésében jelen van. A hit, amely nem racionális, és amely az élet totalitását segíti elérni. A hit „ráhangol” a rend, a harmónia elérésére a személyiségépítésben, az egyén, a közösség autenticitásának visszaállításában, de a tudományok rendszerében is betetőzi a teljességet, ami alapvető tudományelméleti kérdés. Tavasz ez utóbbit a szaktudományok–filozófia–teológia egymásutánjában mint kérdés – továbbkérdés – radikális új kérdésfeltevés hármasságában tételezi, ahol a kört a teológia s annak központi eleme, a hit zárja.

³⁸ H. Rickert: *Der Gegenstand der Erkenntnis*. II. Aufl. 228; W. Windelband: *Präudien*. 283; W. Wundt: *Ethik*. II. B. 88 S. – Varga Béla: *i. m.* 57–58.

³⁹ Bővebben Veres Ildikó: *A Kolozsvári Iskola*. I. Magyar Filozófiatörténeti Könyvtár V., Miskolc, 2003.

⁴⁰ Hagyaték. Tavasz Sándor: *Az idealizmus és az egzisztencializmus viszonya a dialektikai teológiához*. Kézirat. 4.

Amikor az egzisztenciálfilozófiának a gyökereire épít, kétségtelenné teszi azt, hogy az általa képviselt, Barthból építkező modern teológiának a jelzett filozófiai indíttatását fogadja el.

Tavaszy látja, hogy Brunner nélkülözhetetlennek tartja, Bultmann pedig komolyan alapoz Heidegger filozófiájára, s mindezek elfogadásával jelenti ki:

1) a dialektikai teológia kizárólag Isten Igéjében hangzó kijelentésre épít, nem pedig az emberi szellemre;

2) alapja és tárgya: Istennek önmagáról szóló kijelentése;

3) ezt a kijelentést a hitben ragadjuk meg;

4) a hit nem természetes emberi tevékenység, mint az értelem, ész, akarat, hanem Isten ajándéka, s a hiten keresztül fogja meg Isten az embert egész egzisztenciájában valamely konkrét szituációban.⁴¹

A hit problémájának elemzésekor Tavaszty kiemeli, hogy az eddigi teológiák ezt elsősorban az ember pszichikai funkcióiként írták le. „Így Schleiermacher az érzelemben kereste a hit alapját is s a hitet érzelemszerűnek tanította. A racionalista filozófia az értelemre alapította [...] Kant az akaratra [...], s a hitben egy sajátos akarati-erkölcsi erőt látott. Mindezek a kísérletek azt eredményezték, hogy a hit felolvadt az immanens emberi élet legkülönbözőbb erőiben és tevékenységeiben.”⁴²

Tavaszy szerint egyik sem valós megközelítése a hitnek. A hit – mondja – megnyilvánul az ismereten, a bizalmon és a reménységen mint az emberi szellem funkcióin keresztül, s valójában egy transzcendens isteni aktus. Nem lehet leírni és magyarázni sem pszichológiai, sem történeti megközelítéssel. Szerinte tehát: „A hit az a hely, az a pont, ahol minden emberi élmény, erkölcsi akarás, minden esztétikai ítélet felfüggesztetik, ahol az Isten áttöri a földi emberit, s Isten szól, s az ember engedelmeskedik. A hit az ember magamagából való elvonatkozása, maga megtagadása és megüresítése.”⁴³

A hit és az ember szellemi funkcióinak kettőssége határozza meg tehát az Isten-élményt, amelyben a hit teremti meg a transzcendenciához való kinyílás lehetőségét a személyiség számára. Az ember mint önálló individuum a hit által tör utat Istenhez, mely az engedelmesség attitűdjét feltételezi. A hit az első és a végső feltétel, amely kizárólag az Istenre irányultságot jelent. A hit tele van paradoxonokkal, amelyek közül Tavaszty – Barth és Brunner alapján – a következőket látja a leglényegesebbnek:

„A hit mindig csak előkészület a hitre.

A hit határozott bizonyosság és biztos ismeret valamiről, ami nem fogható meg.

A hit a lehetetlen lehetségesítése.

A hit a megismerhetetlen megismerése. Az ismeret azonban nem a gondolkozás és a megértés műve.

A hit átélés nélkül végbemenő figyelmesséltétel Isten ítélő és felmenő szavára.

A hit annál tisztább, minél kevesebbet lehet róla mondani, és minél üresebb önmagában véve.”⁴⁴

De a hit nemcsak az Isten ismeretének, hanem az ember önismeretének egyetlen igazi útja.

A személyiséget, az emberi szubjektumot tehát mint filozófiájából és teológiájából kiderül, két lényeges dimenzió határozza meg: az értelem megnyilvánulásai és a hit. A kettő közötti

⁴¹ Lásd Hagyaték.

⁴² Tavaszty Sándor: *Református keresztyén dogmatika*. Kvár. 1932. 274.

⁴³ *I. m.* 275.

⁴⁴ *I. m.* 276.

kapcsolatot az egyetemes erkölcsi törvény működése teremthetné meg, de Tavaszy számára, a húszas évek végétől, ez már ténylegesen nem, csak elméletileg lehet szervező erő.

A hit természetszerűleg Makkai Sándor vallásfilozófiájának is központi kérdése. Itt kezdődik Spencer „megismerhetetlenje”, ami Makkai szerint nem megragadhatatlan, hanem éppen a hit által s nem az értelemmel és a képzelettel ragadható meg. A hit fogalmát tágan, világi, köznapi értelemben összekapcsolja a bizalommal. A hit ezen a szinten bizalom és megnyugvás az önfenn-tartás sikerében, az anyagi valóságban.⁴⁵ Itt elsősorban Hume nézeteiből építkeznek.⁴⁶ Ebbinghaus a másik szerző,⁴⁷ akinek a vallásos hitre vonatkozó elemzéseit felhasználja: eszerint legspeci-fikusabb, legerősebb formájában a hit önvédelem a lét kozmikus támadása ellen, az, ami a bi-zonytalantól rettegő öntudatot megnyugtatja azáltal, „hogy a fenyegető valóságot egy magasabb hatalom, Isten uralma alá helyezi, aki parancsol felette, s aki megmentheti őt”.⁴⁸ Ugyanakkor azt az ebbinghausi állítást, miszerint a hit a léttől való félelem reakciója, Makkai nem fogadja el.

Itt már a keresztyén vallás területén vagyunk, amelynek fókuszában az a hit áll, amelyben nem más jelenik meg, mint – Makkai szavaival – „a végtelenség hiányérzete”. Ez szüli a vágyat a hiány megszüntetésére. A lélek megváltást keres és talál a vallásos hitben, s Istennel való szellemi azonosulásunk adja a lehetőséget minderre, amelynek a szuverenitás a gyökere. A hit mindig a vallásos élmény nélkülözhetetlen fundamentuma, amely Makkai álláspontja szerint az általában, a mindennapi szinten folyamatosan jelen lévő élménytől az alábbiakban jelzett módon különbözik:

Mivel a dialektika vagy alapfilozófia az emberi szellem működésével és törvényszerűségével foglalkozik, a vallás is e téren belül definiálható. Makkai több írásában is a vallás-

vallásos élmény	hiányérzet	=	a szabadság ösztönének köttetése
	(megtámadottság reflexe, fájdalom az öntudatban)		(végesség, tehetetlenség, büntudat)
	reakció	=	megváltás utáni vágy
	(vágy a pótlás után)		(vágy a hiányzó végtelen és tökéletes élet után)
	pótlás	=	hit
	(proiectio és azonoslás)		(a végtelen és tökéletes életvalóság megragadása és képpé formálása, váltság)
	kielégülés	=	üdv
	(az öntudat gyarapodása)		(gyarapodás a végtelen és tökéletes élet bizonyosságának öntudatával)

ról mint világmegértő, világmagyarázó tényezőről beszél. Felfogása szerint az élet alapvetően

⁴⁵ Vö. Makkai Sándor: *A hit problémája*. Bp. 1916.

⁴⁶ D. Hume: *Vizsgálódás az emberi értelemről*. Bp. 1906. V–VI.

⁴⁷ Ebbinghaus: *Abriss der Psychologie*. Leipzig 1908.

⁴⁸ *I. m.* 34.

egyenlő a megismeréssel, s a vallás e gyökerekből táplálkozik; mint a megismerésnek egy sajátos fajtája a valóság rá vonatkozó részének jelentést ad. A dialektika vagy alapfilozófia egyik kulcsproblémája, hogy a szellemnek hány jelentésadó funkciója van, vagyis a szellemre ható valóság egészét és részeit milyen ismeretvekenységek töltik meg jelentéssel. Makkai itt a racionális és irracionális lelki tevékenységeket elválasztva kiemeli az utóbbiak szerepét. Ezek azok, amelyekben helye van a vallásnak, a hitnek, ahol a kérdés nem az, hogy mi a világ, hanem az, hogy ki vagyok én. Honnan jöttem, mi a lényegem, hová megyek?

Makkai a hitet olyan érzékelésként értelmezi, amely elsősorban a belső világunk felé fordul, s az ott működő folyamatokat, amelyek nem racionálisak, és nem is racionalizálhatók, működteti. Az érzelmekről érdemben nem beszél, holott az általa is igen nagyra tartott Schleiermacher egyik központi elemként jelöli meg vallásfilozófiájában az érzelmek tereumát. Makkai szerint a „sui generis hit sajátos egyéni látóerő, benső meggyőződésre támaszkodó s rendületlen bizalomban megnyilvánuló életaktus”,⁴⁹ s mint ilyen az Istenben való önismeretünk alapját képezi.

Makkai még egy lényeges szempontból vizsgálja a vallást: axiológiai szempontból. A három erkölcsi mentalitás, amely történetileg és elméletileg igazolódott az európai filozófia fejlődésében – a hedonizmus, az utilitarizmus és az idealizmus –, lényegét tekintve a vallás területén is jelen van. A vallás központi értéke a Szentséges (Das Heilige). „Az ontológiai tökéletesség a befejezett létet, a lét teljességét jelenti; az axiológiai tökéletesség pedig az értékesség teljességét, Istenben mind a kettőt bírjuk és képzeljük, mint ens perfectissimumban, mert az ő léte tökéletesen befejezett egész, és ő az összes értékek teljességében tündöklök. Élete végtelen és tökéletes, ontológiai és axiológiai értelemben. Ennek az életnek fenségét, hódolatra, imádatra, szeretetre egyedül méltó voltát egy értékjelzővel fejezzük ki: »Szentséges« (»Das Heilige«). A »szentséges« a vallásos értékjelző. Maga az az érték, amit jelez, tehát nem külön, specifikus valóság axiológiai értelemben, hanem a logikai, ethikai és esztetikai érték summitása, tökéletességük elképzelhető legmagasabb foka, melynek tartalma éppen az igazság, a jóság, a szépség a végtelenség és tökéletesség elképzelhető legmagasabb fokán.”⁵⁰

Ha tehát a hit s ezzel együtt a vallás *sui generis* lelki tény, amellelt, hogy a szellemi valóság része, az emberi élet teljességéhez hozzátartozik, sajátos és pótolhatatlan, akkor a fentiek értelmében világos az a kérdés, hogy az értékek hálózatában milyen szerepe van, s ezzel együtt a válasz is. Az elméleti válaszkérésben nemcsak Böhm, hanem Windelband is a kiindulópontot jelenti Makkai számára: vagyis a vallási érték a szentséges, a legtökéletesebb formában magában foglalja az igaz, a jó, a szép – a szellem önértéke – értékdimenzióit, amelyek Istenben koncentrálnak.

Ha a vallást mint a szellem realizálódását, objektíválódását tekintjük, akkor elsődlegesen a kultúra területeit kell megvizsgálnunk, kapcsolatát a tudománnyal, erkölccsel és a művészetekkel. Makkai számára világos a vallás és a tudomány logikai összemérhetetlensége, inkompatibilitása, hiszen – álláspontja szerint – a tudomány egész lényege benne van a tanításaiban, de a vallás nem merül ki a vallásos képzetek, tanok, igazságok rendszerében, mivel ezek csak származékai a hitnek. A vallást nem lehet teljes egészében racionalizálni.

⁴⁹ I. m. 102.

⁵⁰ I. m. 115. – Itt kell megjegyeznem, hogy a tanulmány egy olyan példányából dolgoztam, amelyet valaki, s igen erős a gyanúm, hogy maga Makkai, átjavította. A fenti idézetben is az „egyedül” és az „elképzelhető” szavak át vannak húzva, amit a „javító személy” több helyen megtesz.

Varga Béla az isteni kijelentés felől közelíti meg a problémát, amely az ember számára történik, célját csak akkor éri el, ha az ember felfogja és megérti. Mint mondja: „a kijelentésnek minden egyes emberben élménnyé kell válnia, ezáltal újjászületnie s csak akkor tölti be hivatását. Az Isten megnyilatkozása és a megnyilatkozást megértő és fölfogó emberi lélek szorosán egymáshoz tartoznak.”⁵¹ Az egyéni élményben felül kell emelkedni minden szubjektivitáson, s ebben az élményben egy sajátos hiányérzet vezeti az embert Isten keresésére, arra, hogy találjon egy teljességet, amelynek segítségével megszűnik a hiány. Hiszen Isten minden idők legfontosabb értékeinek hordozója, hitbeli és erkölcsi igazságokat magában foglaló kijelentés útján revelálódik az ember előtt, ennek következtében, mondja Varga, az ember lényegi elemei erkölcsiek és vallásiak.

„A kijelentésnek – írja – a fentiekben vázolt alkatából következik, hogy az nem pusztán azért történik, hogy az ember Istenről tudomást szerezzen, hogy Istenre vonatkozó ismeretét gyarapítsa. Ez kétségtelenül egyik fontos és lényeges célja a kijelentésnek, de nem elegendő. Isten nemcsak megismertetni akarja magát a kijelentésben, hanem egyúttal hatni akar általa az emberre. Nemcsak hitet ébreszt bennünk, hanem közli akaratát, amelyhez életének igazodnia kell, ha hivatásunkat be akarjuk tölteni. [...] a kijelentés megértése és fölfogása nem pusztán az emberi szellem egyes tevékenységére hat (pld. a megismerésre), hanem vonatkozik az ember egész egzisztenciájára, szellemi és testi életének minden megnyilvánulására.”⁵² Isten mint a legfontosabb értékek tökéletes hordozója kötelezi az embert ezen értékek megvalósítására, így adott élethelyzetű parancsainak betartására, teljesítésére.

A hit többnyire minden köznapi tevékenység velejárója, azonban a megismerési folyamatban különös jelentőséggel bír, de mint Varga mondja, ekkor a bizonytalanság és a részleges tudás/nem tudás viszonylatai jellemzik. A tudományos megismerésben a köznapi értelemben vett hiten felül fogalmazódnak meg a föltevések, melyek a vélekedésen túli logikai következtetések eredményei.

De mi a fogalomköre és a sajátossága a vallásos hitnek? Mint mondja, az „emberi lélek azon tevékenysége, vagy ha úgy tetszik, aktusa, amely Istenre irányul, nem mint gondolatra vagy fogalomra, hanem mint élő valóságra, [...] sem nem megismerő tevékenység, sem nem érzés, sem nem akarás, sem ezeknek valamely vetülete, hanem a szellem olyan vonatkoztató aktusa, amelynek párját találni nem lehet”.⁵³ Varga itt utal a hit lélektani elemzésének fontosságára, s a korabeli szakirodalomból kiemelt figyelmet szentel Makkai fentebb bemutatott nézeteinek, s ugyanakkor elutasítja a korabeli misztika előtérbe kerülését egyes vallásfilozófiai irányzatokban.

A husserli intencionalitás problémáját a hit viszonylataiban is megvizsgálva Varga arra a következtetésre jut, hogy a hit sajátossága abban áll, hogy olyasmi a tárgya, ami semmilyen más lelki tevékenységnek nem lehet. A tudás és a megismerés örök tragikumának tekinti azt, hogy ebben nem részesülhet, erre nem irányulhat.

A hit spontán és feltétlen, Isten ajándéka, azé, ami/aki mint szellem nem szimbolizálható, hiszen az egész világot fenntartó elv, örök törvényszerűség. Ő akkor is VAN, ha nincs valaki érzelemháztartásában aktuálisan jelen.

⁵¹ Varga Béla: *Az unitárius vallás*. In. Veres Ildikó: *Igazság és hiánynélküliség*. Magyar Filozófiatörténeti Könyvtár I., Miskolc–Kvár 2001. 64.

⁵² *I. m.* 65–66.

⁵³ Varga Béla: *Válogatott hittani művei*. Bp. 1996. 102.

A költő szavaival, amelyeket Varga Béla is idéz:

*Ne várj nagy dolgot életedbe,
Kis hópehelyek az örömök,
Szitáló, halk szírom-csodák,
Rajtuk át Isten szól: jövök.*

(Reményik Sándor: *Csendes csodák*)

Béla Varga, the Philosopher

Keywords: Béla Varga, philosopher-theologist, Sándor Tavasz, Sándor Makkai

This study is aimed at throwing light on two major areas of Béla Varga's philosophy, a prominent member of the Kolozsvár school of thought, philosopher-theologist. On the one hand his answers regarding existence, meaning and values are sought. In this respect emphasis is put on the cognitive activities of the spirit. On the other hand it is also examined how the covert general connections mentioned above are concretised in the interpretation of individuality, soul and belief. Comparison with other contemporary theories (Sándor Tavasz, Sándor Makkai) concerning beliefs and Christian fate are also distinctly emphasised.

SZEMLÉ

A filozófiai gondolkodás „társasági” művelésének dokumentumai.
Egyesülettörténeti perspektíva a 19. és 20. századi erdélyi magyar bölcselőtről

Balázs Sándor: Bölcsélet az Erdélyi Múzeum Egyesületben, Kriterion – Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár 2007, 244 lap

A filozófia művelése elsősorban egyéni szellemi erőfeszítést és alkotókészséget igényel, és legkiválóbb alkotásainak létrehozása szempontjából nem tartozik az intézményesen rögzített szerepkörökben és közösen megállapított tevékenységi programok keretében gyakorolható tevékenységek közé, mégis minden kultúrán belül a filozófiai képzés, illetve a filozófiai alkotás és eszmecsere szakmai-egyesületi fórumainak, intézményeinek, illetve szakkiadványainak a megjelenése rendszerint együtt jár a szakszerűség és a filozófia iránti igény megerősödésével. Az egyesületbe tömörülő, illetve egy tudományos folyóirat szerkesztőségi programját, irányultságát felvállaló, esetleg az abban megjelenő írásokra a lapban válaszoló szerzők egy kultúra, illetve egy korszak szellemi életének egyfajta keresztmetszetét jelenítik meg, az ebben a körben felmerülő, illetve visszhangra találó problémákkal, eszméramlatokkal és egyéni teljesítményekkel együtt. Ennél fogva Balázs Sándor könyve, amely a szerző megfogalmazása szerint az Erdélyi Múzeum-Egyesületen belüli bölcséleti jellegű, „nem is mindig szigorúan filozófiai fogantatású, esetenként inkább csak az általános teoretikus megközelítést vállaló írásművek” vizsgálatára vállalkozik, minden az Egyesület, illetve az egyes életművek monografikus bemutatásának szándékától való körültekintő elhatárolódása ellenére fontos eszmetörténeti „összefoglalásnak” tekinthető. Méltó és régóta hiányzó kiegészítése az olyan korabeli egyesületi tevékenységekről és szakirodalmi közlönyökről készült munkáknak, mint Percz Lászlónak a Magyar Filozófiai Társaságról (Percz László: *Az első másfél évtized: a Magyar Filozófiai Társaság indulása*. Magyar Tudomány, 1995/6.), illetve az Athenaeumról (Percz László:

A pozitívizmus programjával: Athenaeum 1892–1914. Magyar Filozófiai Szemle 1995/1–2.) készített monografikus igényű összefoglalói vagy Lackó Sándornak a Magyar Filozófiai Szemle évfolyamairól adott részletes áttekintése (Laczkó, Sándor: *Böhm Károly és a Magyar Filozófiai Szemle*. Mikes International, 2007/április–június).

Ha feltennők a kérdést, milyen indoka lehet a szerzőnek ahhoz, hogy ne a korszak jelentős erdélyi gondolkodóinak életművét vagy azoknak a korabeli európai gondolkodás nagy teljesítményeihez fűződő viszonyát tanulmányozza, hanem egy tudományos társaság szerkezetében és belső orientációjában bekövetkezett változások, korszakok szempontjából elemezze, kategorizálja a korabeli szerzőgárda jelentősebb vagy csekélyebb jelentőségű műveit, azt a választ kapjuk, hogy ez az egyesület minőségi változást hozott a filozófia művelésének feltételrendszerében, hiszen „társasági” keretet teremtett, s biztosította az egyesületbe tömörült bölcselők értekezéseinek közlését, munkásságuk közösségi, szaktestületi megmértetését a „szaktudomány” és a nagyközönség előtt.

A szervezettörténeti perspektíva bizonyos mértékű institutionális kötöttséget, eleve megszabott szempontot ad az érdeklődésnek, mindazonáltal számol az intézménynek a nemzeti-kulturális öntudatra ébredésben játszott szerepével és a különféle szellemi orientációk képviselőinek a korabeli tudományos, társadalomtudományi és politikai élet eseményei felől érkező impulzusaival is. Ennek a kulturális, illetve kultúrpolitikai dinamikának a figyelembevétele már csak azért is feltétlenül szükséges volt, mert döntő szerepet játszott az egyesület megalakulásáért folytatott kezdeményezések sorsának alakulásában és akadémiai, tudományművelői

szerepének kezdetben rejtett érvényesítésében is. Egyszóval az egyesület programját és alaporientációját sem hagyhatta érintetlenül az a tény, hogy megalakulására csakis a korabeli legfőbb hatóság obstrukciójának a kijátszásával kerülhetett sor, ugyanis a bécsi udvar csupán múzeumalapítást engedélyezett és a tudóstársaság létesítését ellenezte. Hasonlóképpen a tudományos vizsgálódás szelleméhez képest külsődleges szempontok, minden bizonnyal a felekezeti szembenállás és a politikai beavatkozás lehetőségének az elkerülése diktálta azt, hogy az egyesület az általa művelendő tudományok sorából kizárta a teológiát és a politikát. Ez utóbbi döntésnek is lettek viszont tudományos következményei, például az, hogy a szerzők ennél fogva nem feltétlenül számoltak nézeteik teológiai következményeivel, ami a 19. századi irányzatok esetében főként a materializmus tekintetében mutatkozott meg. A szervezet felekezeten túlmutató tudományos és nemzeti jellege mellett fontos szerepet kapott benne mind a honismeret és az anyanyelv ápolása, mind pedig a különböző népek szellemi kincseinek a megismertetése és a különböző nyelvek tisztelete, használatuknak a tanácskozásokban és a kiadványokban való korlátlan engedélyezése.

Az intézménytörténet szakaszolásában és a szellemi termés tartalmi áttekintésében a szerző a következő periódusokat emeli ki: 1) az 1859–1873 közötti periódus (az indulástól a kolozsvári egyetem megalakulásáig), amit jellemző kiadványai alapján „az évkönyvek korszakának” nevez; 2) az 1874–1882 közötti időszak, az Erdélyi Múzeum tudományos havi folyóirat első folyamának megjelenése Finály Henrik szerkesztésében; 3) az 1883–1905-ös időszak, amelyet a két szakosztályban (az Orvos-természettudományi, ill. a Bölcsészeti-, Nyelv-, és Történettudományi Szakosztályban) kifejtett szorgos munka éveiként jellemez; 4) az 1906–1918 közötti periódus az egyesület tevékenységét a meglévő gyűjteményi anyagok feldolgozására korlátozó *múzeumi* irányvonalnak az *akadémiai* felett aratott győzelmeivel; 5) az impériumváltás által előidézett új helyzethez való alkalmazkodás

korszakát 1918–1930 között; 6) Az 1930–1940 közötti „újjáéledés korszakát”; végül pedig 7) az 1940 és 1947 közötti „utolsó erőfeszítéseket”. Minden korszaknak megvan a maga jellegzetes filozófiai, eszmetörténeti problematikája, szellemi háttere, amely a művet nemcsak intézménytörténeti, hanem filozófiai szempontból is érdekesítő olvasmánnyá teszi. Ilyen eszmetörténeti problematika például az évkönyvek korszakában az élő és élettelen anyag viszonyának filozófiai kérdései körüli viták, a társadalom- és természetbölcselet, valamint az erkölcsfilozófia általános kérdéseinek áttekintése a tudományos folyóirat megjelenésének szentelt részben vagy a politikai és a társadalomfilozófiai kérdések értelmezésének történeti áttekintése az „újjáéledés korszaka” című részben. Az említett témakörök áttekintése olyan elismert szellemi teljesítményeket felmutató tudósok, gondolkodók műveire való hivatkozással történik, mint Brassai Sámuel, Parádi Kálmán, Somló Bódog, Bartók György vagy Tavaszy Sándor.

Igaz, hogy a korszakok belső jellemzőinek a bemutatása és az egyéni teljesítményeknek a válogatás sajátos szempontjain belüli értelmezése számos kérdést megválaszolatlanul hagyott és nem csupán a legfontosabbak közül, mint amilyen az, hogy milyen súlyt képviselnek, mennyire eredetiek és mennyire járulnak hozzá a kor lényeges problémáinak a megoldásához az EME-n belüli „tudományos” együttműködésből származó és az Erdélyi Múzeum hasábjain megjelenő művek. Ezek mellett számos konkrét, a tárgy lényegéhez tartozó kérdés is megválaszolatlan maradt, mint például, hogy miért nem élt az EME keretén belüli tevékenység és együttműködés lehetőségével a korszak néhány filozófiai „szaktekintélye”, mint például Böhm Károly, vagy miért nem mutatható ki semmiféle kölcsönhatás olyan jelentős filozófusok műveiben, akik hosszabb időn keresztül ugyanazon szakosztály tagjai voltak (mint Somló Bódog és Bartók György).

Mindazonáltal a munka elmélyült elolvasása egészében számos haszonnal jár. Mindenekelőtt nem hagyható figyelmen kívül az áttekintés

alapossága, ami azt eredményezi, hogy akár kommentárokkal ellátott szakirodalmi jegyzékként is számos részletre kiterjedő tájékoztatást nyújt a kor gondolatáramlatairól és egyéni teljesítményeiről. A szellemi teljesítmények számbavételén kívül nem csekély jelentőségű a mű intézmény- és társadalomtörténeti „tanulása” sem, mind az általános elméleti tendenciák érvényesülését illetően, mind pedig a sajátosan erdélyi társadalmi tendenciák szempontjából. A szervezettörténet jelenségei közül egyesek feltűnő hasonlóságot mutatnak mai állapotainkkal, ilyenek például az egyetem és az egyesület közötti konkurenciális viszonyok, az egyes szakosztályok önállósulási és kiválási törekvései, új kereteket kereső személyes ambíciók (például a Természettudományi Szakosztálynak 1875-ben a Természettudományi Társulatként való

önállósulása, Orvos-természettudományi Társulattá alakulása, majd 1879-ben újraegyesülése az egyesülettel, Finály Henrik hasonló elképzelése az EME-től független, önálló tudományos társaságról), a humán tudományi és természettudományi szakosztályok versengése azért, hogy kinek a céljait szolgálja az egyesület folyóirata, az Erdélyi Múzeum, stb. Akadémiai és múzeumi egyesületünk előtörténetének és a tevékenysége kapcsán felmerülő problémák jellegének a megismerése éppolyan fontos eszme- és tudománytörténeti adalék, mint az Erdélyi Múzeum évfolyamainak szerkesztési elvei vagy a folyóiratban publikáló szakemberek korabeli gondolkodástörténeti tájékozottsága és kérdésfelvetéseinek eredetisége.

Ungvári Zrínyi Imre

Szemléletváltás a Makkai-kutatásban

Ifj. Fekete Károly: Tudománnyal és a hit pajzsával. Válogatott Makkai-tanulmányok. Az Erdélyi Református Egyházkerület kiadása, Kvár 2008. 175 lap

Ifj. Fekete Károly debreceni teológus professzor érdekesítő könyvet jelentetett meg Makkai Sándorról az Erdélyi Református Egyházkerület kiadásában. A kiadó megválasztása nem véletlenszerű: a Nagyenyeden született Makkai Sándor (1890) életének legfontosabb szakaszai – a nagyenyedi, kolozsvári, sepsiszentgyörgyi tanulmányok, a kolozsvári teológusi és egyetemi képzés (1908–1912), a lelkesi szolgálat első éve (1912–1918), a Kolozsvári Teológia professzori katedráján kifejtett tevékenység (1918–1926) s végül a püspöki szolgálatban eltöltött évek (1926–1936) – a sárospataki professzorkodás évét (1917–1918) leszámítva egészen 1936-os magyarországi kitelepedéséig Erdélyhez, Kolozsvárhoz, az erdélyi református szellemiség hagyományához és a két világháború közötti jelenéhez kötődnek. A kötet tanulmányai azonban korántsem korlátozódnak Makkai életének csupán az erdélyi időszakára. Egész életének a pályáival végigkövethető bennük, a debreceni tanársággal eltöltött, az

erdélyi olvasó számára talán kevésbé ismert utolsó 15 esztendő (1936–1951) is beleértve.

Az erdélyi Makkai-kutatások eléggé esetlegesek és egyoldalúak. Ez összefüggésben áll azzal, hogy az itteni Makkai-kép meglehetősen egysíkú, mivel máig sem tudott kiszabadulni az erdélyi értelmiségi tudatban mélyen gyökeret eresztő *nem lehet* probléma, a vele kapcsolatban felmerülő kisebbségi létparadoxon körüli folytonosan újratermelődő előítéletek és mítoszképződés szorításából, ami eléggé behatárolja és leszűkíti a mindenkor Makkai-kutatások szellemi horizontját, s a kisebbségi lét kritikus válsághelyzeteire való időzítetttségük minduntalan megtöri e kutatások természetes folyamatosságát. A bejártott értelmezési sémák a nyilvánosságban is olyannyira begyökereztek, hogy a *nem lehet* probléma megnyitására, tényleges végiggondolására, a vele kapcsolatos előítéletek meghaladására irányuló szörványosan jelentkező teoretikus-kritikai erőfeszítéseket rendre

a háttérbe szorítják, vagy egyenesen kiiktatják a nyilvánosságból.

Az erdélyi szellemi helyzettől eltérően ifj. Fekete Károly már a kilencvenes évek elejétől olyan Makkai-kutatásokat kezdeményezett, amelyek túllépnek a kisebbségi tudati beidegződéseken és az ideologikus színezetű elfogultságokon, s az objektivitás szempontjait érvényesítő kellő távolságtartással közelítenek Makkai teljesítményeinek az értékeléséhez. Ennek – a szemléletváltás lehetőségeit is magában hordozó – folyamatnak fontos mozzanatát képezte a Makkai *Magunk revíziója* című munkájának az újrakiadásához (Pro-Print Könyvkiadó, Csikszereda, 1998) írt előtanulmány (*A kisebbségi létparadoxon tusája Makkai Sándornál. Pályakép*), amely Makkai Sándor pályaképének jól struktúrált, az életemények és a szellemi megvalósítások közötti bonyolult összefüggések legfinomabb árnyalataira is mindvégig tekintettel levő felvázolása. Itt a korabeli dokumentumok által tanúsított hiteles és részletes tájékoztatást is kapunk a Makkai expatriálásának háttérében lezajlott eseményekről, valamint azok szubjektív-lelki és társadalmi-politikai indítékairól.

Jelen kötet, amint alcíme is mutatja, a szerző Makkaiival kapcsolatos tanulmányaiából tartalmaz válogatást. A tanulmányok egyrészt magukban foglalják mindazokat a kutatási eredményeket, amelyeket a szerző 1997-ben Debrecenben megjelentetett *Makkai Sándor gyakorlati teológiai munkássága* című munkájában összegzett, másrészt az újabb Makkai-kutatások eredményeivel gazdagítják, árnyalják, finomítják s számos realizisztikus vonással egészítik ki az ifj. Fekete Károly tudományos munkásságában megrajzolódó Makkai-képet.

A négy tematikai egységre tagolódó gyűjtemény összesen 12 tanulmányt tartalmaz. Az egyes tematikai egységek azokat az írásokat csoportosítják, amelyek Makkai életének és pályájának egy-egy meghatározó dimenziójára összpontosítanak, oly módon, hogy egyszerre világítják meg azt az intézményi, közösségi és történelmi összefüggésekbe ágyazódó szubjektív, személyes oldaláról, valamint a szakmai és alkotói összetevői irányából.

Az első tematikai egység – *Adalékok a pályakezdshez* – Makkai professzori, lelkipásztori, valamint pedagógiai, valláspedagógiai munkásságának szentelt tanulmányokat ölel fel. Ezek az írások Makkai személyiségének, munkásságának, felkészültségének azokat az alapvető vonásait emelik ki, amelyek mind a gyakorlati teológia, rendszeres teológia, pasztorális teológia tanszékeken kifejtett kolozsvári, sárospataki, debreceni professzori oktatói munkáját, a Schneller István pedagógiájában és a Böhm Károly-i filozófiában megalapozott, a teológusképzés és az egyházépítés gyakorlati tapasztalataiban mélyen benne gyökerező vallásbölcseleti, pedagógiai és valláspedagógiai munkásságát, mind pedig a gyakorló lelkipásztori és egyházszervezői tevékenységét, a Vécsei Szövetség megalakításában és működtetésében vállalt szerepét egységesen jellemzik. Ilyenek a filozófiailag is megalapozott, a hagyományos értékek átértékeléséhez szükséges új értékelési szempontok bevezetésére is képes önálló teológiai gondolkodásmód érvényesítése, a hitből fakadó erkölcsiség és a tudomány szabadságának az összeegyeztetése, a gondolkodás és a cselekvés, az igehirdetés és egyházszervezés szerves összekapcsolása, a koncepciózus, elméletileg következetesen végiggondolt, de ugyanakkor a közvetlen tapasztalatokban gyökerező és végső céljaiban mindig is gyakorlati orientációjú tanítás és nevelés mindenkori összefonódása. A tanulmányok szerzőjének külön kutatói érdemet kölcsönöz az annak a kimutatására irányuló törekvés, hogy mindezek a meghatározó vonások hogyan vonulnak végig Makkai egész életpályáján, egy egységes életút és integráns személyiség összetevőiként jelenítve meg az elemzés során elkülöníthető szakaszokat és komponenseket. Csakis ennek a személyiségbeli és cselekvésbeli integritásnak a nézőpontjából válik ténylegesen érthetővé számunkra, hogy miként tágul ki Makkai vallásbölcseleti, nevelési és egyházszervezői koncepciója egy átfogó, a kisebbségi létnek alapot és keretet nyújtó kultúraszemléletté – a kultúra mint művelt emberek, értékes művek és célszerű szervezetek „organikus egysége” –, s miként bontakozhat ki az egyén lelki, szellemi és

magatartásbeli formálására irányuló nevelési eszményekből és célkitűzésekből a kisebbségi közösségi nevelésnek, majd a magyar nemzetnevelésnek a „lelki impériumot” és egy erkölcsi alapokra épített igazi európaiságot – „európai erények” megvalósítását „Európa bűnei nélkül” – megcélzó átfogó és koherens programja.

A kötet második tematikai egysége – *Termékenyítő hatások* – a Makkai élet- és világszemléletét, teológiai és filozófiai képzettségét döntően befolyásoló szellemi hatásoknak, az életét végigkísérő meghatározó emberi-szakmai kapcsolatainak, barátságainak szentelt szisztematikus tanulmányokat gyűjti egybe. Ezekből kiderül, hogy Böhm Károly filozófiai rendszere nyújtotta Makkai gondolkodásának filozófiai alapjait; a Ravasz Lászlóval kiépített kezdeti tanár-diák kapcsolat egész életét végigkísérve annak minden szakaszában folyamatosan formáló és termékenyítő hatást fejtett ki a teológiai koncepciójára, igehirdetői és egyházszerzői indíttatásaira; a Reményik Sándorhoz fűződő kapcsolata a „leglelkibb és legszellemibb” barátság élményét jelentette, amelyet „a közös életeszmények tisztelete és szolgálata” jellemezett.

A kötet szerzője külön tematikai egységbe gyűjtötte azokat a tanulmányokat, amelyek Makkainak az elméleti munkásságát és a gyakorlati egyházszerzői tevékenységét egységbe foglaló, a keresztyén nemzeti öntudatra, az egyház és a nemzet kapcsolatára, az egyház missziói tevékenységére irányuló koncepcióit vizsgálják, amelyek nemcsak a kortársak szintjén zajló, hanem utóregésekben sokszor máig ható vitákat gerjesztettek. A *Népemmel az egyházért* címet viselő tematikai egységben megjelenő tanulmányokban a szerző az adekvát történelmi-politikai, eszmetörténeti, egyház- és vallástörténeti kontextus megrajzolásával, a valós tényeket és összefüggéseket megvilágító adatok feltárásával a Makkai-szövegekből kiemelt gondolatok számára helyes értelmezési horizontot teremt. E tanulmányokban nemcsak hogy nyilvánvalóvá válik Makkai nemzetkoncepciójának teológiai és filozófiai megalapozottsága, különös

tekintettel az „evangélium-nemzetiség”, „evangélium-nacionalizmus” Karl Barth-féle felfogásával való kapcsolatára is, hanem az ezáltal megnyitott horizontban válnak ténylegesen értelmezhetőkké és megérthetőkké azok a Makkai által megfogalmazott s a köztudatba sokszor bravúros stilisztikai-retorikai fogásokkal bevitt, olykor szállóigévé átminősülő sajátos nyelvi-gondolati metaforák és jelszavak is – „népemmel az egyházért”, „politikai nemzetből lelki nemzetet”, „nemzetnevelő gyülekezet”, „kálvinista demokrácia”, „embernek lenni – magyarul” –, amelyek révén az „egyház és nemzet” szinoptikus kapcsolatát Makkai inspiratív, pezsgő szellemi tartalommal töltheti fel. Külön figyelmet érdemel az a körültekintő felvázolás és aprólékos összehasonlító elemzés, amellyel ifj. Fekete Károly a tematikai tömb harmadik tanulmányában Makkai Sándor és a vele kortárs, hasonlóképpen kiemelkedő képzettségű és tehetségű magyarországi teológus, Victor János misszióértelmezésének az összehasonlításával foglalkozik. A szerző lépésről lépésre végigkísérve a két teológus között kibontakozott vita főbb mozzanatait tudományos precizitással tárja fel a szemléletbeli és teológiai különbségek, valamint a Makkai-féle misszió-értelmezésnek az erdélyi népegyház hagyományához, az ottani gyakorlati teológia eredményeihez való kötődései dacára felismerhető lényegi megfeleléseket a vita hevében ütköztetett koncepciókban, amelyek az egyház küldetésével és tevékenységeivel kapcsolatos gondolkodásmód megújítása számára közös alapul szolgálhatnak.

Végül a kötet negyedik tematikai egységében – *Művészetek vonzásában* – azok az írások kaptak helyet, amelyekben a szerző Makkait mint művészt, irodalmárt, közéleti személyiséget jeleníti meg. Itt betekintést nyerhetünk nemcsak Makkai Sándor irodalmi hagyatékába, hanem az általa írt szépirodalmi művek és a kisebbségi-nemzetiségi kritikai tudatot ébresztő, irodalmi értékeket is hordozó esszék olykor viharos vitákat keltő, ellentétes értékeléseket szülő fogadtatásaiába is. Továbbá először találkozhatunk itt eddig kiadatlan Makkai-versekkel, és bepillantást nyerhetünk Makkainak a festészet iránti

vonzalmát tanúsító vázlatfüzetébe. A tanulmányok szerzője ez esetben is arra törekszik, hogy Makkai alkotói személyiségének itt először nyilvánosság elé tárta a Makkai-portrét a bensőségesség erejével megvilágító darbjait a szükséges információk hozzáadásával és kontextuális értékű magyarázatokkal ellátva bocsássa az olvasó-szemlélő elé.

A kötet anyagát kiegészítő *Függelék* a Makkai Sándor életpályája iránt érdeklődők számára ez idáig kevésbé hozzáférhető fontos dokumentumokat tartalmaz. Itt olvashatóakká válnak az 1945-ös népbírószági tárgyalásával kapcsolatos iratok: a debreceni népbírószék vádemelése Makkai *Tudománnyal és fegyverrel* című, 1939-ben megjelent nemzetpedagógiai művében foglaltak miatt, Makkai védekező beszéde, valamint egy részlet a mellette kiálló teológiai hallgatók leveléből. A vádemeléssel és Makkai felmentésének körülményeivel ifj. Fekete Károly a tanulmányokban több helyütt is részletesen foglalkozik. Az iratok szövegeivel való megismerkedés viszont helyesebb

irányba terelheti az értelmezéseket, s elősegítheti Makkai nemzetfelfogásának az eddigieknél árnyaltabb, valóságghűbb, igazságközelibb megértését.

A kötet tanulmányait a szerző úgy válogatta össze, hogy az olvasó teljes, átfogó képet kaphasson Makkai bonyolult, ellentmondásosságoktól korántsem mentes személyiségéről, s lehetővé váljon egy olyan koherens, a külső, történelmi-politikai kontextuális körülményeket és a belsőleg átélt lelki-szellemi élményeket egyaránt felölelő egységes magyarázó-értelmező rendszer megteremtése, amely a Makkai szerteágazó elméleti, oktatói, egyházszerzői, irodalmi-művészeti tevékenységével kapcsolatos ismeretek összességére kiterjedhet. Úgy véljük, hogy a kötetbe foglalt tanulmányok szerzőjének, ifj. Fekete Károlynak sikerült megalakítania egy ilyen rendszert, s ennél fogva most közzétett tanulmánykötete a további Makkai-kutatások nélkülözhetetlen alapművévé válhat.

Veress Károly

EGYESÜLETI KÖZLEMÉNYEK

Egyed Ákos Biharfélegyházán,
a Jakó Zsigmond-emléktábla avatásán
mondott beszéde

A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság és az Erdélyi Múzeum-Egyesület kezdeményezésére Biharfélegyházán emléktáblát állítottak az egy éve elhunyt Jakó Zsigmond akadémikusnak, történészprofesszornak, az EME egykori elnökének.

A biharfélegyházi református templom falán leleplezett emléktáblán ez áll:

A BIHARFÉLEGYHÁZÁHOZ TARTOZÓ
ÁGOSTMAJOR SZÜLÖTTJE,
JAKÓ ZSIGMOND
1916–2008
TÖRTÉNÉSZ, AKADEMIKUS,
AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET
EGYKORI ELNÖKE EMLÉKÉRE

ÁLLÍTOTTA A
PARTIUMI ÉS BÁNSÁGI MŰEMLEKVÉDŐ
ÉS EMLÉKHELY TÁRSASÁG
ÉS AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET
2009. JÚNIUS 14.

Egyed Ákos, az EME elnöke a következő szavakkal méltatta a történettudomány egykori jeles alakját:

Tisztelt Gyülekezet, kedves bihariak, erdélyiek, anyaországiak!

Erdély nagy tudósának, a nemrég elhunyt Jakó Zsigmond kolozsvári professzornak emléktábláját avatjuk fel itt Biharfélegyházán, a református templomban. Jakó Zsigmond sohasem feledte el azt, hogy Bihar szülötteként vált Erdély történetkutatójává, bár élete voltaképpen Kolozsvárhoz kötődött.

Az emléktáblával egyszerre emlékhelyet is avatunk: olyan emlékhelyet, amely összekötő kapocs lehet az erdélyi, partiumi s anyaországi magyar tudományos élet, különösképpen pedig a történettudomány művelői között. Mert professzorunk helyét nemcsak az erdélyi magyar tudományosságban, hanem az egyetemes magyar tudománytörténetben is a legnagyobbak között kell kijelölnünk. Hatalmas értékű életműve s alkotó szelleme nem elválaszt, hanem összeköt.

Itt, a Biharfélegyházához tartozó egykori Ágostmajorban levő házban kezdődött élete 1916. szeptember 2-án, s a közeli Micskén, a családi kúriában folytatódott, hogy egy villanásnyi gyermekkor után a Hajdúság központjában, a böszörményi kálvinista gimnáziumban töltse diákéveit, s álmodja meg fokozatosan jövőendő életpályája útjait. Ami azért sem volt egyszerű,

mert a trianoni döntés kettészakította szülőföldjét is, ahonnan a már elhatározott történészi pálya Budapestre vezette, s itt 1934-től, pár éven át a valaha élt legkiválóbb magyar történétírói nemzedék legkitűnőbb tagjaitól sajátíthatta el a történetkutatás mesterségének tudományát.

És bizonyíthatta be már fiatalon szigorú, de nagy formátumú iskolateremtő professzorának, Mályusz Elemérnek a vezetésével rátermettségét, talentumát az élete egyik legnagyobb elismerését kiváltó *Bihar megye a török pusztítás előtt* című doktori értekezésével. Ez a munka már világossá tette, kijelölte élete célját: a levéltári forrásokra építő, azokat megszólaltató történetkutatást.

Jakó Zsigmond csodálatosan éles szeme már akkor, fiatalon meglátta a levéltári kutatásai során, hogy mennyi még a feltárássra váró történeti kérdés Magyarország múltjában, s azt is észrevette, hogy Erdélyben annál is több. Ide, Erdélybe az 1940-es bécsi döntés nyomán, 1941-ben telepedett át.

Ha azt kérdezzük, hogy mit nyert ezzel Erdély tudományossága, teljes meggyőződéssel mondhatjuk: egy kiválóan felkészült, céljának és hivatásának tudatában lévő fiatal tudóst, tudománysszervezőt, aki minden képességét egész további – hála Istennek hosszúra nyúlt – életét a magyar történetírás érdekeinek szentelte.

Nem feledhetjük azt sem, hogy Erdélynek szüksége volt olyan tudományos főkre, mint Jakó Zsigmond és a hozzá hasonlók. A 22 éves román uralom alatt ugyanis az erdélyi magyar tudományosság végig csak a fennmaradásáért volt képes küzdeni, emiatt a fejlesztés ugyancsak elmaradt, és szüksége volt rá Erdély akkori egyetlen magyar, eleddig akadémiai tudományos feladatokat betöltő intézményének: az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek is, amely örömmel fogadta és saját levéltárában számára a legmegfelelőbb munkahelyet és munkatért biztosította. Itt, amint maga mondta: „Kelemen Lajos varázslatos egyéniségének” hatása alatt vált teljessé kutatói habitusa, véglegessé kutatási programja.

Ez a program rövidesen gyümölcsöző termést hozott, amely a levéltári történeti forrásfeltárással összeforrt tudományos kutatói munka eredményeiben már lemérhető volt. Ezzel kapcsolatban szeretnék utalni történétkutatóknak néhány olyan munkájára, amelyek Erdélyben is egyszerre ismertté tették a nevét. Ilyen volt *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárának múltja és feladatai* című, 1942-ben kiadott tanulmánya, amely nemcsak számba vette a nevezett levéltárban őrzött levéltárakat, hanem az erdélyi levéltárügy fejlesztését is kijelölte. Továbbá megemlítem *A gyalui vártartomány urbáriumai* című, 1944-ben kiadott úttörő jellegű munkáját, valamint a *Belső-Szolnok és Doboka megye magyarsága az újkorban* című tanulmányát. Ezekből láthatjuk, hogy milyen következetességgel folytatta a professzor Erdélyben is azt a levéltári s település- és demográfia-történeti kutatómunkát, amelyet Budapesten elkezdett.

Az 1941–1944 között oly eredményesen végzett munka fonalát még az újabb főhatalomváltás sem törte meg, bár megnehezítette, hiszen a magyarság Erdélyben újra kisebbségi helyzetbe került. 1945-ben bekapcsolódott a Bolyai Tudományegyetem oktatói munkájába, ahol egyetemes középkortörténetet adott elő 1952-ig, de ahonnan – másokkal együtt – az osztályharcos tisztogató pártpolitika során eltávolították. (Ezek között volt e sorok írója is.)

Lássuk röviden, hogy mi történt a Jakó professzor fő munkahelyét jelentő, általa is annyira féltett Erdélyi Múzeum-Egyesülettel és a felbecsülhetetlen értékű közgyűjteményeket őrző Erdélyi Nemzeti Múzeummal.

Röviden szólva az történt, hogy 1950-ben kormányrendelettel megszüntették az EME-t, s gyűjteményeit felosztották Kolozsvár különböző intézményei között. Ezzel az 1859-ben gróf

Mikó Imre által alapított Erdélyi Múzeum-Egyesület 90 évi fennállás után megszűnt működni. Leghűségesebb munkatársai azonban egyéni műhelyükbe visszahúzódva folytatták a munkát: Kelemen Lajos, Szabó T. Attila, Jakó Zsigmond és mások, Dani János levéltáros segítségével, konok kitartással végezték a levéltári forráskutatást és az értelmező munkát, amelynek eredménye később fog megmutatkozni. Ugyanabban az időben Jakó Zsigmond a Román Akadémia irányításával működő történeti forrássorozat köteteinek elkészítésében is közreműködött.

Ahhoz azonban, hogy valamivel szabadabban élhessen és dolgozhasson, be kellett következnie egy újabb társadalmi változásnak, a diktatúra bukásának, ami rendszerváltozást is eredményezett.

Nem nehéz visszagondolnunk (kivéve a fiatalabb nemzedéket) azokra a napokra, amikor mint bűvópatakok bukkantak felszínre az évtizedekkel korábban erőszakkal betiltott, de a mélyben élő intézményeink: az EME, EMKE, az iskolák, lapok, folyóiratok, s követelték vissza elkobzott jogaikat és javaikat, és keresték identitásukat. Jakó professzor sem késlekedett, és sietett újjászervezni a Múzeum-Egyesületet, ami az általa 1990. október 27-re összehívott közgyűlésen meg is történt. Programadó beszédében felemlítette az alapítók gondolatait, s kijelölte azokat a szempontokat, amelyek az újjászervezés alapjául szolgáltak.

Az újrakezds gondjait és felelősségét vállalva, négyéves elnöksége alatt gyakorlatilag az Erdélyi Múzeum-Egyesület talpra állt. Visszaemlékezéseiben természetesen nem feledkezett meg az őt segítő munkatársakról sem. Az azóta eltelt, gondokban nem szűkölködő, de mégsem eredménytelen másfél évtizedet a professzor születésének 90. évfordulóján együtt tekinthettük át. És elmondhattuk, hogy az újjáalakuláskor felvázolt teendők közül talán a legfontosabbak megvalósultak: működni kezdtek a régi szakosztályok, s a modernizáció jegyében újak alakultak, rendszeresen megjelent az Erdélyi Múzeum című folyóiratunk, és rendszeressé vált a könyvkiadás is, nagy lépést tettünk a magyar tudományosság egységének helyreállításában a Magyar Tudományos Akadémia segítségével azáltal is, hogy bevezettük a Magyar Tudomány Napja Erdélyben elnevezésű nagy rendezvényünk évenkénti megtartását, hogy közös fórumot teremtsünk az erdélyi magyar tudományosság eredményeinek és problémáinak bemutatására. S nem utolsósorban néhány éve létre hoztuk az EME Kutatóintézetét, amellyel Jakó professzornak régi tervét sikerült megvalósítani.

Az évforduló jó alkalmat kínált arra is, hogy a magyar történettudomány kifejezze mélységes elismerését az olyan nagyszerű forráskiadványokért, mint *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei*, az Erdélyi Történelmi Adatok sorozatának újraindítása (*Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei*), az Erdélyi Okmánytár. Nagy eredményként tartjuk számon, hogy Jakó professzornak sikerült maga köré gyűjteni és a történész mesterségre megtanítani olyan fiatal kutatókat, akik képesek folytatni azt a tudományos munkát, amelyet ő kezdeményezett és oly sikeresen végzett.

Természetesen nagy tudósunk a Magyar Tudományos Akadémia, a Román Akadémia, valamint az Erdélyi Múzeum-Egyesület tiszteleti tagja általánosan elismert szaktekintély, róla viszonylag sokan írtak, de kevés olyan elemző munka látott napvilágot a munkamódszeréről, életviteléről, amely választ adna arra a kérdésre, hogy mi motiválta folyamatos munkásságát a sokszor kilátástalannak tűnő időkben, amikor személyét is háttérbe szorították. És az sem tisztázott: hogyan tudta úgyszólván munkássága kezdetétől annak befejezéséig ugyanazon a magas akadémiai színvonalon végezni alkotómunkáját. És folytathatnánk a kérdéseket azzal, hogy miként sikerült úgyszólván az egész énjét, magán- és társadalmi életét az alázattal végzett

tudományos munkának alárendelni. De ezekre a kérdésekre majd egy esedékes monográfia kísérelheti meg a válaszadást.

Természetesen nagy tudósunk nem hunyt szemet a hiányosságok, sokszor tornyosuló gondok felett, és nem késlekedett kifejezni véleményét. Úgy látta, hogy nem elégséges az arra illetékes anyaországi és hazai személyek és intézmények törődése az erdélyi magyar tudományos örökség sorsával, az erdélyi magyar tudomány jövőjével. De véleményével nem maradt Erdély határain belül, hanem figyelme kiterjedt az egyetemes magyar tudományosságra. Ezzel kapcsolatban, befejezésékképpen szeretnénk tőle idézni a következőket: „a ténylegesen egységes jövőendő magyar tudományossága ugyanis nem mondhat le – legalábbis a humán tudományokban bizonyosan nem – arról a szellemi potenciálról, amellyel kettős kötődésünk, speciális nyelvtudásunk, helyismeretünk és helyi kapcsolataink révén a Kárpát-medencei nemzettörődékek szakemberei növelhetik a magyar tudományosság hatékonyságát és elismertségét a szomszéd államokban.”

Kívánom, hogy Jakó Zsigmond professzornak a magyar tudományosság egységét kifejező, jövőbe tekintő fenti gondolatait jelképezze a mindenkori idelátogatók számára a szülőházon most elhelyezett emléktábla is.

Egyed Ákos

Számunk szerzői

Csetri Elek (1924) – történész, akadémikus, ny. egyetemi tanár, Kolozsvár
Egyed Emese (1957) – irodalomtörténész, egyetemi tanár, BBTE, Kolozsvár
Gaal György (1948) – irodalom- és művelődéstörténész, tanár, PhD, Kolozsvár
Kovács Kiss Gyöngy (1960) – történész, felelős szerkesztő, Erdélyi Múzeum
Olosz Katalin (1940) – néprajzkutató, Marosvásárhely
Orosz István (1935) – történész, akadémikus, ny. egyetemi tanár, Debrecen
Pál-Antal Sándor (1939) – levéltáros, PhD, Marosvásárhely
Péter H. Mária (1936) – gyógyszerész, PhD, Marosvásárhely
Péter Mihály (1929) – orvos, mikrobiológus, akadémikus, ny. egyetemi tanár, Marosvásárhely
Ungvári Zrínyi Imre (1960) – filozófus, egyetemi docens, BBTE, Kolozsvár
Veres Ildikó – egyetemi docens, Miskolci Egyetem
Veress Károly (1953) – filozófus, egyetemi tanár, BBTE, Kolozsvár

Contents

Gyöngy Kovács Kiss: Foreword	1
István Orosz: Imre Mikó – President of the Hungarian Historical Society	3
Mihály Péter – Mária H. Péter: The Activity of the Medical Department of the Transylvanian Museum Society	9
Sándor Pál-Antal: The Travelling Conferences of the Transylvanian Museum Society between 1906 and 1943	27
György Gaal: Transylvanian Scientific Booklets.....	61
Gyöngy Kovács Kiss: The History and Role of the Erdélyi Múzeum (Transylvanian Museum) in the Hungarian Scientific Life of Transylvania	101
Emese Egyed: Historical Literature in the Erdélyi Múzeum (Transylvanian Museum).....	114
Katalin Olosz: The Transylvanian Museum Society and the Transylvanian Museum Activity Concerning Folklore (1859–1948).....	137
Elek Csetri: Lajos Kelemen, the Transylvanian Museum Society’s Historian-Archivist and Zsigmond Móricz	146
Ildikó Veres: Béla Varga, the Philosopher.....	156

Rewiev

Imre Ungváry Zrínyi: Philosophy in the Transylvanian Museum Society	172
Károly Veress: Changes in the Makkai-research	174

Society Communications

Ákos Egyed: Memorial Spech at Zsigmond Jakó’s Commemorative Tablet	
<i>Our Authors</i>	182

Cuprins

Kovács Kiss Gyöngy: Prefață	1
Orosz István: Mikó Imre în fruntea Societății Ungare de Istorie.....	3
Péter Mihály – Péter H. Mária: Activitatea Secției de Științe Medicale a Societății Muzeului Ardelean	9
Pál-Antal Sándor: Ședințele itinerante ale Societății Muzeului Ardelean în perioada anilor 1906-1943	27
Gaal György: Istoria și bibliografia colecției Caiete Științifice Ardelene.....	61
Kovács Kiss Gyöngy: Istoria și rolul revistei Erdélyi Múzeum în viața științifică maghiară din Transilvania	101
Egyed Emese: Știința literaturii în paginile revistei Erdélyi Múzeum	114
Olosz Katalin: Activitatea folclorică în cadrul Societății Muzeului Ardelean și al revistei Erdélyi Múzeum între anii 1859-1948	137
Csetri Elek: Întâlnirea scriitorului maghiar Móricz Zsigmond cu Kelemen Lajos, arhivist al Societății Muzeului Ardelean	146
Veres Ildikó: Filozoful Varga Béla.....	156

Recenzii

Ungváry Zrínyi Imre: Documente ale gândirii filozofice în cadrul Societății. Perspectiva gândirii filozofice maghiare din Transilvania în secolele 19 și 20.....	172
Veress Károly: Schimbare de viziune în exegeza critică a vieții și operei lui Makkai Sándor.....	174

Comunicări ale Societății

Discursul președintelui Egyed Ákos rostit cu ocazia inaugurării plăcii comemorative a lui Jakó Zsigmond în comuna Roșiori (Bihor)	178
<i>Autorii numărului de față</i>	182
<i>Contents</i>	183

Tartalom

Kovács Kiss Gyöngy: Előszó.....	1
Orosz István: „A történetírást az életoktatás színvonalára emelni”. Mikó Imre a Magyar Történelmi Társulat élén.....	3
Péter Mihály – Péter H. Mária. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályának tevékenységéről	9
Pál-Antal Sándor: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1906–1943 közötti vándorgyűlései.....	27
Gaal György: Az Erdélyi Tudományos Füzetek története és könyvészete	61
Kovács Kiss Gyöngy: Az Erdélyi Múzeum története és szerepe az erdélyi magyar tudományos életben	101
Egyed Emese: Irodalomtudomány az Erdélyi Múzeumban.....	114
Olosz Katalin: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az Erdélyi Múzeum népköltéssel kapcsolatos tevékenysége (1859–1948).....	137
Csetri Elek: Mórícz Zsigmond és Kelemen Lajos, az Erdélyi Múzeum-Egyesület történetíró levéltárosa	146
Veres Ildikó: Varga Béla, a filozófus.....	156

Szemle

Ungvári Zrínyi Imre: A filozófiai gondolkodás „társasági” művelésének dokumentumai. Egyesülettörténeti perspektíva a 19. és 20. századi erdélyi magyar bölcselétről.....	172
Veress Károly: Szemléletváltás a Makkai-kutatásban	174

Egyesületi közlemények

Egyed Ákos Biharfőlegyházán, a Jakó Zsigmond-emléktábla avatásán mondott beszéde....	178
<i>Számunk szerzői</i>	182
<i>Contents</i>	183
<i>Cuprins</i>	184

